

**БЪЛГАРИЯ – МАКЕДОНИЈА – СЛОВЕНИЈА:
МЕЖДУКУЛТУРНИ ДИАЛОЗИ В XXI ВЕК**

**БУГАРИЈА – МАКЕДОНИЈА – СЛОВЕНИЈА:
МЕЃУКУЛТУРНИ ДИЈАЛОЗИ ВО XXI ВЕК**

**BOLGARIЈА – MAKEDONIЈА – SLOVENIЈА:
MEDKULTURNI DIALOGI V XXI STOLETJU**

**БЪЛГАРИЯ – МАКЕДОНИЯ – СЛОВЕНИЯ:
МЕЖДУКУЛТУРНИ ДИАЛОЗИ В ХХІ ВЕК**

**БУГАРИЈА – МАКЕДОНИЈА – СЛОВЕНИЈА:
МЕЃУКУЛТУРНИ ДИЈАЛОЗИ ВО ХХІ ВЕК**

**BOLGARIJA – MAKEDONIJA – SLOVENIJA:
MEDKULTURNI DIALOGI V XXI STOLETJU**

Рецензирана колективна научна монографија

Съставители и научни редактори:

Проф. д-р Намита Субиото

Проф. д-р Людмил Димитров

Научни рецензенти:

Проф. д-р Панайот Карагъзов (София)

Проф. д-р Ясна Котеска (Скопие)

Проф. д-р Джурджа Стърсоглавец (Люблина)

Национално издателство за образование и наука „Аз-буки“
София, 2019

България – Македония – Словения: Межкултурни диалози в XXI век

Bugarija – Makedonija – Slovenija: Međukulturni dijalози во XXI век

Bolgarija – Makedonija – Slovenija: Medkulturni dialogi v XXI stoletju

Рецензирана колективна научна монография

Съставители и научни редактори:

© Намита Субиото – автор, съставител, научен редактор, 2019

© Людмил Димитров – автор, съставител, научен редактор, 2019

Автори:

Ангелина Бановиќ-Марковска, Антоанета Алипиева, Благовест Златанов, Валентина Седефчева, Весна Мојсова Чепишевска, Григор Григоров, Даниела Асенова, Димитър Камбуров, Димитър Пеев, Елизабета Шелева, Йорданка Велкова, Йорданка Илиева-Цъган, Катја Mihurko-Poniž, Ласка Ласкова, Лидија Аизанковска, Любка Липчева-Пранджева, Mateja Pezdirc Bartol, Milena Mileva Blažić, Трајче Стамески, автори 2019

Художник на корицата: Гергана Попиванова

Стилист-коректор: Анелия Врачева

Предпечат: Национално издателство „Аз-буки“, www.azbuki.bg

Печат: „Алианс принт“ ЕООД

Формат: 70/100/16

Печатни коли: 15,5

ISBN 978-619-7065-24-4

СЪДЪРЖАНИЕ / СОДРЖИНА / VSEBINA

От съставителите.....5

ЛИТЕРАТУРНИ ФЕСТИВАЛИ, ЧЕТЕНИЯ, ГОСТУВАНИЯ ЛИТЕРАТУРНИ ФЕСТИВАЛИ, ЧИТАЊА, ГОСТУВАЊА LITERARNI FESTIVALI, BRANJA, GOSTOVANJA

- Namita Subiotto (Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani):
Gostovanja bolgarskih in makedonskih literarnih umetnikov v Sloveniji med letoma 2000 in 2018.....6
- Димитър Камбуров (Софийски университет, лектор в Дъблин, Ирландия):
*Да се завърнеш в чужда земя, или защо никои не е пророк в родината си:
Илия Троянов, носител на наградата „Виленица“*.....16
- Благовест Златанов (Университет в Хайделберг, Германия):
Международните литературни фестивали и литературните четения в чужбина като път за (не)опознаване на българската литература.....29

ПРЕВОДНА РЕЦЕПЦИЯ НА ЛИТЕРАТУРНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ПРЕВОДНА РЕЦЕПЦИЈА НА ЛИТЕРАТУРНИ ДЕЛА PREVODNA RESEPCIJA LITERARNIH DEL

- Людмил Димитров (Софийски университет, лектор в Любляна):
Геният на една нация. Франце Прешерн и неговата българска рецепция.....41
- Mateja Pezdirc Bartol, Ljudmil Dimitrov (Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani):
Resepcija Ivana Cankarja v Bolgariji.....53
- Даниела Асенова (Упсалски университет, Швеция):
Четирима мъже и една жена – поезията на Елисавета Багряна в Швеция.....61
- Елизабета Шелева (Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје,
Филолошки факултет „Блаже Конески“):
Рецепцијата на Георги Господинов во Македонија.....75
- Валентина Седефчева (Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методиј“):
*Характеристики на рецепцијата на словенската
и македонската литература в България*.....91
- Любка Липчева-Пранджева (Пловдивски университет):
Македонскиот роман в превод – две десетилетия в два контекста.....101
- Milena Mileva Blažič (Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani):
Primerjalna analiza slovenskih in bolgarskih pravljic.....121
- Весна Мојсова-Чепишевска (Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје,
Филолошки факултет „Блаже Конески“):
Книгата-сликовница претходница на книгата.....134

**БЪЛГАРИСТИКАТА, МАКЕДОНИСТИКАТА И СЛОВЕНИСТИКАТА
В ОБУЧЕНИЕТО**

**БУГАРИСТИКАТА, МАКЕДОНИСТИКАТА И СЛОВЕНИСТИКАТА
ВО ОБРАЗОВАНИЕТО**

BOLGARISTIKA, MAKEDONISTIKA IN SLOVENISTIKA V IZOBRAŽEVANJU

- Ангелина Бановиќ-Марковска (Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје,
Филолошки факултет „Блаже Конески“):
Јужнославистиката како интеракадемски предизвик и нова културна парадигма.. 146
- Лидија Аризанковска (Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје,
Филолошки факултет „Блаже Конески“):
*Словенистиката во универзитетските студиски програми на Филолошкиот
факултет „Блаже Конески“ – Скопје при УКИМ.....* 153
- Йорданка Илиева-Цъган (Варшавски универзитет):
Неконвенционалните методи на преподавање на българският език като чужд..... 162

МЕЖДУКУЛТУРНИ ПРЕСИЧАНИЯ ПРЕДИ ХХІ ВЕК

МЕЃУКУЛТУРНИ ПРЕПЛЕТУВАЊА ПРЕД ХХІ ВЕК

MEDKULTURNA PREPLETANJA PRED 21. STOLETJEM

- Димитър Пеев (Софийски университет, лектор в Берлин):
Началото на модерната българска историопис и Западните Балкани 172
- Трајче Стамески (Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, Филолошки
факултет „Блаже Конески“):
*Ефектите на стереотипизацијата во бугарската книжевност на деветнаде-
сеттиот век (во драмата „Криворазбраната цивилизација“ на Добри Војников
и поемата „Изворот на белоногата“ на Петко Славејков).....* 181
- Григор Григоров (Благоевградски универзитет):
Петър Драганов – известен в Македанија, непознат в България 194
- Katja Mihurko Poniž (Univerza v Novi Gorici):
Bolgarsko-slovensko prijateljstvo v življenju in delih Zofke Kveder 205
- Йорданка Велкова (Софийски универзитет, лектор в Лондон):
За „преоблечените“ същински имена в българския културен живот..... 217
- Ласка Ласкова (Софийски универзитет):
*Наративни стратегии в „Македонија и Българското възраждане“
на Симеон Радев.....* 226
- Антоанета Алипиева (Шуменски универзитет, лектор в Белград):
*Краят на XIX век и Балканите, прочетени през „Съединението прави силата“
от Вера Мутафчиева.....* 241

П Р И Б Л И Ж А В А Н Е

Колективната монография представя докладите от първата по рода си научна конференция, поставила си за цел не толкова да открие конкретни проблеми и сюжети от културния ландшафт на трите южнославянски страни – България, Македония и Словения, а да потърси перспективните концепти за по-тясното ни духовно сближаване: кои теми, реалии и стереотипи са ни интересни и ни привличат у другия, кои са естествените пътища за взаимопроникване между близки култури, възникнали и развивани на една земя и изкуствено разделяни от чужди идеологически вмешателства не само през апокалиптичния XX век, но и няколко столетия преди това.

Замисълът криеше своите подводни камъни, неясноти и рискове. И макар компаративистичните текстове или излагащите различна гледна точка към идентични явления, наблюдавани в литературата и изкуството на другите, все още да са оскъдни и да навлизат плахо и опипом в пространството им – повече като в непознати, отколкото в свои води, надеждата е, че в бъдеще – при следващи издания на този форум – те ще се увеличават и другият ще става все по-привлекателен и интересен. Но е факт, че статиите носят иновативен и несъмнено познавателен характер. Най-малкото защото предпоставеният наслов провокира от културната ни памет да бъдат извлечени нови допирни точки, забравени (едно)същности и носталгии, пресрещащи аналитизма на българите и македонците със синтетизма на словенците не само в езиков аспект.

Престрашихме се да се приближим. След тази стъпка няма как да не се харесаме.

От съставителите

Литературни фестивали, четения, гостувања
Литературни фестивали, читања, гостувања
Literarni festivali, branja, gostovanja

GOSTOVANJA BOLGARSKIH IN MAKEDONSKIH LITERARNIH UMETNIKOV V SLOVENIJI MED LETOMA 2000 IN 2018

Namita Subiotto

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

PUBLIC APPEARANCES OF BULGARIAN AND MACEDONIAN LITERARY AUTHORS IN SLOVENIA FROM 2000 TO 2018

Namita Subiotto

Faculty of Arts, University of Ljubljana

Abstract. In the research of intercultural mediation in literature, we generally analyse translation production and reception, while relatively less attention is paid to in-person promotion of literary works, namely, the public appearances of literary authors. This time we are focusing on the latter: we will explore which Bulgarian and Macedonian authors presented their works at the prominent literary festivals in Slovenia and at the Department of Slavistics, Faculty of Arts, University of Ljubljana from 2000 to 2018.

Keywords: Bulgarian literature; Macedonian literature; intercultural mediation; literary festivals

Pri raziskovanju medkulturnega posredovanja na področju literature na relaciji Bolgarija – Slovenija in Makedonija – Slovenija sem se do sedaj največkrat ukvarjala z analizo prevodne produkcije in recepcije, manj pozornosti pa sem namenjala promociji literarnih del v živo oziroma gostovanjem literarnih umetnikov, čeprav gre za še kako pomemben člen v verigi recepcije literarne umetnosti. Tokrat me zanima, kateri bolgarski in makedonski avtorji so v 21. stoletju, natančneje med letoma 2000 in 2018, predstavljali svoja dela na odmevnejših literarnih festivalih v Sloveniji ter kakšna je povezava med gostovanji in objavami slovenskih prevodov literarnih del gostujočih avtorjev. Festivalsko dogajanje spremljamo tudi v obliki občudijskih dejavnosti na Oddelku za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, kjer ima preučevanje bolgarskega in makedonskega jezika, književnosti

in kulture nekaj desetletno tradicijo,¹ nekaj gostovanj bolgarskih in makedonskih avtorjev pa smo organizirali prav na fakulteti in jih tudi vključujem v prispevek.

Ko sem pred petimi leti pripravljala bibliografijo knjižnih prevodov bolgarskih in makedonskih literarnih del v obdobju 2000–2013, sem ugotovila, da načrtovanje prevodov bolgarske in makedonske književnosti pri nas ni sistematično in je v veliki meri odvisno od vnetih posameznikov (tako medkulturnih posredovalcev, književnih prevajalcev kot založnikov in avtorjev); včasih se zasnjuje na mednarodnih literarnih festivalih, včasih pa gostje literarnih festivalov tudi že promovirajo prevode svojih del (Subiotto 2013: 172). Tako je bilo tudi v zadnjih petih letih. Bolgarski in makedonski avtorji so v obdobju 2000 – 2018 pri nas gostovali tako na odmevnejših mednarodnih literarnih festivalih z daljšo tradicijo, katerih začetki segajo v prejšnje stoletje (Mednarodni festival Vilenica, Dnevi poezije in vina, Slovenski dnevi knjige), kot tistih, ki so ustanovljeni po letu 2000 (Literature sveta Fabula, Lirikonfest, Revija v reviji, Mlade rime), ter priložnostnih festivalih, ki so se odvijali le enkrat ali dvakrat (Slovanski most, Literodrom), pa tudi na pisateljskih rezidencah (založba Goga).

Mednarodni literarni festival Vilenica, ki ga organizira Društvo slovenskih pisateljev, obstaja od leta 1986. Vabljeni avtorji se z deli, ki so objavljena tudi v festivalskih zbornikih v izvirniku ter slovenskem in angleškem prevodu, predstavijo na literarnih branjih na Krasu, v Ljubljani in tudi nekaterih drugih mestih. Avtorje izbere strokovna žirija festivala, pri čemer upošteva tudi predloge konzultantov in knjižne objave slovenskih prevodov literarnih del, ki bi jih avtorji lahko promovirali. V obdobju, ki ga predstavljam v prispevku, je na tem, medijsko zelo odmevnem festivalu, gostovalo petnajst bolgarskih avtorjev. Georgi Konstantinov (2000)², Maja Panajotova (2007), Cvetanka Elenkova (2008), Kristin Dimitrova (2010), Dimitré Dinev (2012) in Aksinija Mihajlova (2014) so bili s svojimi deli predstavljeni le v festivalskih zbornikih.³ Kalin Donkov (2009), Vladimir Levčev (2011) in Silvija Čoleva (2013), ki je leta 2005 gostovala tudi na festivalu Dnevi poezije in vina, so avtorji, katerih pesmi lahko

-
1. Leta 1948 je na Filozofski fakulteti v Ljubljani bolgarski jezik in bolgarsko književnost poučeval lektor Simeon Hesapčiev; bolgarski lektorat je bil po njegovem odhodu obnovljen leta 1992 in živahno deluje tudi danes. Pouk makedonskega jezika in književnosti pa poteka neprekinjeno od leta 1962 (Pogorelec et al. 2009: 384, 388). Proučevanje bolgarske in makedonske književnosti je danes vpeto v predmete študijskega programa Južnoslovanski študiji (1. in 2. stopnja) ter v izbirna lektorata obeh jezikov.
  2. Letnice v oklepajih pomenijo leto gostovanja na festivalu, če je ob njih navedena založba, pa označujejo leto izdaje publikacije.
  3. Mihajlova je nekaj haikujev pred tem objavila v reviji *Apokalipsa* št. 31/32, leta 2009, in *Poetikon* št. 41/42, 2013. Objav bolgarskih in makedonskih avtorjev v slovenskih literarnih revijah nisem natančneje raziskala, zato v prispevku omenjam le nekatere.

v slovenskem prevodu beremo tudi v *Antologiji bolgarske književnosti 2* (sestavil Ljudmil Dimitrov; Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2009, več prevajalcev), ostali avtorji pa so bili pred ali po festivalu deležni knjižnih objav njihovih del v slovenščini. Alek Popov je na festivalu Vilenica gostoval dvakrat: leta 2003 in 2014, ko je izšel prevod romana *Misija London* (Cankarjeva založba, prevedla Eva Šprager). Georgi Gospodinov je na festivalu Vilenica gostoval leta 2004, nato pa še po dvakrat na festivalu Dnevi poezije in vina (2005, 2010) in Literature sveta Fabula ob izidu slovenskih prevodov njegovih romanov (2005, 2015). Teodora Dimova je nastopila leta 2005, leta 2008 pa je izšel prevod njenega romana *Matere* (Modrijan, prevedla Kristina Sever). Ekaterina Josifova (2006) in Rumen Leonidov, prejemnik nagrade Kristal Vilenice za najboljše besedilo v festivalskem zborniku (2012), sta gostovala tudi na festivalu Dnevi poezije in vina, na katerem sta izšli publikaciji z izborom njune poezije. Ilija Trojanow, avtor bolgarskega rodu, ki živi v Avstriji in ustvarja v nemščini, pa je postal nagrajenec lanskega festivala Vilenica. V Ljubljani je gostoval že pred tem, in sicer na festivalu Literature sveta Fabula, kjer je leta 2013 promoviral roman *Tajanje*. Festival Vilenica je v istem obdobju gostil enainvajset avtorjev iz Makedonije. Dela Zorana Ančevskega (2000), Katice Kjulavkove (2001), Gordane Mihailove Bošnjakoske (2003), Vladimirja Jankovskega (2005), Tomislava Osmanlija (2014) in Jovice Ivanovskega (2016) so objavljena v festivalskih zbornikih in literarnih revijah, nekaj besedil Olivere Kjorveziroske (2005) je vključenih v antologijo sodobne makedonske kratke proze *Kar vidijo mačke* (Študentska založba, 2008, antologijo sestavila in besedila prevedla Namita Subiotto), v kateri lahko beremo tudi dela naslednjih gostov Vilenice: Aleksandra Prokopieva (2004), Venka Andonovskega (2006), Ermisa Lafazanovskega (2007), Vlada Uroševića (2009) in Igorja Isakovskega (2012), ki pa so dočakali tudi knjižne objave v slovenskem prevodu, in sicer: Andonovski romana *Azbuka za neposlušne* (Društvo slovenskih pisateljev, zbirka 100 slovanskih romanov, 2007, prevedla N. Subiotto) in *Popek sveta* (2013, Cankarjeva založba, zbirka Moderni klasiki, prevedla Sonja Dolžan), Prokopiev izbor kratke proze *Plovba na jug* (KUD Apokalipsa, 2008, prevedla N. Subiotto), Lafazanovski roman *Hrapeško* (Cankarjeva založba, 2009, prevedel Aleš Mustar), Urošević roman *Divja liga* (Društvo slovenskih pisateljev, zbirka 100 slovanskih romanov, 2009, prevedla N. Subiotto) in dvojezični izbor poezije in proze *Nevarne svečanosti*, ki je izšel na festivalu Dnevi poezije in vina (Beletrina, 2016, prevedla N. Subiotto). Lidija Dimkovska (2000), ki od leta 2001 živi in dela v Sloveniji, je v slovenskem prevodu objavila pet knjig,⁴ Goce Smilevski, ki se je festivala udeležil leta 2006 kot prvi prejemnik pisateljske štipendije Srednjeevropske pobude (SEP), namenjene spodbujanju

---

4. To so pesniške zbirke *Nobel proti Nobelu* (Center za slovensko književnost, 2004), *pH nevtralna za življenje in smrt* (Cankarjeva založba, 2012) in *Črno na belem* (Cankarjeva založba, 2017) ter romana *Skrita kamera* (Cankarjeva založba, 2006) in *Rezervno življenje* (Modrijan, 2014), vse v prevodu Aleša Mustarja.

meddržavnega sodelovanja in promocije na področju literature za mlade avtorje do 35. leta starosti, pa je objavil tri romane v slovenskem prevodu.⁵ Ostali avtorji so objavili po eno knjigo v slovenskem prevodu: Luan Starova (2002) roman *Čas koz* (Cankarjeva založba, 2019, v pripravi A. Mustar), Kica Kolbe (2008) roman *Sneg v Kazablanki* (Tuma, 2008, prevedla Klarisa M. Jovanović), Blaže Minevski (2010) roman *Spominčice* (Cankarjeva založba, 2016, prevedla S. Dolžan), Nikola Madžirov (2006 in 2011), ki je bil tudi dvakrat gost festivala Dnevi poezije in vina, haiku zbirko *Asfalt, toda nebo* (Društvo Apokalipsa, 2005, prevedel A. Mustar), Igor Isakovski (2012), pesniško zbirko *Iz bliskov in ognja* (KUD Apokalipsa, 2011, pesmi izbrala in prevedla N. Subiotto), ki jo je založba promovirala tudi na 8. mednarodnem festivalu založnikov »Revija v reviji 2011«, Rumena Bužarovska (2017) pa je na festivalu Vilenica promovirala prevod prozne zbirke *Moj mož* (Modrijan, zbirka Bralec, 2017, prevedel A. Mustar). Goran Stefanovski pa je bil nagrajenec 22. mednarodnega festivala Vilenica (2007) in leto kasneje je izšel prevod izbranih dram z naslovom *Demon iz Debar maala* (Cankarjeva založba, 2008, prevedel A. Mustar).⁶

Festival Dnevi poezije in vina⁷ obstaja od leta 1996, in sicer do leta 2009 v Medani, nato na Ptuj, v organizaciji Študentske založbe, kasneje preimenovane v Zavod Beletrina. Gostujoče pesnike izbirajo selektorji, vsako leto založba na festival povabi tudi častne goste iz tujine in na njih promovira sveže publikacije: slovenske prevode njihove poezije. Od bolgarskih in makedonskih pesnikov sta bila te pozornosti deležna Rumén Leonidov, ki je na festivalu nastopil leta 2008, kot častni gost pa leta 2009, ko je promoviral dvojezično pesniško zbirko *Z vrha jezika* (prev. Metod Čepar, B. Omerzel in N. Subiotto), ter Vlada Urošević z dvojezičnim izborom poezije in kratke proze *Nevarne svečanosti* leta 2016. Ostali avtorji so bili na festivalu predstavljeni z objavo pesmi v izvirniku ter slovenskem in angleškem prevodu v festivalskih zbornikih: Violeta Hristova (2004), Silvija Čoleva (2005), Georgi Gospodinov (2005, 2010), Dostena Anguelova-Lavergne (2007), Milena Lilova (2009), Ivan Landžev (2011) iz Bolgarije ter Lidija Dimkovska (2002), Nikola Madžirov (2003 in 2012), Jovica Ivanovski (2004), Zvonko Taneski (2005) in Igor Isakovski (2006) iz Makedonije; ali samostojnih knjižicah (okrog 200 verzov): Ekaterina Josifova (2012, *Zakaj peš*, prevedla N. Subiotto), Gjoko Zdraveski (2015, *Zadnji avtobus Skopje-Niš*, prevedla N. Subiotto) in Nikolina Andova Šopova (2017, *Moka in zvezde*, prevedla N. Subiotto).

5. *Pogovor s Spinozo* (Center za slovensko književnost: Škuc, 2005, prevedel A. Mustar), *Sestra Sigmunda Freuda* (Cankarjeva založba, 2012, prevedla S. Dolžan), *Heloiza : vrnitev besed* (Cankarjeva založba, 2016, prevedla S. Dolžan).
6. G. Stefanovski je bil leta 2012 tudi gost Evropske prestolnice kulture v Mariboru, kjer so uprizorili njegovo dramo *Odisej*.
7. Arhiv gostujočih avtorjev na spletnem portalu: <http://www.stihoteka.com>, kjer so objavljene tudi njihove pesmi in prevodi v slovenščino.

Leta 2003 je Študentska založba ustanovila še en festival, ki je posvečen promociji prozne produkcije in imenovan Literature sveta Fabula. V zadnjih letih je v Slovenijo privabil številne sodobne klasike: nobelovko Herto Müller, Irvina Welsha, Jonathana Franzna, Hanifa Kureishija, Janice Galloway, Amitava Gosha, Davida Grossmana, Richarda Flanagana in mnoge druge. V času festivala založba objavi tudi knjige gostujočih avtoric in avtorjev. Georgi Gospodinov je, kot sem že omenila, na tem festivalu gostoval dvakrat, in sicer ob izidu prevodov njegovih romanov *Naravni roman* (2005, prevedel B. Omerzel) in *Fizika žalosti* (2015, prevedel B. Omerzel), Ilija Trojanow pa je na tem festivalu predstavljal slovenski prevod romana *Tajanje* (2013, prevedla Mojca Kranjc). Dve leti kasneje je ista založba objavila še njegov roman *Zbiralec svetov* (prevedel Brane Čop). Leta 2008 je bila v fokusu festivala makedonska proza, saj je tega leta založba izdala antologijo sodobne makedonske kratke proze *Kar vidijo mačke*. Na festivalu so nastopili trije prozaisti, katerih dela so vključena v omenjeno antologijo, in sicer Venko Andonovski, ki je ob tej priložnosti promoviral tudi prevod romana *Azbuka za neposlušne*, ter Ermis Lafazanovski in Aleksandar Prokopiev, ki je predstavljal tudi slovenski prevod prozne zbirke *Plovba na jug*. Zanimivo je, da so bili vsi bolgarski in makedonski gostje Fabule tudi gostje Vilenice.

Mednarodni festival Lirikonfest Velenje (MLFV) je tradicionalni celoletni festival liričnih umetnosti 21. st., ki ga od 2002 organizirata Ustanova Velenjska knjižna fundacija (UVKF) in Asociacija Velenika v sodelovanju s tujimi in slovenskimi partnerji. Leta 2014 sta na njem gostovala Rumen Leonidov iz Bolgarije in Gjoko Zdraveski iz Makedonije. Prevodi njunih pesmi so objavljeni v dvojni številki festivalskega zbornika *Rp./Lirikon21 : revija za poezijo XXI. st.*, 2013/2014, letn. 9/10. Leta 2016 sta bila gosta Lirikonfesta Snežana Stojčevska in Mitko Apostolov.

Literarna prireditev Mlade rime so pesniški večeri, namenjeni predstavljanju mladih, novih, neuveljavljenih pesnikov in pesnic. Na vsakem večeru nastopi pet do šest novih, neuveljavljenih pesnikov oz. pesnic, sledi pa jim pesniški gost, že uveljavljeno ime slovenske poezije. Gre za manifestacijo v organizaciji KUD Kentaver, ki se od leta 2005 odvija večinoma v alternativnih klubih v Ljubljani (v Menzi pri koritu ali Tovarni Rog) enkrat mesečno, od leta 2008 pa se junijski mesečni dogodek prelevi v nekajdnevni festival. Leta 2011 je izšla tudi antologija pesmi 29 sodelujočih avtorjev, z naslovom *Mlade rime* (Mohorjeva družba). Na festivalu je v letih 2013 in 2014 nastopilo tudi šest pesnikov iz Makedonije: Marta Markoska, Gjoko Zdraveski, Ivan Antonovski, Bistra Kumbaroska, Snežana Stojčevska, Ana Golejška, vendar pa njihove pesmi ob tej priložnosti niso bile objavljene, pač pa so izšle kasneje.⁸

---

8. Pesmi Markoske, Zdraveskega in Antonovskega v zborniku *Rp./Lirikon21 : revija za poezijo XXI. st.*, 2013/2014, letn. 9/10, v prevodu N. Subiotto, pesmi Stojčevske pa v *Poetikonu št. 71-72*, letn. 13, marec-april 2017, v prevodu Lare Mihovilović.

Leta 2009, v času predsedovanja Slovenije Evropski uniji, so Cankarjev dom, Forum slovanskih kultur⁹ in KUD Apokalipsa organizirali poseben literarni dogodek – Festival slovanskih kultur, ki se je odvijal od 28. 2. do 8. 5. v Ljubljani, zasnoval in vodil pa ga je Iztok Osojnik. Na njem je sodelovalo trinajst avtorjev, med njimi Vladimir Zarev iz Bolgarije in Kica Kolbe ter Vlada Urošević iz Makedonije. Gostje so se predstavili na pogovorih in branjih odlomkov svojih del v prostorih Cankarjevega doma, Kolbe in Urošević pa sta ob tej priložnosti (20. 3. 2009) obiskala tudi študente na Oddelku za slavistiko Filozofske fakultete v Ljubljani.

Leta 2014 se je v Ljubljani odvijal festival Literodrom, mednarodni festival literarnih praks v razvoju, katerega fokus je bil Zahodni Balkan in na katerem sta z literarnimi branji in na okroglih mizah sodelovala Rumena Bužarovska in Nenad Joldeski iz Makedonije, v priložnostnem zborniku *IDBA2 – IDIOT BALKAN 2* (Paraliterarno društvo I.D.I.O.T) pa so v izvirniku in slovenskem prevodu N. Subiotto objavljena dela naslednjih makedonskih avtorjev: Mane Manušev, Gjoko Zdraveski, Živko Grozdanoski, Rumena Bužarovska in Nenad Joldeski. Festival sta organizirala Paraliterarno društvo I.D.I.O.T in KUD Kentaver, od takrat pa se je odvil samo še enkrat, leta 2016, tokrat na temo Migracijski prostori — nemško govorno področje, na katerem je nastopila tudi Antina Zlatkova iz Bolgarije.

V zadnjih dveh letih sta se slovenski publiki na literarnih branjih v Novem mestu predstavila Davor Stojanovski (2017) in Peter Dentchev (2018), gosta pisateljske rezidence založbe Goga v okviru literarnega programa Reading Balkans. Njuna dela so bila nato objavljena v literarni reviji *Rast*.¹⁰ Založba Goga je 22. 4. 2009 v atriju knjigarne v Novem mestu v okviru festivala 14. Slovenski dnevi knjige organizirala tudi poseben makedonski večer, na katerem je gostila naslednje avtorje, katerih dela so izšla v slovenskem prevodu v 1. številki 21. letnika revije *Rast* (1. 2010): Borče Panov, Kire Nedelkovski, Vanja Izova Veleva, Violeta Tančeva Zlateva. Avtorji so se na tem festivalu predstavili tudi v Ljubljani, Mariboru, Celju, Velenju in Kopru.

Omenjene festivale smo spremljali in na nekaterih sodelovali tudi učitelji in študentje Oddelka za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

-
9. Forum slovanskih kultur je nekaj avtorjev iz zbirke 100 slovanskih romanov gostil tudi ob 10. obletnici izhajanja zbirke na dogodku Poslušajte besedo!, 15. 11. 2016 v Slovenski filharmoniji, kjer sta odlomke iz svojih romanov med drugimi brala Svetoslav Nahum iz Bolgarije in Dimitar Baševski iz Makedonije; avtorji pa so ob tej priložnosti obiskali tudi študente na Filozofski fakulteti.
  10. Odlomek iz romana *Zbiralci pepela* Stojanovskega je izšel v 1. št. 29. letnika, 2018, v prevodu A. Mustarja, kratka zgodba *Malakoff, rad bi se postaral* Dentcheva pa v 3. št. istega letnika, v prevodu N. Subiotto.

Veliko naštetih dogodkov smo obiskali, nekajkrat pa smo v okviru omenjenih festivalov literarne umetnike gostili na fakulteti, in sicer so bili to največkrat dogodki v organizaciji Foruma slovanskih kultur (Kica Kolbe, Vlada Urošević, Svetoslav Nahum). Poleg tega smo 23. 5. 2017 v okviru sejma akademske knjige Liber.ac v Foersterjevem vrtu za Filozofsko fakulteto organizirali srečanje in pogovor z bolgarsko pisateljico Veselo Ljahovo. V obdobju 2007 – 2018 pa smo v sodelovanju z Makedonskim kulturnim društvom sv. Ciril in Metod iz Kranja na vsakoletni prireditvi Prešernovo oro gostili nekaj uveljavljenih in predvsem mlade makedonske literarne ustvarjalce, katerih dela še niso bila izdana v samostojni knjižni obliki v slovenskem prevodu, nekaj pa je objavljenih v literarnih revijah (*Apokalipsa*, *Rp./Lirikon21* : revija za poezijo XXI. st., *Poetikon*, spletni portal *Vrabec Anarhist* Društva slovenskih pisateljev). Gostje Prešernovega ora nastopajo na osrednji prireditvi v prostorih MKD sv. Ciril in Metod v Kranju, od leta 2010 tudi na Filozofski fakulteti. Zadnji trije gostje: Zvonko Taneski (leta 2018), Ivan Šopov (2017) in Snežana Stojčevska (2016) pa so ob tej priložnosti nastopili tudi na dogodkih Ad hoc: literatura v živo, na katerih se glasbeniki in slikarji skozi glasbeno in likovno govorico v živo odzivajo na interpretirano poezijo/prozo, in se na ta način kreativno povezali s slovenskimi umetniki. Dogodke, ki so se odvijali v Trubarjevi hiši literature v Ljubljani, je zasnovala in vodila Petra Koršič (LUD Literatura). Začetki Prešernovega ora segajo v leto 2006, ko so se 11. 2. v prostorih Makedonskega kulturnega centra v Kranju srečali pesniki Neža Maurer, Slavica Štirn, Herman Oblak, Tomaž Šturm, Mira Velkavrh, Marija Krajnik in Agata Trojar iz Slovenije ter Vasil Tocinovski in Ranko Mladenovski iz Makedonije; njihove pesmi pa so bile istega leta objavljene v drugi številki najstarejše makedonske literarne revije *Sovremenost* (Dimitrievski 2012: 41). Leta 2007 je bil dogodek organiziran v sodelovanju s KUD Apokalipsa in festivalom Revija v reviji, ob slovenskih avtorjih (Primož Repar, Iztok Osojnik, Jure Novak) pa so nastopili Risto Lazarov, Jovica Ivanovski in Igor Isakovski. Na dogodku so bili ob branju literarnih del predstavljeni rezultati sodelovanja med literarnimi revijami, v katerih so v obsežnih decembrskih številkah makedonskih revij Blesok in Naše pismo izšla besedila slovenskih avtorjev v makedonskih prevodih, v Apokalipsi pa so bili predstavljeni makedonski avtorji v slovenskem prevodu (nekateri so naredili tudi naši študentje). Leta 2010 je na Prešernovem oru nastopil Jovica Ivanovski, leta 2011 pa Elizabeta Bakovska in Vladimir Martinovski.¹¹ Na Prešernovem oru so nastopili še naslednji mlajši avtorji (rojeni med letoma 1980 in 1990): Bistra Kumbaroska (2012), Ivan Antonovski (2013), Gjoko Zdraveski (2014), Žarko Kujundžiski (2015).

---

11. Pri predstavitvi teh treh avtorjev so sodelovale študentke Alja Caharijas, Ana Drk in Petra Jurič, ki so njihova dela raziskovale v diplomskih delih.

Med letoma 2000 in 2018 je v Sloveniji na festivalih Vilenica, Slovenski dnevi knjige, Dnevi poezije in vina, Fabula, Lirikonfest, Slovanski most, Literodrom, Mlade rime, Revija v reviji, sejmu Liber.ac, pisateljskih rezidencah in prireditvi Prešernovo oro nastopilo triindvajset bolgarskih in triinštirideset makedonskih literarnih umetnikov. V tem obdobju je v slovenskem prevodu izšlo šest romanov in ena pesniška zbirka gostujočih bolgarskih avtorjev: Gospodinov in Trojanow sta na festivalih promovirala po dve knjigi, Teodora Dimova, Rumen Leonidov in Alek Popov pa po eno; ter dvajset knjig gostujočih avtorjev iz Makedonije: Dimkovska je v Sloveniji objavila tri pesniške zbirke in dva romana, Smilevski tri romane, Andonovski dva, Urošević en roman in eno pesniško-prozno zbirko, Kolbe, Lafazanovski, Minevski, Starova po en roman, Stefanovski izbor dramskih besedil, Prokopiev prozno zbirko, Isakovski pesniško zbirko, Madžirov haiku zbirko. Dela šestih bolgarskih gostujočih avtorjev¹² so vključena v *Antologijo bolgarske književnosti 2*, dela šestih makedonskih avtorjev¹³ pa v antologijo *Kar vidijo mačke: sodobna makedonska kratka proza*. Na festivalu Dnevi poezije in vina so izšle samostojne knjižice poezije Josifove, Zdraveskega in Andove Šopove. Na gostovanjih so bili medijsko najbolj izpostavljeni nagrajenci: Stefanovski, Leonidov in Trojanow na Vilenici, ter častni festivalski gostje: Urošević na Dnevih poezije in vina ter Gospodinov, Trojanow, Andonovski, Lafazanovski in Prokopiev na Fabuli. Kot lahko vidimo, so prevedena dela bolgarskih in makedonskih avtorjev večinoma prozna. Na slovenskem trgu je namreč izredno težko objaviti samostojno prevodno pesniško knjigo, zato so dela gostujočih pesnikov večinoma predstavljena v festivalskih zbornikih ali knjižicah, literarnih revijah ter na spletnih portalih. Objava knjižnih prevodov in gostovanje na festivalih sta najbolj usklajena na festivalih Dnevi poezije in vina in Fabula, saj ju organizira založba, ki ji je v interesu tudi na ta način promovirati svežo produkcijo. Večina gostov festivala Vilenica je (največkrat nekaj let po gostovanju) prav tako dobila knjižne prevode v slovenščino. Za ostale festivale pa bi lahko rekli, da so, ob objavi v zbornikih, revijah ali na spletnih portalih, priložnost za navezovanje stikov s publiko, pesniškimi in pisateljskimi kolegi, medkulturnimi posredniki in potencialnimi založniki.

---

12. To so: Rumen Leonidov, Georgi Gospodinov, Ekaterina Josifova, Kalin Donkov, Silvija Čoleva in Vladimir Levčev.

13. To so: Olivera Kjørveziroska, Aleksandar Prokopiev, Ermis Lafazanovski, Venko Andonovski, Vlada Urošević in Igor Isakovski.

LITERATURA

- Cunta, Petrič ur. 2009:** 24. *Mednarodni literarni festival Vilenica*. Ur. M. Cunta, T. Petrič. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev, 2009.
- Cunta, Petrič ur. 2008:** 23. *Mednarodni literarni festival Vilenica*. Ur. M. Cunta, T. Petrič. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev, 2008.
- Cunta, Šubert, Petrič ur. 2007:** 22. *Mednarodni literarni festival Vilenica*. Ur. M. Cunta, B. Šubert, T. Petrič. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev, 2007.
- Cunta, Šubert ur. 2006:** 21. *Mednarodni literarni festival Vilenica*. Ur. M. Cunta, B. Šubert. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev, 2006.
- Cunta, Šubert ur. 2005:** 20. *Mednarodni literarni festival Vilenica*. Ur. M. Cunta, B. Šubert. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev, 2005.
- Dimitrievski ur. 2012:** 20 *let aktivnega delovanja MKD sv. Ciril in Metod – Kranj*. Kranj: MKD sv. Ciril in Metod, 2012.
- Hrs Pandur, Prah ur. 2014:** *IDBA2 – IDIOT BALKAN 2; Publikacija I. mednarodnega festivala literarnih praks v rzavoju: LITERODROM*. Ur. T. Hrs Pandur, U. Prah. Ljubljana: Paraliterarno društvo I:D.I.O.T., 2014.
- Petrič, Kavzar Hudej ur. 2015:** 30. *Mednarodni literarni festival Vilenica: Odzven prostora*. Ur. T. Petrič, M. Kavzar Hudej. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev, 2015.
- Petrič, Kavzar Hudej ur. 2014:** 29. *Mednarodni literarni festival Vilenica: Iz jezika v jezik*. Ur. T. Petrič, M. Kavzar Hudej. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev, 2014.
- Petrič, Kavzar Hudej ur. 2013:** 28. *Mednarodni literarni festival Vilenica: Navdih meja*. Ur. T. Petrič, M. Kavzar Hudej. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev, 2013.
- Petrič, Troha ur. 2012:** 27. *Mednarodni literarni festival Vilenica: Avtorji nomadi*. Ur. T. Petrič, G. Troha. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev, 2012.
- Petrič, Troha ur. 2011:** 26. *Mednarodni literarni festival Vilenica: Beri me v živo*. Ur. T. Petrič, G. Troha. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev, 2011.
- Petrič, Troha ur. 2010:** 25. *Mednarodni literarni festival Vilenica: Kdo bere*. Ur. T. Petrič, G. Troha. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev, 2010.
- Petrič, Troha ur. 2010:** *Okrogla miza SEP na Vilenici O branju: Bralna izkušnja in njene oblike v sodobnem času*. Ur. T. Petrič, G. Troha. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev, 2010.
- Pogorelec et al. 2009,** Pogorelec B. Oddelek za slovanske jezike in književnosti. // Bucik, V. *Zbornik Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani 1919 – 2009*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2009, 375 – 393.
- Sluga, ur. 2018:** 33. *Mednarodni literarni festival Vilenica: Pisati in preživeti*. Ur. K. Sluga. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev, 2018.
- Sluga, Kavzar Hudej ur. 2017:** 32. *Mednarodni literarni festival Vilenica: literatura, ki spreminja svet, ki spreminja literaturo*. Ur. K. Sluga., M. Kavzar Hudej. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev, 2017.
- Sluga, Kavzar Hudej ur. 2016:** 31. *Mednarodni literarni festival Vilenica: Literatura in etika*. Ur. K. Sluga, M. Kavzar Hudej. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev, 2016.
- Subiotto 2007:** Subiotto, N. Makedonsko leposlovje v slovenskih prevodih. // *Hieronymus*. Ljubljana: 2007, № 1/2, 23 – 39.

- Subiotto 2013:** Subiotto, N. Slovenski prevodi makedonskega in bolgarskega leposlovja v 21. stoletju. // Krakar Vogel, B. *Slavistika v regijah – Nova Gorica*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 2013, 171-176.
- Stropnik ur. 2014:** *Rp./Lirikon21: revija za poezijo XXI. st.*, 2013/2014, № 9/10, 2014. http://uvkf.si/file/repository/F81A_03_RpLirikon21_2013_2014.pdf (01.02.2019)

Namita Subiotto
Univerza v Ljubljani (Slovenja)
✉ Namita.Subiotto@ff.uni-lj.si

Ukvarja se s kontrastivnim proučevanjem slovenskega in makedonskega sodobnega knjižnega jezika, z raziskovanjem slovensko-makedonskih jezikovnih, književnih in kulturnih stikov ter z raziskovanjem makedonske književnosti, predvsem sodobnih tokov.

*Литературни фестивали, четения, гостувания
Литературни фестивали, читања, гостувања
Literarni festivali, branja, gostovanja*

**ДА СЕ ЗАВЪРНЕШ В ЧУЖДА ЗЕМЯ,
ИЛИ ЗАЩО НИКОЙ ПРОРОК НЕ Е ПРИЕТ
В РОДИНАТА СИ: ИЛИЯ ТРОЯНОВ, НОСИТЕЛ
НА НАГРАДАТА ВИЛЕНИЦА**

Димитър Камбуров
*Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Тринити Колидж – Дъблин*

**HOMECOMING IN A FOREIGN LAND OR WHY
NO PROPHET IS ACCEPTED IN HIS OWN COUNTRY:
ILIJA TROYANOV, THE WINNER OF THE VILENICA PRIZE**

Dimiter Kamburov
*Sofia University St. Kliment Ohridski
Trinity College – Dublin*

Abstract. The prestigious Vilenica Prize has finally been received by a writer who is associated with Bulgaria and in fact considered to be a Bulgarian writer by some. Yet this prize provokes us to revisit the multifaceted face of Iliya Troyanov and his place on the Bulgarian, Balkan, Central European and Global map.

Keywords: Vilenica Prize; Bulgarian literature

*Ще хванеш контурите само,
а вътре, знам, ще бъде празно
и няма никой да разказва
за простата човешка драма.
Вапцаров, „История“*

Илия Троянов е вероятно най-успелият в чужбина писател от български произход, който принадлежи на чужда национална литература или на литература, създадена на чужд език. Носител е на множество национални и международни литературни награди. През 2018-а му беше присъдена най-голямата от трите на словенския литературен фестивал „Виленица“. Така отличието, което се дава на централноевропейски автор, отиде и при писател, представен

с две знамена – българското и германското.¹ Това е първият случай, в който виждам Илия Троянов да се представя – или да е представен – чрез писателска принадлежност и към българското. Едва ли тя му е била необходима, за да му бъде присъдена наградата – разбирането на Фестивала за Централна Европа е толкова широко и щедро приобщаващо, че немскоезичната литературна среда би била достатъчна: сред наградените вече има писатели от Германия, а и Троянов вече от години живее във Виена.

Дали българската литературна принадлежност е приумица на организаторите на Фестивала, или самият писател е избрал да бъде мислен през това двойно поданство – мога само да гадая. Първоначалната ми интуиция беше, че българската част от литературното поданство ще да има общо с последния роман на Илия Троянов – „Власт и съпротива“, който третира ранния комунистически и посткомунистическия период от най-новата българска история. Ала хвалебственото слово (Laudation), подготвено от Весна Кондрич Хорват – член на журито, е озаглавено „Multilingualism as Coming to Know Fellow Human Beings“ („Мултилингвизмът като средство за взаимно опознаване между хората“) и споменава повече от бегло въпросния роман. Изглежда, авторката е загубила интерес към романа малко след началото, тъй че е останала с логичното, но погрешно предположение, че протагонистите Методи и Константин остават докрай приятели и опонентни, докато в действителност единственото, което споделят, е отвращение един от друг. Текстът на хвалебствието, напротив, затвърждава впечатлението, че Троянов получава наградата повече заради есеистико-публицистичната страна на многоликото си писмовно присъствие, заради интегралния си образ на ангажиран съвременен интелектуалец с безкрайни интереси и любопитства, които го тласкат към всякакви реални и метафорични пътешествия и предизвикателства. За журито като да са имали еднаква тежест литературните, есеистичните, публицистичните, журналистическите, политическите, олимпийско-атлетическите и пътешественическите постижения и публични жестове на Илия Троянов.

Противно на традиционното си теоретично фундирано недоверие към подходи, които фаворизират личността на твореца, в случая с Троянов ми се ще да можех да го надвия и да се идентифицирам с журито в предполагаемото му предпочитание към автора – титла, която в случая с Троянов следва да се схваща в целия ѝ етимологично-семантичен обем от съзидател и актьор през някой, който подстрекава, прокарва и установява нещо, през притежател на авторски права до авторитет, надежден писмовен свидетел, и най-после автор. И наистина, Илия Троянов е неуморна публична и умела медийна персона. Той не страни от интервюта и публични изяви и има всички основания за

---

1. Наистина, български поет – Румен Леонидов – вече беше получавал Кристала на Виленица, но не и голямата награда.

това – в тях той е пленителен, умен, ясен и вещь по един ненатрапчив, непре-тенциозен и приятно достъпен начин, дори когато говори български – езика, чиято територия е напуснал на шест и на който не притежава каквото и да е формално образование. Личността на Троянов остава впечатлението за ре-несансов универсализъм, просвещенски енциклопедизъм, романтическа уто-пичност и критикореалистическа ангажираност с по модернистки мащабно чувство за отговорност за съдбата на целия свят. Анархолибералните му ан-тикапиталистически убеждения понякога изглеждат безпътни и безизлазни в радикалността си, но като цяло, ведно с други ляво мислещи интелектуалци се чувствам солидарен с красноречиво изразяваните от него глобални визии за смяна на системата и реда в света. Без това да ми пречи да съм наясно с тяхната яловост откъм конкретна реализация, както и с потенциалната катаст-рофичност на утопичния им еманципаторски производ.²

Особено привлекателна страна в публичното присъствие на Троянов е не-говият глас в защита на културната толерантност, неговото аргументирано разбиране за стичането и взаимообогатяването на всички цивилизации пос-редством взаимодействие, учене едни от други, вдъхновяване, превод, обмяна на опит, идеи и визии, и пр. Всичко в тази му мисловна нагласа говори за мекота и отвореност, за толерантно любопитство към другия и за продуктив-но сработване с него. Показателно е, че Троянов често работи в съавторство. Непривичното му любопитство към привидно радикално другия – било то африкански литератури, индийска култура, ислям и религиозните му практи-ки – до такава степен е белязало целия му житейски и творчески път, че сякаш прави немислимо чувството на омраза и волята за демонизиране на всякаква другост.

2. Впрочем по трудно за обяснение стечение на обстоятелствата творческата ми биография през последните дузина години на няколко пъти се е препли-тала с творения на Троянов. През 2008 съпоставих „Музеят на безуслов-ната капитулация“ на Дубравка Угрешич със „Светът е голям и спасение дебне отвсякъде“ “Exile or Exodus: D. Ugrešić’s *The Museum of Unconditional Surrender* and Iliya Troyanov’s *The World Is Big and Salvation Lurks around the Corner*” in: *Shoreless Bridges: South East European Writing in Diaspora*, Rodopi Publishing House, Amsterdam, 2010, ISBN: 9789042030213. През 2011 преведох „Стичането: пътят на всички култури“ от Раджит Хос-коте и Илия Троянов, която по незнайни причини беше публикувана през 2012 г. от издателство „Сиела“ с променено подзаглавие: пътят към всички култури. През декември 2016 г. във Виена станах свидетел и се включих в разговор между Георги Господинов и Илия Троянов по повод на българ-ския превод на „Власт и съпротива“. Тогава и се зарекох да напиша вър-ху този роман и върху Трояновия антикомунистически пароксизъм. Този текст е изпълнение на това обещание.

Стане ли обаче дума за комунистическото минало на бившата му родина България, Троянов отколе изоставя всякаква толерантност, всякаква готовност за сложно и нюансирано мислене и говорене. Отношението му към комунистическия период в българската история неизменно се характеризира с абсолютно отхвърляне. Според него комунизацията на България е наложена отвън и прокарана със средствата на насилие и тормоз, системно упражнявани от репресивния апарат на една партия върху целокупното население. Дотук разбирането е по-скоро общоприето. Това, което прави виждането на Троянов особено песимистично, е убеждението, че целият народ се оказва молепсан от комунизма, трайно деформиран и непоправимо увреден от него. Това състояние на общонародна инвалидност обяснява според него фундаменталната сбърканост на българския Преход, чиито процеси се управляват и до днес от бившата комунистическа номенклатура и от все така живата и активна Държавна сигурност. Това включва и контрола над партийните формирования на българската опозиция и над нейните лидери. От перспективата на Троянов България традиционно изглежда едно прокълнато, орисано на комунизъм място поне до окончателното измиране на целокупното население, заразено от него. И тъй като има да се чакат поне още едно-две поколения, настоящето и близкото бъдеще на България са обречени на дисфункционалност, корупция, идейна безизлазност, пасивност, търпение, стадно подчинение и непродуктивно униние. Тези виждания на автора са запечатани най-пълно в публицистичната му книга „Кучешки времена: Революцията-менте“ от 1999, чийто закъснял с повече от десетилетие български превод беше посрещнат враждебно от почти целия културен и политически спектър у нас през 2012-а.

Когато през 2016 г. в България излезе „Власт и съпротива“, беше любопитно да се провери дали вижданията на Троянов за епохата на комунизма и прехода са еволюирали. Ако се съди по приема, който беше оказан на този роман, сякаш ставаше дума за нова страница и при Троянов, и в българските обществени нагласи.

Вече включена сред двайсетте най-добри романа на годината в Германия, книгата получи изключително ласкав прием и у нас. Авторът беше поканен в безчет телевизии, включително и в „Панорама“ при Бойко Василев. Последният сякаш беше единственият, който си позволи – чрез третолично бъдеще време: „ще ви обвинят..., ще кажат...“ – да намекне за съмнения както спрямо творческия резултат, така и по отношение на инстанцията, от която авторът си позволява да говори. Но Василев остана самотен: при все недомлъвките на маса и широко споделяните съмнения относно писателските умения на Троянов никой не го обвини публично нито в чужбинско високомерие, нито в колониална некомпетентност; никой не написа ни в прав, ни в крив текст, че говори за действителност, която всъщност не е преживял и която не познава от първа ръка. А и Троянов неизменно подчертаваше, че е разговарял с дейс-

твителни участници в събитията, описани в романа, при това и от двете страни на барикадата: дузина репресирани, трима от висшите ешелони на ДС и около петдесетина неутрални свидетели. Неотклонно в медийните коментари на книгата се подчертаваше включването в нея на нередактирани документи, препечатани директно от досиетата, сякаш документалната достоверност, имплантирана в романа, автоматично снабдява художествеността с истинност. Общият лайтмотив в хвалебствията беше, че „Власт и съпротива“ повдига завесата, че е първата художествена творба, осмелила се да проговори откровенно за комунизма, за сатрапите на свободата и на справедливостта, но и за автентичните прояви на антикомунистическа съпротива в страна, все така носеща срама по челото заради дефицитите на дисидентство. Романът влиза и в занданите, и в лагерите на комунизма, за да покаже сякаш за първи път и безчовечието на палачите, и удивителните прояви на свободен дух от страна на единици, които избират да се държат като безсмъртни същества, като отказват да се преклонят и смирят, да изпълняват заповеди и да участват в процедурите по унижението, пречупването и обезчовечаването на осъдените си събратя. Именно този акцент върху съпротивата беше новото и различното, което сякаш внасяше така нужния баланс в Трояновото разбиране за комунистическата власт. Остава да проверим дали това е така.

Писането на роман за една близка, но отминала епоха е въпрос на избор какво от нея да бъде включено. Обратната страна на този избор е какво да изпадне. Разбира се, този избор по правило се определя от художествени задачи и цели. Все пак остава внушението, че пропуснатите страни и форми на живот, непредставените времена, места и човешки типове в по-малка степен заслужават репрезентация и осмисляне.

Този обмен роман предлага и съответен по мащаб замисъл. Той се фокусира върху онзи период от българската история, когато са се наливали основите на комунистическото общежитие – между 1944 и 1963, годината, в която „добрият“ измежду двамата главни герои е освободен. Романът губи интерес към живота му след излизането от лагера до промяната на 10 ноември, но го проследява в паралел на ключови събития в периода между 1990-а и 2007-а. Пренебрегването на т.нар. зрял или реален социализъм е все пак частично – във вътрешния монолог на човека на властта Методи има страници и за Людмила Живкова, и за по-зрелите години от „татовото“ управление; за Горбачовата перестройка и за това как тя е била схваната от соцноменклатурата като сигнал за обмен на властовите валути. И все пак, живеенето във и на социализма в романа, като цяло, липсва. Това е роман за неживота в условията на комунизма, неизненадващо разобличен от героя като държавен капитализъм.

Когато един роман е за епохата на комунизма и той избира да я разкаже през гледните точки на две противоположни функции на системата – борец срещу нея и неин крепител, това е целенасочен избор на контрапунктно пред-

ставяне на тази епоха през две по презумпция диаметрално противоположни перспективи. Ефективността на подобен подход би дошла от съпоставителното наслагване между въпросните несъизмерими перспективи, преодоляващо потенциалния солипсизъм на техните дискурсивно-светови затвори. Читателят би очаквал някакво засичане, припокриване и интерференция между тях, из-от които да възникне някакъв по-надежден, двойно удостоверен свят. Именно от припокриванията, контрастите и холограмите на алтернативното си осветляване епохата следва да получи и по-плътния си комплексен образ.

Подобен подход е труден, защото той предполага авторът да е в състояние да калкулира „обективния корелатив“, ако се позовем на Т. С. Елиът. Писателят следва да е наясно какъв обективизиран резултат ще се получи от сблъсъка и съполагането на две крайно субективни перспективи; какво по-надеждно осветяване на епохата ще се постигне чрез интерференцията на тези два лъча, или ако се обърне метафората, какъв би бил спектралният резултат от прокарването през призмата на другия на всеки от тези лъчи.

Най-простият похват в това отношение би бил да се очертаят изненадващи зони на съвпадане между двете визии за света. Друг по-фин подход би бил едни и същи събития да получат алтернативни разкази, но тяхната интерференция да произведе холограмата на действително случилото се. Може да се работи с взаимно цитиране, разменени перифрази и алюзии и т.н. Двугласието в литературата отколе е адаптирало техниките на контрапункта, внушаващи спор, сблъсък, агон, но и соваряне, диалог, съгласие. Този художествен избор неизбежно включва хоризонт на очакване, култивиран от класически образци на двугласието и полифоничността (Дон Кихот и Санчо Панса на Сервантес, Альоша и Иван Карамазови на Достоевски, алтернативните разкази в „Рашомон“, дори Гичо и Асенчо от „Възвишение“ на Русков). Изкушеният читател е наясно какво могат да постигнат две тела в балета, два гласа в дует, два инструмента в дуо, какви са правилата на бароковия контрапункт и какви са вариантите на концерта за инструмент и оркестър от виенската класика до днес.

Но Илия Троянов избира крайно оригинално алтернативно решение. Неговите герои произнасят монолози, които не влизат нито в пряк, нито в задочен диалог. Те уж визират едни и същи периоди и места – затвора, лагера, разпитите, наказанията, изтезанията, тормоза, социополитическия процес в неговата статика и динамика, етапите на социализма и на прехода. Но несъизмеримостта между двата нагледа е толкова екстремна, че те остават непроницаемо изолирани, еднакво неспособни да произведат свят в солипсистично изчерпващата ги персонална перцептивна референциалност. Авторът ги е накарал не просто да звучат различно, но и да виждат сякаш различни действителности и така нарочно е осуетил възможността за диалог или спор помежду им: те сякаш са пришълци от различни планети, които говорят различни езици, предлагащи несъизмерими перцептивни и интерпретативни възможности,

тъй че нагледите им на уж една и съща реалност регистрират и артикулират несъвместимо различни фактологии. Тази екстремна несъизмеримост цели да „опашкули“ и светостта на единия герой, и чудовищността на другия. Така, вместо да се впише в една вече малко изнурена традиция на литературна диалогичност, Троянов дръзко я отхвърля, като поема риска да предложи два гласа и две паралелни визии за света, които не са в състояние да комуникират. Това е смело решение, което заслужава кредит на доверие поне на равнището на намерението.

Защото резултатът е недотам убедителен. При такива нива на различие читателят инстинктивно ще продължава да търси точки на засичане, моменти на прилика между двата гласа. Така ще стигне до общото в романа: ще открие приликите, откриваеми и в езика, и в стила на разказващите години – мъчително напрегната, ръбеста, щърба и жилава фраза с понижена способност да назовава и описва, тъй като е карана да дава отново и отново израз на екстремност, пароксизъм, епатаж, грозота, сгърченост и погнуса. В резултат на това читателят ще забележи системната липса на чувство за хумор, както и на способност за рефлексивна остраниеност, за смяна на дистанцията и за промяна на перспективата. В последна сметка, при цялото различие между дискурсивните присъствия в този роман, всички те се отличават с монотонна рехавост, с шуплеста неспособност да задържат и излъчат някаква материалност, самостоен наглед, еманципиран от перспектива свят. В продължение на четиристотин страници читателят е в неловката ситуация на свидетел на едно чрезмерно усилие, на свръхнапрегнатост и напън, които, в последна сметка, се оказват и единственият художествен резултат. Едно пределно автореференциално усилие, което няма как да не събуди асоциацията с причудливото решение на Троянов да тренира всичките осемдесет олимпийски дисциплини в продължение на четири години в едно прекалено буквално разбиране на олимпийския принцип, че най-важно е участието.³

Остава въпросът дали да четем тази книга на равнището на заявената и контролирана през имплицитния ѝ читател интенция, или да си позволим свободата да търсим ефекти и внушения, които не са целени от автора, но са структурен ефект на писането, композицията, структурата. Въпросът е привид но безсмислен – основната работа на интерпретатора е да отиде отвъд ав-

3. Разбира се, аз работя с превода на български на този роман, а Илия Троянов успя да произведе скандал и по повод на разкритията, че преводачът му е бил доносник на държавна сигурност, да заподозре, че текстът му е бил преведен нарочно неадекватно. Уви, в това отношение съм склонен да се доверя повече на преводача Любомир Илиев, който смирено забеляза: „ако нещо не ви харесва, докато четете, грешката не е в превода, а в романа“. Защото и най-великият преводач ченге е неспособен да изопачи и деформира четиристотин и трийсет страници текст.

торовия замисъл и да чете творбата като освободена от наследствена обремененост. В някакви периоди от развитието на литературната наука именно този тип еманципиране на творбата от нейния автор се е схващало като основна цел и задача на литературоведа. Ала вездесъщият кукловоден глас на Троянов в този роман е толкова мощен, толкова е ясно какво е искал да направи, толкова категорична е неговата конструкция, че критикът чувства неудобство да посочва на верните на интенцията му читатели как романът все пак може би работи оттатък, а често и срещу намеренията си.

Бившият затворник и лагерист Константин излъчва аскетична вглъбеност и мистериозна праволинейност. Авторът е избрал да го покаже като мизерстващ с достойнство, докато регистрира жалкия си актуален делник и си припомня миналото в края на житейския си път. Аскетично неохотното, самосъсредоточено слово на Константин е обладано от една основна грижа – съхраняване на достойнството. Грижата е толкова голяма – и при актуалните свидетелства за изпосталелия делник на мизерстващите старци, до един преследвани, репресирани и пречупени (до един, но без единствения, Константин); и при дългата върволица от изтезания и тормози, на които е бил подложен героят в затвора и после в лагера; и при представянето на недопосмяващата любов, белязана от злосторно причинената мъжка немощ – че утихващото слово на Константин с всичките му премълчавания, недомлъвки и двойни дъна в последна сметка оставя впечатление за шуплеста рехавост, за порьозна тъкан. Това е едно скръбно, смирено и в последна сметка импотентно слово, чието единствено качество е излъчваното на едри кванти достойнство. Ала смирената тържественост на неговата изповед, мъчителната неохота, с която говори, излъчват под волята за достойнство ясни белези на износеност и опустошеност на ръба на срама. Потокът на съзнание на Константин оставя впечатлението за непреодолима травма, за опустошеност, за изоставеност и от думите, и от смисъла на всичко сторено някога и предприемано днес. От непреклонния, непрекъснения, непобедения Константин, който следва да бъде еманация на човешко достойнство и смисъл, лъха такава изстинала пустота, че читателят неволно се пита за цената на оцеляването. Това може да мине за възмутено разобличение на палачите, но оставя и пепелявото усещане, че цялото житейско и идейно усилие не си е струвало. Критикът може да се опита да настоява, че този ефект е търсен и мъдър, че Константин е повален, но не и победен, и пр. баналности. Но същественият проблем е, че тази немощ, която образът излъчва, не е търсен художествен ефект, а е резултат от писателска немощ. Не светостта и достойнството са скучни, а неспособността на автора да им даде плът, цвят, вкус и мирис. Усещането за общуване с живи мощи, неизбродната скука, която вее от Константин, е най-нетърсеният художествен ефект, който можем да си представим. Но парадоксално единствено тук романът достига изцяло против волята и намерението си до някаква истина за нещата от живота отвъд идеологическия напън.

Авторът, разбира се, не е целял такава словесна авторепрезентация на централния си положителен протагонист, която да го представи, в последна сметка, като жертва. Мощта на това внушение е продукт на писателската немощ на автора. Именно неговото неумение да представи героя си като пълнокръвно и интересно човешко същество, го превръща от соцреалист в модернист абсурдист, родеещ се с Бекет и Кафка. Авторското намерение е да създаде жертва, която не е жертва, а свободен субект на собственото си събитие като безсмъртен човек по Бадю. Вместо това се е получил мъртвороден герой. Критикът е изправен пред избор: дали да похвали автора заради начина, по който се е провалил и в резултат на това е постигнал послание в разрез с личните си идеологии: например, че усилието да се оцелее с достойнството на безсмъртно човешко същество е безсмислено и обречено и че мъртвото слово на героя е фигура на неговата преждевременна кончина; дали да го кори за същото; или да го хвали за добрите му намерения, като благоразумно се въздържа от коментара им като път към ада.

Българската критика върху романа (може би с изключение на една бележка върху монохромността на характерите в рецензията на Георги Грънчаров за „Библиотеката“) избра благоразумието и възхвалата на интенцията. Вероятно и немската номинация на романа също залага на интенцията пред резултата. Може би е дошло времето литературната критика да преосмисли задачите си и да сведе усилията си до формулировка на намеренията, с което работата ѝ още повече ще заприлича на реклама. За мен обаче остава важно да отбележа като продуктивно противоречието между интенция и резултат и да оставя на читателя да избере да интерпретира ефектите от него като триумф, провал или нещо между двете.

Отдавна е известно, че в литературата трудни са именно положителните герои: те поначало са обречени на двойната скука да са идеализирани и да не са като нас. Вече показахме как изпостаялото опустошено достойнство на Константин може да мине за продуктивен провал. Какво обаче е положението с другия протагонист, машата на системата – Методи? Той, разбира се, е обречен да е по-интересният от двамата, което по обърканите психомеханизми на човешкото заплашва да го превърне и в по-симпатичния. Троянов обаче е умен писател, напълно наясно с грозящата го заплаха. Тя е още по-голяма, тъй като днешните, а и отколешните литературни стандарти изискват дори и чудовищата да бъдат представяни като подкупващо човечни, противоречиви и сложни. Тази изпитана схема на частична идентификация, която между другото предупреждава, че всички ние при известни обстоятелства бихме могли да се очудовищностим, за Троянов от самото начало представлява задънена улица. Пред него е стоял въпросът как да създаде герой, който да е пълнокръвен в злото, без да е симпатичен дотам, че да позволи идентификацията, вече отказана на читателя в отношенията му със съсипания до святост Константин.

И единственото решение, което се е оказало по силите му, е било да го направи отвратителен. Но когато някой се представя като отблъскващ посредством изповед, той може да излъчва или съзнание, или неведение относно собствената си гнусота. Неведението е естетически по-привлекателният, но и по-трудният избор: читателят да вижда онова, което героят разкрива, но за което остава сляп. Но тази техника Троянов е преценил като непосилна нему. Затова е избирал между каещото се и безсрамното съзнание за собствената отврат. И предвидимо е заложил на безсрамието, опаковано в безспирна върволица от безпомощни рационализации с разхвърчани червени конци, които ясно издават, че дори и за геройното ниво на морална опустошеност тези оправдания не вършат работа. Защо обаче авторът не е надарил отрицателния си герой с малко повече способност да мисли? Или, по друг начин казано, защо авторът не се е доверил на читателя си и не е създал герой с по-софистицирана система на автоаргументация? Защото страхът от това да направи героя си интелектуално привлекателен, му е затворил път, който би следвало да е близък и дори желан за Троянов: позоваването на универсалните механизми на властта като система на многопластово насилие, съпоставката между комунистическите и „демократичните“ системи на разправа с инакомислещите и т.н. Вместо това той е избрал да ни представи персонаж, който и сам не хваща вяра на нелепите си рационализации, а байганьовският му цинизъм спрямо другите като маски е последното му убежище пред самоочевидността му по-скоро на отрепка, отколкото на чудовище. Това страхливо себепрозрение е реализирано отново и отново чрез фигурата на самоопровержението: „Вярно, че прекалявахме, допускаха се грешки, излизахме от правия път, но нямаше как“. Тук Троянов е бил на прага на спасително решение за своя образ – да артикулира или поне да имплицира някакво самоотвращение от личната гнусота. Но изглежда, дори това му се е сторило рискован ход, тъй като дори самопогнусата може да се привиди като по-симпатична от пустотата на алтернативния герой. В последните словесни изяви на героя в болницата и на прага на смъртта на него му е приписано едно небулозно сюрреалистично бръщолевене на ръба на психозата и несвяста. Но дори тук, при цялата формална прилика с Макбетовия архетип, авторът не му е отпуснал елемент на разкаяние или поне на самоотвращение. Така героят си остава отвратителен, но не и убедителен. На него, страхувам се, му е отказан и отнет дори шанса да работи отвъд и независимо от авторовата интенция.

Но ако двамата главни персонажи са дотам безпомощни, дали поне второстепенните и епизодичните образи няма да вдъхнат живец на повествованието? Уви, там положението е съвсем плачевно. Жените в романа са като жените при Милен Русков – няма ги. Но докато при Русков те действително отсъстват, тук те са въведени, но ги няма. Диалозите между Методи и неговата незаконородена дъщеря Незабравка са безподобно безпомощни. Решението

дъщерята да стане любовница, а после и съпруга на собственика на счетоводната фирма, в която я е уредил гузният ѝ баща, не ѝ приписва нито ценностен кредит, нито психологическо правдоподобие. А финалната сцена на гробищата с хванатите гуша за гуша съпруга и дъщеря е отблъскваща, без да е гротескна. Въобще ендемичната липса на чувство за хумор и ирония се оказва катастрофална за роман, който се е захванал с близкото минало. Гротеската, абсурдът, нелепостта, диспропорцията и останалите техники за създаване на дистанция и перспектива са се оказали мираж пред плоскостното паратактично преекспониране на баналната скука и на доброто, и на злото.

Но ако все пак героите в романа са представени чрез протяжни и монотонни монолози, какво е положението с експерименталното посмяване самите години да вземат думата и да проговорят: 1949-а година разказва, 1990-а разказва. Това да се припише самосъзнание и авторефлексия на годините е без съмнение поетически похват и като че ли изборът на тази стратегия издава усиливащата се по протежение на романа изкушеност на автора от лирическия слог. Ала ако в модерната лирика проговорят годините, бихме очаквали те да ни представят пъстра и противоречива виелица от отпечатъци, белези и свидетелства на времето. И най-важното: бихме очаквали глас, който да не подлежи на идентификация с единно субектно самосъзнание. Бихме очаквали онова многогласие, което би ни дало представа за множествеността на всяко време. Вместо това са ни предоставени монолозите на едни години, изповедно редящи свидетелства за собствената си отвратителност, срам и безпомощност. Ако това е античният хор на тази книга, ако през него следва да проговори целокупният глас на анонимния народ, който с пълно съзнание за дереджето, до което е докаран, оцелява и се срамува, то значи през гласовете на годините Троянов се опитва да подпъхне самопризнанието на един колективен субект, дотам унижен и засрамен, че може да се появи единствено зад безликите фасади на годините на своето изличаващо го неизлечимо унижение. Това е субект, който знае, че няма право на глас при присъдено пределно самосъзнание, за да може единствено да се срамува. Наистина ли? Тези години, чрез които проговарят хората, не просто преживели, но живели комунизма, приличат на отмъщението на спасеното чрез бягството на родителите дете с обезопасената вина и срам. Какво обаче да кажат останалите роднини? Какво да каже прототипът на Константин – Георги Константинов? Какво да кажем ние с неизбягалите родители? Отредено ни е единствено да се срамуваме от името на всички години, в които сме живели комунизма.

В този контекст няма да е дотам изненадващо наблюдението, че в този роман препечатаните документи от досиетата на репресираните, най-често представляващи донесения, по правило преливащи в доноси, са най-добре, най-майсторски написаните части в него. Те са единствените места в целия роман, в които текстът оставя усещане за автентика и самосъвпадане, за дис-

курсивна нищета и безизлазност, чийто източник е истински, тъй като езикът му е самосъзнателно отчужден и фалшив. При първия прочит на романа това бяха единствените моменти, които ме респектираха с уменията на автора да имитира бюрократичната бездна на този дискурс. Едва по-късно стана ясно, че грешката е вярна и че силата на този текст идва от неговата автентика, толкова липсваща на останалите дискурсивни гласове в него.

И тук стигаме до моралния ригоризъм на тази книга. Като решава да се занимава с екстремни позиции по екстремен начин, романът избира да заскоби всекидневното живеене, живота в сянката на идеологията, но и извън нейния прожектор. По този начин романът отказва да валоризира малките бягства и изплъзвания на обикновения човек от опеката и диктата на системата. Той не се интересува от формите на пълноценно живеене в реалността, в любопитството, във въображението и в трансцендирането отатък стената, но и отвъд този свят. Той не се интересува от това какво сме чели, слушали и гледали в онези епоха, а само от това какво ни е коствало това. Той не се интересува от качеството и количеството на преводите на съвременна и класическа западна и световна литература и мисъл тогава, нито от тяхното влияние върху усещането за пълноценност на съществуването. Той няма да тръгне да сравнява опашките пред книжарниците и концертните зали през шейсетте и седемдесетте във Варна и София с опашките пред „Майкрософт“ и „Епъл“ в Лондон и Ню Йорк. Той няма да се вълнува от мястото в живота ни на студийните и филмотечните кина, лектории и дискусии в онези години. Той пет пари не дава за нивото на оркестрите и театрите у нас, на операта и балета тогава и днес. За Троянов остава напълно безразличен въпросът за нивото на образованието и здравеопазването, за културната и художествената продукция на онази епоха. Той дори не се интересува от т.нар. нищета на соцживеенето, която иначе толкова занимава автори, пишещи в чужбина на чужди езици, като Капка Касабова, Димитри Динев, Ружа Лазарова. И дори самия него в обещаващия му литературен дебют с хубавото заглавие „Светът е голям и спасение дебне отвсякъде“. Онова, което го интересува в роман с показателното име „Власт и съпротива“, е да отмени като несъществуващо живеенето на всички онези, чиято борба със системата е била не просто опит за справяне или оцеляване, а е представлявала целенасочено усилие за постигане на щастието, при това с цялото въображение и хитрост на хора с ограничени от системата, но и от степента на модернизация на страната възможности. Онова, което той избира да описва, са затворите и лагерите. И настоява отново и отново, че хората в тях са се чувствали по-свободни, отколкото онези на свобода. Този приятен парадокс не е толкова невинен, колкото му се струва на Троянов. Защото той излъчва цялата му низвергваща немара към онези форми на живот в условията на социализма, които имат много повече общо с волята за щастие, отколкото с волята за оцеляване; които вместо просто да преживяват и

преживят, живееха комунизма. Впрочем като алтернатива на някогашното ни живеене той ни предлага герой, преживял занданите на соца. Показателна е обаче загубата на интерес към живота на героя, след като е пуснат на свобода. Този художествен избор показва етически ригоризъм, който прилича на морална претенция, на обвинение и присъда: не си ли в затвора или на власт по времето на комунизма, значи те няма.

Интернет страницата на „Сиела“ рекламира книгата с помощта на думи на Георги Господинов. Авторът на „Физика на тъгата“ започва с твърдението, че „Илия Троянов е написал книгата на своя живот“ и завършва с думите: „Остро писане, гласове от карцера на българското премълчано“. Схващам своята рецензия като онагледяване на страховитите подмоли, които зейват, ако се осмелим да надникнем през пролуките на този гениално притворен рекламен блърб. Да оповестиш от позицията на най-успешен български писател книгата на колега като книга на живота му, издава ясно съзнание за това, че той не може повече, че това е неговият предел. А този предел се отличава с остро карцерирано писане; остро писане, което пронизва и реже хартията, вместо да оставя върху нея изписани обемите и пълнотите на българското живеене от епохата на комунистическото живеене във възможното и във въобразеното друго тук, отгатык и отвъд: т.е. всичко онова, което дава плътност и сила на прозата на Господинов.

И което винаги вече го няма. Поради което я има и литературата.

Димитър Камбуров

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)

✉ dkambour@uci.edu

Димитър Камбуров е доцент по литературна теория към едноименната катедра на Факултета по славянски филологии на СУ „Св. Климент Охридски“. Преподава литературна теория, литературна история, културни изследвания, полородови изследвания. Автор на „Явори и клони“, изд. „Фигура“, София, 2003; „Българска лирическа класика“, изд. „Просвета“, София, 2005; съредактор заедно с Ирина Новикова на “Men in the Global World: Integrating Post-Socialist Perspectives”, Kikimora Publications, Aleksanteri Institute, Helsinki, 2003, ISBN 952-10-1308-7.; с Мария Василева на Pro Art/ Арт Про, Алтера, София, 2007.

Литературни фестивали, четения, гостувания
Литературни фестивали, читања, гостувања
Literarni festivali, branja, gostovanja

МЕЖДУНАРОДНИТЕ ЛИТЕРАТУРНИ ФЕСТИВАЛИ И ЛИТЕРАТУРНИТЕ ЧЕТЕНИЯ В ЧУЖБИНА КАТО ПЪТ ЗА (НЕ)ОПОЗНАВАНЕ НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Благовест Златанов
Хайделбергски университет

THE INTERNATIONAL LITERARY FESTIVALS AND BOOK READINGS IN ABROAD AS A WAY OF (NOT) MAKING ACQUAINTANCE WITH BULGARIAN LITERATURE

Blagovest Zlatanov
University of Heidelberg

Abstract. The paper discusses the problems and shortages related to the reception and presentation of Bulgarian literature and the contemporary Bulgarian authors in the nowadays literary public sphere in Federal Republic of Germany. A special focus is laid on the role of the premieres of newly issued German translations of Bulgarian literary works, book readings and public discussion with Bulgarian authors, as well as on the participation of Bulgarian authors at international book festivals in Germany. Instead of being the main channels for the introduction of Bulgarian authors and their works to the German literary public these events reveal a series of deficiencies and counterproductive traits, which prevent the access to and the popularization of Bulgarian literature in Germany.

Keywords: Bulgarian literature in Germany; international book festivals; book premiere; book readings of Bulgarian authors in Germany; problems and deficiencies

Нарастващите през последните десетина години участия на български писатели в панаири на книгата, литературни фестивали и отделни четения в немскоезичните страни е изключително радваща тенденция, която се съчетава с бавно, но трайно разширяващата се листа на произведения на съвременни български автори, преведени на немски език. Разбира се, обемите както на преводите, така и на участията в различни литературни форуми не бива да се надценяват. Те имат някакво значение единствено ако се гледат от перспек-

тивата на българската литературна среда. Преценявани откъм мащабите на немскоезичната литературна сцена, те са очаквано и за жалост – пренебрежимо незначителни. Въобще в хоризонтите на немскоезичната литературна публичност българските литературни произведения и техните автори са като светулчици в небе, озарявано от нестихващи пищни фойерверки. Вероятността да ги забележиш, е нищожна, а откриването им предполага много, ама много прецизно, почти астрофизическо съсредоточаване.

В настоящото изложение бих искал накратко да се занимая с аспекти, свързани както с функционирането на литературните четения и литературните фестивали специално във Федерална република Германия, така и с особености на рецепцията на българската литература в немскоезичните страни, които биха ни приближили към отговора на един централен въпрос: защо въпреки нарасналия брой литературни произведения на съвременни български автори, преведени на немски език, защо въпреки участието на тези автори в различни публични литературни форуми в Германия през последните десетина години, шансовете „българската литература“ да получи някаква чуваемост на немската литературна сцена, не просто не нарастват, а напротив – подобни форуми по един парадоксален начин дори влияят контрапродуктивно?

Нека да започна с по-малката по мащаб форма – отделните литературни четения на български автори в Германия. Какви са техните предпоставки и структурни характеристики? Както по-късно ще видим и при другата форма, основна характеристика на литературните четения на български автори в този контекст е отсъствието на планомерност и някаква обща концепция, които да стоят в тяхната основа. С други думи, литературното четене на български автор в днешен контекст в Германия е чисто ситуативно, плод на спонтанно хрумване, мислено само за себе си и в своята единичност и породило се вследствие на случайни фактори. Що се отнася до ситуативността, почти винаги в основата стои наскоро, а понякога и не толкова наскоро осъществилото се публикуване на произведение на съответния български автор на немски език. Простичко казано, в огромния процент от случаите литературното четене е част от някаква форма на премиера или представяне на новоизлязъл превод на български автор. Що се отнася до движещата сила, стояща зад осъществяването на литературното четене, обикновено тя има две основни възплъщения – институционална и личностна, като границите между тях изключително често се размиват. Институционалното възплъщение се представлява от издателството, което е инициирало превода и осъществило публикуването на произведението. Личностното възплъщение намира пристан в три основни фигури – издателя, в чието издателство е публикуван преводът, преводача на произведението, а понякога, макар и рядко, и самия български автор. В най-честите случаи инициаторът за провеждането на литературното четене е човекът-издателство, т.е. издателят, който почти сам, с изключително

малък екип е имал неблагоприятното или илюзиите да се заеме с издаване на преводи на български автори.

Това обаче не означава, че сред тази обща тенденция не съществуват изключения. Напротив, неколккратно са правени опити за едно планомерно, последователно, почиващо върху премислена и планирана за дълъг период концепция за въвеждането на български автори в германската литературна публичност и създаването на разпознаваемост на български литературни произведения сред немскоезичната четяща публика. Проблемът е обаче, че тези премислени концепции никога не са имали шанса да бъдат разгърнати в реалността, тъй като най-късно във фазата на първоначалното представяне на българските автори и книгите им пред германската литературна публичност, което, разбира се, има формите на премиери, четения и дискусии, се натъкват на непреодолими препятствия.

Ще дам само два примера за такива изключително благородни и изключително трагично приключили проекти, в чието мъчително и в крайна сметка неуспешно провеждане са вплетени тъкмо литературни премиери, четения и дискусии с български автори.

Безспорно най-амбициозният и обхванат проект за превод на съвременна българска литература на немски език в най-ново време беше осъществен от малкото берлинско издателство „Dittrich“, което вече не съществува самостоятелно и се вля в по-голяма издателска компания. През есента на 2010 година „Dittrich“ и по-конкретно собственикът му Фолкер Дитрих заедно с малкия си екип и съмишленици от България стартира изключително смислената поредица „editionBalkan“, в чиито рамки само за малко повече от две години – 2010 – 2012, бяха преведени и издадени на немски език произведения на 9 български автори (Apostolova 2010; Atanasov 2010; Paskov 2010; Stankova 2010; Ivančev 2011; Ranchev 2011; Todorov 2011; Karastojanow 2011; Asiova 2012). Това начинание си остава абсолютно изключение в подхода към превода и издаването на българска литература на немски език. Идеята за ударното, скоростно, компактно и масирано превеждане и издаване на цели девет български литературни произведения има за цел да компенсира най-голямата пречка пред представянето на българската литература в чужбина – липсата на критическа маса от преводни текстове, които да създадат някакво минимално усещане за съществуването ѝ.

Тъкмо чрез компактното, групово въвеждане на авторите и произведенията публикационният проект на „Dittrich“ се стреми да преодолее липсата на една естествено породила се разпознаваемост на българската литература.

За жалост, нито изключително адекватната стратегия, нито преводаческите и издателските усилия не успяват да донесат успех на начинанието, тъй като то поначало е обречено да не преодолее второто и третото голямо препятствие пред представянето на българската литература в чужбина. Второто решително препятствие е излизането на самите български автори в германската литературна пуб-

личност. За една напълно периферна за германската сцена литература, като българската, е абсолютно задължително (не че в случая с другите литератури това не е така) авторите на вече преведените произведения да се представят лично сред читателската публика, да се срещнат непосредствено и на живо с нея. Така достигаме до ролята на четенията и премиерите, които освен привличането на първите читатели имат и едно друго много важно измерение. Първоначално то би се изразило в това, че успешното им провеждане би събудило интереса на локалната културна преса и електронните медии. Локалното отразяване на четенето би имало и последващо разгръщане, отнасящо се до преодоляването на третото голямо препятствие – трудността да попаднеш в ползрението на рецензентите. Колкото по-професионално и успешно се осъществяват премиерите и началните четения, толкова по-голям е шансът за разрастващо отразяване в локалните медии, а колкото по-интензивно е това отразяване, толкова по-голям е шансът рецензенти да обърнат внимание на съответните публикувани заглавия.

Тъй като издателство „Dittrich“ не е подкрепено от външни институции за осъществяването на една наистина масирана поредица от представяния на преведените автори пред германската публика, отделните четения, които успява да осъществи със собствени средства (Literarisches Colloquium Berlin 2010), нямат никакви шансове да постигнат дори и минималното извеждане на авторите в макар и локални пространства на германската литературна публичност.

Оттук е невъзможно да се преодолеят второто и третото препятствие и цялата проектна инициатива се срива. В пресата за българските автори и техните тъй единични четения не се чува почти нищо, оттук не следват и почти никакви рецензии за произведенията им. Издателство „Dittrich“ в продължение на години опитва по всякакъв начин – чрез участия в панаири на книгата, чрез контакти с библиотеки и по други канали – да разпространи тиражите, но изпитва значими и почти непреодолими затруднения. Така, скоро след компактното публикуване на посочените 9 заглавия на български писатели бързо става ясно, че този тъй премислен и тъй ценен издателски проект няма никакви шансове за по-нататъшно разгръщане с други автори и нови заглавия.

Ще дам пример и с един друг издателски проект, който имах възможността да следя отблизо и който бе обречен да затихне именно защото излизането на преведените автори сред литературната публичност не успя или по-точно, както последователно се случва, беше обречено да не успее.

Две малки издателства от град Манхайм – „Wellhöfer Verlag“ и „andiamo Verlag“, около 2011 година се опитаха да се насочат към издаването на съвременна българска литература на немски език, прилагайки стратегия, различна от тази на издателство „Dittrich“. За разлика от мащабното, скоростно осъществено и компактно начинание на „Dittrich“ те заложиха на стратегията на концентричните кръгове, която трябваше да следва четири посоки. Първо, да се започне от единични автори и публикации и техният кръг постепенно

и систематично да се разраства. Второ, първо да се създаде някаква, макар и минимална представа за предходни периоди на българската литература, и тогава да се премине към фокусираното издаване на съвременни писатели. Трето, при популяризирането на авторите и произведенията да се започне от локалната културна и читателска среда на град Манхайм – все пак един от големите градове в Баден-Вюртемберг и в Германия, и след това да се търси постепенно разрастване на дейността по представянето в други културни пространства в Германия. Четвърто, при самото представяне пред читателската публика първоначално да се заложи на известността и притегателната сила на един български автор и след това откъм неговия потенциал вниманието да се насочи и към други български автори.

Нямам възможност да се спирам пространно на разгръщането на тази много интересна концепция, единствено накратко ще очертая как тя не успя именно поради проблемите с излизането на нашите писатели чрез премиери, четения и дискусии в германската литературна публичност.

Първо, още през 2001 год. тогава почти неизвестният автор от български произход Димитър Динев печели първа награда на литературния конкурс за къс разказ, проведен от издателство „andiamo-Verlag“ и отдела за култура на община Манхайм. През същата година в сборника „Hallo Taxi“ (Servene and Nommensen 2001), побрал най-добрите разкази от конкурса, издателството публикува премирания разказ на Димитър Динев „Ein Licht über dem Kopf“ („Светлинка над главата“), който ще залегне в основата на сборника с разкази под същото заглавие (Dinev 2005), окончателно позиционирал Динев на европейската литературна сцена. Едно е ясно, издателство „andiamo-Verlag“ има значителен принос при старта на литературната кариера на Димитър Динев.

Второ, когато „Wellhöfer Verlag“ и „andiamo-Verlag“ в рамките на едно съвместно начинание около 2011 година решават да се фокусират върху издаването на съвременна българска литература, „andiamo-Verlag“ първо публикува един сборник, чрез който макар и в единични текстове да даде примери за предишни фази на българската литература, като същевременно ги свърже с най-нови произведения на съвременни автори. Така се ражда сборникът „Europabrevier grenzenlos 2“ (Frahm and Servene 2012), в който са включени текстове на Христо Ботев, Стоян Михайловски, Константин Павлов, Анжел Вагенщайн, Владимир Зарев, Калин Терзийски, Галина Златарева, Иван Кулеков, Мирела Иванова, Кристина Димитрова, Димо Алексиев и Параскева Николчева.

Трето, чрез третото издание от поредицата „Europabrevier“ през 2013 година издателство „Wellhöfer Verlag“ решава да се насочи към издаването конкретно на съвременна българска литература, като заедно с „andiamo-Verlag“ започва поредицата „Edition Andiamo“, публикувайки на немски език романа на Николай Табаков „Да“ (Tabakov 2013). Същевременно вече се работи върху подбора на авторите и заглавията за разгръщането на поредицата.

Четвърто, още в предходните години двете издателства организират в Манхайм все повече четения и събития, в чийто фокус все по-открито стоят България и българската литература. Чудесният културен център-кафене „Fishbach“ в Манхайм се превръща в средище на тези изяви пред локалната литературна публичност. И тук достигам до същностната си тема.

Около издаването на романа на Николай Табаков „Да“ двете издателства решават да предприемат и една по-мощна инициатива за представяне на български автори пред литературната публичност, при това не само в Манхайм, но и в разширяващи се контексти. За целта провеждат пилотен проект около представянето на романа. През септември 2013 година двете издателствата с доста усилия и посветеност организираха много добре посетени четения премиери с участието на автора Николай Табаков в Манхайм, Дюселдорф и Есен. И тук идва гвоздеят на идеята. В Дюселдорф и Есен в събитията като възлова фигура се включва Димитър Динев. Целта е неговата известност и неговите изключителни умения при такива представяния да бъдат въввлечени в създаването на чувателност не само за автора Николай Табаков и неговото произведение. В самата инициатива за издаването на романа са въввлечени Румяна Захаријева като преводач и един от доайените на немската академична българистика Дитмар Ендлер като лектор. Освен това в част от премиерите се включва и Ян Туровски – немски автор, свързан по много линии с България. Виждаме, че се търси не просто премиерно четене на даден роман, а едно по-комплексно и многофокусно представяне на фигури, по различен начин свързани с българската литература.

За жалост, тази изключително интересна и прецизна концепция също не можа да намери своето разгръщане. Оставени сами на собствените си ресурси, двете малки издателства нямаха абсолютно никакви шансове за пробив чрез български автори сред по-широки читателски кръгове и въобще сред германската литературна публичност. Въпреки че продължиха с усилията, въпреки че публикуваха и други български литературни произведения (напр. Табаков 2015), въпреки че в Манхайм продължиха да се организират различни „български събития“ с участието на Димитър Динев, Евелина Ламбрева-Екер, преводачите Томас Фрам и Румяна Захаријева и др., скоро, както и при българския проект „EditionBalkan“ на издателство „Dittrich“ от Берлин, издателите трябваше да установят, че изключително премислената им концепция не би могла да се осъществи на практика.

И така, две много различни, професионални и добре структурирани концепции, отлично проведени в издателската им част. Когато обаче трябва да се премине към втората фаза на тяхната реализация – излизането на българските автори сред литературната публичност, и двете концепции се изправят пред непреодолими финансови и логистични проблеми. Ще го кажа директно – както в България, така и във Федерална република Германия е почти невъзможно

да се открият държавни институции и неправителствени организации, невъзможно е да се намерят дори отделни политически и финансово влиятелни фигури с достатъчна широта на културните възприятия и разбирания, които да са способни да схванат както смислеността и перспективата на концепции като тези на издателствата „Dittrich“, „Wellhöfer Verlag“ и „andiamo-Verlag“, така и заложения в тях потенциал за разгръщането например на „взаимодействието на европейските култури“, в което иначе всички институции и частни лица се кълнат като в светиня. Българската страна е, първо, незаинтересована и второ, не чак толкова бедна. Немската страна е, първо, незаинтересована и второ, много богата. Но и двете са си лика-прилика, тъй като дори и най-малката заинтересованост от тяхна страна, първо, бързо би довела до осъзнаването на полезността от такива концепции и второ, би довела до заключението, че подпомагането на немски издателства за извеждането на български автори в германската литературна публичност, особено в началната фаза на представянето на произведенията им чрез премиери, четения и дискусии, изобщо не изисква някакъв кой знае какъв финансов ресурс. За множество германски и български държавни и частни институции това биха били „жълти стотинки“. Иначе казано, не дребността на „стотинките“, а дребнавостта на възприятията е от решаващо значение.

Досегашните развития показват единствено едно. Прекрасните концепции и усилия на издателства като „Dittrich“, „Wellhöfer Verlag“ и „andiamo-Verlag“ вместо да подпомогнат най-сетнешното навлизане на съвременната българска литература в хоризонта на германския читател, по-скоро носят негативи, защото показват как един свързан с представянето на българските автори и техните произведения проект неотменно, скоростно и трагично се проваля.

Погрешно е обаче да се допуска, че навлизането на българските автори в германската културна публичност и създаването сред читателската публика на някаква макар и минимална представа поне за съвременната българска литература се провалят единствено заради липсата на културни възприятия и стиснатост. Напротив, в един следващ и финален пример бих искал да демонстрирам как дори и там, където са налични културни възприятия, заинтересованост и финансова лежерност, представянето на български автори сред германската литературна публичност вместо да произведе ефекти, оголва дефекти и всъщност действа контрапродуктивно. За целта ще се насоча към „повисоката“ форма на литературната публичност в Германия – литературните фестивали. Какво традиционно се случва с българските автори и произведения в техните рамки?

Литературният фестивал е една специфична форма от германския културен ландшафт, като обзирването на нейните конкретни реализации вече отдавна лежи отвъд възможностите на отделните изследователи и би изисквало създаването на цели изследователски институции. Една е основаната причина за

непрекъснатото роене на литературните фестивали. Провеждането на литературен фестивал отдавна се е превърнало в автоматизиран трафаретен модел за доказването на културната извисеност на общинските съветници в множество от по-големите общини в Германия. Мотивите са различни – от съживяване на социалната, културната и туристическата привлекателност на общината до украсяване на собствения политически профил чрез доказване на културна възприемчивост и широта на мисленето. В основата на честото прибягване до тази идея лежи и друг простичък мотив – постигането на максимални публични ефекти чрез относително малък финансов, логистичен и персонален ресурс, който литературният фестивал изисква. Във всичко това, разбира се, няма нищо лошо. Напротив. Комплексите на едни и интересите на други са радост за трети – писателите, критиците, преводачите и т.н., които получават възможност за изява, реклама, някакви, макар и не особено големи приходи, запознаване с друга културна среда, контакти с колеги, организатори, културтрегери, политици и т.н., които да им открият нови възможности за бъдещето.

В този смисъл, за най-голямата община, същевременно провинция, същевременно столица и какво ли още не – Берлин, провеждането на литературен фестивал, и то не един и два, е абсолютно задължително. Нещо повече, задължително е провеждането и на един от най-мащабните литературни фестивали в Германия и него го има – Международния литературен фестивал „Берлин“. Изключително мащабен и престижен форум, провеждащ се всяка година през септември, даващ рядко добри възможности за представяне на една национална литература и тъкмо затова през неговата призма в едър мащаб може да се наблюдава типичното представяне на българския автор пред германската литературна публика.

Нека първо да погледнем кои български автори са канени на този форум през годините. Веднага ни засреща странната пъстрота на компанията. Изброени по азбучен ред, това са – Ивайла Александрова, Георги Господинов, Георги Константинов и Иван Кръстев. Ако се подходи от по-оценъчните към прагматичните критерии за характеризирането на цялостния профил на тази група, на първо място е препоръчително да се установи доколко тези имена, от биографично-творческа гледна точка, са представителни за съвременната българска литература, доколко те могат поотделно и съвместно да открият най-важното за профила ѝ. От професионално-биографична гледна точка Ивайла Александрова е преди всичко журналист с акцент култура, с едно-единствено открояващо се литературно произведение – „Горещо червено“ (Александрова 2007), което самата тя обаче никак превантивно, сякаш за да не бъде обвинена в претенции на литературното поле, определя като „документален роман“. Обратно, профилът на Георги Господинов е изцяло доминиран от представата за „професионален писател“. При това, като ситуиране в литературното поле в България, като внимание и обгрижване на статута им на литературни автори,

между Ивайла Александрова и Георги Господинов съществува напълно полярно отношение. Ще си кажем, колкото и да са различни като профил, откровеност, присъствие, включително и в родната им литературна среда, би могло да се приеме, че и двамата, всеки по свой си начин и в един очевиден дисбаланс спрямо другия, са разпознаваеми фигури от съвременната българска литературна среда.

Какво обаче да кажем за останалите двама, представящи българската литература на Международния литературен фестивал „Берлин“? Вероятно някой превантивно ще възрази: „Момент, все пак и Георги Константинов е едно открито име в българската литература, макар и в по-голяма степен в комунистическия период и по-слабо в най-нов контекст!“. Да, но не става дума за този Георги Константинов, а за преследвания от комунистическия режим анархист Георги Константинов, известен с участието си във взривяването на паметника на Сталин през 1953 година. Макар той самият да поставя на някои от книгите си жанровото обозначение „роман“ (при това оградено от самия него с кавички), а на други направо зашеметяващото „фантастично-документален роман“ (Константинов 2005), с българската литература Георги Константинов няма никакъв авторски досег. Той обаче би трябвало да представя българската литература на престижния форум в Берлин.

Така стигаме до Иван Кръстев. За да не държа публиката в съспенс, веднага ще кажа, че става дума за най-известния български политолог Иван Кръстев. Идеята за някаква негова връзка със съвременната българска литература, макар чисто фактологично да е по-защитима от тази на Георги Константинов, е не по-малко озадачаваща. Не зная колцина са онези дори и професионални литературоведи, които си спомнят, че някъде около 1990 година Иван Кръстев имаше поетически амбиции, но е сигурно, че самият той настоятелно се стреми да ги изтрие от последващия си публичен образ.

И така, на един от най-значимите съвременни литературни фестивали в Германия високо компетентните му организатори през годините канят да представят българската литература: един автор с несъмнен писателски профил – Георги Господинов; една авторка, чийто писателски профил се колебае между журналистическото и литературното, между факта и фикцията и която би могла да представлява съвременната българска литература само в специфичната секция на документалната проза – Ивайла Александрова; един общественик и анархист, който и при най-добро желание не може да бъде определен като автор на художествена проза – Георги Константинов; и накрая, за капак, един политолог, който иска да забрави младежките си поетически увлечения – Иван Кръстев.

Понеже Георги Константинов, въпреки многобройните си текстове, не би могъл да се впише в образа на представител на българската литература, а Иван Кръстев няма абсолютно никакви амбиции в това отношение, аз съм

изключително улеснен в обсъждането на следния чисто емпиричен въпрос. Понеже става дума за участия на германски литературен фестивал, не би ли било добре произведения на поканените български автори вече да са преведени на немски език? Разбира се, както току-що отбелязах, в случая този въпрос би бил релевантен, за жалост, единствено за Ивайла Александрова и Георги Господинов. Нека да се вгледаме в ситуацията около тях. Романът „Горещо червено“, с който Ивайла Александрова би могла да представи една част от съвременната българска литература, не е превеждан на немски език. Когато Георги Господинов за пръв път участва на фестивала в Берлин през 2005 год.,¹ на немски език са преведени съвсем малко на брой отделни негови текстове. Ситуацията значително се променя при участията му през 2008 год., когато в превод на немски език вече е публикуван „Естествен роман“ (Gospodinov 2007), и 2012 год., когато вече е публикувана и преводна подборка от негови стихове под заглавие „Kleines morgendliches Verbrechen“ (Gospodinov 2010).

И така, през годините високо компетентните организатори на Международния литературен фестивал „Берлин“ канят да представят българската литература четирима автори, от които произведения само на един са преведени на немски език, като при първото му представяне дори и той почти не е превеждан на този език.

Още едно решение на високо компетентните организатори на Фестивала буди недоумение. Защо Георги Господинов, както току-що видяхме, бива канен цели три пъти за участия във Фестивала? Не би ли било по-добре с оглед на по-адекватното представяне на българската литература през годините да бъдат канени и други български автори? Очевидно, че причината за това изключително професионално решение не би могла да се дължи, да кажем, на незапознатост на въпросните организатори с българската литературна сцена. Ако не знаят какво е положението в България, е напълно достатъчно да погледнат в един немски библиотечен каталог или да прочетат някой от немските електронни сайтове за преводна литература, за да се убедят, че има и други значими съвременни автори, при това обилно представени чрез преводи на немски език. Очевидно, че мотивите освен Ивайла Александрова да не бъде канен друг автор извън Георги Господинов, лежат някъде другаде и те нямат нищо общо с експлицитно заявената цел на Фестивала да представя възможно най-разнообразно и многоаспектно чуждите литератури.

И все пак тъкмо сред експлицитно заявените цели може да намерим обяснение за този напълно безумен и нека да кажа, литературоведски дълбоко непрофесионален подход при представянето на българската литература конкретно на Международния литературен фестивал „Берлин“. Сред тях четем:

„В рамките на Фестивала ежегодно през септември биват представяни актуалните развиятия в прозата, лириката, нефикшъна, графичния роман,

---

1. <http://www.literaturfestival.com/autoren/autoren-2008/georgi-gospodinov> (последно проверено на 03.01.2019)

детската литература и литературата за юноши от цял свят, както и биват обсъждани силно актуални политически теми и научни дискурси, като същевременно се провеждат мероприятия в подкрепа на четенето и достъпа до литература...“.

(„Im Rahmen des Festivals werden alljährlich im September zeitgenössische Entwicklungen der Prosa, Lyrik, Nonfiction, Graphic Novel und Kinder- und Jugendliteratur aus aller Welt vorgestellt, hochaktuelle politische Themen und wissenschaftliche Diskurse verhandelt sowie aktive Leseförderung und Literaturvermittlung betrieben...“)²

Ако погледнем политологическите анализи на Иван Кръстев, политическите есета и спомени на Георги Константинов, както и факта, че романът на Ивайла Александрова третира една силно политическа тематика, веднага ще ни стане ясно, че организаторите на този литературен фестивал за „актуалните развития в прозата, лириката...“ и т. н. в съвременната българска литература всъщност изобщо не ги е еня. Иначе казано, към литературоведския непрофесионализъм се прибавя и чисто политически умисъл.

Ако така българската литература ще бъде въвеждана и представяна в германската литературна сцена, а това се случва постоянно на германските литературни фестивали, по-добре изобщо да не я представят. Едно такова представяне като това на Международния литературен фестивал „Берлин“ е не просто литературоведски непрофесионално и непродуктивно, то е и контрапродуктивно и дори обидно за българската литература, показващо мантилитет и съображения, които нямат нищо общо с един литературен фестивал и представянето на „актуалните развития в прозата, лириката... от цял свят“.

ЛИТЕРАТУРА

- Atanasov 2010:** Atanasov, Dimitar. 2010. *Die unerträgliche Freiheit: Roman* (Edition Balkan).
- Apostolova 2010:** Apostolova, Božana. 2010. *Kreuzung ohne Wege: Roman* (Edition Balkan). Berlin: Dittrich.
- Asiova 2012:** Asiova, Bojka. 2012. *Die unfruchtbare Witwe: Roman* (Edition Balkan). Berlin: Dittrich.
- Dinev 2015:** Dinev, Dimitré. 2005. *Ein Licht über dem Kopf: Erzählungen*. Wien: Deuticke.
- Frahm & Servene (eds.), 2012:** Frahm, Thomas & Klaus Servene (eds.). 2012. *Europabrevier grenzenlos 2: Eine literarische Bulgarienreise, ein Puzzle & andere Wegbeschreibungen aus der Enge* (Edition Andiamo 2020 2). Mannheim: Andiamo-Vermittlung und Verl.
- Gospodinov 2007:** Gospodinov, Georgi. 2007. *Natürlicher Roman*. Graz: Droschl.

---

2. <http://www.literaturfestival.com/festival> (последно проверено на 03.01.2019)

- Gospodinov 2010:** Gospodinov, Georgi. 2010. *Kleines morgendliches Verbrechen: Gedichte*. Graz: Literaturverlag Droschl.
- Ivančev 2011:** Ivančev, Jordan. 2011. *Die Farben des Grauens: Roman* (Edition Balkan). Berlin: Dittrich.
- Karastojanow 2011:** Karastojanow, Christo. 2011. *Teufelszwirn: Roman* (Edition Balkan). Berlin: Dittrich.
- Literarisches Colloquium Berlin 2010:** Literarisches Colloquium Berlin. 2010. *Die unerträgliche Freiheit. Zum Start der editionBalkan*. [ONLINE] Available at: <https://www.lcb.de/archiv/index.htm?jahr=10&monat=10>. [Accessed 3 January 2019].
- Paskov 2010:** Paskov, Viktor. 2010. *Autopsie: Roman* (Edition Balkan). Berlin: Dittrich.
- Ranchev 2011:** Ranchev, Palmi. 2011. *Der Weg nach Sacramento: Roman* (Edition Balkan).
- Rau 2010:** Rau, A. 2010. Bulgarische Autoren zu Gast: Gerichtsweg. *Leipziger-Volkszeitung*. 19.
- Servene & Nommensen (eds.), 2001:** Servene, Klaus & Sven Nommensen (eds.). 2001. *Hallo, Taxi!: Kurzgeschichten ; [31 Kurzgeschichten aus über 1000 Einsendungen zum „Hallo-Taxi-Wettbewerb“ 2001]*. Mannheim: Andiamo.
- Stankova 2010:** Stankova, Marija D. 2010. *Langeweile: Drei kleine Romane* (Edition Balkan). Berlin: Dittrich.
- Tabakov 2013:** Tabakov, Nikolaj. 2013. *Ja: Roman. Europabrevier 3*. (Edition Andiamo Bd. 3). Mannheim: Wellhöfer.
- Tabakov 2015:** Tabakov, Nikolaj. 2015. *Der erdachte Krieg: Roman* (Edition Andiamo). Mannheim: Wellhöfer-Verl.
- Todorov 2011:** Todorov, Vladislav T. 2011. *Die Motte: Roman noir* (Edition Balkan). Berlin: Dittrich.
- Александрова 2007:** Александрова, Ивайла. 2007. *Горецо червено: Документален роман*. Пловдив: Жанет-45.
- Константинов 2005:** Константинов, Георги. 2005. „Ставайте робове! Аз не ща ярем“. *Фантастично-документален роман*. София: Шрапнел.
- Константинов 2009:** Константинов, Георги. 2009. *Напред и ако пътят води към Голгота! Спомена от времето на зрелия большевизъм: В 2 т.* София: Шрапнел.

Благовест Златанов

„Рупрехт-Карлс-Университет“ – Хайделберг (Германия)

✉ blagovest.zlatanov@slav.uni-heidelberg.de

Благовест Златанов е доцент по българистика и литературна теория в „Рупрехт-Карлс-Университет“, Хайделберг, Германия. Неговите научни интереси са в областта на българския литературен модернизъм, на рецепцията на българската литература и фолклор в немскоезичните и англоезичните страни и присъствието на българистиката в международната славистика.

Преводна рецепция на литературни произведения
Преводна рецепција на литературни дела
Prevodna recepcija literarnih del

ГЕНИЯТ НА ЕДНА НАЦИЯ. ФРАНЦЕ ПРЕШЕРН И НЕГОВАТА БЪЛГАРСКА РЕЦЕПЦИЯ

Людмил Димитров

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

THE GENIUS OF A NATION. FRANCE PREŠEREN AND HIS BULGARIAN RECEPTION

Lyudmil Dimitrov

Sofia University St. Kliment Ohridski

Abstract. The article traces not very big Bulgarian reception of the greatest Slovenian poet France Prešeren for the period from 1900 when was published his first poem translated into Bulgarian till today. Justify the necessity of a new complete edition of his poetry into Bulgarian.

Keywords: France Prešeren; reception; translate; canon; literary situation; cultural context

Замисълът поезията на Франце Прешерн да излезе в самостоятелен том на български език, е свързан с няколко въпроса от литературно, историческо, социокултурно и концептуално естество, колкото важни, толкова и нееднозначни.

Да започна оттам, че замисълът е мой.

Недопустимо е, а за която и да било себеуважаваща се култура дори непроситимо, един национален поет, при това най-големият, очертал идентичността на своя народ с езика, идеите и най-вече с избора и – както често се случва в епохата на романтизма – със саможертвата си, още да не е „проговорил“ на български, така както са „проговорили“ толкова други (ще се ограничи с А. С. Пушкин, А. Мицкевич, К. Хинек Маха, Т. Шевченко, П. П. Негош, Ш. Петьофи, М. Еминеску, К. Кавафис). Проблемът е дори по-неприятен, когато става дума за Прешерн – първия поет на Словения: страна, близка до нас не само по местоположение, но и по език и историческа съдба. Не познавам друга чужда литература, в която България и българинът да заемат такова основополагащо място и да са въздигнати до образец за подражание, черпене на идеи

и положителен пример, както това се случва в тяхната от 70-те години на XIX век буквално до днес. Най-интензивните периоди на следене и художествено възпроизвеждане на нашето битие са два: един от разстояние и втори – пряк. „Косвеният“ обхваща времето от Априлското въстание до Балканските и Първата световна война (особен акцент се поставя на Сръбско-българската, където словенските поети застават на наша страна). Непосредственият е, когато се засилва живият културен диалог помежду ни чрез гостувания на писатели, поети, музиканти, художници, артисти и организиране на четения, изложби, концерти, театрални спектакли – между двете войни, и по-точно от 1932-ра (пристигането на Багряна и Дора Габе в Любляна) до 29 юни 1948-ма, разделила ни насилствено след скарването на Тито и Сталин (прочутата резолюция на Информбюро за отклоняването на ЮКП от марксистко-ленинската линия). След този зловещ политически акт ние се озоваваме под похлупака на Съветите, словенците – в доминираната от Сърбия общност на „необвързаните“, а по границите ни за близо половин век е спусната „малката“ желязна завеса. В годините на Студената война отделни ентузиастични от двете страни бавно и мъчително се трудят да запълват все по-уголемяващите се бели полета в културния обмен, но разбира се, пукнатините не могат да бъдат затворени току-така. Непокътнато остава само едно: взаимната ни симпатия със словенците, непрекъснато пренасяна и поддържана като културна памет.

Кой е Франце Прешерн и кои са основните етапи в неговия живот и в творчеството му?

Поетът е роден на 3 декември 1800 година в село Върба. Той е трето дете, но първи син в семейството на Мина Светина и Шимен Прешерн. Изключително способно момче, десетгодишен е вписан в златната книга на училището в село Рибница като отличник. През 1813 г. започва да учи в гимназия в Любляна. От 1821 г. е студент по право във Виенския университет. Цялото му обучение минава на немски език. През 1824 г. пише писмо на родителите си, че окончателно е решил да стане юрист, тоест да упражнява професия, свързана с правораздаването, което поражда конфликт с тях, тъй като те желаят той да бъде свещеник. Известно време се издържа с частни уроци. През 1828 г., вече завършил с докторска степен, пристига в Любляна и започва да работи като помощник на адвокат Леополд Баумгартнер. Сприятелява се с литератора и полиглот Матия Чоп – негов земляк, говорещ 19 езика. През 1832 г. полага квалификационен изпит за адвокат в Целовец (Клагенфурт).

Прешерн е основният поет в издавания от библиотекаря Миха Кастелиц сборник „Крајнска пчелица“ („Krajska čebelica“), от който излизат пет броя: през 1830, 1831, 1832, 1834 и 1838 г. При четвъртия се стига до скандал, предизвикан от езиковеда Йерней Копитар (1780 – 1844) и неговите сподвижници. Около бъдещето на прокождащата словенска литература се разгаря голям спор, запомнен с термина „Словенска азбучна война“ („Slowenischer ABC-

Krieg“), в която – като във всяка война – се оформят два лагера: „пчеларите“, начело с Прешерн и Чоп, се застъпват за висока литературна и езикова норма, а привържениците на Копитар – за книжовност, основана върху фолклора; поточно те са склонни да следват принципите на Вук Караджич, възприети от сърбите. Копитар е за това за всеки звук да има отделна буква, дори се опитва да въведе така наречената „метелчица“ – азбука, в която твърде много знаци са заимствани от кирилицата; впоследствие тя бива забранена със закон през 1833 г. В тази „война“ Прешерн се включва със стихотворения, от които най-известен е сонетът му „Художник и обушар“ („Ape! in čevljar“). В последния стих се прави остроумен каламбур от фамилията „Копитар“ (архаична дума за „обушар“): „Я обушарят да си гледа обувките“ („Le čevlje sodi naj Kopitar!“).

1833 г. се оказва преломна в личния живот на поета, след като на 6 април в черквата в люблянския квартал Търново той вижда Юлия Примиц, произхождаща от богат столичен род, и се влюбва в нея. Тя е омъжена жена и Прешерн я въвежда в поезията си като муза, близка до идеала на средновековния рицар трубадур, снемаша високата ипостаса на Дева Мария. Посвещава ѝ едно от най-прочутите си произведения – „Сонетния венец“, в чийто магистрал в акростих изписва името ѝ. Междувременно прави постоянни постъпки за място на адвокат, но властите не му дават разрешение, тъй като заради свободомислието си той им се струва потенциално опасен в политически смисъл. Принуждава се да работи като помощник на стария си приятел и адвокат Блаж Кробат. През 1835 г. умира чичо му Йозеф, който до този момент постоянно го подкрепя, а през лятото на същата година в река Сава се удавя Матия Чоп – смърт, преживяна от Прешерн особено мъчително, със стигащи до крайност самоупреци, че ако е бил с него, навярно е щял да го спаси. Към 1837 г. той започва връзка с малолетната Ана Йелоушек, също помощница у Кробат. Имат три деца: Резика (Терезия), която умира на една годинка, Ернестина, доживяла до 75-годишна възраст (умира през 1917 г.), и Франц, починал на десет години. Макар двамата с Ана никога да не сключват брак, Прешерн до последно поддържа добри отношения с нея и с децата си и ги издържа финансово. Между 1883 и 1888 г. Ернестина написва на немски език своите „Спомени за моя баща, д-р Франц Прешерн“, подробно и добросъвестно пресъздавайки ситуацията, в която е расла. Не след дълго бързо един подир друг умират още двама Прешернови приятели – полякът Емил Коритко, прогонен от родината си като участник в народоосвободителното движение, и търговецът Андрей Смолè; с тях поотделно поетът събира народни песни и умотворения, а със Смоле замислят нов вестник и издават книги. След тези загуби и поради нещастната си любов към Юлия Примиц Прешерн изпада в криза, пропива се и става апатичен към всичко; сериозното му творчество прекъсва, само понякога спонтанно пише духовити кръчмарски песни. В една от кръчмите среща Йерица Подбой, в която страстно се влюбва и ѝ посвещава няколко стихотворения.

През 1846 г. шестата поред молба за място на адвокат най-сетне е одобрена и Прешерн открива своя кантора в град Кран, но по същото време заболява тежко и съзнавайки го, прави опит за самоубийство. В завещанието си признава бащинството на оживелите си деца и им оставя малкото, което има. Умира на 8 февруари 1849 г.

През 1843 г. започва да излиза вестникът „Селски и занаятчийски новини“ на ветеринаря и политик Янез Блайвайц, в който се печатат и някои творби на Прешерн, но не на централни места – пред неговите високи сюжети издателят предпочита селските идилични версификации на поета Йован Весел Косески. Междувременно Прешерн подготвя своя самостоятелна стихосбирка със заглавие „Поезия“ и през 1846-а предава ръкописа за преглед на цензора Фран Миклошич, одобрил 22 стихотворения с изричното указание отделни стихове от някои от тях също да бъдат премахнати. Така прочутата „Наздравица“, написана през 1844 г., излиза доста осакатена, а в оригиналния ѝ вариант авторът успява да я публикува едва след революцията „Пролет на народите“ от март 1848 г. във вестника на Блайвайц. „Поезия“ е отпечатана през декември 1846, но годината, отбелязана на титулната страница, е 1847. Най-честите жанрове, в които работи поетът, са стихотворение, балада, романс, елегия, сонет и поема.

След тази суха, почти енциклопедична справка ще обърна внимание на следното. Единствената стихосбирка на Прешерн излиза с гриф „1847“ – автентичната година, когато се ражда Ботев¹. Съвсем неслучайно споменавам Ботев; забележително е, че от всички страни от бивша Югославия единствено в Словения поезията на нашия национален гений е публикувана в самостоятелен том. Поводът е 100-годишнината от гибелта му (1976). Включен е под № 34 в престижната сбирка „Lirika“ на издателство „Младинска книга“ в Любляна, а преводът е на неуморната популяризаторка на българска литература през втората половина на XX век Катя Шпур (1908 – 1991)², на която дължим

1. По нов стил днес отбелязваме рождения му ден на 6 януари 1848, но в действителност той е роден навръх Коледа – 25 декември 1847, поради което е и Христо.
2. Фактите сочат, че първият преводач на Ботев на словенски език е славистът Живан Жун, превел също „Бай Ганьо“ на Алеко Константинов и „Чифликът край границата“ на Йовков, но за съжаление, починал само на 22 години (през 1944). В средношколския вестник „Нашето израстване“ („Naša rast“), 1939, бр. 1, стр. 4, той публикува в свой превод „Обесването на Васил Левски“. Осем години по-късно, през 1947, поетът Матей Бор се заема с нелеката задача да пресъздаде поетическото творчество на Ботев. На 26 юни във вестник „Народно право“ („Ljudska pravica“) той публикува първия си превод на негово стихотворение – „Към брата си“, а от редакционна бележка разбираме, че за стогодишнината от рождението на поета „Държавното

още поезията на Багряна, антологията с българска поезия „Жълтата роза“, „Тютюн“ на Димитър Димов, „Пътуване към себе си“ и „Отклонение“ на Блага Димитрова, „Нощем с белите коне“ на Павел Вежинов... Дори само по тази причина смятам, че е редно да върнем жеста на словенците, издавайки по подобаващ начин поезията на Прешерн.

И още нещо. Прешерн първи в словенската литература споменава нашите земи, макар и във връзка с мита за Орфей, но все пак пренася читателя по местата, населени с българи, и назовава няколко знакови топонима, свързвани и тогава, и днес с България. Това се случва в първия катрен от 7 сонет в състава на „Сонетния венец“: „Отвсякъде у нас връхлитат хали, / тъй както и Орфевите оди / над Тракия, с коравите народи, / над Хемус и Родопа са ечали“ (Прешерн 1978: 226, прев. К. Кадийски).

На фона на този полусантиментален довод по-същественният въпрос, струва ми се, е друг. Огромната разлика между първите поети на един народ и последващите е, че първите по правило не възпяват националистически идеали, те не са глашатаи на царства, империи, на власт и надмощие – говорят за родина, отечество, разбираани като разкрепостяващо и идеализирано идентификационно пространство на своето. У Прешерн намираме подобен мотив в „Наздравицата“, у Ботев – в „Хайдутите“; Пушкин очертава руските си духовни граници в „Паметник“, Мицкевич недвусмислено заявява патриотизма си в

издателство“ на Словения се е готвело да издаде цяла стихосбирка. Намерението се осуетява поради смъртта на Груден, но все пак той превежда и печата още „Хаджи Димитър“, „Обесването на Васил Левски“, „Майце си“, „Борба“, „До моето първо либе“ и „На прощаване“ (а в запазено писмо Димитър Пантелеев го поздравява с пълния превод на Ботевата поезия – нещо, останало непотвърдено). В архива на известния поет Фран Албрехт пък са останали в ръкопис твърде добри преводи на осем Ботеви стихотворения: „Хаджи Димитър“, „Борба“, „Гергьовден“, „В механата“, „До моето първо либе“, „Зададе се облак темен“, „Моята молитва“ и „Странник“. Намерението отново е било – този път за Славистичния конгрес в София през 1963 г. – издателство „Младинска книга“ да публикува двуезична стихосбирка на Ботев, но уви, и Албрехт умира, недовършил делото си. В статията си „Христо Ботев при словенците“, откъдето са взети по-горните данни, проф. Матей Роде изтъква нещо твърде любопитно: „Ботев е един от най-големите български поети – казва той – и за българите значи същото, което за нас е Прешерн, а творчеството му намира и непосредствен отзвук в словенската литература“ (Роде 1967: 314). Интересна подробност е, че в Букурещ Ботев се запознава с един словенец – Янез Похар, който живее там и издава вестник „Югославия“, а също така сътрудничи в Ботевия „Свобода“. Двата са членове на букурещката „Славянска дружина“. Навярно Ботев изобщо не е разбрал какъв точно по националност е Похар, тъй като в своя дописка погрешно го нарича словак.

самото начало на „Пан Тадеуш“. Последващата вълна поети вече имат различна задача – да патинират словесния обков на държавността, налагайки символи, метафори и алегории за/на величие, непобедимост, митове за историята и цивилизационните кодове на нациите си, прерастващи с времето в стереотипи, наложени трайно в подсъзнанието и съзнанието на поколенията. Те също артикулират понятията „родина“, „татковина“, „отечество“, но под тях разбират друго. Разликата идва оттук, че приблизително по едно и също време – в епохата на европейския романтизъм – сред славяните възниква идеята за самостоятелност и обединение в една цялост на етнически и езиково хомогенните области, към които те принадлежат, а след извоюването на националната независимост настъпва нов етап – на позитивистична (понякога дори шовинистична) оценка, малко или повече проникната от политически и идеологически презумпции. Прешерн, Ботев, Пушкин, Мицкевич, Шевченко, са първи; Некрасов и Вазов са след тях. (Към този „втори ешелон“ само за илюстрация бих добавил Киплинг.)

При избора на творби, с които един национален поет да бъде представен пред чужда аудитория, от първостепенно значение е приемащият контекст, в случая – нашият. По презумпция контекстът е невралгично енергийно и семантично поле, действащо съпротивляващо се / отблъскващо с давност около век. Всичко по-старо от столетие, превърнало се в безспорна класика в собственото си езиково пространство, има завидната способност не само да се реактуализира в своя, но и да се реализира безпроблемно в чужда среда, за която досега е било напълно непознато, а заедно с това да „неутрализира“ евентуалното противодействие. Ако при избора на пиеси от Иван Цанкар, за първи път излезли на български едва през 2018 г.³, беше много важно как сюжетите, пълни с локална конкретика, католически постулати, атакуване на непознати за нас национални стереотипи, ще се впишат в собствената ни социокултурна ситуация, за Прешерн подобна опасност не съществува. Въпреки на пръв поглед „развлекателните“ си сюжети той с времето категорично се придвижва към рецептивния статус не само на каноничен, но и на „висок“ поет – както в родината си, така и извън нея. И колкото и парадоксално на пръв поглед да е това, високото у него е тъкмо изборът му да пише на словенски език (все още нормативно и графично неустановен, но внушаващ усещането за надредност и тържественост).

В днешно време Прешерн упорито бива придърпван към категорията „държавен поет“ – стратегия, в която съучастват поне три фактора: националният празник на културата, честван на 8 февруари – датата, на която умира; най-голямата държавна награда на негово име за постижения в областта на изкуството, връчвана всяка година; и „Наздравицата“, утвърдена на 27 септември

---

3. Виж: Цанкар 2018.

1989 г. като текст на химна на Република Словения. Младата държава, обявила своята независимост през юли 1991 г., трескаво се нуждае от нова легитимност и в центъра на така необходимите ѝ символи попада Прешерн. У нас има и Ботева, и Вазова награда, но те, макар и помпозно наречени „национални“, всъщност се връчват от общините във Враца и Сопот. Официалната държава в лицето на Президента и Министерството на културата присъжда най-престижните си отличия/ордени на името на Кирил и Методий, както и „Златен век“. Другояче стоят нещата с химна. Той нерядко се е оказвал голямо изкушение за редица поети. Най-парадоксалният и дори абсурден пример в това отношение е Сергей Михалков – автор както на текста на химна на СССР, така и на този на Руската федерация след разпадането на Съюза (изявил се като „щатен“ химнописец). Не съвсем известен факт у нас е, че Вазов също се заема доброволно и съвестно да адаптира в подобаващ вид текста на „Шуми Марица“. Поетът открито съжालява, че името му не се свързва с „държавния марш“, и го „усъвършенства“, така че да се вписва в ритъма на вече утвърдената мелодия. В уж редакторска бележка от 4 декември 1912 г. във вестник „Мир“ (бр. 3733) той заявява: „Отдавна се очакваше една необходима изправка в текста на историческия български марш, написан, както е известно, от покойния Никола Живков. Текстът му при ритъм, неотговарящ винаги на музиката на марша, съединява и неумело написани стихове, та тия недостатъци неприятно дразнят ухото и вкуса при пеенето на „Шуми Марица“. При повсеместното възхищение, което днес възбужда бойната музика на тоя марш, текстуалните му поправки станаха наложителни, за да имаме пред света колко-годе приличен по съдържанието си марш [...]“. Този вариант е поместен в книга две години по-късно – през 1914-а – като 18-о от 71 стихотворения в „Под гърма на победите“. Придружен е с авторска бележка под черта, която е редуциран вариант на тази от в. „Мир“: „В нашия национален марш, с изключение на първия куплет и първите два стиха на рефрена, всички останали стихове са крайно несмислени, като не отговарят и на темпа на музиката. Аз струвам днес това и давам почти цял текста му в нова редакция. Желателно е у нас в тая форма да се възприеме от всички, за да имаме национален марш и по съдържание колко-годе за пред хората“ (Вазов 1976, IV 30). След още две години (в стихосбирката „Песни за Македония“, 1916) авторът препечатва стереотипно химна, уговаряйки: „За жалост, и днес, било по привычка, било по незнание новия текст, а може би по неизцеримото наше безвкусие, „Шуми Марица“ се пее, когато това стане нужно, повечето по стария глупав текст, за който се срамям пред чужденците, когато им се преведе. Ето защо с надежда да бъде от всички усвоена, аз препечатвам тука тая преработка на марша ни“ (Вазов 1976, IV: 470 – 471). Но между току-що цитираното и попадането на „Наздравицата“ в идентичен контекст има огомна разлика. Вазов настоятелно предлага услугите си да преработва чужд текст, само и само да се увенчае с

един от символите на държавността; напротив, съчинявайки известното си и изстрадано стихотворение, Прешерн *не знае*, че пише бъдещия химн на Словения. В този смисъл, нито той, нито Цветан Радославов – автор на първоначалния вариант на „Мила Родино“, не стават „държавни поети“ (без въобще да сравнявам художествените качества на написаното от тях), тъй като текстовете им са взети наготово и ползвани за ритуални цели след смъртта им.

Не може да се каже, че досега няма никаква рецепция на Прешерн в българското литературно пространство, но тя, уви, е нищожна и не позволява да твърдим, че името му е залегнало трайно в културната памет на българите. Накратко излагам хронологията на неговото усвояване (все още фрагментарно и твърде рехаво) у нас.

През 1900 г. сп. „Българска сбирка“, кн. 10, публикува кратко съобщение за честването в Словения на 100-годишнината от рождението на поета. През 1905 г. в същото списание, кн. 8, стр. 468, в рубриката „Малки вести“ намираме следните две изречения: „Славянски вести. – На 16 май т.г. в Люблина стана едно празненство в памет на Прешерна, когато се събрали средства за негова паметник. Тук е имало гости сърби и хървати“. А на следващите пет страници – от 469 до 473 – е публикуван първият литературно-критически очерк за автора, написан от акад. С. С. Бобчев. Той е озаглавен „Франьо Прешерн. (Едно народно празненство у словенците)“ и е посветен на откриването на вече издигнатия паметник в центъра на Люблина. Няколко знакови цитата от текста:

На 28 август т. г. (10 септември н. с.) в бяла Люблина, хубавата столица на Словенско, се извърши едно знаменателно тържество. Братският нам словенски народ – според някои историци най-тясно свързаният по еднакво произхождение и местопребиваване със старите българи – въздаде заслужена почит на най-великия си син, на славния си поет, на народния патрон и подвижник – *Франьо Прешерн*. На това словенски гений народът със своята лепта въздигна хубав паметник.

Денят 28 авг. е бил цяло народно тържество. На него са били поканени да участват и някои представители на другите славянски земи: тук са били градският кмет на Прага, д-р Сръб, депутатът Херолд и знаменитият чехски поет Връхлицки; тук е бил загребският кмет Милан Армуш и личният хърватски белетрист – Любомир Бабич (Ксавер-Джалски); тук е бил и представителят на сръбската столица – Главинич. Случаен руски представител е бил младият публицист и к. доцент при Петербургския университет г. Заболотский.

Обиколен от представители на славянски народи, дълбоко съчувствующи на неговото възраждане, културно и политическо преуспяване, словенският народ отпразнува със справедлива гордост славата на националния си гений. През люблянските равнини, през гори и дъбрави разнесе се ехото на хвалебния химн дори до родното село на поета – Върба, прославена в неговата дивна поезия... (Бобчев 1905: 469).

След това Бобчев изброява основните моменти от живота и творчеството на поета и завършва с обобщението:

Не току-тъй му се вдига паметник в бяла Любляна. Той е писал не само с кръв от сърцето си, с енергията на нервите си, но той е внесъл цялото си сърце и душа в туй писане.

Речите на такива видни словенци като председателят на специалната комисия патриот и градски началник *Хрибар*, на *д-р Ив. Тавчар* и др. направиха оценка, достойна за заслугите на Прешерна. Мнозина намерват, че Прешерн може само да се постави наред с Пушкина, Мицкевича, Маджуранича.

Той не само задаваше национални мотиви, но и общославянски. От това гледище той беше поет и на славянството.

Паметникът, поставен Прешерну, е дигнат със средствата на словенския народ. Той доказва своята глъбочайша признателност към твореца на една страдалческа поезия, но поезия, която извиква вяра и надежда.

Казахме, че славянски представители са се явили да изкажат своето дълбоко почитание към поетовата памет...

Ако българският книжовен свят не се отзова на словенския народен празник, то не е от незачитане Прешерновото име... Във всеки случай ние изпровождаме искренен привет на братята словенци по случай на откритието Прешернова паметник и пожелаваме щото семето на Прешерна, от което има толкоз богата жетва, да не оскудява.

Дай Боже пълно национално тържество! (Бобчев 1905: 473).

Първото Прешерново стихотворение, публикувано на български, е „Наздравица“ („Славянски глас“ 1907, бр. 2, прев. Д. К. Попов), а три години по-късно в същия вестник се появява в нов превод – на Ст. Чилингиров (1910, бр. 1), препечатан и в „Славянска антология“ (С. 1910). Към варианта на Попов композиторът Х. Гвоздов написва музика и превръща текста в „обедна песен за мъжки хор а Capella“. Третият превод на тази творба е дело на Д. Пантелеев, излязъл в сп. „Славяни“ (бр. 2 – 3, 1945). Още две Прешернови стихотворения редом с „Наздравицата“ се появяват в издадената година по-късно антология „Славянски поети“: „Дъб“ и „Нетленното сърце“, пресъздадени също от Пантелеев. А в интерпретация на Иван Коларов излизат „Очите си аз питам всеки ден“ („Антология на световната любовна лирика“, С. 1967) и „Газела“ („Сто шедьоври на европейската любовна лирика“, С. 1976).

В „Преводна рецепция на европейските литератури в България“ Лилия Кирова посочва, че „цялостен превод всъщност „Сонети на нещастieto“ и „Сонетен венец“ нямат и до днес“ (Кирова 2004: 224). Това е невежество, още повече че на предишната страница, в библиографията, приложена към обзора за състоянието на словенската литература на български език, Ганчо Савов посочва къде и от кого е преведен „Сонетният венец“. Той се появява в цялост още в антологията „Сто шедьоври на сонета“ (С. НК 1978), преведен от Кирил Кадийски (стр. 223 – 230). Но у Савов има други две неточности: той пропуска да спомене, че в тома „Избрани преводи“ на Пантелеев от 1984 г. (библиотека „Български преводачи“ на

издателство „Народна култура“), на стр. 275 – 280 са публикувани и шестте „Сонети на несретата“ и също така посочва като преводач на Прешерн Елисавета Багряна, но сведения за това голямата ни поетеса да е превеждала творби на словенския класик, липсват. Рекапитулацията е, че като български тълкуватели на автора на „Наздравицата“ между 1907 и 1984 г. се извяват: Д. К. Попов – превел едно стихотворение (не е ясно от какъв език); Стилиян Чилингиров – също едно стихотворение (също неясно от какъв език); Димитър Пантелеев – 9 стихотворения, преведени от словенски; Иван Коларов – две стихотворения, преведени от словенски; Кирил Кадийски – 15 стихотворения (сонета) – от словенски по подстрочник. Всичко – 26 творби, като се съобразим, че „Наздравицата“, макар и превеждана три пъти, е едно и също произведение. Това засега е всичко.

В рамките на Австрийската империя Прешерн предприема полагането на основите на модерната словенска поезия, основен стимул за което е неговото самосъзнание и идентичността му, както и фактът, че мисли на своя език, въпреки че всички поданици на монархията, които не са австрийци, независимо от етноса си, са двуезични.

Накрая ще завърша отново с „Наздравицата“, но този път в мой превод, като своеобразен анонс на бъдещото издание:

Франце Прешерн
НАЗДРАВИЦА
(за Новата 1844 година)

Приятели! Лозите
ни дават сладко винце в дар.
Избистря то душите,
разкрепостява млад и стар,
удава с плам
грижи, свян,
в гърдите свити вдъхва блян!

С наздравица кого ли
днес пръв да почетем за свой?
Бог! Нека от неволи
словенците избави той
и в боеве
ни зове –
на славна майка синове!

И също враговете
със гръм да порази до крак;

да бъдат домовете
ни бащини свободни пак;
и ние тук
като с чука
строшим оковите с юмрук!

Да възродим в човека
единство, щастие, подем;
чеда славянски, нека
се хванем и се закълнем,
че с власт и с чест
пак от днес
ще браним своя интерес.

Словенки несравними,
дано ви Господ поживи!
Ах, чара ви да има
не може никоя, уви;
над вас да бдят
всеки път
децата – ваша кръв и плът!

Младежи, тук наздраве
е ред за вас да прозвучи,
та нищо обичта ви
към дом и род да не вгорчи;
станете наш
верен страж,
изпълнен с доблест и кураж.

Народи, вечна слава
на вас, жадуващи деня,
във който не познава
човек омраза и злина
и в този свят
ни е брат –
не враг – съседът непознат.

Приятели, да вдигнем
накрая чаши и за нас;
целта си ще постигнем –

за братството ни има шанс
щом ни държи
и теши
доброто в нашите души!

ЛИТЕРАТУРА

- Бобчев 1905:** Бобчев, Стефан Савов. Франьо Прешерн. (Едно народно празненство у словенците) В: *Българска сбирка*, кн. VIII, стр. 469 – 473.
- Вазов 1976:** Вазов, Иван. Шуми Марица. В: *Събрани съчинения в 22 тома*. Том 3. С.
- Кирова 2004:** Кирова, Лилия. Франце Прешерн. В: *Преводна рецепция на европейските литератури в България*, Т. 6. Балкански литератури (в две части). Съставители: Боян Ничев, Ганчо Савов, Катя Йорданова. С.
- Пантелеев 1984:** Пантелеев, Димитър. Избрани преводи. С.
- Прешерн 1978:** Прешерн, Франце. Сонетен венец. В: *Сто шедьоври на сонета*. С. Превод Кирил Кадийски, стр. 223 – 230.
- Роде 1967:** Rode, Matej. Botev med Slovincih. // *Slavistična revija. Časopis za jezik in literarne vede*. Ljubljana, XV, 1 – 2, str. 313 – 325.
- Цанкар 2018:** Цанкар, Иван. Избрани пиеси. Вкл.: „Романтични души“, „Кралят на Бетайново“, „Слуги“. Превод от словенски Елисавета Багряна, Людмил Димитров. С.

Людмил Димитров

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)
✉ ljudiv@abv.bg

Людмил Димитров е професор по руска литература на XIX век, доктор по филология в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Факултет по славянски филологии, Катедра по руска литература. Член е на Съюза на преводачите и на Българския ПЕН. От 2005 до 2010 г. и от 2014 досега е лектор по български език, литература и култура в Люблянския университет, Словения. Съосновател на магистърските програми „Руска литература, култура и художествен превод“ и „Литература, кино и визуална култура“ в СУ. Автор на редица научни монографии, учебници, учебни помагала, сборници и антологии, на повече от 300 статии и студии, преводи на научна и художествена литература от руски, английски, словенски и сръбски/хърватски език, сценарии за театрални спектакли, участник в национални и международни проекти и в над 90 национални и международни форума, свързани с руска, българска и славянски литератури, театър и кино. Негови работи са публикувани в Русия, Полша, Чехия, Словакия, Турция, Италия, Великобритания, Сърбия, Словения, Румъния и др.

Преводна рецепция на литературни произведения
Преводна рецепција на литературни дела
Prevodna recepcija literarnih del

РЕСЕПЦИЈА ИВАНА САНКАРЈА В БОЛГАРИЈА

Mateja Pezdirc Bartol, Ljudmil Dimitrov
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

РЕЦЕПЦИЈАТА НА ИВАН САНКАР В БЪЛГАРИЯ

Матея Пездирц Бартол, Людмил Димитров
Филозофски факултет на Люблянския университет

Резюме. Трийсетгодишнината от кончината на Иван Цанкар през 1948 г. е отбелязана в София с постановката на неговата пиеса „Кралят на Бетайново“, като от особена важност е фактът, че преводът е дело на голямата българска поетеса Елисавета Багряна. А стогодишнината от смъртта на писателя е повод систематично да проследим рецепцията на творчеството му в България, при което ще ни интересуват преводите на неговите творби, театралните контакти и социокултурният контекст.

Ключови думи: Иван Цанкар; „Кралят на Бетайново“; преводи; постановки

Literarnozgodovinski okvir

Leto 2018 je minilo v Sloveniji v znamenju 100. obletnice smrti Ivana Cankarja, prvega slovenskega poklicnega pisatelja, ki se je vse življenje preživljal s svojim peresom. Čeprav je živel le 42 let, njegov obsežen opus v elitni zbirki *Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev* obsega kar 30 knjižnih enot, pri čemer so vanj poleg poezije, proze in dramatike vključena tudi številna avtorjeva pisma, govori, predavanja, kritike, polemike, eseji, feljtoni, politični članki in satire. Vse življenje je ohranjal status poklicne svobode, ki mu je omogočal estetsko avtonomijo in neodvisnost, a je hkrati zahtevalo od njega delovno disciplino in neprestan boj s finančnimi težavami in honorarji. To je še posebej razvidno iz 284 ohranjenih pisem založniku Lavoslavu Schwentnerju, ki tako odsevajo status pisatelja na prelomu 19. v 20. stoletje. V slovenskem prostoru je že leta 1976, ob 100. obletnici Cankarjevega rojstva, v okviru simpozija prevode njegovih del v bolgarščino predstavila Venceslava Leskovec-Jordanova, in sicer v članku *Cankar v bolgarski literaturi*, saj je tudi sama prispevala pomembne prevode njegovih prozних del. V bolgarskem prostoru pa je recepcija Ivana Cankarja predstavljena v knjigi iz leta 2004 z naslovom *Prevodna recepcija evropskih književnosti v Bolgariji*, kjer v 6. delu, posveče-

nem balkanskim književnostim, najdemo tudi Ivana Cankarja. Avtorica prispevka Lilija Kirova je pripravila seznam prevodov ter kratek opis življenja in ustvarjanja, pri čemer poudarja, da gre za avtorja, ki v svojih delih prikazuje življenjske resnice, moralno-etična vprašanja, se poglobi v človeško psihologijo, ima emocionalno moč, občutek za pravico ter drži zelo natančno ogledalo slovenski stvarnosti, pri čemer uporablja raznovrstna stilistična sredstva kot tudi različna tematska težišča (Kirova 2004: 232–233). Pričujoči prispevek tako osvetljuje in dopolnjuje že opravljene raziskave z najnovejšimi prevodi, pri čemer se osredotoča zlasti na tri ključne knjižne izdaje, posvečene Cankarjevi poeziji, pripovedništvu in dramatiki.

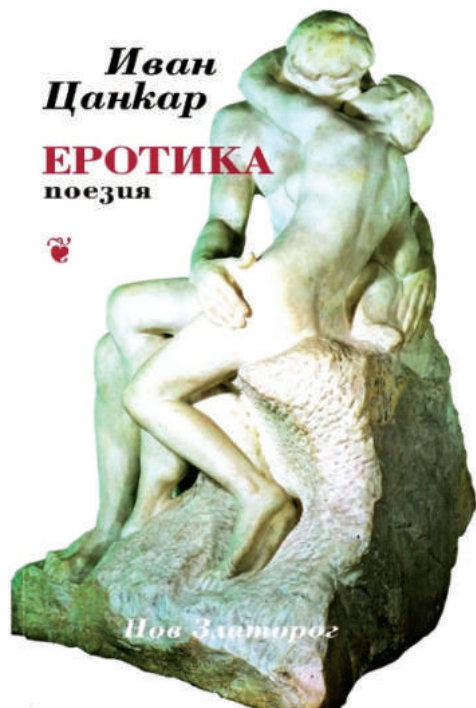
Prevodi poezije

Čeprav so bile posamezne pesmi Ivana Cankarja prevedene že v prvi polovici 20. stoletja in objavljene v revijah ter antologijah, pa je leta 2016 v Bolgariji izšel celoten prevod edine pesniške zbirke Ivana Cankarja z za tisti čas drznim in pomenljivim naslovom *Erotika*. Pesniško zbirko sestavlja 50 pesmi, razvrščenih v štiri pesniške cikle: Helena, Iz lepih časov, Dunajski večeri in Romance. Pesniška zbirka je bila ob izidu leta 1899 deležna burnih odzivov, takratni škof Jeglič je pokupil vse neprodane izvode in jih dal sežgati, češ da je nemoralna. Cankar je zato leta 1902 izdal novo

izdajo z istim naslovom, pri čemer je pesniško zbirko nekoliko preuredil in dodal nove pesmi.

Čas, ko je Ivan Cankar napisal svoje pesmi, v celoti korespondira z mislijo Ivana Vazova, izraženo v prvem bolgarskem romanu *Pod jarmom*: »[...] mladi narodi so kakor mladi ljudje, pesniki«. (Вазов 1975: 364, prevod L. D.)

Prevajalec Ljudmil Dimitrov v spremni besedi poudarja, da je kljub požigu *Erotike* s strani ljubljanskega škofa Josipa Bonaventure Jegliča in kasnejšim napadom med levo in desno politično strujo težko reči, da je Ivan Cankar svojo literarno kariero začel z napačne oziroma nesprejemljive strani. V kontekstu modernizma se namreč pesniška zbirka še vedno dojema kot kultni izziv, kot pojav, ki je resno prodril strogo konzervativno razmišljanje družbe, vzgojene v puritanskem,

patriarhalnem duhu in z nasilno postavljenimi omejitvami v izražanju čustev. Tudi s samim naslovom zbirka presega obzorje pričakovanja in uvaja drugačno, nenavadno in za tisti čas obsojano estetiko, ki stilizira spolno željo, poželenje in manifestacijo odprtih spolnih čustev skozi visoke registre jezika, ki se kažejo tudi v pesniški obliki: Cankar tako pred priljubljenim prostim verzom daje prednost silabotonični melodiji in rimani strukturi, ki je bila vzpostavljena kot znak finega klasičnega pisanja (Dimitrov 2016: 18 – 19).

V *Erotiki* so prvič v slovenski poeziji predstavljene v analitičnem planu podo-be prostitutke, dandija, cinika, pa tudi obžalujočega grešnika ter samomorilcev in v tem kontekstu skoraj nespremenljivega ljubezenskega trikotnika. V na površini mirne in navidezno nemotene, a v svojem bistvu dramatične tonalnosti, Cankar nekoliko nezavedno ujame nakopičeno nezadovoljstvo v mentaliteti slovenskega človeka, ki ga v svojih odločitvah previdno razglaša za svobodnega in neodvisnega. (Dimitrov 2016: 21 – 23). V lirskih izpovedih pesniške zbirke prevladuje poetika namiga, implicitnega, neizrečenega, natančneje skrivnostnega. Koncept »erotizma« se v nekaj semantičnih različicah ohranja v perspektivi vzvišenega in se v nasprotju s ponižujočo pornografijo dvigne v sfere eksistencialne filozofije – življenje za užitek. Krivulja, po kateri potujejo strasti, je tema z variacijami, ki se uporabljajo v različnih poetoloških ravneh in opisujejo celotno ljubezensko zgodbo.

Prevajalčevo poglobljeno ukvarjanje s pesniško zbirko prinaša nove interpretacije v medkulturnem okviru in tako predstavlja sveže poglede na Cankarjevo zbirko. Recepcija *Erotike* je v Bolgarije doživela povsem drugačen sprejem kot za časa svojega nastanka v Ljubljani, bralci v Sofiji so se z navdušenjem udeležili predstavitve knjige in branja Cankarjevih pesmi, kar dokazuje že tudi njen tretji ponatis.

Prevodi pripovednih del

Poleg posameznih črtic, izdanih v revialnem tisku, včasih prevedenih celo iz srbščine ali nemščine, predstavlja temeljni prevod proznih del knjiga *Hlapec Jernej in njegova pravica, izbrane črtice in novele Ivana Cankarja*, ki jo je leta 1958 izdala založba Narodna kultura. Knjiga obsega kar 380 strani, prevode pa je prispevala Venceslava Jordanova, ki je pri izboru sodelovala tudi s prof. Emilom Georgijevim, ta je bil predavatelj slovanskih literatur na sofijski univerzi (Leskovec-Jordanova 1977: 100). Knjiga še danes predstavlja najbolj celovit prikaz Cankarjevih proznih besedil v bolgarščini, saj vključuje tako naslovno novelo *Hlapec Jernej in njegova pravica*, ki je bila deležna največ pozornosti s strani kritikov, kot tudi črtice in odlomke iz njegovih daljših proznih del: *Martin Kačur*, *Iz predmestja*, *Desetica*, *Gospodična*, *Lisjak*, *Mimi*, *O gospodu*, *ki je bil Tončko pobožal*, *Sveto obhajilo*, *Šivilja*, *Otrok se smeje*, *Študent Lojze*, *Kako je gospod adjunkt rešil svojo čast*, *O domovina*, *ti si kakor zdravje*, *Zdenko Petersilka*, *Pavličkova krona*, *Jakobovo hudodelstvo*, *Kovač Damjan*, *Kostanj posebne sorte*, *Otroci in starci*, *Gospod stotnik*, *Peter Klepac* in *Kralj Matjaž*.

Kratko spremno besedo je napisal Ljubomir Jordanov, v njej pa še posebej izpostavil pomen Ivana Cankarja za razvoj slovenske književnosti, pri čemer pa je razprava ujeta v retoriko in stilistiko izražanja ideološkega časa stalinske dobe.

Kot poroča Venceslava Jordanova, so bolgarski tisk in bralci knjigo sprejeli z zanimanjem, o njej pa so pohvalno pisali tudi v Sloveniji, zlasti Božidar Borko (1977: 101).

Prevodi dramskih del in uprizoritve

Čeprav dramatika obsega približno desetino celotnega opusa, pa predstavlja Cankarjevo dramsko pisanje izjemno pomemben prispevek k razvoju slovenske literature, saj je bila slovenska dramatika pred nastopom Ivana Cankarja med vsemi tremi literarnimi zvrstmi najmanj razvita. Ivan Cankar je tako s svojimi sedmimi dramskimi besedili postavil temelje moderne slovenske dramatike, ki se je s Cankarjevim nastopom priključila evropskim literarnim tokovom. S Cankarjevo dramatiko so se Bolgari seznanili že leta 1948, ko je bila uprizorjena tudi prva in do sedaj edina drama Ivana Cankarja *Kralj na Betajnovi*. Gledališki dogodek je bil povezan s počastitvijo 30. obletnice smrti Ivana Cankarja, ki jo je SFRJ obeležila kot uraden kulturni dogodek, dve vodilni gledališči, zagrebško in beograjsko sta uprizorili *Kralja na Betajnovi*, v Ljubljani pa so igrali *Hlapce*. O tem, kdo, kdaj in kje se je odločil, da obletnico Ivana Cankarja v Bolgariji obeleži z gledališko predstavo, ni ohranjenih verodostojnih dokazov, mogoče je za to do neke mere zaslužen pisatelj Georgi Karaslavov, ki se je leta 1946 srečal s predstavniki jugoslovanske gledališke in pisateljske srenje v Beogradu in Ljubljani, samo nekaj mesecev kasneje pa je postal ravnatelj Narodnega teatra v Sofiji. Gledališče je tako 27. oktobra 1948 predstavilo svojo drugo premiero v sezoni, igro *Kralj na Betajnovi* Ivana Cankarja. V ekipi, ki je uprizorila predstavo, so bila največja imena bolgarskega gledališča, režija pa je bila zaupana perspektivnemu osemindvajsetletnemu gojencu pariškega gledališkega konservatorija, Krstu Mirskemu. Še dodatno težo pa je prispevalo dejstvo, da se pod prevod podpisuje Elisaveta Bagrjana (1893 – 1991), največja bolgarska pesnica, dvakrat predlagana za Nobelovo nagrado, ki je bila predana Sloveniji in slovenski kulturi, še zlasti globoko prijateljstvo jo je vezalo z Izidorjem Cankarjem, s katerim sta se spoznala preko Pen-kluba v Ljubljani leta 1932, njuno prijateljstvo pa je trajalo vse do njegove smrti. Življenje slavne bolgarske

pesnice in njene povezave s Slovenijo so natančno prikazane v monografiji *Bagrjana in Slovenija*, kjer je posebno poglavje namenjeno tudi uprizoritvi Cankarjeve drame in nastalemu političnemu škandalu, ki ga povzemava v nadaljevanju (Dimitrov, Malinova-Dimitrova 2011: 275 – 290). Kljub skrbno načrtovanemu gledališkemu dogodku Cankarju niso bile naklonjene politične razmere; konec junija 1948, to je med sezono 1947/48 in sezono 1948/49, je Informbiro sprejel bukareško resolucijo proti JKP, kar je v trenutku spremenilo odnos oblasti v Sofiji do politične linije uradnega Beograda, kar je močno vplivalo na recepcijo Cankarjeve drame. Že v prvih odzivih na predstavo, objavljenih v bolgarskem tisku, je izbruhnil politični škandal z medsebojnimi napadi, v katere so bili vključeni bolgarski kot tudi srbski, hrvaški in slovenski kulturni delavci in kritiki. Že takoj po premieri sta v Bolgariji izšla dva najostrejša članka, to sta *Komu je bila potrebna?* Borisa Ogina v časopisu *Trud* in *Antirealistična igra na odru Narodnega teatra – Kralj na Betajnovi Ivana Cankarja* avtorja Foča Gočeva v glasilu komunistične partije *Robotničesko delo*. Prvi članek se konča z besedami: »Komu iz družbe koristita ta črnogleda igra in utesnjujoča postavitve? Očitno ne široki gledališki publiki. Torej se postavlja vprašanje: Ali je smiselno nadaljevati z uprizoritvami te igre? Odgovarjamo: Ne, Kralja na Betajnovi je treba umakniti z odra narodnega teatra!« in v drugem beremo: »Cankarjeva drama utruja gledalca s svojo utesnjujočo brezizhodnostjo in nima nič skupnega z našim svetlim junaškim časom.« (prav tam: 279 – 280) Zgodba pa je v nadaljevanju opredeljena kot ideološko nepojasnjena in kriminalno-senzacionalna. Osrednji bolgarski gledališki kritik Stefan Karakostov, ki je še pred poletjem pohvalno pisal o Cankarju v gledališkem listu, pa je izjavil: »Cankar je videl kruto in krvavo podobo kralja vasi, bogatina in kulaka, ki ga današnji voditelji JKP nočejo videti in ga celo podpirajo, ko ne pristopajo h kolektivizaciji kmetijstva. Zato je Cankar navdihoval borce narodno-osvobodilnega boja, zato tudi danes navdihuje slovenske in jugoslovanske kmete v njihovem boju proti vaškim kraljem, ki jih podpira JKP. Cankarjeva igra Kralj na Betajnovi je prekrasna ilustracija odločitve Kominformn biroja – prav to predstavljajo kulaški elementi vasi in način, kako so zgradili svoje bogastvo v preteklih šestdesetih, sedemdesetih letih« (prav tam: 280). Na pisanje bolgarskih kritikov, ki so pravzaprav pod krinko gledališke kritike manipulativno uveljavljali novo ideologijo, so se odzvali tako v Zagrebu, glasilo *Borba* je objavilo članek *Cankar pod udarom Informbiroja*, kot tudi v Ljubljani, Bojan Štih je v *Književnih novinah* objavil članek *Načelne fantazije nekaterih sofijskih kritikov*, Društvo slovenskih književnikov pa *Odprto pismo slovenskih pisateljev bolgarskim kulturnim delavcem* (prav tam: 285). Kljub škandalu je predstava doživela 22 ponovitev v sezoni, vse dogajanje okoli nje pa prikazuje razmere nekega indoktriniranega časa, v katerih se je znašla tudi slavna pesnica, ki dogajanja nikjer ne komentira, svojega prevoda ne omenja niti v svoji bibliografiji, po tem dogodku pa ni nikoli več obiskala Slovenije (čeprav si je še vedno dopisovala z I. Cankarjem), niti se ni lotila prevajanja katerega drugega dramskega besedila. Pregled rokopisa (hranijo ga v arhivu Narodnega teatra Ivana Vazova v Sofiji) pa kaže, da se

je Bagrjana izkazala kot prevajalka, ki se je trudila ohraniti živo govornico in dinamiko replik, našla je bolgarske ustreznice slovenskim realijam, *Kralj na Betajnovi* pa je njeno največje prevajalsko delo na sploh (Pezdirc Bartol, Dimitrov 2017: 314).

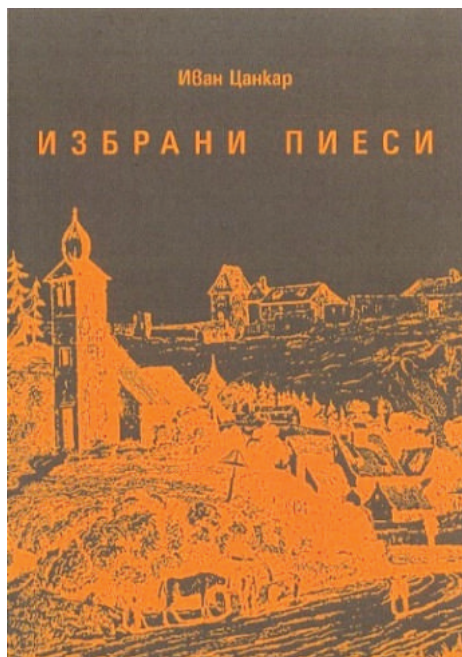
Prevod *Kralja na Betajnovi* je ostal v rokopisu vse do leta 2018, ko je izšel v knjigi z naslovom *Izbrane drame*, skupaj z *Romantičnimi dušami* in *Hlapci*, ki ju je prevedel Ljudmil Dimitrov. *Romantične duše* so Cankarjev dramski prvenec, napisane že leta 1897, in so neke vrste izhodiščna matrica, saj vsebujejo ideje, motive, problemska jedra, ki dobijo jasnejšo podobo in se stopnjujejo v kasnejših dramskih delih. Tako je vidna kritika družbe in prikaz malomeščanstva, po drugi strani pa tudi motiv hrepenenja po višjem svetu lepote in resnice.

Drama *Hlapci* pa velja za temeljno delo slovenske dramatike, saj izpostavlja ključna vprašanja človekovega bivanja in prikazuje temeljne paradokse življenja.

Bolgarski bralec se tako po prevodu pesniške zbirke in izboru proznih del prvič sreča s Cankarjevo dramatikom, pri čemer je prevajalec Ljudmil Dimitrov izbral tiste drame, ki najbolje korespondirajo z bolgarskim zgodovinskim, družbeno-kulturnim in političnim kontekstom. Drami *Romantične duše*, *Kralj na Betajnovi* in *Hlapci*, nastale leta 1897, 1901 in 1909, tako prikazujejo razvoj avtorjevih idej in motivov skozi daljše časovno obdobje kot tudi razvoj dramskega diskurza, tehniko in univerzalnost Cankarjevih sugestij. Odslikavajo pa tudi pozicijo in poistovetenje avtorja z močnejšo konkurenco najbolj gledališkega časa, katerega emblem izraža

smer Nova drama. Izbor kaže na identične, vendar specifične naloge južnoslovenske moderne po institucionalizaciji nacionalnih gledališč.

Ljudmil Dimitrov v spremni besedi piše, da pomanjkanje poznavanja treh iger ne pomeni, da je Bolgarom kontekst njihovega nastanka tuj, saj so si konec 19. in v začetku 20. stoletja procesi književnosti in umetnosti med južnimi Slovani zelo podobni, kulturne vezi in odnosi med njimi pa se še vedno povečujejo. Obdobje 19. in 20. stoletja je edinstveno, saj je šele takrat nastal enoten evropski repertoar okoli trajnostnega jedra, ne iz klasičnega, temveč iz takojšnjega razširjanja sodobnih, na novo napisanih (v okviru Nove drame) vzorčnih dramskih besedil, ki so bila uprizarjana na profesionalnih odrih od Anglije do Rusije, vključno z balkanskimi državami (Dimitrov 2018: 8 – 9).

Zaključek

Kot je pokazala pričujoča raziskava, lahko zaključimo, da prevajanje Cankarja v bolgarščino ni bilo posledica nekega načrtovanega kulturnega spoznavanja, temveč je bilo najpogosteje posledica t. i. osebnih naključij, to je navezanosti posameznikov na drugo kulturo, ki so postali kulturni posredniki med obema narodoma. Tako lahko izpostavimo zlasti tri: Elisaveta Bagrjana je prevedla *Kralja na Betajnovi*, Venceslava Leskovec-Jordanova obsežen izbor Cankarjeve poze, Ljudmil Dimitrov pa pesniško zbirko *Erotika* ter drami *Romantične duše* in *Hlapci*. Cankar kot eden temeljnih, kanonskih avtorjev slovenske književnosti je sicer uvrščen tudi v nekatere bolgarske učbenike južnoslovanskih književnosti, njegova posamezna dela pa v različne antologije, vendar pa so za recepcijo Cankarja v Bolgariji ključni prav naštetih prevodi, ki časovno sovpadajo s tremi fazami: 1948, 1958 ter 2016 in 2018. Pričujoče letnice nam pokažejo, da imajo pomembno vlogo tudi jubilejne obletnice, ki so dodatna zunajliterarna spodbuda za promocijo posameznega avtorja na tujem. Ključni prevodi Cankarjevih del v bolgarščino so se zgodili 30, 40 in 100 let po njegovi smrti. Zakaj torej prevajati Cankarja v bolgarščino? Na to vprašanje za konec odgovarja kar prevajalec in soavtor pričujočega članka Ljudmil Dimitrov sam:

»Ko sem se pred leti začel ukvarjati s slovensko književnostjo, sem prevedel več sodobnih avtorjev. Hitro sem začel opažati, da jih bralci v Bolgariji sprejemajo na neki abstrakten in sterilni način v primerjavi z že znanimi – večinoma zahodnoevropskimi – pesniki in pripovedniki. Ugotovil sem, da bralci nimajo podlage za primerjavo ne le z južnoslovanskimi literaturami, temveč tudi s samo slovensko. Izkazalo se je, da imamo preveč lukenj iz preteklih obdobij, ki preprečujejo razumevanje sodobne slovenske književnosti v njenih lastnih dimenzijah, in vem, da se to ne more zgoditi prej, preden v bolgarščini ne dobimo vsaj določenega izbora del iz slovenskega literarnega kanona. In v tem korpusu je med prvimi Ivan Cankar.«

LITERATURA

Bartol, Dimitrov 2017: Pezdirc Bartol, Mateja, Ljudmil Dimitrov: Slovensko-bolgarski gledališki stiki: uprizoritve, prevodi, recepcija. Barbara Orel (ur.): Uprizoritvene umetnosti, migracije, politika. Slovensko gledališče kot sooblikovalec medkulturnih izmenjav. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, str. 307 – 326.

Leskovec-Jordanova 1977: Leskovec-Jordanova, Venceslava: Cankar v bolgarski literaturi. Josip Vidmar (ur.): Simpozij o Ivanu Cankarju 1976. Ljubljana: Slovenska matica, 98 – 101.

Malinova-Dimitrova, Dimitrov 2011: Malinova-Dimitrova, Ljudmila, Ljudmil Dimitrov: Bagrjana in Slovenija. Prevedla Namita Subiotto in Metod Čepar. Ljubljana: Študentska založba.

Вазов 1975: Вазов, Иван. Под игото. С. Български писател.

- Кирова 2004:** Кирова, Лилия. Иван Цанкар. В: *Преводна рецепция на европейските литератури в България*, Т. 6. Балкански литератури (в две части). Съставители: Боян Ничев, Ганчо Савов, Катя Йорданова. С. АИ „Прф. М. Дринов“.
- Русева 2016:** Русева, Мария. За първи път на български език: „Еротика“ на Иван Цанкар. Във: *Филологически форум*, 2: https://philol-forum.uni-sofia.bg/portfolio-item/br-4/25_mariya_ruseva_premiera-erotica-ivan-cankar_ff4/
- Русева 2017:** Русева, Мария. Акорди на любовта. Иван Цанкар. Еротика. Превод от словенски Людмил Димитров. Във: <https://fakel.bg/index.php?t=5883>.
- Цанкар 1958:** Цанкар, Иван. Слугата Йерней и неговата правда. Разкази и новели. Превод от словенски Венцеслава Йорданова. С. Народна култура.
- Цанкар 2016:** Цанкар, Иван. Еротика. Поезия. Съставителство, превод от словенски и коментарен апарат Людмил Димитров. С. Нов Златорог.
- Цанкар 2018:** Цанкар, Иван. Избрани пиеси. Вкл.: „Романтични души“, „Кралят на Бетайново“, „Слуги“. Превод от словенски Елисавета Багряна, Людмил Димитров. С. Факел.

Mateja Pezdirc Bartol

Univerze v Ljubljani (Slovenja)

✉ mateja.pezdirc-bartol@guest.arnes.si

Dr. Mateja Pezdirc Bartol je redna profesorica za slovensko književnost na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Objavila je številne razprave v domačih in tujih znanstvenih revijah, je avtorica znanstvenih monografij *Najdeni pomeni: empirične raziskave recepcije literarnega dela* (2010) in *Navzkrižja svetov: študije o slovenski dramatiki* (2016) ter urednica treh zbornikov in (so) avtorica učbenikov in priročnikov za pouk književnosti. Njena raziskovalna težišča so: slovenska dramatika in gledališče, teorija drame, medmedijski pristopi k literaturi, primerjalni in medkulturni stiki.

Ljudmil Dimitrov

Sofijski univerzi Sv. Klimenta Ohridskega (Bulgaria)

✉ ljudiv@abv.bg

Dr. Ljudmil Dimitrov je profesor na Sofijski univerzi Sv. Klimenta Ohridskega, Fakulteta slovanskih študij, Katedre ruske književnosti; trenutno – na Univerzi v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelka za slavistiko. Avtor več kot 300 člankov in študij, avtor monografij, učbenikov, priročnikov, zbornikov in antologij, prevajalec znanstvene literature, leposlovja, dramatike in poezije iz ruščine, slovenščine, angleščine. Udeleženec v številnih (več kot 80.) nacionalnih in mednarodnih projektov in simpozijev, povezani s rusko, bolgarsko in slovensko književnostjo, gledališča in kina. Član zveze bolgarskih prevajalcev in bolgarskega PEN-a. Prevajalec Franceta Prešerna, Ivana Cankarja, Antona Aškercera, Zofke Kveder, Draga Jančarja, Evalda Flisarja itd v bolgarsščino.

Преводна рецепция на литературни произведения
Преводна рецепција на литературни дела
Prevodna recepcija literarnih del

ЧЕТИРИМА МЪЖЕ И ЕДНА ЖЕНА – ПОЕЗИЯТА НА ЕЛИСАВЕТА БАГРЯНА В ШВЕЦИЯ

Даниела Асенова
Institutionen för moderna språk, Uppsala universitet

FOUR MEN AND A WOMAN – ELISAVETA BAGRYANA'S POETRY IN SWEDEN

Daniela Assenova
Department of Modern Languages, Uppsala University

Abstract. This article considers the work of the Bulgarian poet Elisaveta Bagrjana (1893 – 1991) and her reception in Sweden. Her work provides an example of how poetry can be received and interpreted differently over time within one and the same literary context (in this case Swedish). Bagrjana's reception in Sweden covers a period of almost 30 years, from 1943, when she was nominated for the Nobel Prize in Literature, to 1970, when a selection of her poetry was translated into Swedish. Different interpretations by four Swedish men, Anton Karlgren, Józef Trypućko, Artur Lundkvist and Nils Åke Nilsson, all of whom were involved in various ways with the Nobel Prize in Literature, place Bagrjana's poetical world between two opposite poles – ranging from a view of her poetry as limited by her personal life to an emphasis on its universal significance.

Keywords: Elisaveta Bagrjana; Nobel Prize in Literature; reception; poetry; Anton Karlgren; Józef Trypućko; Artur Lundkvist; Nils Åke Nilsson; Sweden

1. Въведение

” [...] *no single way of reading can be appropriate to all texts, or even to any one text at all times* [...]”

David Damrosch

За обикновения читател възприемането на литературното произведение е акт, който започва с четенето на книгата. Интересът към книгата, автора и неговото творчество обаче не възниква без повод и съвсем не е безкраен. Компетентният глас на литературния критик, препоръките на приятели и познати безспорно провокират читателския интерес. Но интерпретациите са подвласт-

ни на времето и мястото. В крайна сметка, хронотопът придава социален контекст на художествената творба. Тази зависимост засяга с особена сила представителите на т.нар. „малки литератури“, за които изначално липсва голям интерес. На определено място и в определено време едно и също творчество може да се интерпретира по един начин, но неговото тълкуване се променя в по-късна фаза. Промяната в интерпретациите според Дейвид Дамрош не отразява никаква вътрешна логика на литературния текст, а е резултат на сложни културни явления¹.

Как едно и също творчество се тълкува в различни периоди от време, но на едно и също място, може да се илюстрира с рецепцията на родната ни поетеса Елисавета Багряна (1893 – 1991) в Швеция. В България „вечната и святата“ още с едноименната си дебютна стихосбирка се превръща в явление и досега се възприема като водеща поетеса в литературната ни история. В Швеция обаче стиховете ѝ са неизвестни. Единственият преведен сборник с малка част от поетичното ѝ творчество, *Животът, който исках да бъде поема* (Багряна 1970), не предизвиква сензация при издаването си и в момента по-скоро е забравен. В Швеция интересът към българската литература никога не е бил особено голям и постепенно тя сякаш става все по-анонимна дори и сред шведските слависти.

Един от най-бързите и ефективни начини за въвеждане на неизвестни писатели в шведското литературно поле е чрез номиниране за Нобелова награда. Самото предложение открехва тясната вратичка, даваща възможност съответният автор да бъде представен пред Нобеловия комитет. Освен това предложението би могло да предизвика и превод на творчеството (или част от творчеството) на шведски език.

Багрянината поезия на шведски език е свързана изцяло с Нобеловата награда. Тя е единственият български творец, предложен за Наградата *вероятно* два пъти в рамките на три десетилетия. За първи път нейното име попада в списъка за 1943 г. и остава, без да бъде подновено, за 1944 и 1945 г. Това предложение може да се реконструира от документите в Нобеловия архив на Шведската академия. Ситуацията около второто предложение, все още *предполагаме* поради 50-годишната засекретеност на документите в архива, засега остава неясна. В момента достъпът до архивните документи приключва с 1967 г. Независимо от този факт събитията, свързани с Багряна в Швеция между 1966 и 1970 г., както и появата на гореспоменатата стихосбирка на шведски език, са силни индикатори за предполагаемото предложение.

---

1. Цитатът на английски език: “The shifts a work may undergo, [...], do not reflect the unfolding of some internal logic of the work in itself, but come about through often complex dynamics of cultural change and contestation” (Damrosch 2003: 6).

В този контекст главно четирима мъже коментират поезията на Багряна: Антон Карлгрен (1882 – 1973) – единственият експерт за всички славянски литератури в Нобеловия институт между 1922 и 1948 година; Йозеф Трипучко (1910 – 1983) – професор по славянски езици в Упсалския университет от 1967 до 1977 г.; Артур Лундквист (1906 – 1991) – известен шведски писател с подчертан интерес към „малките“ литератури, и Нилс Оке Нилсон (1917 – 1995) – първият професор по славянски езици в Швеция с литературен профил, специалист основно по руска литература. От тях само Й. Трипучко няма пряка връзка с Нобеловата награда, макар че както ще стане ясно, връзката между него и Багряна е именно международната литературната награда. А. Лундквист е избран за член на Шведската академия през 1968 г. и от 1969 г до 1986 г. е в състава на Нобеловия комитет. Н. О. Нилсон пък е автор на три оценки за славянски писатели между 1948 и 1967 г.² Според Магнус Люнгрин³ през 1958 г., именно той „прокарва път на антисъветската Нобелова награда“ на Борис Пастернак.⁴

2. В сянката на Нобеловата награда: рецепцията на Багряна в Швеция

Първият, който представя, превежда и интерпретира стихове на Багряна в Швеция, е А. Карлгрен във връзка с предлагането ѝ за Нобелова награда през 1943 г. До този момент както името ѝ, така и нейното творчество, са напълно неизвестни и за широката, и за специализираната шведска читателска аудитория. По това време българската литература е забравена след усилията на Алфред Йенсен в края на XIX и началото на XX век да представи малка част от родната ни литература в „шведска премяна“. Между 1916 и 1948 г. нито едно наше литературно произведение не е преведено на шведски език⁵.

2. През 1949 г. Н. О. Нилсон пише оценка за руския писател Леонид Леонов, през 1950 г. – за полския поет Леополд Стаф, и през 1955 г. – за Михаил Шолохов, който е отличен с Наградата през 1965 г.
3. Магнус Люнгрин – професор емеритус по славянски езици със специалност руска литература от Университета в Гьотеборг. В множество статии както във водещите всекидневници, така и в научни сборници представя руските писатели, номинирани и получили Нобеловата награда за литература.
4. Вж. електронната статия на М. Люнгрин „Нилс Оке Нилсон“.
5. А. Йенсен е първият преводач на българска литература в Швеция. Между 1891 г. и 1916 г. в негов превод са публикувани 5 книги на двама представители от българската литература: Христо Ботев (Йенсен 1891) и Пенчо Славейков (1912а, 1912б, 1913, 1916). През 1895 г. излиза и романът на Иван Вазов *Под игото* (Вазов 1894) в превод от английски език на Е. Силвертолп. Едва трийсет и две години след преводите на Йенсен на шведски език се появява книга от български автор, *Чифликът край границата* на Йордан Йовков (1948) в превод от български на Карл Локранц.

Колкото непознати са Багряна и българската литература сред шведските читателски кръгове, толкова неизвестен е и А. Карлгрен за шведските слаविисти, въпреки че в продължение на 30 години той е професор по славянски езици в Университета в Копенхаген. Значително по-известни са неговото име и дейност като журналист и публицист, свързано с работата му в един от водещите шведски всекидневници *Дагенс Нюхетер* от 1908 до 1923 г. От 1922 г. Карлгрен е назначен в Нобеловия институт на Шведската академия. Както неговият предшественик А. Йенсен, така и той отговаря за всички славянски литератури, но за разлика от Йенсен интересът му е ограничен в рамките на Русия и руското общество. Що се отнася до славянските литератури, списъкът с негови публикации е минимален. Освен статията в две части „Предреволюционната руска литература“ (Карлгрен 1920 – 1921) и очерка за полския лауреат за 1925 г. „Владислав Раймонт“ (Карлгрен 1925) остава да се прибави само преводът на романа на Фьодор Достоевски *Бесове* (Достоевски 1918 – 1920). Независимо от липсата на публикации в областта на литературата, като експерт в Нобеловия институт, Карлгрен пише 43 оценки за всички славянски писатели, предложени от 1922 г. до 1948 г. Сред тези оценки е и неговата студия за Багряна, забавена приблизително две години.

Едва през септември 1944 г. Карлгрен изпраща дългоочакваната експертна оценка на тогавашния председател на Нобеловия комитет Пер Халстрьом⁶, изследване от 61 страници, което самият той в придружително писмо⁷ иронично нарича „малка дисертация“ и с което (въпреки значителния брой страници) отхвърля нейната номинация. Отправната точка в изследването са първите три стихосбирки на Багряна, представени на членовете на Комитета по следния начин:

Продукцията на Багряна в книжен формат – единствената, до която имах достъп – достига общо около 150 малки стихотворения, от които само малка част надхвърлят повече от 20-ина стиха. Те са разделени в три стихосбирки. Багряна дебютира през 1927 г. с *Вечната и святата* – произведение, което предизвиква голям успех и с един удар ѝ осигурява престижно място в българската литература. През 1932 г. следва *Звезда на моряка*: тя е посрещната значително по-малко благосклонно от критиката и публиката. Накрая, през 1936 г., излиза *Сърце човешко*; българската критика, която видях, я разглежда с много уважение, но без особен ентузиазъм. (Карлгрен 1944: 1)⁸

-
6. Пер Халстрьом (1866 – 1960), шведски писател, избран за член на Шведската академия през 1908 г. От 1913 г. е член на Нобеловия комитет, а от 1922 г. до 1948 г. – председател на Комитета. Между 1931 г. и 1941 г. е Постоянен секретар на Шведската академия.
  7. Писмото на А. Карлгрен от 7.10.1944 г. се съхранява в Нобеловия архив на Шведската академия.
  8. Цитатите от експертната оценка са в мой превод. По-нататък в скоби се

От приблизително 150-те стихотворения, споменати в цитата, Карлгрен коментира малко повече от една трета, по-точно 31 стихотворения от първата стихосбирка и по 17 от втората и третата. Освен собствените си преводи привежда и преводи на нейни стихове на френски и немски език.

Изследването на Карлгрен за поезията на Багряна показва, от една страна, изразена мъжка и консервативна позиция, а от друга – отношение към поет, представител на незначителна и далечна страна. Основният му извод е, че българската авторка, макар и с огромна репутация в собствената си страна, остава встрани от „световния оркестър на поезията“, нейният глас е маргинален поради по-скоро „локално приспособените ѝ гласови възможности“ (пак там: 60). За него поезията на Багряна е „интимен, безрезервно откровен любовен дневник“ (пак там: 7), в който стих след стих тя разкрива своите „светкавични романи“ (пак там: 7).

Карлгрен свежда поетичната сфера на Багряна до две основни теми: любовта и пътуването. Според него двете теми са неотделими: „признанието за изгарящата жажда за любов и неспирната борба да утоли тази жажда“ е свързано с „копнеж за чужди простори [...] за да се удовлетвори тази жажда“ (пак там: 7). Както за експерта, така и за читателя става дума за „отегчение и повторно отегчение“ (пак там: 60), но всъщност не „ненужните повторения“ са основният аргумент за критичната позиция на експерта, а по-скоро способността на Багряна да „шокира целомъдрената аудитория“ (пак там: 30).

Тонът на Карлгрен често е ироничен, понякога дори саркастичен. Един пример е мотивът за вечността на любовта в стихотворението „Вечната“, представен от него като „не особено сензационно откритие“ (пак там: 30). Друг пример е тълкуването на стихотворението „Святата“. Според Карлгрен Багряна създава „осмото тайнство“ (както е известно, те са само седем), с което „канонизира земната любов“ (пак там: 31). Фактът, че Багряна и Карлгрен имат диаметрално различни възгледи за любовта, прозира с изключителна яснота от следния цитат:

[...] че любовта, когато премине известна граница, във всеки случай далеч не е свята, а напротив – грях, е схващане, което се проявява и в други стихотворения – в скоби само ще кажем, че това ѝ [на любовта] качество сякаш не предизвиква ужас, а по-скоро я превръща в още по-привлекателна за поетесата (пак там: 19).

За съвременния читател морализаторското тълкуване на поезията на Багряна е трудно да се разбере, но оценката е писана през 40-те години на миналия век, когато и в шведското общество доминира патриархалният възглед за ролята на жената. Подобен възглед е характерен изобщо за шведската литературна критика по това време. Творчеството на жените писателки по-скоро

отбелязва страницата в оригиналния документ, без да се повтарят името и годината: (пак там: XX).

реферира жената, а не писателката. Женската поезия се представя като отражение на специфична *женска* чувствителност, като рефлекс на експлозивната и хаотична природа на жената. Пример в този смисъл е как упсалският професор Гунар Тидестрьом представя шведско-финландската поетеса Едит Съодергран⁹ в монографията си, публикувана през 1949 г. (Тидестрьом 1949). Въпреки че признава нейната оригиналност, той в същото време ограничва поезията ѝ в рамките на „традиционната мъжка литературна критика за жената писател“ (Рахикайнен 2014: 370). В книгата си *Битката за Едит* Агнета Рахикайнен посвещава специална глава на монографията на Тидестрьом и констатира, че преекспонирайки биографичния материал за поетесата, Г. Тидестрьом създава нейния митологичен образ на „самотна“, „нешастна“, „бедна“, „болна за любов“ жена (Рахикайнен 2014: 370 – 371).

Именно в духа на това време Карлгрен представя поезията на Багряна. Според него нейното творчество е „поетична автобиография“, в която „тя се ангажира само със собственото си експлозивно аз“ (пак там: 15), изглежда като „феерична и в същото време изключително взискателна любовница (пак там: 13), чувствата ѝ са „неосъзнати“, „експанзивни“, „мощни“, тя е „страстно тръпнеща, с копнеещи за романтика сетива“ (пак там: 13). В реферата за стихотворението „Звезда на моряка“ Карлгрен формулира кристално ясно цялостната си позиция за поезията на Багряна: става дума за „собствения [й] дневник от едно бурно животоплаване“, в което „предимно за собствена сметка тя търси звездата на моряка“ (пак там: 23). В това обобщение се отразява освен личната позиция на експерта (без да забравяме, че той е референт в Шведската академия за всички славянски литератури), липсата на поетично въображение, предразсъдъците на времето към жените поети, както и пренебрежителното му отношение към „малките“ литератури.

Духът на времето и омаловажаването в оценката на Карлгрен прозират и в аргумента за „аполитичния характер“ (пак там: 59) на Багрянината поезия. Трите стихосбирки са публикувани между Първата и Втората световна война, а оценката е писана, когато Втората световна война все още продължава. Журналистът и публицистът Карлгрен открива липса на социален и политически ангажимент в поезията на Багряна, което обобщава по следния начин:

За европейския читател е малко учудващо, че поетеса от една страна, в която политическите и социалните страдания между двете войни придобиват огромни размери, успява да избегне в поезията си и най-малкото ехо на

---

9. Творчеството на Едит Съодергран (1892 – 1924) е обект на множество литературни изследвания в Скандинавия въпреки скромното ѝ литературно наследство. Съодергран оставя само пет тома поезия, сборник с афоризми и няколко младежки стихотворения. Но това е достатъчно, за да се нареди сред най-уважаваните представители на скандинавския модернизъм.

ожесточените борби на деня и да се изолира в собствения си малък личен свят. (Пак там: 58.)

В стихосбирката *Звезда на моряка* Карлгрен констатира по-интензивно присъствие на мотива за пътуването – втората от двете теми, до които той ограничава поезията на Багряна. В първата стихосбирка – *Вечната и святата* – според експерта Багряна е само „задъхана от треска за пътуване“, състояние, което във втората се превръща в надежда, „че там ще намери убежище от преследващите я клевети и ще забрави грижите, които я потискат“ (пак там: 30). Заглавието на първия цикъл в стихосбирката „От бряг до бряг“ пък интерпретира като „всеобхватна програма“ за „околосветско пътешествие“ и очевидно разочарован от неизпълнението ѝ, експертът иронично отбелязва, че (пак там: 31) „по-далеч от Париж и Венеция световното пътешествие не стига“ (пак там: 31). В заключение критикът обобщава, че става дума за „страст“, която я „мори“

[...] през три стихосбирки, с която уморява и читателите – още повече че поради неубедителността ѝ човек започва да се пита дали за поезията би било особена загуба, ако тези пътувания останат неосъществени – когато все пак наистина осъществява някое пътуване, става ясно, че няма много за разказване. (Пак там: 60)

Двадесет и пет години по-късно (1969) мнението на Йозеф Трипучко за Багряна е съвсем различно. Писмото си до поетесата той приключва именно с цитат от стихотворението „Париж“ (виж по-долу), в което тя описва града в цялата му сложност като гигантски кръстопът от хора и съдби. В писмото си uppsalskiят професор благодари за екземпляра от *Избрани стихотворения* (Багряна 1968) с лично посвещение от поетесата, който получава от българското посолство. Трипучко е преди всичко полонист. Според Свен Густавсон¹⁰ (1983) сред шведските слависти е бил наричан „енциклопедия на полонистиката“, но е познавал „отлично както полската, така и славянските литератури“ (41). Писмото на Трипучко не само показва високата му оценка за поезията на Багряна, но хвърля светлина върху събитията около *предполаганото* предложение за Нобелова награда. Все още не може да се каже много за самото предложение, но Трипучко изглежда е бил важно звено както в процеса на предлагането ѝ, така и в преводаческия процес на единствената и до днес книга на Багряна на шведски език. Сред писмата в университетската библиотека в Упсала е запазена покана до него от Българското посолство за „частна

---

10. Карин Давидсон (1920 – 2011) – професор по славянски езици и преводачка предимно от руски език. Гун Бергман (1916 – 1971) – една от най-добрите познавачки на Югославия в Швеция, преводачка предимно от сърбохърватски.

вечеря“ с тогавашния посланик Лалю Ганчев¹¹ и двете преводачки – Карин Давидсон и Гун Бергман¹².

В края на 60-те години на миналия век според Трипучко Багряна е най-добрият поет в славянския свят и „единственият, който може да се съревновава за „първото място“:

Катедра по СЛАВЯНСКИ ЕЗИЦИ
УПСАЛСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

Uppsala, 30.IV.1969

Многоуважаема Госпожо!

Неотдавна получих чрез българското посолство Вашата книга „Избрани стихотворения“ с прекрасно посвещение.

Дълбоко съм развълнуван от това доказателство, че ме помните, и съм безкрайно благодарен за този ценен дар, който ще бъде истинско украшение в моята славянска библиотека.

Повярвайте ми, когато казвам, че съм верен и отдаден почитател на Вашата поезия. Аз съм убеден, че понастоящем няма друг поет в славянския свят, който би могъл да се съревновава за първото място с Вас. Вече разговарях няколко пъти с моя колега професор Н. О. Нилсон да Ви предложи за Нобелова награда, но за жалост, изборът се решава от няколко високопоставени лица в Стокхолм, които много малко познават славянските литератури и най-добрите им представители.

Все още си спомняме Вашето посещение в Упсала и го възприемаме като голямо събитие за шведската ни славистична история. Ако отново посетите Швеция, ще бъдете един от нашите най-скъпи гости.

Още веднъж изпращам най-топлите си благодарности заедно с уверението в искреното ми и дълбоко уважение към Вас.

(Józef Trypućko)
Професор

Послепис: Това лято ще ходя в Париж. В мислите си ще нося Вашите прекрасни стихове:

Обичам твоите безбройни сиви улици,
през вековете оцелели тъмни къщи...¹³

---

11. Лалю Ганчев е посланик на България в Стокхолм от 1964 до 1972 г.

12. Поканата е с дата 27.01.1967 г. Писмото на Трипучко, че приема поканата, е от 3.2.1967 г., а датата на вечерята е 10.2.1967 г.

13. Писмото е на полски език. Преводът от полски на шведски е на професора по полски език в Упсалския университет Малгожата Ана Пакален Парк-

Посещението, за което се споменава в писмото на Трипучко, е от 1966 г. – годината, в която Н. О. Нилсон среща Багряна в Стокхолм. Официалният повод за посещението е отбелязването на 100-годишнината от рождението на Пенчо Славейков (1866 – 1912), еднакво непознат в Швеция, както и Багряна, но първият български кандидат за Нобелова награда.

Ще припомня, че Славейков е предложен за наградата през 1912 г. не от България, а от тогавашния експерт за славянски литератури А. Йенсен. Благодарение на личните му усилия и във връзка именно с предложението за Нобелова награда на шведски език има четири книги на Славейков, включително и незавършеният епос *Кървава песен*.¹⁴ Очевидно Нобеловата награда е катализатор за популяризирането на неизвестни писатели и литератури дори когато не са отличени с Наградата, но все пак става дума за феномен, ограничен както във времето, така и от контекста. В случая със Славейков този феномен започва и приключва с Йенсен. Ето защо изглежда (меко казано) странно, че 100-годишнината от рождението на поета трябва да се отбележи по специален начин в Швеция.

Въпреки че конкретната причина за посещението на Багряна през 1966 г. изглежда странна, интересът към славянските литератури в Швеция се повишава в края на 50-те години и през следващото десетилетие, което отново има връзка с Нобеловата награда. В рамките на седем години – от 1958 до 1965 – трима славянски писатели са отличени с Наградата: Борис Пастернак (1958), Иво Андрич (1961) и Михаил Шолохов (1965). Лауреатите, представители на славянските литератури, са толкова на брой, колкото за предишните 57 години (1901 – 1957 г.). Времето обаче все още не е „узряло“ за български лауреат, още по-малко за жена поет от славянските литератури¹⁵. Патриархалните възгледи на 40-те години са валидни и през 60-те години както в шведското общество, така и сред литературните критици. От позицията на нашето време звучи смущаващо, че на 14 септември 1965 г. в препълнената университетска аула в Упсала изказването на М. Шолохов, че „истинската литература е резервирана за мъжете писатели“, а „жените писателки произвеждат само плетиво за дами“ (Крос 1965), е посрещнато със смях и аплодисменти. На въпроса за Нобеловата награда на Селма Лагерльов Шолохов отговаря: „Има изключения, тя е едно от тези изключения“ (пак там 1965). В годината, когато Шолохов става лауреат на Нобелова награда, сред кандидатите е и Ана Ахматова.

ман, а от шведски на български е мой. Писмото се съхранява в Националния литературен музей в София. Авторката изказва специални благодарности на Людмила Малинова Димитрова и Людмил Димитров, които ми изпратиха копие от откритото от тях писмо.

14. Славейковата кандидатура е представена детайлно в статията „Митове и факти. Славейковата Нобелова одисея“ (Асенова 2017).

15. Едва през 1996 г. с Наградата е отличена полската поетеса Вислава Шимборска.

В този контекст Н. О. Нилсон в кратката си статия в шведския всекидневник *Експресен* от 7 май 1966 г. представя Багряна като потенциален кандидат за Нобелова награда, но все пак с въпросителен знак. Той прекрасно преценява действителната причина за нейното посещение. Стокхолмският професор започва статията си с въпрос: „Нобелова награда за България?“ и завършва отново с питане: „Кога за последен път дадохме Нобелова награда на България?“ (Нилсон 1966). Според него българската литература и поезията на Багряна все още са „рядък“ феномен:

Рядък литературен гост в Стокхолм: български поет. И не кой да е, а Елисавета Багряна, българската Ахматова, национален поет, преведен на 22 езика (но не и на шведски) [...] (Нилсон 1966).

Н. О. Нилсон преодолява неизвестността на Багряна, сравнявайки поезията ѝ с творчеството на автори, познати в Швеция. За да предизвика читателския интерес, още в заглавието я сравнява с шведската поетеса Карин Бойе¹⁶: „На посещение в Швеция българската Бойе“. Както поезията на Багряна, така и стиховете на К. Бойе въстават срещу конвенциите в обществото. Друга прилика е техният индивидуален поетичен стих. Освен това Нилсон назовава Багряна „българската Ахматова“ и я представя като последната от голямото „тризвучие“ на славянските литератури Ана Ахматова, Марина Цветаева и Елисавета Багряна. На 45 реда в едноколонната статия името на Ахматова се споменава четири пъти, на К. Бойе – два пъти, на М. Цветаева – веднъж, колкото и името на френския поет Аполинер. Според Нилсон творчеството на Багряна стои най-близо до поезията на френския поет. „Звездната карта и земното кълбо“ са два от основните символи в нейната поезия, в нея има „ритъм и пулс“. Символите, ритъмът и пулсът обаче все още остават скрити зад езиковата завеса. До този момент няма нито едно стихотворение на Багряна на шведски език. Статията на Н. О. Нилсон не успява да предизвика особен интерес независимо от факта, че по това време той е очевиден авторитет за популяризирането на нови, непознати автори от славянските литератури. Вероятно причината е, че авторът представя творчеството на Багряна не в неговата самобитност, а в сравнение с други познати (славянски) жени поети.

Единственият досега превод със стихове на Багряна – *Животът, който искаш да бъде поема*, е публикуван през 1970 г. с увод на Артур Лундквист. В изданието са включени 35 стихотворения, преведени от Карин Давидсон и

---

16. Карин Бойе (1900 – 1941) е шведска писателка, поет, есеист и преводач, една от най-ярките представителки на модернизма в шведската поезия. В живота и стиховете си тя се стреми към разрушаване на обществените норми и за равенство между половете. Бойе оставя ярка следа в шведската поезия на XX век.

Гун Бергман. Процесът на превеждане започва още през 1966 г., очевидно малко след посещението на Багряна в Швеция. Началото на съвместната работа между Багряна и преводачките е поставено в България на брега на Черно море. Това става ясно от пощенска картичка на Багряна до Петър Динеков, писана на 10 юли 1966 г. от хотел в курорта „Златни пясъци“ (Багряна 2012: 82). След две седмици интензивна работа с шведските преводачки, които Багряна със симпатия нарича „моите шведки“, проектът е прекъснат за известно време. Обяснението отново откриваме в писмо до Динеков от 16 март 1967 г. (виж по-долу).

Известно е, че Багряна превежда поезия в продължение на много години. Като преводач е била убедена в необходимостта от сътрудничеството между автора и преводача, особено когато става дума за поезия. Такава е нейната позиция и при превод на собствената ѝ поезия. В споменатото писмо до Динеков събитията около превода на шведски език са представени по следния начин:

[...]

Разбира се, най-добре би било, особено при превеждане на поезия, ако тя¹⁷ би могла да работи заедно с авторите! – Дано в бъдеще да се създадат такива условия!

Лалю Ганчев, когото видях само веднъж накратко в София, ми каза, че шведките искали да им се даде консултант, и изглежда, че досега още нищо не са направили, въпреки че аз поработих доста с тях през 15-те варненски дни миналата година.

Но изглежда, че пó-солидна¹⁸ покана са имали от СССР, защото бях получила оттам писмо от едната, а и другата щеше да отива.

[...] (Багряна 2012: 85)

В писмото не е споменато конкретно име на предвидения консултант, но вероятно става дума за Артур Лундквист. Последното изречение в стихосбирката на шведски език е следното: „Преводите са езиково редактирани от Артур Лундквист“. Лундквист не е знаел български. Той се запознава с поезията на Багряна на френски език през 1967 г., когато за първи път посещава България. Посещението и връзката на Лундквист с българската литература са разгледани изчерпателно в статията на Рогер Гилин „Артур Лундквист и България“ (Гилин 1998). Както пише първият професор по български език в Скандинавия, Лундквист притежава „поразителна литературна интуиция“, улавяща „най-характерното за писателя“ (Гилин 1998: 226), дори когато не е чел произведението на оригиналния език. Според Лундквист поезията на Багряна е *универсална*. В предговора си пише следното:

---

17. Местоимението се отнася до „г-ца Бернем“. В писмото няма подробности за нея, но очевидно става дума за преведени от г-ца Бернем стихове на Багряна, без да са работили заедно.

18. Подчертано от Багряна.

Интензивността на чувствата, страстта, доближаването до силни изживявания са характерните особености на нейната поезия. Оттук и живецът ѝ, нейното пламтящо зарево и общовалидност. (Лундквист 1970: 7)¹⁹

Лундквист представя творчеството на Багряна в собствените му параметри. В сравнение с предишните интерпретатори неговата отправна точка е *не* да *сравни* поезията ѝ с други поети, а да я *разграничи*. Според него в нейното творчество звучи „осъзнатата жена“. Багряна следва предпоставката „всичко или нищо“, лириката ѝ се характеризира с „тотално емоционално изискване“ за разлика от младата Едит Съдегран, която в едно от стихотворенията си рисува картината на „мъжа, търсещ тяло“, който „разочарован открива душа“ (Лундквист 1970: 5). Лундквист е единственият сред четиримата шведски мъже, подчертаващ общочовешкото значение на Багряна, без да знае и една дума български език. Негови са разкрепостяващите думи за един значителен поет независимо от пола и страната, в която е роден.

3. Отвъд времето и пространството

Багряна, както знаем, не е Нобелов лауреат за литература, но рецепцията ѝ в Швеция по един или друг начин е свързана с тази награда. След 1970 г. само едно нейно стихотворение – „Боянското чудо“, е преведено на шведски език от Пер-Арне Бодин (1981) в тематичния брой на списанието *Artes*, посветен изцяло на българската литература.

От хронологичното представяне на различните етапи в „северната“ рецепция на Багряна между 1944 и 1970 г. ясно личи как творчеството ѝ се преоценява и добива ново значение: от поезия с предимно локален характер (Карлгрен), постепенно заема основно място в славянската поетична традиция (Трипучко) и сред славянските жени поети (Нилсон), докато най-накрая е оценена като общочовешка (Лундквист).

Багряна няма шанс в Нобеловата конкуренция поради двойния си „недостатък“ – жена поет и представител на неизвестна литература. Междувременно в рамките на сигурното и предполагаемото ѝ предложение са наградени само две жени: Габриела Мистрал (1945 г.) и Нели Сакс (1966 г.). Мистрал е подкрепена от своя преводач Ялмар Гулберг²⁰, а като бежанец в Швеция, Н. Сакс е подкрепена от водещи шведски литературоведи във и извън Шведската академия.

След повече от 40 години все пак е неизбежно да не си задам въпроса: как би било оценено творчеството на Багряна днес? Тя би ли имала шанс да стане Нобелов лауреат? Независимо от отговора на тези хипотетични въпроси за

---

19. Целият увод на А. Лундквист е преведен от Вера Ганчева и публикуван в книгата *Багряна и Словения*, стр. 212 – 214 (Малинова-Димитрова & Димитров 2013).

20. Ялмар Гулберг (1898 – 1961) – шведски поет и преводач, член на Шведската академия от 1948 до 1961 г.

мен е ясно, че Багрянината поезия изпълва своето място във времето и пространството, но както не би могло да има един-единствен начин на тълкуване за всички литературни текстове, така и не можем да очакваме един и същи начин на интерпретиране дори и на един текст във всички времена.

ЛИТЕРАТУРА

- Асенова 2014:** Assenova, D. *Fyra män och en kvinna – svenska tolkningar av en bulgarisk poetessa.* // *Slovo*, 2014, № 55, 18 – 33.
- Асенова 2017:** Асенова, Д. Митове и факти. Славейковата Нобелова одисея. // *Пенчо Славейков. 150 години от рождението му.* София: Издателски център „Боян Пенев“, 2017, 488 – 502.
- Багряна 1968:** Багряна, Е. *Избрани стихотворения.* Под ред. на Блага Димитрова; с предг. от Петър Динев. София: Български писател, 1968.
- Багряна 1970:** Bagriana, E. *Livet jag ville göra till dikt.* I tolkning av Gun Bergman och Carin Davidsson; förord av Artur Lundkvist. Stockholm: Bonniers, ”Röster”, 1970.
- Багряна 1979:** Багряна, Е. *Избрани преводи.* Предг. Блага Димитрова. София: Народна култура. 1979.
- Багряна 2012:** Багряна, Е. *Писма.* Предговор, съставителство, редакция, коментар Людмила Христова Малинова. София: Издателска къща „Огледало“, 2012.
- Бодин 1981:** Bodin, P-A. Elisaveta Bagrjana: Bojanaundret. Tre bulgariska diktare om Bojanakyrkan. 1981, // *Artes*, 1981, № 1, 59 – 60.
- Дамрош 2003:** Damrosch, D. *What is World Literature?* Princeton, N. J.: Princeton University Press, 2003.
- Достоевски 1918–22:** Dostojevski, F. *Onda andar. Roman i tre delar.* Övers. från ryska av A. Karlgren. 1918 – 22, Stockholm: Norstedt, 1918 – 22.
- Густавсон: 1983:** Gustavsson, S. Józef Trypućko in memoriam. *Slovo*, 1983, № 27, 40 – 42.
- Гиллин 1998:** Gyllin, R. Artur Lundkvist och Bulgarien. *Bröd och Salt. Svenska kulturkontakter med öst. En vänbok till Sven Gustavsson.* Red. Roger Gyllin, Ingvar Scanberg & Ingmar Söhrman. Uppsala: Swedish Science Press, 1998, 216 – 234.
- Йенсен 1891:** Jensen, A. *Kristo Botjov.* Göteborg: Wettergren & Kerber, 1891.
- Йовков 1948:** Jovkov, J. *Gården vid gränsen.* Övers. Carl Lokrantz. Stockholm: Ljus, 1948.
- Карлгрен 1920 – 1921:** Karlgren, A. Den förrevolutionära ryska litteraturen. // Del I. *Vår tid*, 1920, № 5, 145 – 199; Del II. *Vår tid*, 1921, № 6, 69 – 120.
- Карлгрен 1925:** Karlgren, A. Wladyslaw Reymont. // *Ord och Bild*, 1925, № 34, 85 – 97.
- Карлгрен 1944:** Karlgren, A. *Elisabeth Bagrjana.* Svenska Akademiens Nobelarkiv, 61 s.
- Крос 1965:** KRÅS. Sjolochov i Uppsala: Kvinnliga författare skriver handarbete. // *Dagens Nyheter*, 14.XII.1965.

- Люнгрен:** Ljunggren, M. Nils Åke Nilsson. // *Svenskt översättarlexikon*. http://www.oversattarlexikon.se/artiklar/Nils_Ake_Nilsson. (3.I.2019)
- Лундквист 1970:** Lundkvist, A. Elisaveta Bagriana. Förord i Bagriana, E. *Livet jag ville göra till dikt*. Stockholm: Bonniers, „Röster”, 5 – 7. 1970.
- Малинова-Димитрова & Димитров 2013:** Малинова-Димитрова, Л. & Димитров, Л. *Багряна и Словения*. София: Факел, 2013.
- Нилсон 1949:** Nilsson, N. Å. *Leonid Leonov*. Svenska Akademiens Nobelarkiv, 1949, 8 s.
- Нилсон.1950:** Nilsson, N. Å. *Leopold Staff*. Svenska Akademiens Nobelarkiv, 1950, 5 s.
- Нилсон.1955:** Nilsson, N. Å. *Michail Sjolochov*. Svenska Akademiens Nobelarkiv, 1955, 9 s.
- Нилсон 1966:** Nilsson, N. Å. Nobelpris till Bulgarien? På Sverigebesök: Elizaveta Bagriana, Bulgariens Boye. *Expressen*, 7 maj 1966.
- Рахикайнен 2014:** Rahikainen, A. *Kampen om Edith – biografi och myt om Edith Södergran*. Stockholm: Atlantis, 2014.
- Славейков 1912a:** Slavejkov, P. *Skaldeöden. Några dikter*. Övers. Alfred Jensen. Göteborg: Wald. Zachrisson, 1912.
- Славейков 1912b:** Slavejkov, P. *Koledari*. Övers. Alfred Jensen. Göteborg: Wald. Zachrisson, 1912.
- Славейков 1913:** Slavejkov, P. *Sången om blodet*. Övers. Alfred Jensen. Stockholm: Norstedt, 1913.
- Славейков 1916:** Slavejkov, P. *Hymner vid övermänniskans död*. Övers. Alfred Jensen. Göteborg: Wald. Zachrisson, 1916.
- Тидестрьом 1949:** Tideström, G. *Edith Södergran*. Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1949.
- Вазов 1894:** Vazov, I. *Under oket*. Övers. E. Silfverstolpe. Stockholm: Hierta, 1894.

Даниела Асенова

Упсалски университет (Швеция)

✉ daniela.assenova@moderna.uu.se

Даниела Асенова е преподавателка по български език и литература и отговаря за българистиката в рамките на дисциплината „Славянски езици“ в Катедрата по съвременни езици на Упсалския университет в Швеция. Научните ѝ интереси са насочени в три области: история на литературата, корпусна лингвистика и електронно обучение по български език на университетско ниво. В момента работи над втори докторат на тема „В сянката на Балкана: българската литература в контекста на Нобеловата награда (1901 – 1967)“.

Преводна рецепција на литературни произведения
Преводна рецепција на литературни дела
Prevodna recepcija literarnih del

РЕЦЕПЦИЈАТА НА ГЕОРГИ ГОСПОДИНОВ ВО МАКЕДОНИЈА

Елизабета Шелева

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“

THE RECEPTION OF GEORGI GOSPODINOV IN MACEDONIA

Elizabeta Sheleva

Ss. Cyril and Methodius University in Skopje
„Blaze Koneski“ Faculty of Philology

Abstract. Although being part of neighbouring and South Slavic literary tradition, mutual relation and interferences between Macedonian and Bulgarian literature, due to a particular set of socio-political circumstances, remained silent during the XX century, in rather long period of 50 years.

In times of post-socialist transition and cultural shift toward postmodernism, the things improved in a positive way – raising the interliterary curiosity, enlarging the number of translated books, participating in bilateral cultural events such as Balkanika contest for best book, book festivals, publishing special, thematic issues of literary magazines.

Today, one of the most distinguished contemporary Bulgarian authors, Georgi Gospodinov (1968) happens to be the most translated, published, represented one, considering the amount of his current Macedonians reception. Almost all of his books (the two novels, as well, as books of short stories and poems) are so far translated and published in Macedonian, including the last one of which was adapted for theatre. It also refers to the presentation of thematic exhibition in Skopje, he recently co-curated in Sofia.

Keywords: Georgi Gospodinov, postmodernism, Natural novel, Physics of Sorrow, postsocialist transition

*„Нештата, кои мене ме интересираат немаат тежина.
Минатото, тагата, литературата.“
(Георги Господинов)*

Книжевните односи и проникнувања меѓу македонската и бугарската литература, иако станува збор за две соседни, згора на тоа, и јужнословенски литератур-

ри, речиси половина век се одвиваа отежнато и со заемно премолчување, предизвикано од спецификите на нивните општествено-политички контексти.

Со доаѓањето на транзицијата и постмодернизмот – овие независни културни состојби постепено се менуваат, поттикнувајќи пораст на обостраното, интер-литературно љубопитство, зголемување на бројот на преведени книжевни дела, зајакната соработка меѓу книжевните списанија, заедничко учество на книжевни фестивали и регионални конкурси за доделување на книжевни награди (како што е, на пример, конкурсот на фондацијата „Балканика“).

По среќна игра на околностите, токму во времето, кога одговорив на пови-кот за учество на оваа значајна, интеркултурална конференција во Љубљана, во просториите на Универзитетската библиотека „Климент Охридски“ во Скопје се одржа пригодна изложба на дела, преведени од бугарски на македонски јазик (и обратно), во актуелниот временски период, од почетокот на 21 век, па сè до денес, односно од 2000 до 2018 г.

На листата од преведени автори и дела, фигурираат повеќе значајни имиња од современата бугарска литература, припадници на различни генерации (и поетики), меѓу нив и некои, со две и повеќе објавени книги на македонски јазик. Конкретно, меѓу авторите со една книга, во превод на македонски јазик, се вбројуваат реномираните (и меѓународно афирмирани) имиња како: Алек Попов со „Мисија Лондон“ (роман, објавен 2006 г.), Захари Карабашлиев со „18% сиво“ (роман, објавен во 2015 г.), Илија Тројанов со „Собирач на светови“ (роман, објавен во 2012 г.), Александар Шурбанов („Зимски пејсаж со врана“, избор поезија, објавен во 2010 г.) и други. Во оваа прилика, сумарно ќе ги наведеме и авторите, кои до сега објавиле две и повеќе свои дела во македонски превод: Владимир Левчев („Љубов на плоштадот“, поезија, во 2016 г.), Антон Дончев („Рицарот на светата книга“, роман, објавен во 1999 г.), Здравка Евтимова („Коработ“, роман, објавен во 2017 г.), „Четврток“, роман, 2014 г. и „Една иста река“, роман, 2018 г.), Поли Муканова („Мигови во кибритна кутија“, поезија, објавена во 2009 г. и „Школките имаат два дела“, поезија, објавена во 2016 г.), Роман Кисјов („Словото пастир“, избор песни, објавен во 2010 г. и „Јајца од Феникс“, е-книга песни, објавена во 2016 г.), Антон Баев („Светата крв“, роман, објавен во 2017 г. и „Даровите на светот“, поезија, објавена во 2018 г.). Меѓу нив ги среќаваме имињата на двајца добитници на регионалната книжевна награда „Балканика“ (Дончев и Евтимова), како и имињата на значајни и заслужни преведувачи и медијатори за унапредување на бугарско-македонските книжевни врски и познавања, во прв ред, ликовниот уметник, поет и преведувач Роман Кисјов.

Меѓу погоренаведените позитивни примери во современата билатерална рецепција меѓу овие две, соседни литератури, во улога на автор со најголем број дела, кои се преведени од бугарски на македонски јазик, се издвојува името на, денес, веројатно, најомилениот (гледано и во меѓународен контекст, не само во Македонија) современ бугарски писател – Георги Господинов.

Роден во пресвртната и револуционерна 1968 г., на разминот меѓу две клучни, современо-историски епохи, Георги Господинов и од аспект на појдовната, егзистенцијална смисла, е подеднакво „квалификуван“ во исто време да биде (доверлив) сведок на старото, идилично време на социјализмот во Бугарија – како и на новиот, прозападен (**вестернизиран**) и пост-транзициски период на масовната култура, глобално влијателните медиуми, филмската индустрија, сèопштиот потрошувачки урнебес на Европа, после падот на Берлинскиот ѕид.

Георги Господинов остварува редок и продлабочен контакт со македонскиот книжевен простор. Неговото прво дело од 1999 г., експерименталниот „Природен роман“, е преведено на македонски јазик и објавено во 2003 г. (од страна на алтернативниот издавач „Темплум“, а истото, годинава го доживеа и своето второ издание (овојпат, кај издавачот „Или или“). На македонски јазик, кога станува збор за делата на Господинов, на читателите денес им се достапни и: збирката раскази „И други приказни“, збирката песни „Балади и распади“ (во издание на „Блесок“), пригодниот блок песни, објавен на културниот портал „Окно“, па, сè до романот „Физика на тагата“ (2015 г.), како и збирката раскази „И сè стана месечина“ (обете, повторно, во издание на „Или или“, во 2017 г.), вклучително и книгата со ултра кратки прози „Сите наши тела“ (чие издание на македонски јазик се очекува во секој момент).

Во овој прилог поопстојно ќе се задржиме и ќе ги разгледаме само двата романи на Господинов, што ги дели временски период од 12 години („Природен роман“, објавен во 1999 г. и „Физика на тагата“, објавен во 2011 г.), обидувајќи се, при тоа, на пластичен начин, да го претставиме широкиот (творечки) регистар на овој несекојдневен и автентичен писател од соседството.

Доколку се суди според иновативната структура на композицијата, како и жанровската хибридноста на самото дело, тогаш, првиот роман на Господинов, наместо „природен“, како што стои во неговиот наслов, попрво ќе го наречеме експериментален, во најубава смисла на зборот.

Програмски експлицитното настојување на „природноста“, заедно со употребата на мувата како одбивен и презрен симбол на секојдневието – од една страна, упатува на далечните интертекстуални одгласи од поетиката на рускиот авангарден автор Данил Хармс (кој исто така е опчинет од црниот хумор на секојдневието и магијата на неретко апсурдните „случаи“ во него), додека, од друга страна, го открива поетичкиот идеал на Господинов за остварување на недостижниот „фасетен вид“ од 360 степени, својствен на окоото на сèприсутната мува.

„Роман секојдневен како мувите. Единствено тие се моќни да го сврзат етерот со хтоничното царство на клозетот... На мувата во мојот череп ѝ треба дупка“ (Господинов 2003: 112).

Нараторот (би сакал самиот да) е мува, телеобјектив со максимален, широкоаголен (но, не и епски) опфат на својата околина, стокмена како своевиден коктел од реални, вистински луѓе и нивните нарушени семејни и љубовни односи, пре-

молчани приватни драми, духовити сеќавања (особено, оние, што се однесуваат на хронолошкиот рај на детството и неговите „седум години бездржавност“).

„Децата немаат татковина. Нивна татковина е детството. Затоа пак имаат татковци. А и којзнае колку имаат татковци. Татковците им одат на работа, ги нема... Седум години надвор од општеството. **Седум години на бездржавност**. Седум анархиски години“ (Господинов 2003: 144).

Имајќи ги предвид ваквите и слични сентенци, не можеме да се отргнеме од впечатокот, дека Господинов особено сугестивно (и дури носталгично) ја рехабилитира не само невиноста на детето (детството), туку и притаената, фројдовска „**нелагода (тескоба) во културата**“, што постепено ги разјадува најдобрите потенцијали и ја корумпира нашата индивидуална слобода.

Во ова непредвидливо, асоцијативно разиграно четиво, провејуваат и бескрајно допадливи и духовити расправи за медиумските икони на западната поп култура од 20 век, во кои исто така спаѓа урнебесниот лајт мотив на тоалетите, **клозетите**, јавните ВЦ-а – како оаза на пркосот и бунтот, особено во тоталитарните општества, „интимни клозетски револуции“, маестрално споени со „големите нужди на јазикот“ (Господинов 2003: 38).

Не можеме, а да не ги потцртаме бриљантно вклопените, **метатекстуални и метанаративни пасажи**, што ја откриваат дуалистички натопената филозофија на книжевноста:

„Има нешто саганско во тоа, што остануваат зборови од луѓе, кои не се веќе меѓу живите. Не знам како останатите не го чувствуваат, но за мене тоа е вистински вампирizam. Во секој збор лежи мртовец. Дури морници ме полазуваат додека го пишувам ова. Зашто јас исто сум си направил добар ковчег со овој тефтер“ (Господинов 2003: 131).

И сето тоа, стегнато во мал роман, кој речиси одвај да преминува некои 100 страници (печатен) текст по својот обем! Отаде, можеби и не треба премногу да нè изненадува и чуди фактот, што, иако е прв, дебитантски роман, „Природен роман“, во меѓувреме, стана најпреведуваниот (современ) бугарски роман и омилено четиво за пробирливата публика низ светот.

Самиот Господинов, во неколку наврати, отворено признава, дека во „Природен роман“, сакал да создаде „роман на почетоци“ (во што ние, од своја страна, си дозволуваме да доловиме извесни допирни точки со донжуанскиот мит за љубовта, како низа/синцир од вечни почетоци), што, во основа, всушност, значи да го надгради наративниот и композициски престап, својствен на постмодернистичката поетика и предизвиците на нелинеарната нарација.

Од друга страна, хрватскиот писател Миленко Јерговиќ оправдано забележува, дека Господинов успешно го реанимира и вметнува моделот на **усно раскажување** - од друга страна, експлицитно тежнеејќи кон тоа, својот роман (особено, вториот) да го преобрази во **тотален роман**, (инклузивна) жанровска капсула, што во себе ги вградува и содржи секој (друг) род и

жанр (како што, своевременно, еден Борхес и Маларме сонуваа за идеалот на апсолутната книга).

„Од сите балкански писатели, Господинов отиде најдалеку и најсмело во она, од кое се снебиваат не само хрватските, туку и босанските и српски писатели, за жал, заради своите провинциски комплекси, а тоа е живото рекреирање на книжевниот жанр и содржините според моделот на усните, бапски и улични приказни, скаски, празноверија... Само лошите писатели (а, за жал, нив ги има премногу) се срамуваат од сопствените животни околности и искуства“ (Јерговиќ 2018).

Вториот роман на Господинов, објавен дури 12 години подоцна, во 2011 г., благодарейќи му (во извесна мера) и на својот интригантен наслов, „Физика на тагата“, одново успеа да предизвика голем одглас и бројни преводи по светот.

Овој роман (што доживеа и своја, масовно посетена, промоција во Скопје 2015 г.) се темели на присуството на два, спирално удвоени наративни текови, кои повремено интерферираат еден во друг: едниот, е приватната приказна за внукот и дедото од Бугарија, додека, другиот, универзално познатата **митолошка историја** од антиката, поврзана со митот за Тезеј и чудовишниот лик на Минотаурот. Пресвртот, но и предизвикот, што при тоа го нуди Господинов се состои токму во демократската **урбанизација** на озлогласениот лик на Минотаурот, кој е прикажан како универзално присутен, замолчан и неосвестен лик, кој тлее во било кој, базично напуштен човек (напуштеник), потенцијално е содржан во секого од нас.

Имено, Господинов нуди провокативна ре-семантизација, генерализација и превреднување на Минотаурот низ призма на човековиот архетипски страв и тегиба, што произлегуваат од состојбата на напуштеност (сиракувањето): одејќи дури дотаму да тврди, дека и самата (или, целата) историја на човештвото, всушност, се состои од голема „листа на напуштања“.

Извонредно вклопената епизода на историски првото „судење“ на Минотаурот (кое, патем, на интертекстуален план, неодоливо потсетува на поглавјето „Големиот Инквизитор“ од Ф.М. Достоевски) за првпат, му дава глас на пословично занемениот, безгласен и крајно осамен Минотаур, а, со тоа, и правото, конечно, да проговори, да ја искаже својата појдовна траума на напуштеност (на бугарски, „изоставеност“). По читањето на овој роман, ние, како читатели, не можеме, а да не се приклониме кон своевидна **амнестија на Минотаурот**, дополнително актуелизиран, осовременет и доближен до читателот, којшто и самиот е препуштен на акутната (значи, објективно постоечка) пост-комунистичка, транзициска ранливост и „изоставеност“, заборавеност во „подрум“ на капитализмот и историјата!

Наративното вообличената и клучна хипотеза на Господинов укажува на конститутивното значење, што го има сепарационата траума за развојот на човештвото. Радикалната новина на неговата генеричка хипотеза се состои во **наративот на „напуштено дете“** како исконски и траен двигател на човековата историја, што навистина е радикално смела, но не и неоснована теза. Токму спротивно на

тоа! Таа е романескно продолжување на ноторната (и, во овој случај, наопаку превртена) аксиома на Фројд за постоењето на Едиповиот комплекс, односно, меѓу-генерациското ривалство и непријателство, генеалогски присутно од страна на синовите кон татковците. Така, традицијата на трагичните семејни судири на релацијата татковци и синови, кои најчесто остануваат премолчувани (од малограѓански причини), во овој „минотаурски“ роман на Господинов, добива дополнителен, не помалку потресен, облик – со таа разлика, што (овојпат) татковците се поставени во улогата на оние (канибали), што се хранат со сопствените деца (синови).

Од друга страна, она што за „Природен роман“ се јавните ВЦ, клозети, ќенефи – тоа, во „Физика на тагата“ се подрумот и неговиот (митски) корелат – лавиринтот – имено, повластени **хронотопи**, на неофицијалниот пара-живот и парасвет, хтонски (забранети) места, лиминални простори, „злокобни“ посредници меѓу овој и оној свет. При тоа, не треба да се заборава фактот, дека, во своите елаборации за делотворните механизми на несвесното, Фројд ја употребува токму метафората на подрумот, како наше повластено, скришно место, во кое постојано се одлагаат и сокриваат непожелните содржини на несвесното.

Заедно со топосот на подрумот, како просторна сигнатура на несвесното, во романот на Господинов фигурира уште една, граматички ирегуларно изведена, сигнатура за персоналната подвоеност на човекот (меѓу свесното и несвесното).

Опсесивното (и циклично изразено) присуство на фразата „**Јас сме**“ не е само занимлив и карактеристичен, граматички „престап“, за првпат, виден во овој роман, туку, и значаен индикатор на парадоксалната идеологема, што го обработува херменевтичкиот принцип на Господинов.

Самиот Господинов признава, дека „иако граматички погрешно, ова решение натаму останува семантички точно“, засилувајќи го токму емпатичното удвојување, како наративен аксиом, но исто така и структурата на лавиринтот (во романот, на моменти, заменет со неговиот современ пандан, подрумот), како симбол/потврда за несовладливата, когнитивна темнина во нашите животи. Отаде, „Јас сме“ воедно е равенка, во која се едначат детето и Минотаурот, внукот и дедото, сите ние, кои сме архетипски раслоени, емпатично удвоени „јас“-тва.

Во контекст на нашава расправа, која, патем, се одржува во Љубљана, останува вреден за внимание и фактот, дека словенечкиот јазик во себе има задржано еден граматички куриозитет – покрај вообичаената еднина и множина, за разлика од останатите јазици, во словенечкиот и натаму се практикува употреба на ексклузивната форма на (дуална множина, т.е.) **двоина**.

Макар и само заради оваа, нималку површна „каламбурска“ досетка („јас сме“), Господинов може да се вброи меѓу следбениците на **дијалогичната концепција** на идентитетот и големиот руски филозоф на културата, Михаил Бахтин, односно, неговата парадоксална поента (изнедрена по трагите на Фројдовата психоанализа): „Субјектот, тоа се најмалку двајца“.

Дијалогизмот на Господинов, освен на манифестното (граматичко) ниво, е особено функционален и на (латентниот) херменевтички план – во етичкото преобмислување и емпатичното преобликување на озлогласениот, хтонски лик на Минотаурот од старогрчката митологија.

Вообичаено претставен во литературата, како застрашувачки и канибалски лик, Минотаурот кај Господинов доживува необична и сосем неочекувана рехабилитација, за сметка на острата критика на хипокризијата на човештвото, кое, со чинот на претворање на своите **жртви во Чудовишта**, себеси бесрамно се амнестира:

„Како деца во седумдесеттите кога бевме непослушни, нè заклучуваа во темница, во подрумот и тогаш разбираш што значи да си Минотаур. Често го правиме тоа, ги претвораме во чудовишта сопствените жртви, оние кои самите сме ги понижиле и повредиле. Митологиите и идеологиите немаат емпатија. Можеби, во новото време, бегалците и мигрантите се новите Минотаури“ (Господинов 2018).

Отаде, неминовен станува заклучокот, дека станува збор за одбрамбен механизам, познат под името „рационализација“ (себе-оправдување), при што, во конкретно дадениот пример, претворањето на детето во чудовиште служи токму за тоа да го прикриеме гревот од нивното напуштање и да ја отргнеме емпатијата од нив.

Според мислењето на германскиот критичар Јоханес Штик (воедно и организатор на неговото гостување во Келн, во март 2017 г.), Господинов не настојува само да ја зајакне меѓусебната емпатија кај луѓето, ами, неа да ја прошири „кон сите живи суштества, кои се способни за болка и тага.“

Минотаурот, бидувајќи обележан и казнет со својата двојност: половина човек, половина бик – е еклатантен пример за пословичниот третман на бестијалноста како (морално) субверзивна, односно, **(визуелно) гротескна Другост**, што иманентно му се заканува на поредокот. Минотаурот е илустрација и пример за “внатрешниот“ друг (чија позиција на изопштеност и абјектност е споредлива со онаа на Грегор Самса од Франц Кафка), Минотаурот е исто така и пример за „**странец на себеси**“ (со зборовите на Јулија Кристева), туѓинец неприфатлив дури и за самиот себеси, заточеник на сопственото минато и прародителскиот грев на прељубата, сторен во „негово“ име, уште пред тој и да се роди.

Што се однесува до насловниот **феномен на тагата**, евидентно е дека Господинов интуитивно проникнал и расветлил одредени невралгично важни аспекти, кои засегаат огромен број наши современици низ светот денес.

Како што посочува неодамна објавената новинска репортажа од угледниот весник „Економист“, по теренски извршеното социолошко истражување, научно е утврдено, дека токму Бугарија (заедно со Романија) се сметаат (доживуваат) како светски „престолнини“ на тагата, односно, **најтажни места во светот!** Отаде, делото на Господинов, кое, испаѓа, дека горе - долу се поклопува со резултатите од ова истражување, може да се гледа и како своевидна, интуитивна потврда на

одредени, „објективно“ изразени или ендемски црти, својствени на современото бугарско (или, подобро, балканско) општество и семејство.

„Во бугарското семејство владее една особена **култура на молчењето** по лични теми. Ги познаваме тагите на старите империи, турскиот хузун и португалската саудаде, кои се таги, по сето она, што си го имал, а потем си го загубил. Во таа смисла, бугарската тага е тага по еден свет, кој никогаш не ти припаѓал, но, и покрај тоа, имаме чувство, дека сме го изгубиле“ (Господинов 2018).

Во својата беседа, по повод промоцијата на македонскиот превод на „Физика на тагата“, професорката Маја Бојадиевска го проширува спектарот на „таговната“ делотворност и заклучува: „За нас сите, кои сме на различни начини блиску до Господинов – неговите зборови, неговата тага има особено силна резонантност, поради тоа што го споделуваме **истото буниште на идеологии**, истиот опустошен свет на лаги и напуштеност“ (Бојадиевска 2015: 66).

Прегнантно и автентичното толкување на тагата од страна на самиот Господинов откриваме и во следнава, меланхолично обоена констатација, проникната со апофатичката мудрост и негативната теологија: „Тагата е копнеж по нешто, кое не се случило навистина, ненадеен увид, оти животот ти се излизгува низ рацете, дека некои работи никојпат нема да ти се случат, поради цела низа од лични, географски, политички причини“ (Господинов 2013: 94).

Се чини, дека токму оваа тага по незбиднатото, виртуелно изгубеното, трошливото и на временската ерозија изложено постоење, претставува мотивациска подлога за создавањето и вековното опстојување на **комплексот на Ное**. Несопирливата потреба на човештвото да се (себе)складира, архивира, капсулира во разновидни временски капсули (порано, книгите, а денес, Фејсбук, компјутерските дискови и УСБ стиковите), потреба (или, комплекс), Господинов проникливо ја извлекува на виделина во „Физика на тагата“, при тоа именувајќи ја според добро познатиот, „есхатолошки“ јунак од Библијата. Отаде, не само топосот на подрумот (како хтонски простор), туку и доживотниот процес на складирање (како есхатолошка потреба), претставуваат две лица, манифестно и латентно, од еден ист проблем: историската акумулација на стравот и архетипскиот моодус на тагата и меланхолијата по изгубениот предмет.

Несомнено е, дека свој (објективен историски) удел во настанокот на „конзерваторско-спасителскиот“ комплекс на Ное, несомнено се должи и на апокалиптичниот тон, што владееше како во времето на социјализмот, опседнат со заканите од можна нуклеарна катастрофа (што имал формативно значење за Господинов), но владее и денес, во пост-транзициската епоха (на неговата авторска зрелост), дополнително обременет од глобалните климатски промени, кризата на ресурси и нестивнатиот дух на милитаризам. Кон тоа, од своја страна, се приклучува општото чувство на несигурност и ефемерно траење, особено присутно ширум ендемски нестабилниот Балкан. Сепак, она што ѝ дава печат на оригиналност и комичност на уметничката изведба на Господинов, е неговиот пристап и

(црно) хуморната дистанца кон хроничното, политичко производство на апокалипси, како и употребата на саркастичен тон, што укажува, дека човекот е принуден постојано „да тренира“ (за некоја идна хипотетична катастрофа).

Комплексот на Ное, во прозата на Господинов, се провлекува уште од „Природен роман“, во погоре цитираниот извод за „книгата како (старозаветен) ковчег“ и демонска капсула на мртви гласови. Само книгата е вечна и е идеален медиум за складирање, наспроти трошноста на човековите градби, општества, историски системи.

Една од препознатливите наративни стратегии во прозата на Господинов, секако, претставува употребата, поточно, изборот на **прво лице еднина** (Јас форма) како доминантна раскажувачка перспектива. Овој тип на нарација, како што своевремено интригантно препознал и Ролан Барт, „лошо се согласува со алгебрата на некаков ред“. Употребата на прво лице (во литературата) е своевиден, егзистенцијален индикатор, бидејќи, првото лице, всушност, е лице на криза, набиено со тешко совладлива густина. Во едно од своите интервјуа, Господинов тврди, дека употребата на прво лице во раскажувањето за него самиот воедно осигурува своевидна егзистенцијална потврда, дека, тој (сè уште или сепак) е жив!

Втората дистинктивна одлика на наративниот модел на Господинов претставува изборот на **дете како раскажувач**, или, свесно одбраната детска перцепција (доживување, опис и толкување) на светот. Пословичната невиност на детството, при тоа, како идеално да се врамува во самата „невиност“ (иницијалност), што ја подразбира уметничкиот чин, со своето постојано ново, иноватно изходиште.

„Детството и младоста се полни со **глаголи**. Никогаш не можеш да седиш мирен“ (Господинов 2013: 295).

Гледната точка на дете е омилен (стилоген) инструмент на повеќе автори од светската литература (меѓу нив и Гинтер Грас, во незаборавниот „Лимен барабан“). Постапката на инфантилизација свесно ја менува и очудува авторската перспектива, му погодува на „воздигнувањето“ на загатката, не само како доминантен когнитивен пристап, туку и како извонредно алиби за (нужно) „изместената“ проекција на стварноста. Таа воедно придонесува за јакнење на авторовата емпатија, а познато е дека Господинов (како ретко кој друг автор) е склон да го потенцира клучното значење на емпатијата за уметничкото творештво.

Присуството на **мета-наративни елементи** во делата на Господинов е третата дистинктивна црта на неговото писмо, откривајќи ги, при тоа, и специфичните авторски афинитети, кон препознатливи интертекстуални предлошки (во прв ред, култниот Хорхе Л. Борхес, со неговата топологија на лавиринтот и апсолутната книга, на пример). Проникнувањето во самиот чин на авторска себе-анализа (или, во стапиците на творечката филозофија), вклучително, и самиот обликотворен пристап, е изведено на ретко допадлив (и приемчив) начин, со примена на разновидни досетки и јазични игри, што неосетно, непринудено и лежерно го „завлекуваат“ читателот во магијата на својот, авторефлексивен вител. Така,

на пример, во самиот роман, писателот е спореден со „гол полжав, кој ползи во непознат правец и зад себе ја остава својата трага од зборови... што за некого би можела да се покаже лековита за неговиот чир. Но, ретко кога, и за неговиот сопствен“ (Господинов 2013: 38).

Прозата на Господинов (како и неговата, метафизички обоена лирика), како четврта своја дистинктивна одлика, го откриваат постоењето на посебен респект и личната вдахновеност од филозофијата на претсократовците, односно, нивните загадочни формули за (недофатливоста на) реалноста и светот. Уште повеќе, во „Физика на тагата“, Господинов отворено признава, дека самиот тој, како автор, всушност, трага по „квантната физика на литературата“ (и на читањето), по онтолошките тајни на интригантната, меѓусебна зависност меѓу набљудувачот и предметот. Квантната природа на литературата, во овој контекст, се однесува, исто така, на препознавањето на конститутивната улога, што ја имаат неслученото и нераскажаното, односно, на превреднувањето на негативниот модел на идентификација.

Склоноста на Господинов кон искажување на апофатички вистини и употреба на парадоксална реторика, е присутна не само во неговите литературни дела, туку и во не-фикционалните, а, сепак, подеднакво инспиративни, интервјуа: „Најдолго траат оние револуции, што не се случиле“, вели писателот, кон тоа додавајќи го следново: „Мислам дека нештата кои не ни се случиле во реалноста, се од поголемо значење за нас, од оние што ни се имаат случено“ (Господинов 2007).

Отаде, макар тие биле и пригодни, не треба да се запостават ниту бројните интервјуа на Господинов, кои престставуваат значајни и инвентивни дополнувања, во врска со поетиката на неговите, „тврдо“ уметнички книги. Така, во едно од поновите интервјуа, најпреведуваниот бугарски автор признава, оти пишувањето го смета за вид „екстремна професија“, поради фактот, што „влегувањето од едно тело во друго, што го практикува литературата, е исто така вид екстремност“, која (штетно) се одразува врз здравјето, крвкоста и ранливоста на писателот (како што тоа впрочем на своите поклоници им го прават останатите екстремни спортови).

Потврда за ова мислење, дава и следниот извадок од интервју, дадено за еден од најпопуларните македонски портали: „Човекот навистина е емигрант од единствената таковина што ја има – таа од детството. Тој разбира со годините, дека минатото, на кое со носталгија се сеќава, не е место, туку време“ (Господинов 2016).

Читајќи за ова особено (национално предодредено) толкување на тагата кај Господинов, си припомнуваме на Светлана Бојм и нејзината капитална книга „Иднината на носталгијата“ (објавена 2001 г.), во којашто станува збор за постоењето на ткн. „рефлексивна“ носталгија, имено, носталгија по нешто, кое нужно не мора објективно (во конкретна форма) да постоело во минатото. Во контекстот на своето поимање и толкување на носталгијата, како феномен особе-

но значаен и застапен во словенските литератури, Бојм, и самата, го апострофира и временскиот (а не само вообичаениот, спацијален) аспект на носталгијата.

Дополнителен аргумент за трајниот печат на носталгијата кон не-збиднатото во творештвото на Господинов, претставува и неговата лирика, суптилно проткаена со копнежот по трансцендентното (време - простор). Овде ќе цитираме еден понов запис (од Фејсбук профилот) на Господинов (настанат непосредно по смртта на ликовната уметница - уредничка на неговите книги), кадешто одново се потврдува специфичниот, „деридијански“ зачин, особената вредност на отсутното, оностраното, онојазичното искуство на човекот во светот:

„Онаму, кадешто не сме
Не за патувањето, ами за копнежот
Не за пристигнувањето, ами за заминувањето
Не за географијата, ами отаде неа,
географијата на оностраното
За она тука на телата, и она таму на јазикот,
За она другаде (друг ад е)
Каде еден ден ќе пристигнеме“

Можеби, круцијална потврда и доказ за несекојдневната рецепција на Господинов во Македонија и неговото високо книжевно реноме и респектот, што тој го ужива, не само кај обичните читатели, туку и кај компетентните книжевни познавачи во Македонија, претставува наградата „ПрозАрт“, што му беше доделена на Господинов во 2016 г., во рамките на меѓународниот фестивал „ПроЗа Балкан“, во Скопје. На свечената церемонија, Господинов ги поздравил своите домаќини, членовите на Уметничкиот совет (писателот Александар Прокопиев и авторката на овој прилог), со своја пригодна реч, во која споделил и дел од сопствените, автопоетички обоени, размисли (совети) во врска со искушенијата, состојбите и (непишаните) барања, што им се упатуваат на балканските литератури:

„Знам дека има еден прекутен стереотип: Кога доаѓаш од **периферијата**, од тебе се очекуваат локални, регионални приказни. Големите теми се за големите литератури. Пред нас имаме две патеки. Едната е да пишуваме локално и егзотично, како што и се очекува од нас. Другата е да ги раскажуваме нашите локални приказни како универзални, затоа што тие во крајна линија се токму такви. Искуството ми покажало дека токму најличните приказни, токму тие индивидуални приказни се универзални“.

За разлика од некои писатели (но и филмации), кои се обидуваат да профитираат од политичката актуелизација на Балканот, но и од неговата, коњуктурна (комерцијално исплатлива) егзотизација, Господинов одбива да се лимитира себеси во локалниот идиом на површната егзотика и „етничност“, а тоа го прави во полза на универзалната обоеност и слоевитоста на писмото. „Јас сум апослутно **против гетоизирањето** во литературата“ – подвлекува Господ во едно од своите, не-

одамна дадени интервјуа (конкретно, на 23 април 2018 год., за бугарското списание „Литературен вестник“, каде, извесен период, ја имал и улогата на уредник).

Неспорниот факт, дека Господинов припаѓа во онаа група на учени писатели и самосвесни ерудити, меѓутоа, воопшто не го обременува и не го забавува (успоруча) приемот на неговото писмо, со товарот на компликувани и претенциозни дигресији, напротив, неговото мајсторство е токму содржано во, нималку лесната за постигнување, кондензирана едноставност на исказот и транспарентноста на четивото, кое, зад привидната необврзност на тонот, отпосле се распластува во вртоглави длабочини. Оттука, за нас сега станува значаен и овој дел од поздравното обраќање на Господинов во Скопје, каде се објаснува „програмскиот“, генеалогски фокус врз личното (поединечното, приватното, интимното), клучен за обликувањето на неговиот наратив:

„Позната е фразата дека на Балканот има навистина премногу Историја, навистина премногу. Но, би рекол дека има и премногу неслучени нешта, неслучени приказни кои не тежат помалку. Ми се чини дека единствениот логичен начин да се справиме со тоа, да најдеме сили за да преживееме, е да ја претвораме **Историјата** – случена или неслучена – во приказни, во лични приказни, во биографски приказни, ако сакате.“

Отаде, веројатно, вистинскиот ефект, меѓународната рецепција, како и самата приемчивост на романите и расказите на Господинов, се должи токму на оваа постапка, што би можеле да ја наречеме „интимизација“ (**наместо монументализација**) на историјата, односно, приближување на апстрактниот, безличниот и гломазен дискурс на историјата, до искуството, умот и срцето на обичните, секојдневни луѓе од соседството.

Во врска со својата склоност за комплементарно испробување во повеќе книжевни жанри, во едно од своите понови интервјуа, објавени на македонски јазик, Господинов ќе каже:

„Понекогаш се чувствувам како **шверцер на поезија** во моите романи. Секогаш можеш да разбереш кога еден роман е пишуван од човек кој доаѓа од поезијата. Тие романи се пишуваат реченица по реченица, секој збор, секоја фраза, е предмет на посебен ритам. Мислам дека, читањето и пишувањето поезија е добра школа за тие што сакаат да пишуваат проза. Но треба да признаам дека во многу од моите песни всушност раскажувам приказни, така што нештата се испреплетени. Конечно, јас пишувам една иста книга, која што се случува во различни жанрови. Никогаш не сум верувал во чистокрвни жанрови“ (Господинов 2017).

Од друга страна, низ устата на својот лик, мистичниот писател Гаустин, Господинов духовито ја соопштува сопствената, авторска позиција, по однос на романот како жанр: „Не ме привлекуваат чистокрвни романи, **романот не е ариевец**“ (Господинов 2013: 167).

Присуството на Господинов во Македонија, покрај класичната книжевна (преводна) и медиумска рецепција, го збогатуваат и два понови настани, од интерме-

дијален карактер: театарската адаптација на „Физика на тагата“ (остварена во изведба на Кумановскиот театар, во 2017 г.), како и ликовната изложба „Попладнето на една идеологија“, одржана во Скопје (Чифте амам, јули 2018 г.) – во соработка меѓу Георги Господинов како ко-куратор (заедно со колегата историчар на уметноста, Георги Лозанов) и автор на придружниот (инвентивен) текст во каталогот (кој инаку не беше преведен, ами поделен меѓу присутните посетители во изворниот, бугарски оригинал).

Во овој, инспиративно срочен текст од каталогот, кој се надоврзува и ги следи неговите отпорано изразени „колекционерски“ љубопитства, склоности и интереси кон артефактите од времето на социјализмот (за кои сведочи и неговата, не-обично насловена, стручна книга „Инвентар на социјализмот“), Господинов ќе го каже следново:

„Секојдневието е создадено од леплива материја. Да бараш траги од секојдневија и попладниња е проколната работа. **Идеологијата не го сака попладнето, таму (тогаш) не се случува ништо**, што е симболички важно да се случи. Револуциите, превратите, убиствата се случуваат доцна навечер или рано наутро... Попладнето е ничија земја меѓу денот и ноќта. Ничие време, во кое ништо особено не се случува, освен самиот живот.“ (Господинов, Лозанов 2016: 26)

Очигледно, Господинов е обземен од потрагата по она, што самиот го нарекува „археологија на секојдневието“, на која ѝ останува доследен и во доменот на сликарството (ликовните уметности), а не само во областа на литературата (книгата), што (погоре видовме, дека) ја третира како своевидна „временска капсула“.

Тој признава, дека, при конципирањето на оваа изложба, копајќи низ депоата на Софискиот музеј, во нив тежнеел да го пронајде и согледа токму „**невидливиот музеј** на секојдневната човекова емоција“, затантен во просториите на темното депо, за да го „отргне“ од заборав (молчењето на) личното пред (диктатот и вревата на) идеолошкото.

Судејќи според овој извадок, не само во доменот на книжевноста, туку и во доменот на визуелните уметности, Господинов – доследно се придржува до својот отпор кон идеалот на „**монументалноста**“ (споменичност), програмски олицетворен во неговиот дебитантски „Природен роман“.

На крајот, уште неколку назнаки како заклучок.

Врсник на гласовитата, последна револуција во 20 век, хипи револуцијата, Господинов само што наполни 51 година живот. Неговото писмо, меѓутоа, и таму одишува со неколку ретки и темелни квалитети: (перцептивната) свежест, несмаленото, речиси, детско љубопитство, несекојдневната асоцијативна дарба, духовната отвореност, живоста, (божемната) едноставност и високиот, експериментален набој, зачинети со луциден хумор, жизнерадосност, но, и топла емпатија, сензибилност и (неизбежно присутната, но суптилна) меланхолија.

Неговиот „Природен роман“ (благодарение на извонредниот креативен превод на афирмираниот македонски поет Никола Маџиров), уште пред дваесет години,

стана составен дел и од моите предавања и семинари, што ги водам на групата за Општа и компаративна книжевност. При тоа, студентите вообичаено реагираат со неподелени симпатии и радосни насмевки, како што и јас, самата, секојпат одново, со задоволство, „успевам“ да се изненадам од маестралните расправи во овој неголем роман, што се вртат околу само навидум презривите теми на нашето секојдневие (бракот, разводот, физиолошкото празнење на телата, детството, мувите и сл)...

Кога во бугарските книжарници се појави „Физика на тагата“, се погоди така, и самата да престојувам во Софија, така што книгата ја пронајдов во истиот миг. Романот го читав изворно, во оригинал, на бугарски јазик, и, не без извесна мака, но речиси не ме изненади, туку ме израдува податокот, што ова необично дело доста бргу ги стекна симпатиите на читателите ширум светот, а, при тоа, беше наградено со повеќе домашни и странски признанија како: роман на годината во Бугарија, швајцарската награда „Јан Михалски“, или, успеа се најде во финалето на (дури) 7 престижни награди во Европа и САД (меѓу кои и италијанската Premio Strega Europeo или наградата на Американскиот ПЕН). Штотуку изминатата, 2018 г., благодарение на писателската стипендија New York Public Library, Господинов ја помина во Њујорк, додека од јануари до јуни 2019 г. добива писателска резиденција во Цирих. При тоа, како посебен впечаток, што го издвојува од рамките на својот резиденцијален престој во Њујорк, Господинов го истакнува имено „усетот за пространство, добронамерноста, отвореноста во литературата за сите“.

Кога се има предвид блазираната и пребирлива книжевна јавност во Европа, (која е, по сопствено признание) безмалку „колониизирана“ од англосаксонските влијанија, оваа егзалтирана реакција и широка рецепција (со преводи во Германија, Шпанија, Италија, Полска, Франција, САД, Србија, Хрватска, Чешка, Словенија), каква што доживува Георги Господинов, ширум Европа и САД, е вистинска реткост и попрво исклучок, посебно за автор и дело, што доаѓаат од (сè уште) зафрлениот Балкан.

Да дополниме кон тоа, дека, по повод објавувањето на „Физика на тагата“ во превод (Physics of Sorrow, Fisica della malinconia, Physik der Schwermut, Fizyka smutku, Fizika tuge, **Fizica de la tristeza**, Huznun Fizigi), до сега низ Европа се одржани и неколку занимливи дебати (во Германија, Португалија, Италија), а кои, за разлика од маркетиншки пригодните промоции (во Турција, Чешка, САД и др.), инсистираат на далеку поамбициозен аналитички пристап кон самото дело и неговиот автор.

Во меѓувреме, Георги Господинов се испроба и докажа уште во неколку други жанровски полиња (покрај другото и како коавтор на графичкиот роман „Вечната мува“) – додека анимираниот филм „Слепата Вајша“ – снимен според сценарио од истоимениот расказ на авторот, се најде во најтесниот избор за наградата Оскар 2017 г. Покрај тоа, во текот на 2016 г., Господинов (во соработка со ликов-

ниот критичар), Георги Лозанов – кураторски ја осмисли и подготви, а потем и во својот аналитички текст од Каталогот, автентично ја интерпретираше, погоре споменатата и необично интригантна изложба „Попладнето на една идеологија“, која, една година подоцна, во 2017 г., беше прикажана и во галеријата Чифте амам, во Скопје, Македонија.

Со оглед на тоа, присуството на Господинов во културниот простор на Македонија, се чини, соодветно „покриено“, не само во матичната област на книжевноста како уметност – туку и во интердисциплинарните и гранични подрачја на театарот, анимираниот филм и ликовната уметност (не исклучувајќи ги при тоа и десетината значајни, авторски интервјуа, дадени за македонските медиуми и портали, од областа на културата). Секако, во блиска иднина, покрај тоа, нам, во Македонија, ни претстои предизвикот (нималку лесен или едноставен), за споредбено проучување и толкување на Господинов, во рамките на компетентната, академска критика и книжевна наука во Македонија. Ова особено, кога се има предвид, дека помеѓу канонската песна на Константин Миладинов „Т’га за Југ“ (денес, веќе хедонистички прекодирана и трајно оживеана како назив на омиленото вино) и „Физика на тагата“ од Георги Господинов (иако создавани во историски распон од околу еден век), однатре „се оцртува“ невидливиот, но мошне значаен лак на ендемската, словенска тага и тегабност, што нив природно ги обединува (макар, некојпат била пресоблечена во карневалската ведрина на Георги Господинов).

ЛИТЕРАТУРА

- Бојациевска 2015:** Бојациевска, М. Роман, кој избобилува со почетоци. // *Наше писмо*, Скопје, бр. 79 – 80, 2015. 65 – 66.
- Војм 2005:** Војм, S. *Budućnost nostalgije*. Beograd: Geopoetika.
- Господинов 2007:** Господинов, Г. „Во моите книги му се доверувам на сочувствителниот човек“ (интервју). // *Tea moderna*, Скопје, 12 септември 2007.
- Господинов 2012:** Господинов, Г. „Книгата како хартија од вредност“. // *Okno.mk*. 26.09.2012. <https://okno.mk/node/22295> (01.02.2019)
- Господинов 2013:** Господинов, Г. *Физика на тџгата*, Софија: ИК Жанет 45.
- Господинов 2015:** Господинов, Г. „Во Бугарија нема да ми веруваат колку публика има во Македонија“. // *a1on.mk*. 17.10.2015. <https://a1on.mk/archives/540773> (01.02.2019)
- Господинов 2016:** Господинов, Г. Бегството од зборовите е лесно (осум песни). // *Okno.mk*. 02.07.2016. <https://okno.mk/node/56999> (01.02.2019)
- Господинов, Лозанов 2016:** Господинов, Г, Лозанов Г. *Следобедът на една идеологија*, Софија: Софјинска градска художествена галерија, 2016.
- Господинов 2017:** Господинов, Г. „Стравот е основната причина за пишување“. // *off.net.mk*. 22.12.2017. <https://off.net.mk/bookbox/georgi-gospodinov-stravot-e-osnovnata-prichina-za-pishuvanje> (01.02.2019)

- Господинов 2018:** Господинов, Г.: Накрая ще останат неколку добре напишани истории или изречения. // *litvestnik.wordpress.com*. 09.02.2018. <https://litvestnik.wordpress.com/2018/02/09/георги-господинов-накрая-ще-останат-н/> (01.02.2019)
- Jergović 2018:** Jergović, M. Bugarski kino pred kojim je Alaina Delona 40 godina čekala zaručnica. // *www.jutarnji.hr*. 30.09.2018. <https://www.jutarnji.hr/komentari/pise-miljenko-jergovic-bugarski-kino-pred-kojim-je-alaina-delona-40-godina-cekala-zarucnica/7883634/> (01.02.2019)
- ... „Најзначајниот современ бугарски писател Георги Господинов утре во Скопје“. // *a1on.mk*. 13.10.2015. <https://a1on.mk/archives/539373> (01.02.2019)
- ... „Георги Господинов ја прими наградата „Прозарт“ со зборовите дека и најличните приказни се универзални“. // *www.mkd.mk*. 02.06.2016. <https://www.mkd.mk/kultura/knizhevnost/georgi-gospodinov-ja-primi-nagradata-prozart-so-zborovite-deka-i-najlichnite> (01.02.2019)

Елизабета Шелева

Универзитет „Свети Кирил и Методиј“, Скопје (Северна Македонија)

✉ selieva@gmail.com.

Елизабета Шелева, Универзитет „Свети Кирил и Методиј“, Скопје, Катедра за Општа и компаративна книжевност, Филолошки факултет „Блаже Конески“. Области на научен интерес: компаративна книжевност, современа македонска книжевност, постколонијална критика, културолошки студии (теории на идентитетот). Автор на повеќе од 200 трудови, 10 одделни книги, долгогодишен уредник на „Наше писмо“ и „Sarajevske sveske“, книжевен критичар, антологичар, преведувач.

Преводна рецепција на литературни произведения
Преводна рецепција на литературни дела
Prevodna recepcija literarnih del

ХАРАКТЕРИСТИКИ НА РЕЦЕПЦИЈАТА НА СЛОВЕНСКАТА И МАКЕДОНСКАТА ЛИТЕРАТУРА В БЪЛГАРИЈА

Валентина Седефчева

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методиј“

ХАРАКТЕРИСТИКИ НА РЕЦЕПЦИЈАТА НА СЛОВЕНЕЧКАТА И НА МАКЕДОНСКАТА ЛИТЕРАТУРА ВО БУГАРИЈА

Валентина Седефчева

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методиј“

Резиме. Предложената тема своето истражување го насочува кон анализа на формирањето на македонската и на словенечката литературна слика во бугарската средина. Таа става акцент на приопштувањето кон определени културни модели на двете туѓи литератури во бугарското културно пространство. Ја коментира и нивната заедничка словенска, јужнословенска, балканска и европска припадност. Исто така, се занимава и со проследување на присуството на двата литературни канони во бугарската критика, периодика, издавачка политика и пред сè и над сè како преведувачки факт.

Клучни зборови: словенечка литература; македонска литература; рецепција; Бугарија; генерализација

THE RECEPTION OF SLOVENIAN AND MACEDONIAN LITERATURE IN BULGARIA IN THE 21ST CENTURY

Valentina Sedefcheva

University of Veliko Tarnovo

The paper deals with the formation of the Macedonian and Slovenian literary image in the Bulgarian environment. It examines the inclusion of the two foreign literatures in the Bulgarian cultural space according to specific cultural models.

The article also comments on Slavic, South Slavic, Balkan and European identity of these literatures. It follows the presence of the two literary canons in Bulgarian criticism, periodical literature, publishing policies and translated literature, as well.

Keywords: Slovenian literature, Macedonian literature, reception, Bulgaria, generalization

Типологизиране на македонската и словенската литература

Рецепцията на словенската и македонската литература в България минава през нееднозначния процес на тяхното приобщаване към определен художествен модел. Академичната литературна критика без двоумене ги полага в лоното на славянското семейство, и по-конкретно на южнославянското, следвайки принципа на генетичната класификация на славянските езици. Излезлите през 60-те години на миналото столетие „Очерки по история на славянските литератури“ на бележития български литературовед Емил Георгиев (Георгиев 1964 – 1971) и христоматийният сборник от 70-те и 80-те години отново на миналия век „Славянски литератури – образци“ (Георгиев, ред. 1977 – 1984), първа и втора част, в чието съставителство участват изтъкнатите български специалисти, южни слависти Боян Ничев и Катя Йорданова, са предназначени за нуждите на курса по славянски и южнославянски литератури в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Тези учебнически пособия определят южнославянските литератури (в „Очерките...“ е представено историческото литературно развитие на сръбската и хърватската литература, а в „Славянските образци“ се появяват и словенски автори) като неделими от **славянските** и **южнославянските култури**. Те са и пръв опит да се изложи систематично, в конкретни издания чрез анализи и текстове, естетически периоди, автори, художествени тенденции и особености южнославянското творчество. Македонската литература тук не присъства.

След разпадането на бивша Югославия в България продължава да се работи върху преводната и критическата рецепция на южнославянското словесно изкуство. В литературноисторическия преглед, предназначен за нуждите на славистичното филологическо образование, авторът Ганчо Савов – преподавател във Великогърновския университет, включва за първи път в такъв тип издание македонската литература в състава на **южнославянските** и за първи път тя е част от задължителната програма по дисциплината „История на южнославянските литератури“ (Савов 2002, 2012). В този обзор върху периодите и авторите от южнославянското творчество през XX столетие като отделни литератури са обособени и черногорската, и босненската, а акцентът пада върху сръбската, хърватската и словенската.

Появяват се изследвания и генерализации, които в някои случаи се обръщат не към езика като определящ квалификационен фактор, а към географската принадлежност на страните, за чиято култура говорим. В „Преводна рецепция на европейските литератури в България“ (Накева, ред. 2004) – един

труд на Българската академия на науките, в който част от авторския колектив отново са Б. Ничев и К. Йорданова заедно с цяла плеяда уважавани анализатори и преподаватели слависти, също се появява македонската литература, като наред със сръбската, хърватската и словенската е включена в том шести, посветен на **балканските литератури**, заедно с албанската, румънската, гръцката и турската (том четвърти от същата поредица обхваща славянските литератури). Този различен идентификационен модел е направен както по териториално сходство, така и въз основа на историческата и културната близост на народите от Полуострова, като в никакъв случай не се изключва славянската принадлежност на част от тях. Тук литературоведите Ганчо Савов и Константин Оруш изследват присъствието на македонската литература и коментират дългогодишния исторически и езиков спор между българи и македонци като причина тя да се появи в българската културна среда през деветдесетте години на миналия век. Това прави македонската литература да преминава през по-сложен и по-различен рецепционен процес, отколкото словенската. След настъпилите обществено-политически промени в Югоизточна Европа македонските автори започнаха постепенно да заемат своето място сред южнославянското творческо семейство. В литературния печат и научно-образователната сфера се появиха критически и публицистични текстове – изследвания, интервюта, разговори, очерци, в които се обособява характерът на литературните периоди и на творчеството на отделни писатели от Македония. Излязоха и немалко самостоятелни книги, в периодиката се отпечатаха преводи на класически, съвременни и млади македонски автори, македонската драма стъпи на българската сцена. Така празната доскоро културна ниша на македонското творчество започна все по-интензивно да се запълва. Константин Оруш е преподавателят, който пръв, отново през деветдесетте години, въвежда факултативен курс по македонска литература в Софийския университет извън задължителната учебна програма по „История на южнославянските литератури“. Двамата изследователи са и едни от първите критици, които представят в периодиката характеристиките и особеностите на съвременната македонска литература. В „Рецепцията на европейските литератури в България“ Л. Кирова и Г. Савов анализират и прочита на словенското творчество от зората на неговата поява в България в средата на XIX до началото на XXI век. Авторите се фокусират върху мотивите за диалог между двете литератури и взаимните връзки, които са водещи в рецепционния процес между тях. Представят преведените на български творци чрез съществуващата литературно-критическа, естетическа и времева оценка в националната им среда, както и чрез задълбочен литературоведски и транслатологичен анализ на създадените и трансформирани на български произведения. Трудът върху българската рецепция на европейските литератури е много важен, защото въпреки че обособява южнославянските литератури в обсега на балканските, едновременно

с това категорично демонстрира още чрез своето заглавие, че балканските литератури са част от европейския литературен контекст.

В книгата си, излязла буквално на границата на двете хилядолетия, вече споменатата литературна изследователка Лилия Кирова анализира задълбочено **югоизточноевропейските художествени феномени** (Кирова 1999) като част от южнославянския и балканския културен развой, проследявайки духовната история, обхвата, съдържанието и своеобразието на художествените направления, разкриването на типични явления от по-различния цивилизационен ареал. Тя развива концепцията, че „югоизточноевропейската цивилизация е една по-различна конфигурация на европейската, мост между Изтока и Запада, цивилизация, свързана с по-друга историческа и естетическа реалност... Основна предпоставка за разкриване самобитността на балканския свят е очертаването му като сбор от мултиетнически формации, като нееднородна, многообразна среда, хранилище на противоположни култури и традиции, на противоречиви влияния, особености и цивилизационни практики – далеч от всякаква унификация и като че ли далеч от всякакъв божествен образец в смисъл на уравнивост и спокойствие в ортодоксалното човешко битие“ (Кирова 1999: 9).

Изследването „Среща в прочита. Сравнително литературознание и Балканистика“ (Станчева 2014) на Румяна Станчева е естествено продължение на книгата на Л. Кирова по отношение на типологизирането, анализирането и откриването на оригинални идентификационни белези в литературите от балканското пространство. Авторката генерализира балканските литератури на основата на сходни литературни канони и моди, провокирани от географската, историческата и политическата близост на съответните държави. Тази тяхна балканска идентичност ги натоварва с нови, различни от славянските, допълнителни характеристики (напр. екзотизма), които сравнителното литературознание е определило като единни, общи за литературното изкуство, развито на Полуострова. В това изследване македонската литература присъства чрез своя представител Миле Неделковски, а словенската изобщо не намира място тук. „Балканската идентичност – пише Станчева – се разполага естествено в регионалния план. Тя приглушава националното за сметка на по-обобщаващото и размито „балканско“, в което екзотика и примитивност/спонтанност на чувствата се налагат като външна оценка. В обмена на ценности различното въздейства по-силно... Това („балканското“) е обобщаващо понятие, приписвано от извънбалкански и хегемонни култури, като западноевропейските, на оригинални текстове от балкански писатели. Тази идентификация е външна. Осмислянето на подобно определение в литературната област носи не толкова географски или политически смисъл, а идеята за екзотика, за устен разказ, за неподдаващи се на логиката на модерния живот страстни натури. [...] Литературният образ на Балканите е абстракция, която, за разлика от най-често пейоративно употребяваното от Запада „Балкани“, се

разполага извън политическото, по-скоро в очакването за съхранена архаика на чувствата, конфликтите, менталитета“ (Станчева 2014: 87 – 89). Важно е да се отбележи, че Станчева защитава и хипотезата, че „балканските литератури са тясно свързани с **европейските** и че в модерното време (от края на XVIII, и особено от XIX в. насам) се намират в съответствия помежду си именно чрез континенталния си контекст, а не поради взаимни общувания, които са редки, инцидентни и несъществуващи (Станчева 2014: 7).

Ще насочим вниманието си и към присъствието на словенската и македонската литература в периодиката, защото тя играе много важна роля в популяризирането на чуждото художествено слово в приемащата култура. От края на миналия век се появи издателство „Балкани“, което запознава своите читатели с българската и **балканските литератури**. Чрез своите проекти то подпомага сътрудничеството между тях и работи върху рецепцията на балканските култури в България. В броевете на списание „Литературни Балкани“ непрестанно се публикуват автори от Словения и Македония, а излязоха и тематични поредици, посветени на словенската и македонската поезия и проза (Гроздев, ред. 2004, 2005). Отпечатват се и преведени книги от словенски и македонски творци.

Литературното списание „Ах, Мария“, създадено през деветдесетте години на миналото столетие, издаде два броя, посветени на „*бума*“ в *балканските литератури* (Баросов, ред. 1996). С преводи от ключови автори и критически анализи медията представя македонското и словенското творчество. „Животът на словенската литература се е стекъл по такъв начин, че тя се намира трайно под две главни плодотворни влияния – прякото и постоянно въздействие на европейските модерни процеси и устойчивата упоритост на славянската ѝ душевност, свързана повече със западното, отколкото с южното славянство. В това отношение е любопитна историята на словенската литература, която дава потвърждение не само за стремежа, но и за възможностите през всичките основни периоди тя да носи такива качества, които да отреждат достойно място на нейни творци в европейската литературна съкровищница... Понеже словенската литература носи в себе си като заряд дълбока, осмислена, изживяна и омъдрена емоционалност, спонтанният и безконтролен изблик на чувства, характерен за южняка, е несвойствен за нея“ (Савов 1996). В тези няколко изречения Г. Савов дава отговор на въпроса защо в балканския модел на южнославянските литератури словенската понякога е изключвана. Като пример ще добавим и антологията на балканската поезия (Томова, ред. 2007), съставена в Атина, преведена и отпечатана и на български, в която словенската и хърватската поезия не са намерили своето място.

Все по-често балканското и южнославянското словесно изкуство се приемат като част от европейското литературно богатство и на тази основа различни издателства създадоха проекти, в които превеждат, издават и популяризи-

рат автори от балкански страни в единство с творци от големите европейски култури. През 2015 г. издателство „Парадокс“ започна най-новия си проект – „Мислещата литература: социалната, културната и човешката отговорност на писането“, презентирайки стойностната европейска литература, в която са включени и писатели от южнославянското семейство. В тази поредица излезе книгата „Аламут“ на словенския писател Владимир Бартол. В рамките на проекта „Новите лица на литературна Европа“ издателство „Наука и изкуство“ отпечата автори от страните на разпадналите се в края на XX век комунистически държави и съюзи. Естонските, литовските, словенските, хърватските, босненските, херцеговинските, сръбските, чешките и словашките писатели бяха определени като новите лица на европейската литературна сцена, които допринасят тя да стане по-пъстра, по-богата, по-витадна, по-привлекателна.

Полагането на литературите на народите от бивша Югославия в различни културни модели: славянски и южнославянски, регионален (балкански), европейски и югоизточноевропейски, бивш комунистически, показва, че идентичността им има много слоеве и всеки един може да бъде техен отличителен белег. Тези различни лица не бива да се подценяват, negliжират, а е необходимо да се разглеждат като част от цялото. Принадлежността към славянското семейство акцентира върху близостта между славяните – племенна, езикова, обществено-историческа, културна, и върху общите литературни традиции, източници, теми, конфликти, образи. Говори и за едно стойностно творчество, което приобщава тези литератури към общоевропейския цивилизационен модел. Вписването пък на южнославянските литератури в балканските сякаш ги изважда от „престижната европейска компания“ и ги изпраща в периферията. В този тип класификация се набляга не толкова на сходството с останалите и на универсалното, а на различието, на уникалното, на това, което създава специфичния, отличителния и лесно разпознаваем техен облик. В балканската идентификация на южнославянското творчество се следва логиката на историко-културната традиция, нетипичния развой, екзотичността на Полуострова, оригиналните белези на духовните послания и начина, по който се асимилира многовековният художествен опит на другите европейски народи (Кирова 1999: 9). Всички типологизации: южнославянската, балканската, югоизточноевропейската, европейската, политическата, са важни, защото не се изключват взаимно и не влизат в противоречие една с друга, а се допълват, обогатяват в процеса на своето възприемане, тълкуване и общуване помежду си.

Ролята на преводачите в оформянето на македонския и на словенския литературен канон в България

Научните изследвания, критиката, издателствата с тяхната политика са ключови елементи в оформянето на модела на чуждата литература в своята. Но водеща роля в изобразяването на канона на оригиналната култура в обсега

на преводната играят не изследователите, критиците, издателите, а преводачите. В своя труд, посветен на славяно-славянския превод, Искра Ликоманова очертава позицията на преводача не само като на специалист, който трансформира художествения текст от оригиналния език на майчиния, но задава неговите параметри в литературоведски и културологичен план. Тя твърди, че преводачът може да търси най-доброто, най-представителното за определен период от чуждата литература, онова, което е близко до неговата, преводната култура. От друга страна, той може да се спре на различното в оригиналната литература, онова, което ще привнесе нов елемент, мотив, жанр в приемащата литература. Това е пътят, по който междуезиково, от език в език, межкултурно, от култура в култура, проникват новите жанрове и новите подходи от една литература в друга или се откриват непопулярни в изворната култура писатели (Ликоманова 2006: 27 – 28).

Най-изтъкнатите преводачи, работещи активно върху облика на македонската литература в България, са Петър Караангов, Йордан Евтимов, Ганчо Савов, Александра Ливен, Роман Кисьов и ред други български майстори на словото – писатели, поети, журналисти, литературни и кинокритици. Те посвещават своето преводаческо творчество на автори, представители на различни естетически стилове и творчески поколения с много разнообразни поетически характеристики, и въпреки това успяват да проникнат в спецификата на всеки оригинален текст и нещо и сполучливо да предадат творческия почерк на писателите.

Специално внимание заслужава работата на поета Роман Кисьов, който е един от преводачите, представящи канона на македонската литература. Освен че периодично издава преводи от македонски автори в различни литературни медии, през 2016 година той преведе и състави антологията „Портал на слънцето. Съвременни поети от Република Македония“ (Кисьов 2016). Въпреки твърдението му, че книгата не е панорама на съвременната македонска поезия, фактите говорят обратното. В нея са включени едни от най-представителните лирици, над четиридесет имена от различни поколения, чрез които Р. Кисьов успява да предаде най-типичното за македонската поезия, да покаже ясно изразения ѝ духовен характер, както и нейното многообразие и многопластовост – нейните мистични, метафизични и херметични пластове, или пък християнско-религиозни, но също и философско-екзистенциални или сюрреалистични, а дори и абсурдистки семантични нива (Кисьов 2016: анотация). Този албум е истински калейдоскоп от теми, идеи, стилове, художествени прийоми и творци: Ацо Шопов, Матей Матевски, Влада Урошевич, Богомил Гюзел, Ефтим Клетников, Раде Силян, Катица Кюлавкова, Бранко Цветкоски, Лидия Димковска и др.

Представянето на македонската литература в България далеч не се изчерпва с този сборник, но целта на настоящата статия не е да проследи всички

преведени и отпечатани на български език македонски и словенски автори, а да потърси една по-обща перспектива на рецепцията, която не е строго ограничена върху публикуваните текстове, а се съсредоточава върху политиките и стратегиите на специалистите, които задават рецепционния подход.

На представянето на словенската литература в България са се посветили специалисти слависти като Г. Савов, В. Менкаджиева, Л. Димитров, Л. Миндова и др., които със своята висока ерудиция, проникновено познаване на словенския език и словенската култура трансформират оригиналната литература по начин, който предава всички нейни поетически особености и разкрива хоризонта на словенската творческа, философска и екзистенциална мисъл в различни етапи от нейното съществуване и развитие. В този списък ще отличим името на Людмил Димитров, който работи като посланик на литературата в двете културни пространства – словенското и българското. Освен преводач той е и изследовател на контактите между българските и словенските творци и така едновременно работи за разкриване на духовната взаимност и повишаване на литературноисторическата рецептивност в двупосочен аспект. Книгата „Багряна в Словения“ (Малинова-Димитрова, Димитров 2013), която Л. Димитров издаде в Словения и България в съавторство с Л. Малинова-Димитрова, е посветена на общуването между българската и словенската литература и култура. Тези непознати досега страници на взаимност са признак за отвореност, диалогичност, модерност и необходимо условие за пълноценно развитие на двете духовни среди. Сборникът с разкази „За какво говорим“ (Димитров, съст. 2013) с нова словенска белетристика и книгите с драматургични текстове „Дебнейки Годо“ (Димитров, съст. 2014) със съвременна словенска драматургия и „Избрани пиеси“ (Цанкар 2018) от Иван Цанкар, двуезичният поетичен сборник „Морето. Петнайсет български поети. Morje. Petnajst bolgarskih pesnikov“ (Dimitrov, sest. 2007), „Антология на българската литература“ (Dimitrov, sest. 2008 – 2009), която представя българския литературен канон в Словения и отразява една специфична форма на литературна рецепция – университетското обучение, всички в съставителство и участие в превода на Л. Димитров, както и редицата преводи на отделни автори, техните представяния и литературнокритическите анализи го превръщат в един от преводачите – селекционери, изследователи, анализатори, популяризатори на оригиналната в преводната литература.

От направения обзорен преглед на рецепцията на македонската и словенската литература в България можем да направим извода, че когато нашите „малки“ литератури се типологизират в ареала на южнославянското, балканското или източноевропейското пространство, интересът от страна на възприемащата култура е сякаш по-голям и целенасочен. Тогава тези литератури не се изгубват в периферията на голямото европейско семейство, а са в обсега на близка в духовен, езиков, исторически и географски план ауди-

тория, която ги поставя в центъра на своето полезрение. Полагането в един по-регионален мащаб не ни изхвърля и отдалечава от кръга на престижните литератури, а ни помага по-дълбоко да се взем и съсредоточим върху себе си, съпоставяйки се с близкия друг, който носи сходен творчески заряд, породен от цивилизационното ни сродство. Така, имайки предвид ясно обозримата регионална идентичност, процесът на заявяване в общоевропейски аспект изглежда по-точно и по-конкретно предначертан по отношение на представяне на смисли, идеи, семантични и художествени стойности, интертекстуални нива, които задават облика на дадена творба или на цяла национална литература. Но за да се стигне до преднамереното в културен план сравнение, нужно е преводачите чрез своите трансформационни и творчески стратегии да представят най-важните или не толкова познати имена, каноничните, както и периферните автори от чуждата литература, да преведат не само словото, но и ценностите на оригинала. Тази им функция ги превръща в основен елемент от творческия диалог, изграден върху опозицията *чуждо – свое*, върху която се оформя представата за другия в рамките на една национална литература и едновременно с това се развива възприятието на собствената идентичност.

ЛИТЕРАТУРА

- Баросов, ред. 1996:** Антология. XX век на Балканския полуостров. Балканският бум в литературата. // *Ах, Мария*. бр. 1(8) – 2(9)/1996.
- Башевски, съст. 2006:** *Македонската литература в новия век*. Съст. Д. Башевски. София: Български П.Е.Н.-център, 2006.
- Dimitrov, sest. 2007:** *Morje: petnajst bolgarskih pesnikov. (Морето: петнадесет български поети)*. Sest. Ljudmil Dimitrov. Ljubljana: Mladinska knjiga: Veleposlaništvo Republike Bolgarije, 2007.
- Dimitrov, sest. 2008-2009:** *Antologija bolgarske književnosti. (Антология на българската литература)*. Sest. Ljudmil Dimitrov in Borut Omrzel. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Oddelek za slavistiko, 2008 – 2009.
- Димитров, съст. 2013:** *За какво говорим? Словенска кратка проза 1990 – 2004*. Съст. Л. Димитров. София: Факел, 2013.
- Димитров, съст. 2014:** *Дебнейки Годо. Пет съвременни словенски пиеси*. Съст. Л. Димитров. София: Факел, 2014.
- Георгиев 1964 – 1971:** Георгиев, Е. *Очерки по история на славянските литератури*. Част 1 – 2. София: Наука и изкуство, 1964 – 1971.
- Георгиев, ред. 1977-1984:** *Славянски литератури – образци*. Част 1 – 2. Ред. Е. Георгиев. София: Наука и изкуство, 1977 – 1984.
- Гроздев, ред. 2004:** *Нова словенска поезия и проза // Литературни Балкани*, бр.4/2004, декември.
- Гроздев, ред. 2005:** *Нова македонска поезия и проза // Литературни Балкани*, бр. 1/2005, март.

- Ликоманова 2006:** Ликоманова, И. *Славяно-славянският превод. Лингвистичен подход към художествения текст*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2006.
- Кирова 1999:** Кирова, Л. *Югоизточноевропейски феномени*. София: Проф. Марин Дринов, 1999.
- Кисьов, съст. 2016:** *Портал на слънцето. Съвременни поети от Република Македония*. Съст. и прев. Р. Кисьов. София: Ерго, 2016.
- Малинова-Димитрова, Димитров 2013:** Малинова-Димитрова, Л., Димитров, Л. *Багряна и Словения*. София: Факел, 2013.
- Накева, ред. 2004:** *Преводна рецепция на европейските литератури в България. Балкански литератури*. Том 6. Ред. А. Накева. София: Марин Дринов, 2004.
- Ристовски, съст. 2002:** *Млада македонска драматургия от края на ХХ век*. Съст. Г. Ристовски. София: Академичен център за литература и култура, 2002.
- Савов 1996:** Савов, Г. *Словенската литература. // Ах, Мария. Балканският бум в литературата*. бр. 2 (9), 1996. <<http://www.ahmaria.eu/broeve/broj-9/gancho-savov-slovenskata-literatura/>> (29.12.18)
- Савов 2002:** Савов, Г. *Южнославянските литератури през ХХ столетие*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2002.
- Савов, Бонджолов 2012:** Савов, Г., Бонджолов Хр. *История на южнославянските литератури*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2012.
- Станчева 2014:** Станчева, Р. *Среща в прочита. Сравнително литературознание и Балканистика*. София: Балкани, 2014.
- Томова, ред. 2007:** Хемус. *Антология на балканската поезия*. Ред. М. Томова. София: Стигмати, 2007. **Цанкар 2018:** Цанкар, И. *Избрани пиеси*. Съст. Л. Диимитров. София: Факел, 2018.

Валентина Седефчева

ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ – В. Търново (България)

✉ v.sedevcheva@ts.uni-vt.bg

Валентина Седефчева – доктор по филология, преподавател по южнославянски литератури и транслатологични дисциплини във Великотърновския университет, преводач. Научноизследователски интереси: рецепция на южнославянските литератури в България, специфики на превода при близкородствени езици.

Преводна рецепция на литературни произведения
Преводна рецепција на литературни дела
Prevodna recepcija literarnih del

МАКЕДОНСКИЯТ РОМАН В ПРЕВОД – ДВЕ ДЕСЕТИЛЕТИЯ В ДВА КОНТЕКСТА

Любка Липчева-Пранджева
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

THE MACEDONIAN NOVEL IN TRANSLATION – TWO DECADES IN TWO CONTEXTS

Ljubka Lipcheva-Prandzheva
Plovdiv University Paisii Hilendarski

Abstract. The essay begins with a succinct overview of the current theoretical debates surrounding Goethe's concept of World literature. This opens the possibility of gauging theoretical models vis-à-vis the detailed analysis of the presence in translation of the Macedonian novel in the period between 1998 and 2018 in two delineated contexts, namely the Bulgarian and the German speaking ones. The facts of publishing practice on the ground and the reactions of the respective mass reading public allow us to trace the asymmetries in the entailed cultural contacts.

Keywords: World literature; Macedonian novel; translator's transfer; asymmetries in the cultural dialogue

Необходими уводни думи

Моделът *световна литература* преживява своя пореден ренесанс – вероятно тъкмо така би прозвучала окончателната „диагноза“ и на най-забързания, и на най-обстойния анализ на съвременното литературнотеоретично поле. Днешните диалози около понятието *световна литература* отстоят с почти две столетия от най-ранните (от времето на Шльоцер, Виланд, Гьоте – времето на етично положения космополитизъм на Кант) и ако с нещо ги превъзхождат, то несъмнено е в интензитета и обхвата на интерпретациите. Днес да говориш/мислиш/питаеш за *световната литература*, означава да боравиш синхронно с поне няколко зони на литературната комуникация: локално своето, националното и регионалното, но и търсеното (произвеждано) тъкмо чрез тях примамливо и екзотично чуждо; световния пазар, издателските процедури на бестселърите и на националната литература; медиите и личните бло-

гове като опозитивно пространство на „некомерсиалното“ критично четене; неизбежното многоезичие на литературната творба и все по-обедняващата моногласност на световната комуникация; изчезналият престиж на световния канон, загубил и последния си рубеж – образователната система (дали някой изобщо помни издателските поредици „Световна класика“?); номадския статут на автора и неговата контекстна културна вписаност; световния глад по „символен капитал“ и нарастващата в световен мащаб прогресия на разроилите се институции на награждаването и т.н. Диалогът за световната литература, когато и да е подхващан, има склонността да нараства до мащабите на литературна антропология.

Мрачноапокалиптичните интонации изглежда също са присъщи на всяко поредно дискусивно прераждане на понятието *световна литература*, защото „засегнати“ от тях се оказват както чисто теоретичните (елитарно философстващите), така и широко публичните (публицистичните) диалози, та дори и фикционалните текстове, заявяващи своето включване в дискусиите. Едно симптоматично засрещане на гласове в апокалиптичното осмисляне на темата ще ни убеди в това. През 1952 г. в престижен литературоведски сборник, редактиран от безспорни авторитети като В. Мушг и Е. Щайгер, е публикуван текстът на Л. Ауербах (по това време той вече е създал поколение теоретици) „Филология на световната литература“. В края на първата страница, веднага след извода за „единно организираната земя, на която ще остане жива само една-единствена литературна култура, а и... за относително кратък срок и един-единствен литературен език“, откриваме и онова изречение, което ще подреди целия текст сред най-цитираните в академичното говорене за и около световната литература: „С това идеята за световна литература ще бъде едновременно постигната и разрушена“ (Auerbach 1952: 39). През 1953 г. (само няколко месеца по-късно), в списание „Плейбой“ – едно публично пространство, което черпи авторитета си от съвсем различни социални енергии, Рей Бредбъри публикува „451 градуса по Фаренхайт“. Съвсем не съм сигурна, че изречението, с което този текст засреща текста на Ауербах, е най-цитираното от романа, но пък няма съмнение, че то е най-мрачната прокоба за света без литература: „Има по-лоши престъпления от изгарянето на книги. Едно от тях е да не ги четеш“ (Бредбъри 1990).

Днешното говорене около модела *световна литература* не звучи чак така апокалиптично, може би просто защото отдавна сме приели търпимостта и към моногласията, и към отказа от четене като част от собственото ни щедро устроено разбиране за правото на другите за избор. А може би и защото днес самото понятие *световна литература* е наблюдавано през негативното фолио на „дентризма“ (най-често европоцентризма) като обременено с остарели концепти (служещи на авторитарно, политическо налагане на естетически/етични ценности) и съответно обявяването на проекта *световна литература*

за мъртво роден, за музеен експонат, не поражда драматични наративи. Но пък провокира жестове на смелото му прекрояване. Спасителната формула за въвеждане на понятийна форма, възможна само като *pluralia tantum* (на-пример: *истории*, а не история), тук също проработва, но в по-специфичен режим. Тъй като „световни литератури“ би означило наличието на няколко (национално, регионално, езиково) свръхпозиционирани литературни констелации, обратът на понятието се реализира в далеч по-безопасната форма на словосъчетанието „литературите на света“.

За „литературите на света“ заговориха още от средата на 90-те години първо професионалистите от литературната практика – от издателства, от фондациите, поддържащи интернационални наградни фондове, от различни институции, финансиращи насочването на литературните потоци (центрове за интеркултурен обмен, за специализация и професионално развитие на творци от различни региони) и др. За „литератури на света“ говорят все по-често и различни теоретични изследвания. Ето няколко примера: В. Борсо коментира литературите на света през възможността за транскултурни топографии (Borso 2004); Г. Мюлер обобщава различни опити да се надмогне понятийната ограниченост в разбирането за *световната литература*, за да даде хоризонт на колегите си от цял свят да разсъждават върху литературния трансфер и политиките на превод (Müller 2014), а Отмар Ете (Ette 2017) обосновава в обширно изследване интертекстуалността като постоянната взаимовръзка на литературите (като техния първоизвор и абсолютното място на произхода им), която не позволява еднолинейно описание на някаква „световна литература“ през един-единствен език, и т.н. Във всяко от тези изследвания (а те са доста повече) аналитичното моделиране прекомбинира не просто Гьотевото *Weltliteratur*, то проектира/настоява за другост в самото разбиране за литература.

Подвижността на това ново конструиране за литературна комуникация безспорно щеше да е по-успешно, ако не заплашваше да се разпадне в безкрая на семиозиса, да загуби „себе си“ като идентичност на знака. Понятието *литературите на света* описва или глобалния книжен пазар, или процесите на интернационализация като проникнали в самата тъкан на литературното. Най-ценното в този децентриран, „освободен“ модел за транс- и наднационална литературна комуникация идва всъщност откъм силно усложненото понятие за превод, откъм базисни изследвания на съвременни автори като Дамрош (2003), Д. Бахман-Медикс (2004) и П. Казанова (Casanova: 2004). За Дамрош световната литература осъществява себе си („жъне своите победи“) в превода. Тя е елиптично пречупване на националните литератури, при което чрез превода текстовете им (далеч не всички!) преживяват своето възможно разрастване, но тя е и модус/начин на четене: форма на специфичен ангажи-мент към световите извън нашия собствен контекст. Д. Бахман-Медикс поста-

вя превода на метанивото на научни изследвания за културата (така наречения *translational turn*) и предлага цялостна промяна: от едно холистично разбиране за културата като текст към едно хибридно, подчинено на динамиките на диалогичната практика разбиране за „културата като превод“. П. Казанова, която говори за „Хердерева революция“, за превода като за „литерализация“ и обяснява латиноамериканския „бум“ в интернационалното литературно пространство като (по)роден от критическия прочит на френския, засега предлага може би най-пълноценното превеждане на Гьотевото понятие *Weltliteratur* в измеренията на съвремието – *World Republic of Letters*.

Уводните думи дотук бяха необходими, за да се посочи полето на любопитствата, породили предстоящите страници, в които отчитането, броенето, а и подреждането ще са далеч по-важни от четенето. Уводните думи могат да бъдат използвани като палитра за избор на възможен „растер“, през който всеки би могъл да прочете за себе си скучните числови показатели на едно преводно, двуконтекстно/съпоставително вметване на македонския роман. Разбира се, те имат и още едно (чисто риторическо) значение. Чрез тях, надявам се, е станало особено видимо разминаването на теоретични концепти за световността на днешното литературно битие и практическото поле за изследване. Днес не е невъзможно да съберем тоталната текстовост на преводите на Шекспир, да конструираме езиковата им история, да извлечем диаграма на интензитета им, да направим световен речник на отделни Шекспирови метафори и т.н. През интензитета на днешното взаимно превеждане (многостепенно отразено в интернет) можем да очертаем региони на литературни диалози и да ги сверим с контурите на политически и езикови карти. Можем да доловим пулса на световното литературно битие, като извлечем заглавията на текстовете, които завихрят диалози в сайтовете за литературна критика, в блоговете и в социалните мрежи, при това в синхронията на множество езикови и културни контексти. Можем да измерим колко е дълга сянката на световната литература...

* * *

Задачата е да проверим възможно ли е да се използва функционално ефективно информацията около превеждането на една литература. В случая това е македонската литература, а контекстите, в които се търси преводното ѝ включване, са българският и немскоезичният. Кръгът на селектиране е сведен до един-единствен жанр – романа. Всеки от тези избори може да породи серия от възражения.

Културният трансфер *България и Македония* засича координатите на *локално/регионалното* на няколко нива: Балкани, Източна Европа, Европа, и съответно активизира категории като *малки литератури*, *регионалност* (южнославянски литератури, балкански литератури), *културно наследство*, *езикова близост* и др. Котрааргументите за подобен избор са лесни за посочване: става дума за особена регионалност – натоварена с прекалено силен интегри-

тет и прекалено силно отгласкване от него. За обща и дори трудно поделима културна памет (не че поделянето непременно е необходимо) и за многослойни напластявания на политическите ѝ употреби. Но всъщност тъкмо такива наслагвания бележат почти всички регионални културни съседства и независимо от това колко назад във времето полагат слоя на неделимата си памет, напреженията на търсенето през многобройни наративи културно различие винаги ще пораждаат нарцисизма на малките разлики. Активността на преводния трансфер съвсем не зависи пряко от тях или поне не е в абсолютната предопределеност на условие и резултат.

Мога да предложа два различни като сюжетика и методология примера в тази посока. Оказва се, че противно на всякакви „усети“ за национално значими (митологемни) фигури на българската културна памет на нито един от вариантите на културна политика на България не е достигнала инициативност и воля да преведе поезията на българския поет П. К. Яворов на немски език. Най-ранното самостоятелно издаване на произведение на немски език на Яворов е дело на Македонските студентски дружества в чужбина. Става дума за превода на Мели Шишманова на откъс от биографията на Гоце Делчев от 1925 година (Jaworoff 1925). На немски и в самостоятелно издание Яворов ще се появи след още 44 години и отново ще е резултат от усилията на емигрант (Аврам Вентура), а пълноценно осъществен преводен трансфер на поезията на любимеца на всички българи ще се случи едва през 1999 г., и то по инициатива на немския славист Н. Рандов. А ето и втория, обвързан с противоположна емоционалност, пример за относителната независимост на преводаческия трансфер. Травматичният разказ за петвековното иго би трябвало да държи настроена българския читател от всякакви любопитства около турската „книжовност“, още повече че към езика, и особено към неговата „утаеност“ в съвременните форми на българския, има специфично пейоративно отношение¹, а културният модел за идентичност се приема като преодоляното (предмодерно и затова срамно) левантийско наследство в рамките на своето. Внимателното проучване на преводаческия трансфер, засичащо минимум три източника, показва следните резултати: за периода 1950 – 2018 на български са преведени и издадени 178 книги на турски автори (поезия, разкази, романи, антологии), докато от български на турски са преведени само 91 заглавия². България превежда приблизително 2 пъти повече турски автори, отколкото

-
1. Особено ценно в това отношение е изследването на Максим Станев, който говори дори за „кумулятивен ефект от архаизация и пейоризация на турцизмите в българския език“. Виж: Стаменов 2011.
  2. Съобщените тук числа са резултати от първия етап на съвместен българо-турски научен проект, в който участват и студенти от специалността „Български и турски език“ във ФФ на ПУ „Паисий Хилендарски“.

Турция български и това е устойчива тенденция през изследваните десетилетия, а не въпрос на струпване около едно име (например около носителя на Нобелова награда Орхан Памук) или даден феномен на масовата култура (модата на турските телевизионни сериали от средата на 90-те години).

Несъмнено връзка между културна памет и интензитет на преводния трансфер съществува, но тя далеч не подлежи на описване чрез стереотипите на колективното знаене. Значещите предизвикателства идват по-скоро от другаде – доколко близостта, като ниво на културна вплетеност на българското и македонското, позволява да се приема преводът от език към език като културен трансфер? И улеснява ли, или – напротив – затормозва тази близост тъкмо преводаческото, като изкуство на диалога? Но нека не избързваме с предположенията.

Сериозни възражения може да натрупа и съпоставката между българския и немскоезичния контекст. Толкова несъотносими са двата контекста и като мащаби (на читателската аудитория например), и като интензитет на културна продукция (книжния пазар и неговите вековни традиции), и като специфика на общуването с книгата (това, което на немски се нарича *Buchkultur* и е така устойчиво, че е произвело нарицателно), че самото начинание изглежда логически неправомерно. Тук вече спокойно можем да се облегнем на информацията, която предлага източник като Index translationum, и да проверим дали си струва да се поддаваме на предварителни усети. Индексът, дело на UNESCO, следи преводния трансфер на литература от всички езици, отчита и обработва информацията, свързана с него. Двете десетилетия, които тук ще наблюдаваме, са от 1989 до 2009 просто защото информацията след 2010 далеч не навсякъде по езици е приключила като обработка. Индексът събира данни на преводната комуникация и в областта на хуманитаристиката и включва заглавия, които дори най-разтвореното понятие за литературност трудно би приело за литературни, например: Т. Живков – „Външната политика на НРБ“, или Д. Ангелов – „Произход на българския народ“. Тъй като принципите на обработка на информацията са абсолютно еднакви за всички езици, можем спокойно да приемем, че отчитаният преводен интензитет ще е валиден и в частното му проявление на преводи само на фикционални текстове. И така: обобщената статистика отчита за периода от 1989 до 2009 г. за Германия 195 942 броя преводи, за България – 20 603. Коректността изисква да добавим и данните за преводи в Австрия и Швейцария и тогава числата за съпоставка стават: 201 265 преводни заглавия в немскоезичен контекст спрямо 20 603 в България. Десетократно по-високите стойности ясно подкрепят усета за несъотносимост. Но ако съпоставката ни се отнася не до статичност на резултатите, а до динамика на процес и ако движението, което се опитваме да следим, е по линията *локална, регионална, световна литературна комуникация*, сравнителният план български – немскоезичен контекст би трябвало да е значим тъкмо като несводимост. Вероятно съпоставката България – Сърбия

би изглеждала по-реалистична (със сигурност не по-малко значеща), но само с оглед на пространство на регионалното, независимо дали го мислим през категория като *южнославянска литература*, или през не по-малко съмнителната категория за *балканско културно пространство*. Съпоставителният план с немскоезичния контекст напуска езиковото семейство, надскача регионално своето и за България, и за Македония, както културно, така и политически (като политически стратегии и практики на културния трансфер).

Съпоставката с немскоезичния контекст има още една цел. Германия си е извоювала авторитета на своеобразен медиатор, на откривател и ментор спрямо културата и литературата на славянството, но и на Изтока, на Северна и Южна Америка, на Африка, формулирано възможно най-абстрактно – културата на другите. И това е традиция, начената от имена като Фридрих и Вилхелм фон Хумболт и Йохан Готфрид фон Хердер, но поддържана устойчиво активна и до днес. Актуалната ѝ видимост се създава от мощни културни инструменти като фондации, които подкрепят целенасочено културния обмен (фондация „Роберт Бош“ например или фондация „Нордликхт“), фестивали (като берлинския „Литературите на света“), издателства (например „Ханзел ферлаг“, чиято основна задача е „да представя съвременната литература от всички региони на света“), наградни фондове за превод на съвременна литература от цял свят и т.н. Данните на Index translationum за преводаческа активност са особено красноречиви в това отношение: в класацията за държави с най-висок обем на преводна продукция (брой преведени книги) на първо място е Германия, в класацията за езици на превеждане – немският. Да те преведат на немски, често е първото стъпало към преводи на цяла плеяда от езици: английски, френски, испански и т.н. И тъй като българският също се оказва с устойчиво високо ниво на преводаческа активност³, съпоставката преводи на български и преводи на немски език би трябвало да осигури пълноценно илюстриране на процесите на литературната комуникация.

Изборът на романова форма за жанрово проследяване е далеч по-лесен за легитимиране. Романът продължава да бъде име на активно четената литература и е достатъчно да си представим процента на читателите, готови да потвърдят, че познават дадена чужда литература само и единствено през лириката ѝ, за да се съгласим, че по-скоро е валидно обратното – романът е този, който може да пробуди интерес към целия ареал на културния си произход. Ще следим издателската практика на преводни македонски романи от последните две десетилетия (1998 – 2018), защото ни интересува актуалният процес, а отчитаната информация ще бъде „засичана“ през няколко източника: COBISS/OPAC (online public access catalog), Държавната библиоте-

---

3. Като активност на превеждане българският е на 20-а позиция в света, което е изключително висок показател и единствено новогръцкият (18-а позиция) е с по-висока активност в ареала на Балканите.

ка на Берлин (Staatsbibliothek), Немската национална библиотека (Deutsche Nationalbibliothek) и др.⁴

На български език са преведени общо 29 македонски романа. Информаци-
ята за тях, подредена по хронологията на издаването им, е обобщена в след-
ната таблица:

Автор	Заглавие	Година
Старова, Луан А.	Времето на козите	2002
Стефановски, Милован	Изгубеният жегъл	2004
Михайловски, Драги	Смъртта на дякона	2005
Георгиевски, Ташко	Черно семе	2005
Павловски, Божин	Красавицата и мародерът	2006
Кокаланов, Сашо	Изабела, Исмаела и аз	2006
Миневски, Блаже	Трябваше да се снимаме, преди да се намразим	2006
Димковска, Лидия	Скрита камера	2010
Маджунков, Митко	Времето на ирвасите	2010
Смилевски, Гоце	Разговор със Спиноза: роман-паяжина	2010
Юзмески, Мишо	Проход в мъглата	2010
Сърбиновски, Младен	Шашма	2011
Смилевски, Гоце	Сестрата на Зигмунд Фройд	2013
Шипинкаровски, Петко	Обещи за Мария: роман за деца и юноши	2013
Сърбиновски, Младен	Роман за Майка Тереза	2014
Димковска, Лидия	Резервен живот	2015
Пармаковска, Фросина	Вишнева хроника	2015
Андоновски, Петър	Очи с цвят на обувки	2016
Родев, Душко	Човекът, който обичаше нараве	2016
Родев, Душко	В очакване на Нобеловата награда	2016
Старова, Луан А.	Завръщането на козите	2016
Свидерски, Михайло	Бяло и червено: роман	2016
Смилевски, Гоце	Завръщането на думите	2016
Урошевич, Влада	Невестата на змея	2016
Величковска, Юлияна	Годишни времена	2017
Миневски, Блаже	Мемоарите на едно глухарче	2017
Старова, Луан А.	Балканвавилонци	2017
Михайловски, Драги	Баязид и Оливера	2018

4. Като източници на информация са използвани и сайтове на отделните български и немски издателства, сайтове на онлайн книжарници и на критически издания. Струпването на множество източници, естествено, не гарантира абсолютната пълнота и точност на информацията, но поне е опит за минимализиране на евентуалните пропуски.

Динамиката на превеждане и издаване на македонски романи е първото, което прави впечатление при вглеждането в данните от таблицата. С изключение на първите години на периода и паузата между 2007 и 2009 г. македонският роман последователно присъства сред новите заглавия, предлагани в цялостната продукция на българския книжен пазар. 2006 и 2010 г. са издадени по 4 произведения, а 2016 с цели седем публикувани романа е годината на своеобразен „бум“ на присъствие на македонския роман. Освен вече познатите автори Луан Старова и Гоце Смилевски този бум включва и 4 нови авторски имена, т.е. тенденцията е не само на устойчиво, но и на последователно разширявано включване на македонски романи на сцената на българската литературна комуникация. Задължително трябва да отбележим и още един факт – осем от тези издания излизат с „подкрепата на Министерството на културата на Република Македония“⁵, т.е. 27,6% от цялостното преводно представяне на македонския роман в България през последните две десетилетия е резултат на официално провеждана културна политика.

Издателствата, които активно работят с македонските автори на романи, са доста разнообразни като профил и присъствие на българския книжен пазар. „Балкани“, чиято програма пряко се свързва с регионалното и съответно би трябвало да е издателството, „отговорно“ за присъствието на преводна македонска литература, предлага на българския читател четири от общо 29-те романови заглавия: „Смъртта на дякона“ на Драги Михайловски, „Красавицата и мародерът“ на Божин Павловски, „Скрита камера“ на Лидия Димковска и „Изабела, Исмаела и аз“ на С. Кокаланов. Само с едно издание – на романа „Пролог в мъглата“ на Мишо Юзмески, участва другото регионално ориентирано издателство – „Мелник“, но това пестеливо включване е напълно обяснимо: пряко обвързано с фестивала „Мелнишки вечери на поезията“, издателството следва различна жанрова доминанта. Най-високата активност бележат издателствата „Персей“ (5 книги), „Изида“ (5 книги) и „Колибри“ (4). Всички останали (с по един или два публикувани македонски романа) очевидно следват пазарна политика, която косвено ги отвежда към избора на македонски автори (спецификата на писателския почерк/профил, на темата и/или актуалността на проблематиката и т.н.). Специално внимание заслужава „Колибри“ – издателската къща, която не само открива за българите Гоце Смилевски, но и го привлича за „своя“ автор. Макар че „Балкани“ – издателството, което отлично познава поетесата Л. Димковска, първо предлага на българската аудитория неин роман („Скрита камера“, 2010 г.), след успеха на македонската авторка на международната сцена (Наградата за литература на Европейския съюз през 2013 г.) вторият ѝ роман „Резервен живот“ вече е представен от „Колибри“. Почти

---

5. Информацията е специално отбелязана във всяка от книгите.

същата стратегия следва и издаването на Луан Старова – след дългата пауза от първата преведена на български негова книга („Библиотека 48“, 2002 г.) последните две години издателство „Изида“ е поело представянето му и буквално навакса присъствието на македонския романист в българската среда. Видимо е и участието на „Български писател“ – в пълно съответствие с авторитета и традициите си то поема издаването на разчетените като класици М. Маджунков и Т. Георгиевски. По-скоро „случайното“ еднократно включване на издателства като университетското „Св. св. Кирил и Методий“ и „Изток-Запад“ завръща въпроса (девалидизиран уж поне от средата на 90-те) за това дали и докъде се разпростира участието на политическия език в онова, което откъм четенето изглежда като мейнстрийм на литературната комуникация и гарантира съответно успешна издателска практика.

Преведеният на български македонски роман включва 20 авторски имена и представя – разбира се, изборно, цели поколения: от родените преди Втората световна война М. Йовановски (1928 г.), Д. Родев (1932 г.) и Т. Георгиевски (1935 г.) до най-младите Ю. Величковска (1982 г.) и М. Свидерски (1991 г.). Дебютиралите след 1989 г., т.е. малко преди или в самите рамки на тези два-сет години, които следим, са седем: П. Андоновски, Ю. Величковска, Л. Димковска, К. Кокаланов, Фр. Пармаковска, М. Свидерски и Г. Смилевски (с 10 от общо 29 издания). Погледнато през тази перспектива, съвременното българско литературно поле попълва „незнанието“ си, попълва белите си петна по отношение на литературната събитийност в съседна Македония, без да пропуска съвременното, „най-новото“ или най-модерното в нея.

Сходен, не по-малко значещ показател за динамиката на процесите е отстоянието между първото издание на даден текст и неговото преводно появяване на български. Цели 39 години делят българския превод на романа „Черно семе“ (Т. Георгиевски) от първоначалната му публикация, но за романа „Трябваше да се снимаме, преди да се намразим“ (Бл. Миневски“) вече са достатъчни 8 години, за „Изабела, Исмаела и аз“ (С. Кокаланов) – само 2. Съкращаването на времето за преводна реакция е особено видимо в отношението към творец като Луан Старова – „Времето на козите“, романът на първото му откриване за българската читателска аудитория се появява с 9 години закъснение, докато романовият „отговор“ на автора в съвремието – „Завръщането на козите“ (2016) – буквално следва по петите македонското издание и преводът се появява в същата 2016 година. В „Изида“ очевидно са решили, че успехът на Луан Старова сред българските читатели им е гарантиран, защото амбицирано продължават с романовата „Балканска сага“ на македонския автор и през 2017 предложиха и превод на „Балканвавилонци“.

Тематичната палитра и вътрешножанровата структурираност, с които се представя македонският роман пред българската литературна аудитория, са доста свободни като изборност. На пръв поглед, доминират две теми, лесно

предсказуеми за всеки, който притежава и най-беглата представа за Балканите от XIX – XX век: митологемите на паметта, като идентификационна матрица, и несвободата на близкото тоталитарно минало. Всъщност почти синхронното (за българската публика!) разгръщане на тези теми през естетски и дискурсивно рязко оразличени романови форми като класическия епос, модерния роман на „магическия реализъм“⁶, фентъзито (Вл. Урошевич) и постмодерния роман силно разколебава тъкмо сигурността на теоретичното предзнание, на категориите. Днешният български читател възприема притчовата, сътворена през вътрешната памет на семейната легенда, политическа сатира „Времето на козите“ като „естествения“ роман и единствено възможния начин да се разкажат зловещите две десетилетия веднага след края на Втората световна война. За фикционалния разказ на следващите десетилетия в категорията „естественост“ си „противоборстват“ момчешката (почти вицова, но пък винаги автоиронична) памет на романа „В очакване на Нобеловата награда“ и „момчешката“ памет на романа „Резервен живот“ (за червените сатенени кувертюри на бедността и мъчителните конвулсии от обида на общото тяло). Миналото все пак най-лесно се помни чрез страстта на любовния разказ и българският читател със сигурност е харесал „Баязид и Оливера“ (Драги Михайловски), но не може да не е разпознал/харесал и онзи митологеман текст на изстраданото свое в „Черно семе“, който почти гранитно е вграден в съзнанието му – през десетки български сюжети. През последните четири-пет години ориентацията към най-младото поколение македонски романисти постепенно подхваща нова, все още очертаваща се тенденция – С. Кокаланов, П. Андоновски, М. Свидерски и др. експериментират с езика като трезор на личната памет; думите са истинската събитийност, а тя може да се „отлее“ достатъчно успешно във всяка от жанровите подформи и в множество причудливи преливания между тях: на любовния роман с романа-трилър, на романа-приказка с философския, историческия и т.н. В полето на преводния македонски роман почти всичко от естетската етикетираност може „вярно“ да бъде използвано и приложено: екзистенциализъм, сюрреализъм, постмодернизъм и т.н. Като спорадично явление в него би трябвало да определим наличието на превод на детско четиво, като изключението на рязко откроеното, „островно“ присъствие – писателската фигура на Гоце Смилевски.

Появата на втори и дори трети текст на даден чужд автор в един конкретен културен контекст е маркер, който заслужава специално внимание. Дори и най-шумното приветстване на даден автор (официално организирано от институциите и професионалната критика или неофициално случило се в социалните мрежи, блогове и читателски кръгове) си остава явление на син-

---

6. Разбира се, такъв той е само ако го „гледат“ и разчитат читателските навици на отвъдната европейска критика.

хронния план, ако не последва ново участие. За авторска разпознаваемост (на името, почерка, темите и т.н.) може да се говори едва от превода на второ произведение, а за вписаност в чуждото културно пространство – не по-рано от включването на трето. Издаването на първи превод може да бъде резултат от субективния избор на даден преводач, може да е естествено продължение на живия, на актуалния културен диалог (лични контакти между творците, литературни програми и проекти, международни фестивали и др.), може дори да бъде издание от типа „самиздат“, т.е. платена инициатива на самия автор. Второ и трето включване на едно авторско име обаче никога не се случва срещу собствената логика на книжния пазар за успех. Точно обратното – за издателите изграденото търсене на авторското име е тип гарантирана успешност, то е фондът, през който осигуряват рисковете на първооткривателските, началните пробиви на нови имена. Дванайсет от представените 20 македонски автори имат един издаден на български роман, но поне пет от тях са все още в началото на своя творчески път и е напълно възможно тепърва да бъдат включвани с преводи на нови произведения.

Петима от преведените романисти участват с две отделни книги на българския книжен пазар (Л. Димковска, Бл. Миневски, Др. Михайловски, Д. Родев, Мл. Сърбиновски), а Г. Смилевски и Л. Старова – с три. Към авторите с изграден профил на присъствие би трябвало да се включат и имена на писатели, представени не само със самостоятелни издания, но и в обобщаващия план на преводните антологии. Сборникът „Златните пера на Балканите“ (Последна страница: 2006) включва само двама македонски автори и едва ли е повлиял в това отношение, но в антологията „Македонската литература в новия век“ (Български ПЕН-център 2006), която амбициозно се стреми да създаде цялостна концепция за литературните процеси (поезия, разкази, есеистика, литературна критика), ще открием и имената на романисти като: Л. Старова, Т. Георгиевски, Л. Димковска, М. Маджунков, Др. Михайловски. Всъщност единствено при Л. Димковска участието в преводни антологии осигурява предварителна разпознаваемост на поетесата в срещата ѝ с аудиторията вече като романист.

Ако твърденията дотук бяха извлечени основно през фактичността на числата, т.е. проверимостта им е въпрос на елементарна математика, последното (припокриването на полето на присъствие на македонския роман с определени авторски имена) би могло да бъде сверено с реалностите на литературната комуникация чрез помощта на интернет. Ако ни интересува не професионалното, естетско четене (на критиката, оперативна или академична), а онова, което Еко би определил като „реален читател“, а за прагматик като Р. Рорти би било форма на масова употреба, ще трябва да се поразровим в света на блогърите и читателските групи във „Фейсбук“ и „Ютюб“. Да потърсим разпознаването на македонския роман, „знаенето“ и харесването на онова четене, което не се колебае да използва изрази като „писателят навлиза не само в

психическите, но и във физическите дълбини на всичко случващо се в живота“; което умее да преразказва възторжено прочетеното, да съветва и разбира се, да критикува. Това българско четене разпознава (дори когато откровено си признава, че все още не е четене) само две имена на македонски романисти: Гоце Смилевски и Лидия Димковска. Ето няколко примера:

Оставам за двете среци с писатели. Първата е с Емилия Дворянова и Гоце Смилевски. Българката дори не съм я чувала. Срамота! Македонецът още не съм го чела, пак срамота, но грешката ще бъде поправена в близко бъдеще. За моя изненада разговорът ми е интересен въпреки малкумните въпроси от страна на публиката („Ако книгите Ви могат да бъдат определени с цвят, мирис и вкус, кои биха били те?“ WTF??). И двамата много ме впечатляват. Не успявам да си взема автограф от Г. Смилевски – тъкмо ми идва редът и негови познати го заговарят. Нейсе. Автографи няма да събирам. Но ако спечели Нобелова награда някой ден, ще ме яд. < http://childishttravelnotes.blogspot.com/2013/12/blog-post_14.html >(10.11.2018)

Чели ли сте македонски автори? Вероятно не. И пропускат може лесно да бъде наваксан с един отнасящ ума ви роман, съдържащ в себе си десетилетия, описани тишно, гръмка, цветущо и ужасяващо добре, защото реализмът на Балканите открай време е бил суров и други думи не търпи. „Резервен живот“ е част от каталога на издателство „Колибри“, в превод на Божидар Манов. < <https://knijarnica-anglia.com> > (10.11.2018)

Бях си взел няколко книги на македонски писатели, но повечето страдаха от същия синдром като българските – бяха безлични, безинтересни и повечето задълбаваха с пустия балкански преход... Лидия Димковска обаче е намерила оригинална история, около която да изгради и възстанови цялата атмосфера на бивша Югославия, с музиката и изпълнителите, с филмите и актьорите, с телевизионните и радио предаванията, с продуктите от магазините, с начина на живот, с особеностите и привичките в дребните детайли на тогавашното юго-население. С мечтите и желанията на хората.

„Резервен живот“ е не само политическа и социална, но и културна антология на Македония преди обявяването ѝ за независима държава, както и след това. < http://lammothsblog.blogspot.com/2016/09/blog-post_10.htm > (10.11.2018)

*Още една прекрасна книга – **Завръщането на думите** на младия македонски писател **Гоце Смилевски**! Като че доста отдавна не се бях гмуркала толкова назад във времето. Но това пътешествие, макар и в XII век, е толкова съвременно звучащо и поднесено без грам архаизъм, че е истински празник. Любопитно е, че Гоце Смилевски разказва историята на една голяма любов – забранената любов на средновековния философ Пиер Абелар с Елоиза, но разказва историята през нейните очи. < <https://smiling.webreality.org/blog/?p=8757> > (10.11.2018)*

...зарадвах се искрено, когато видях романа ѝ „Скрита камера“ в библиотеката, все едно неочаквано съм срещнала познат. Не знаех, че тя пише проза, познавам я като поетеса... Четох романа в автобус, в марирутка, в леглото, на масата, на пейка в парк, в кафене. Най-голям откъс прочетох в коридора пред един кабинет, докато чаках да дойде моят ред за преглед. На толкова много места се впечатлявах от думи и мисли и ми се искаше да ги цитирам, че книгата заприлича на таралеж – отвсякъде стърчат хартийки, кламери, бъркалки за кафе, станиол от дъвка... <<https://mdoneva.com/2013/03/16/skritakamera/>> (10.11.2018)

Гоце Смилевски. Няколко от най-престижните интелектуални издания в БГ оказаха голямо внимание на млад македонски писател, имало и среща с него. Навсякъде го хвалят с много ласкави мнения и отзиви – не виждам национализми или менторство никъде. Дано повече такива културни неща ни свързват и по-малко простотии. <<http://forum.kotle.ca/showthread.php?tid=791>> (10.11.2018)

Нека сумираме направените дотук основно чрез числата изводи за преводното включване на македонския роман в българския контекст през двете изследвани десетилетия: относително устойчиво нарастване на присъствието, с подчертан ритъм на все по-плътено следене на отделни авторски имена; интерес от страна на множество издателски къщи с разнообразен, не само регионален профил; присъствие на няколко поколения творци; разнообразен вътрешножанров и естетически профил въпреки подчертаното доминиране на две тематични линии; висока разпознаваемост в читателската аудитория на поне три авторски имена: Л. Старова, Г. Смилевски, Л. Димковска⁷.

Ще подхванем съпоставката с немскоезичния контекст в последователното прилагане на същите критерии. За периода 1998 – 2018 на немски са издадени следните романи:

Starova, Luan	Zeit der Ziegen. Zürich: Unionsverlag [Време на козите]	1999
Starova, Luan	Das Buch der Mutter, Klagenfurt: Wieser Verlag [Ервехе: книга за една мајка]	2010
Urošević, Vlada	Meine Cousine Emilia. München: D. Taschenbuch Verlag [Мојата роднина Емилија]	2013

7. Нека припомним все пак, че стремежът на този текст не е да оцени или интерпретира преводното представяне на македонския роман, т.е. въпроси като: какво в българското четене задържа представянето на Венко Андонovski („Пъпът на света“) и защо отсъства името на романист като Деян Трайкоски („Изневяра“), са изключително интересни, но засега остават отвъд задачите му.

Smilevski, Goce	Freuds Schwester. Berlin: Matthes & Seitz [Сестрата на Зигмунд Фројд]	2013
Plevneš, Jordan	Das achte Weltwunder, Leipzig: Leipziger Literaturverlag [Осмото светско чудо]	2015
Smilevski, Goce	Gespräch mit Spinoza. Berlin: Matthes & Seitz [Разговори со Спиноза]	2016
Andreevski, Petre M.	“Quecke”, Guggolz Verlag [Пиреј]	2017

Издадени за двајсет години, седемте преведени романа създават впечатлението за твърде спорадичен интерес, ориентиран по-скоро към конкретни авторски личности и техните произведения, отколкото към македонската литература като специфично/чуждо литературно поле. Всъщност, ако изрежем прекалено дългата пауза с нито един преведен текст между 1999 – 2010 г., динамиката на издаването може да бъде оценена и съвсем различно – през последните осем години е създаден интерес към македонските автори на романи в немскоезичния контекст, който бележи несъмнена устойчивост. С изключение на престижното австрийско издателство „Визер ферлаг“, ориентирано изцяло към „литературата на Европейския Изток“, активните издателства (например „Матес& Зайц“ и „Унионсферлаг“) са по-скоро с широк интерес както към европейската класиката, така и към съвременната, в това число и преводна литература. Представени са петима македонски автори: Л. Старова, Вл. Урошевич, Й. Плевнеш, П. Андреевски и Г. Смилевски, от които единствено Смилевски е автор, дебютирал в анализирания период. Всички останали с висока степен на консенсус биха могли да бъдат определени като отдавна утвърдени авторски имена, чрез които македонската литература измерва значимите си художествени постижения.

Специално внимание заслужават времевите отстояния между издаването на оригинала и преводния му трансфер в немскоезичен контекст: цели 27 години за „Троскот“ на П. Андреевски, 19 – за „Моята братовчедка Емилия“ на Вл. Урошевич, и 14 години дори за „Разговор със Спиноза“ на Г. Смилевски. Една предпазлива „мудност“ на контекста по отношение на избора за превод от македонски; забавено, дори задържано проглеждане за възможни ценни находки, което обаче симптоматично „забързва“ (тук са необходими само три години!) при срещата си със заглавие като „Сестрата на Фройд“. И в този контекст изборността на преводаческия трансфер извежда темата за историческата памет като доминантна, при това хронологията на издаване на преводни романи проектира странна „обратна“ историческа перспектива: от сталинизма (притчата на Л. Старова за жертвоприношението на козите пред олтара на идеологията), към Втората световна война (впечатляваща ориентация към женската фигуративност при Л. Старова и Вл. Урошевич – деликат-

ната красота на разказа за майката и сюрреалистичната фантазност на разказа за братовчедката), а оттам и към началото на ХХ век, където всичко всъщност тепърва започва (епическия роман „Гроскот“ на П. Андреевски, „накъсан“ от фрагменти на модерност). Като продукт на „претоварената памет“, на пренесената през агresiите на всички езици на националното човешкост романът на Й. Плевнеш предлага едно (почти) утопично и (почти) иронично строене на „люлката на света“ тъкмо край Охридското езеро. От сюрреализъм и постмодернизъм до класическия реалистичен разказ – това е естетическата елипса, през която критическите нагласи наблюдават тези романи, за да стигнат, рано или късно (разбира се, с някои изключения!), до заветната магия на понятието „магически реализъм“. Истински задълбочени, провокативни и проверяващи културната подготвеност на своето са други прочити – на романите на Г. Смилевски, които и тук са „островно различие“, разбирано не като македонска литература, а по-скоро като случило се / идващо откъм Македония писане.

В немскоезичния контекст критерият за пазарен успех, за неколкократно преводно включване на даден автор, лесно отделя двете имена *Луан Старова* и *Гоце Смилевски*. Силно развитото блогърско поле за литературна критика на немски също предполага облекчено търсене на читателската (непрофесионална) разпознатост на автори и текстове. Само сайтът *Lesestunden* разполага с топлиста от 937 участници, като дори предлага анализи за вътрешната мрежова свързаност на блогърите, техните основни интереси, степента на активността им и т.н. Откриването на диалози за македонския роман обаче се оказва трудна задача. Разпознато е единствено името *Гоце Смилевски*, и то по-скоро с първия преведен роман на македонския автор – „Сестрата на Фройд“. Част от информацията около неговото коментиране е загубена, друга – недостъпна (например: рецензията в блога *Der Bär liest* очевидно е пренасяла дискусия, подхваната във „Фейсбук“, но вече няма достъп и до двете). Пространно информира за впечатленията си блогърката *Sophie*⁸, особено активни са читателите/потребители в „Амазон“. Забелязва се далеч по-високата готовност на чита-

8. В информацията „за себе си“ авторката уведомява, че е завършила успешно специалност „Книгоиздаване“ и в момента следва „Културология“. Подобно четене трудно би попаднало в графата „непрофесионално“, макар че текстът ѝ за романа на Смилевски не изглежда особено „натоварен“ от литературоведска компетентност. Разбира се, възможно е и да става дума за игрово/кокетиращо вписване в непрофесионализма – така звучи например заключението на авторката, че след подобно четиво всеки непременно трябва да направи нещо добро за себе или другите: „да погледне към слънцето, да прегърне човек“ [<https://literatourismus.net/2013/02/goce-smilevski-freuds-schwester/>].

телите да заявяват открито евентуалното си недоволство, като специално при Смилевски негативните реакции се побират в три типа претенции към автора: „свръхпретенциозен“ роман (каквото и да значи това определение, то със сигурност предупреждава събратята читатели за възможността да се почувстват уязвени); недоразбиране на Фройд (забелязан е отявлен дисбаланс при структуриране на фигурите сестра/брат); неуспех в сюжетната линия „жена, еврейка, потискана/унищожена жена“. Възторжено реагиране също има и то харесва, тъкмо обратното, „способността на автора да се вживее в емоционалния свят на една неомъжена жена“ и „автентично предаденото амбивалентно отношение към брата“⁹.

Пряката съпоставка между българския (тясно регионалния) контекст и немскоезичния (избран като представителен за широкото пространство на европейското четене) очертава редица предимства на близкия, „съседски“ прочит. Българският преводачески трансфер е устойчив и от 2002 г. насам последователен, разполага със значително по-плътна извадка от романовата продукция в Македония (29 срещу 7 заглавия; 20 срещу 5 авторски имена) и е значително по-бърз в преводаческата реакция – почти рекордни са едната година отстояние за романа „Завръщането на думите“ (2015 – 2016) и издаването на превода на „Завръщането на козите“ в годината на неговото публикуване в оригинал. В България литературният живот на македонците се следи и анализира с особена чувствителност – съпоставката между наградени в националното културно поле и преведени на български романисти (например по отношение на наградата „Роман на годината“ на „Утрински вестник“) ще открие редица случаи, при които превеждането предпочита свой избор сред номинираните, но и случаи на съгласяващо се, плътно следване на избора на националните журита. Тъкмо така българският читател получава шанса да прочете „Разговор със Спиноза“ на Г. Смилевски (за мнозина от критиците това все пак е по-добрият му роман) и „Скритата камера“ на Л. Димовска „предварително“, т.е. преди да бъдат забелязани (макар и с други текстове) и отличени с несъмнено високопрестижната Награда за литература на Европейския съюз.

Българските издатели са си създали свои „фаворити“ на сигурен пазарен успех (Л. Старова, Л. Димовска, Г. Смилевски), на автори, които имат ярна читателска публика – следите на четенето в интернет пространството недвусмислено го потвърждават. В немскоезичен контекст подобно твърдение може да бъде отнесено само към Г. Смилевски, и то с множество уговорки – на фона на име като *Жозе Сарамаго* например констатацията би била повече от

---

9. Виж по-подробно: Kundenrezensionen. <https://www.amazon.de/Freud-Schwester-Goce-Smilevski/product-reviews/3882210524/ref=cm_cr_dp_d_show_all_btm?ie=UTF8&reviewerType=all_reviews> (1.12.2018).

пресилена. Лесно бих могла да стъпя до предела на възможното негативизма на оценката, като просто припомня числата на Index translationum за свръх-продуктивния немски език като език на преводно усвояване – 7-те заглавия на македонски романи окончателно биха загубили своята видимост. Очевидно е също, че по отношение на македонската литература немскоезичният преводачески трансфер не би трябвало да има каквито и да било претенции за културно медиаторство¹⁰.

Потърсим ли текстовете на припокриване на интереса, на равноположеност в избора, ще получим три имена: Л. Старова, Вл. Урошевич, Г. Смилевски, и три романа: „Времето на козите“, „Сестрата на Фройд“, „Разговор със Спиноза“. Въпреки богатия си набор от авторски фигури българският контекст все пак е пропуснал двама (несъмнено значещи за немскоезичния) автори: Й. Плевнеш и П. Андреевски. Пропуснал ги е като романисти, защото Й. Плевнеш е достатъчно добре познат в България като поет, драматург и дипломат. В тези си три качества и за принос в развитието на българо-македонските културни отношения той е награден с изключително високото българско отличие „Златен век“. Пиесата му „P“ е поставена най-напред на сцената на Народния театър „Иван Вазов“, а след това и издадена от издателство „Балканика“. Колкото до романа на П. Андреевски, придобил статута на неотменна част от образователния канон на македонците, в България той не е съвсем непознат. През 1996 г. Сл. Македонски превежда части от романа, адаптира ги „за камерен литературен театър“ и ги публикува през разширеното и уточняващо заглавие „Пирей: корен неумиращ“. Предговорът, сътворен от преводача, носи заглавието „Македонецът е по-стар от Исус Христос“, включени са и 16 страници на оригиналното „малешовско-стремско наречие“, отново обяснително предговори от Сл. Македонски (Андреевски 1996: 111 – 126). Подобно издание няма как да отговори на съвременните критерии за преводачески трансфер, но то доста точно посочва местата на непропускливост на българския контекст, на плътно табуизиране – паметта за Балканската и Междусъюзническата война, като все още неродена, невъзможна обща памет. Посочва и още нещо – буйствата на националните митизми винаги ще търсят и своето високо, „литературно“ изговаряне.

---

10. Подобна роля вероятно трябва да бъде отредена на френскоезичния контекст, но само сериозен анализ на данните би могъл да потвърди предварителното усещане за повишена културна отзивчивост (по-бърза реакция, по-щедро включване, повече устойчивост на интереса). Такъв анализ ще трябва да отчете и отчетливо успешната вписаност на двете големи фигури на македонската култура – Й. Плевнеш и Вл. Урошевич, във френския контекст и ролята им на културни последници.

Време е да се запитаме какво поражда толкова силно оразличените стойности на сравняваните контексти. За удължено „дописване“ на своето ли става дума при свръхактивността на българския контекст? За повишена степен на неразчетимост или за различни естетически критерии – при „мудната“ неотзивчивост на немскоезичния? Трябва ли да открием минимализма на съвпаденията (3 имена, 3 текста) като „световност“, която регионалното отпраща към териториите на общолитературното четене? Да не би посоката всъщност да е обратна и „световното“ в литературата на Фройд (защото всички отдавна знаем, че за литература става дума там) да провокира четене на македонския роман за сестрата на Фройд на ниво „свят“? А може би тъкмо граматическата форма „световни литератури“ е културологично точната, защото всяко регионално пространство създава, а и „излъчва“, свой оразличен модел за световност на литературния диалог?

Време е да потърсим зад описаните асиметрии на културния диалог онези механизми на пренос/превод/четене, които осмислят днешните реалности на понятието *световна литература*. Време е да дадем думата на моделите от уводните думи към този текст...

ЛИТЕРАТУРА

- Auberch 1952:** Auberch, E., *Philologie der Weltliteratur. // Weltliteratur: Festgabe für Fritz Strich zum 70. Geburtstag*, Walter Muschg and E. Staiger (ed.). Bern: Francke, 1952, 39 – 50.
- Bachmann-Medick 2004:** Bachmann-Medick, D. *Multikultur oder kulturelle Differenzen? Neue Konzepte von Weltliteratur und Übersetzung in postkolonialer Perspektive. // Kultur als Text. Die anthropologische Wende in der Literaturwissenschaft*. Doris Bachmann-Medick (Hg.), 2. aktual. Aufl. Tübingen, Basel: UTB, 2004, S. 262 – 296.
- Borsò 2004:** Borsò, V., *Europäische Literaturen versus Weltliteratur – Zur Zukunft von Nationalliteratur. // Jahrbuch der Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf 2003*. Düsseldorf: Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf. 2004, S. 233 – 250.
- Casanova 2004:** Casanova, P., *The World Republic of Letters*. Cambridge, London: Harvard University Press, 2004.
- Damrosch 2003:** Damrosch, D. *What is World Literature?* Princeton an Oxford: Princeton University Press. 2003.
- Ette 2017:** Ette, O. *WeltFraktale. Wege durch die Literaturen der Welt*. Stuttgart: J. B. Metzler Verlag, 2017.
- Müller 2014:** Müller, G. *Einleitung: Die Debatte Weltliteratur – Literaturen der Welt // Gesine Müller (Hg.), Verlag, Macht, Weltliteratur. Lateinamerikanisch-deutsche Kulturtransfers zwischen internationalem Literaturbetrieb und Übersetzungspolitik*. Berlin: Verlag Walter Frey, 2014. S= 7 – 17.
- Jaworoff 1925:** Jaworoff, P. *Gotze Delcheff (Ein Abschnitt aus der von Javoroff verfassten Biographie über Gotze Delcheff)*, Aus dem Bulgarischen Meli

Schischmanoff, Mazedonische Studienvereine im Ausland. Wien: C. Fromme in Komm, 1925.

Бредбъри 1990: Бредбъри, Р. *451° по Фаренхайт*. <<https://chitanka.info/text/4627#textstart>> (10.11.2018).

Български П.Е.Н.-център 2006: Български П.Е.Н.-център (съст.), *Македонската литература в новия век*. София: „Хайни“, 2006.

Стаменов 2011: Стаменов, М. *Съдбата на турцизмите в българския език и в българската култура*. София: „Изток-Запад“, 2011.

Последна страница 2006: Последна страница (съст.), *Златните пера на Балканите*. София: „ЛИК“, 2006.

Любка Липчева-Пранджева

ПУ „Паисий Хилендарски“ – Пловдив (България)

✉ lipcheva@abv.bg

Проф. д.ф.н. Любка Липчева-Пранджева е преподавател по история на българската литература в ПУ „Паисий Хилендарски“. Била е лектор в Института по славистика на Виенския университет (2003 – 2006; 2011 – 2016). Автор е на книгите „Бързият сън на митовете“ (1999), „Левски: Букви от името“ (2001), „Битие в превода. Българска литература на немски език XIX – XX век“ (2010), както и на множество литературоведски и културологични студии и статии.

Преводна рецепция на литературни произведения
Преводна рецепција на литературни дела
Prevodna recepcija literarnih del

PRIMERJALNA ANALIZA SLOVENSКИH IN BOLGARSKIH PRAVLJIC

Milena Mileva Blažič
Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani

COMPARATIVE ANALYSIS OF SLOVENIAN AND BULGARIAN FAIRY TALES

Milena Mileva Blažič
The Faculty of Education of the University of Ljubljana

Abstract. The article presents a comparative analysis of selected fairy tales from the *Typical Index of Slovene Folk Tales*, 2015, by Monika Kropej Telban, and the collection of Bulgarian fairy tales by Ljudmil Dimitrov, entitled *The Short-tailed Rooster*, 2018, which includes twenty-five fairy tales about animals. The method of literary analysis of Max Lüthi was used..

Keywords: ATU index; Hans Jörg Uther; Max Lüthi; Monika Kropej Telban; fairy tales; fairy tales about animals

1. Uvod in pregled dosedanjih raziskav

Po do sedaj najdenih virih je na Slovenskem pod različnimi naslovi izšlo deset zbirk pravljic, v katerih so bile zgolj vključene ali imele osrednji pomen bolgarske pravljice. V knjigi *Venec slovanskih povestij: prevodi iz raznih slovanskih jezikov, 1. del*, iz leta 1896, ni bolgarskih pravljic. V drugem delu, izdanem v Gorici leta 1898, pod naslovom *Venec slovanskih povestij: prevodi iz raznih slovanskih jezikov 2*, se med prevodi pravljic oz. »povesti« iz ruščine, poljščine, slovaščine in srbohrvaščine, prevajalca Andreja Gaberščka, nahajata tudi dve bolgarski pravljici, *Ded Liben* (Lj. Karavelov) ter *Sanjarije in resničnost* (T. Vlajkov).

Samostojno zbirko bolgarskih pravljic iz leta 1939, avtorja Angela Karajličeva (1902 – 1972), je pod naslovom *Pri ognjišču: zbirka bolgarskih narodnih pravljic in pripovedk*¹ prevedel Alojzij Bolhar, z originalnimi sli-

---

1. Blagoslovljeni orehi, Bog Oče in štirje bratje, Čarovnik in ptice, Človek zmaguje z zvijačo, Ded in vnuk, Dva brata cigana, Gladni volk, Kar koli pričneš

kami pa sta jih opremila bolgarska umetnika Neva in Nikola Tuzsuzova (36 pravljič).

Leta 1940 je Viljem Kus izdal (zbral in priredil) zbirko *Šopek bolgarskih pravljič*² (12 pravljič). V Cobissu je v okviru razdelka bolgarska književnost navedena tudi zbirka iz leta 1942, *Svatba miške Miki* (avtor Nikolaj Fol, o katerem ni dostopnih podatkov). To je daljša pravljič z risbami o princeski Tiki-Tiki oz. Zlati princesi in zmaju Hu-Hu-Huju. Nastopajo tudi junaški princ Vej-Haj-Vej iz pokrajine Tung-Tng-Tung, dvorni norček Lu-Tu-Tu in naslovni lik Miki Miška (risba je zelo podobna zgodnji risanki W. Disneyja o Miki Miški iz leta 1922). Dogajanje poteka na Kitajskem (ena pravljič, 16 kratkih poglavij, 58 strani), kjer Miki Miška, ki je v resnici princ Omar, sin perzijskega šaha, ki ga je srebrna vila spremenila v Miki Miško, ker ji je ubil najljubšo srno, zaprosi za roko princesko Tiki Tiki. Pravljič je zanimiva, polna nenavadnih preobratov, vendar presega namen pričujočega članka, ker *de facto* nima skupnih značilnosti z bolgarskimi pravljičami, ampak le s pravljičami na splošno.

Velik interes za pravljič se je pojavil po drugi svetovni vojni, zato je tudi leta 1956 avtorica, prevajalka in urednica, Kristina Brenk (1911 – 2009), ustanovila *Zbirko pravljič Zlata ptica*. O povezanosti slovenske in bolgarske kulture priča tudi dejstvo, da je tri leta po ustanovitvi zbirke, torej leta 1958, v *Zbirki pravljič Zlata ptica* izšla zbirka *Živa voda in druge bolgarske pravljič*³ (47 pravljič⁴), avtorja

---

– pomisli na dober konec, Lenuh, Maček se oženi z lisico, Navihani petelin, Neumna žena, Neumni medved, Ovca Trpinka, Pepelka Mara, Pošast in carska hči, Pravični in krivični, Prebrisani kozel, Račun, Razumni starček, Slepí zmaj, Stari ljudje ne morejo, a znajo, Strašne zveri, Tepci, To je od moje žene, Vrabček išče koralno zrno, Vrabček sanja, Vrabec in lisica, Vrag in njegov učenec, Vrag in ovčar, Spas, Za bližnjega, Za potomce, Zakaj je žitni klas tako majhen, Zakaj se sonce ne ženi, Zlata deklica in Zvita lisica.

2. Bai Ganu - bolgarski kmetovalec v velemestu, Ded Joco opazuje (Vazov, Ivan), Hadži Ahil, zobozdravnik, Hiter dobiček - hitra izguba, Kojčo, Kraljevič Nevmkdo, Kurt Kann, Lev in človek, Mali tiskar, Najboljši prijatelj, Semenj in Siromakove besede.
3. Bom povedal, Brat in sestra, Bučko, Cesarjevičev sen, Cigan in ciganček, Čudežna skrinjica, Čudežna piščalka, Deček in veter, Dve sto dvajset zvijač, Golobradec, Gost, Kos, Kozel, klan, nezaklan, Lena nevesta, Lepo dekcle, Lev in človek, Lisica botruje, Maček, Medved je bolan, Medved in človek, Medvedova četa, Na obisku, Na svatbi, Naglica, Navihanec, Nerojeno dekcle, Neznani junak, Niso njegove, Oženil se je zajec, Pamet in siromak, Pametni pastirček, Pametno dekcle, Pravica in krivica, Prebrisani Peter, Razum in sreča, Sami so se osramotili, Siromakova beseda, Šla je starka po dmulje, Sonce in Luna, Lisica in pastir, Uspeh, Vila, Žal beseda, Zataknilo se je petelinu, Živa voda, Zlata pručka in Zlato jabolko.
4. Ilustracije Tone Kralj (1900 – 1975), prevod Matej Rode (1930 – 2012).

Rana Bosileka (pravo ime Genčo Negencov), znanega zbiralca ljudskega izročila in otroškega/mladinskega pisatelja. To je tudi prva zbirka bolgarskih pravljic, ki je bila namenjena mladim naslovnikom.

Posamezne bolgarske pravljice so izhajale v posebnih knjižicah, npr. leta 1962 *Kraljevič in obrt: bolgarska pravljica*⁵, Zbirka Cicibanova knjižnica. Naslednja pomembna zbirka je iz leta 1968: *Bolgarske ljudske pravljice*⁶ (45 pravljic⁷), avtor je Angel Karajličev.

Na osnovi zapisov v Cobissu v obdobju od 1968 do 2003 ni bilo objavljenih bolgarskih pravljic. V času od 2003 – 2018 so začeli ponovno izhajati prevodi posameznih pravljic v revijah *Ciciban* in *Cicido*, in sicer *Koliko je oslov*⁸, *Čarovnikove ptice*⁹, *Lisica in murenček pri mravljah*¹⁰, *Maček in lev*¹¹ in *Nikar tako hitro*¹².

V broširani izdaji, ki ni dostopna širši javnosti, vendar jo je bilo potrebno upoštevati za namen članka, sta leta 2012 izšla dva zvezka *Slovenskih pravljic 1 in 2*, v katerih sta objavljeni le dve bolgarski: *Dva soseda in revščina* ter *Petelinček in kamenje pada*.

Leta 2018 je v prevodu Jerneja Grobovska izšla zbirka bolgarskih, galicijskih, južnoruskih, ruskih in ukrajinskih pravljic avtorja A. H. Wratislava, z naslovom *Slovenske pravljice. Vzhodoslovanske pravljice*. Gre za prevod šestdesetih pravljic A. H. Wratislava iz leta 1889 v posrednem prevodu iz angleščine. Prevedenih je bilo pet bolgarskih pravljic: *Bog-Ded*, *Bolgarska prijaznost*, *Pepelka*, *Zlato jabolko in devet golobov*, *Živalski jezik*, vendar je zbirka dostopna le v obliki »tiska

5. Ilustracije Leo Koporc, prevod Viktor Smolej,
6. Brata junaka, Bratec in sestrica, Car z oslovskimi ušesi, Čarovnik in ptice, Človek in lev, Človek, kača in lisica, Dar iz srca, Darovana leta, Deček, ki je hotel vse vedeti, Ded in vnuk, Dragoceni kamen, Dva soseda in revščina, Dva starca in mesečina, Enooka, Gospodar, Gozd in sekire, Junaški petelin, Kakšni ljudje živijo po svetu, Kamenje pada z neba, Karkoli seješ – sebi seješ, Kdor ne dela, naj ne je, Kmet in dninar, Koliko je oslov, Ivanka in Marijka, Medvedka in drvar, Mlin za kače in kuščarje, Nehvaležna medvedka, Orač in gosi, Orač in medvedka, Ovčar in njegova žena, Pedenj mož, Pepelka Mara, Racman in opankar, Razvajena hči, Sestradani volk, Sin deda Todorana, Slepí zmaj, Stari ljudje, Štirideset bratov in njihova sestrica, Torba z lažmi, Volk je pač volk, Vrabček si išče zrno, Železni človek, Zviti Peter in gostilničar ter Zviti Peter in njegovo maščevanje.
7. Ilustracije Matja Vidic, prevod Katja Špur.
8. Prevod Katja Špur, priredba Anja Štefan, ilustracije Matjaž Schmidt. *Ciciban*, 2003.
9. Priredba Janko Dolenc, ilustracije Jelka Godec Schmidt. *Ciciban*, 2009.
10. Prevod Ljudmil Dimitrov, ilustracije Jelka Godec Schmidt *Cicido*, 2018.
11. Priredba Slavica Remškar, ilustracije Jelka Godec Schmidt, *Cicido*, 2018.
12. Prevod Ljudmil Dimitrov, ilustracije Jelka Godec Schmidt, *Cicido*, 2018.

po naročilu«. Ti dve zbirki slovanskih pravljic sta le informativno relevantni za namen pričujočega članka, ker so izbrane pravljice ponatis zbirke iz 19. st. in ker vključujeta le nekaj bolgarskih pravljic za odrasle.

2. Zbirka *Petelinček Kratkorepec in druge bolgarske ljudske o živalih*

Založba Mladinska knjiga je od svoje ustanovitve leta 1945, poleg revije *Ciciban* (1945 –) in *Cicido* (1998 –) ter okrog petdesetih zbirk za otroke in mladino, uspela ohraniti tri kakovostne zbirke, ki ne ustrezajo komercialnim kriterijem »najbolj prodajanih slikanic«, ne dosegajo tržnih kriterijev in niso vedno na repertoarju (*Marin Krpan*, *Muca Copatarica*, *Maček Muri in Mojca Pokrajculja*), pomembne pa so zaradi tega, ker poganjajo razvoj slovenske mladinske književnosti in pravljic (Kobe 2009). Tako kot je Oton Župančič svojo prvo pesniško zbirko za otroke, *Pisanice*, 1900, medbesedilno povezal s prvim pesniškim almanahom, *Pisanice (Pisanice od lepih umetnosti, 1779, 1780, 1781)*, tako je tudi Kristina Brenk zbirko *Čbelica* (1953 –) medbesedilno povezala z drugim pesniškim almanahom, *Kranjsko Čbelico* (1830). Zbirko *Zlata ptica* (1956 –) je poimenovala po slovenski identitetni pravljici *Zlata ptica*, ki je prva slovenska ljudska pravljica Matije Valjavca, iz leta 1852, objavljena v *Slovenski bčeli*, pod naslovom *Zlata tica*, ter v zbirki *Velike slikanice* (1967-). Vse tri kakovostne zbirke je ustanovila vizionarka Kristina Brenk, avtorica, prevajalka in urednica, ki je razvijala mladinski literarni sistem.¹³

V zbirki *Zlata ptica: zbirka najlepših pravljic in pripovedk iz svetovne književnosti* (1956 –) je bila leta 1956 kot prva objavljena knjiga *Zlata puščica in druge madžarske pravljice* (Brenk 1995). Kasneje so v tej reprezentativni zbirki izšle pravljice iz celega sveta, med drugimi tudi zbirka bolgarskih pravljic, z naslovom *Živa voda in druge bolgarske pravljice*, 1958, avtorja Rana Bosileka (1886 – 1958) in leta 2018 pričujoča zbirka petindvajsetih pravljic *Petelinček Kratkorepec in druge bolgarske ljudske o živalih*, avtorja Ljudmila Dimitrova in v prevodu študentov Lektorata za bolgarski jezik na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Nekatere izmed pravljic so bile že objavljene v revijah *Cicido (Lisica in murenček pri mravljah, 2018, Maček in lev, 2018, Nikar tako hitro, 2018)* in *Ciciban*, a v le-tej z drugimi prevajalci (*Koliko je oslov, 2003, Čarovnikove ptice, 2009*), ter v zbirki *Cicibanova knjižnica*, pod naslovom *Kraljevič in obrt, 1962*¹⁴.

Ljudmil Dimitrov, lektor za bolgarščino na Oddelku za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in prevajalec, je izbral pravljice ter napisal spremno besedo (25 pravljic). Pravljice je priredila Slavica Remškar in napisala tudi nekaj besed o priredbah, pod naslovom *Kdo drug bo pravljico povedal drugače*. Pričujoča zbirka je značilen primer tega, kako so bile pravljice, od »zlatega stoletja

---

13. O Kristini Brenk glej v prispevkih: Kobe (2001), Brenk (2017), Oliver (2012).

14. Zbirka *Cicibanova knjižnica*.

pravljic« (Zipes 2013), ko so bile namenjene odraslim, postopoma prirejane za mlade. Tudi pričujoča zbirka predstavlja tipičen primer. Ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja so prevajali in prirejali pravljice, ki so bile bolj socialnokritične. V prvi polovici 20. stoletja so bile pravljice socializacijsko sredstvo za ženske (*pisci in bralke*) (Zipes 2011). Po drugi svetovni vojni so pravljice bile namenjene otrokom in so zato prikazovale lepševani svet (Zipes 2014). Po letu 2004 pa postopoma izgubljajo socialno-kritično ost in postajajo infantilizirane (pogosta raba deminutivov in otroških besed, npr. lisička, medvedka, volčič, volkec). Linda Hutcheon v *Theory of Adaptation*, 2006, meni, da priredbe, v tem primeru pravljice, predstavljajo način razvoja in prilagajanja besedil novemu času in drugim prostorom. Slavica Remškar, ki je priredila pravljice za pričujočo zbirko, zapiše v spremenjeni besedi »kdo drug povedal drugače« je zbirka prilagojena otroškemu naslovniku, zato je Jelka Godec Schmidt tudi uporabila ilustracije poosebitev (pravljični liki so oblečeni v človeška oblačila, npr. hiška, lisica, mizica, nožice, petelin, repek, tačke, vol, vrabček, idr., nekateri živijo v svojih naravnih bivaliških, npr. jež pod koreninami, lisica v jami, drugi v človeških hišah se ogovarjajo, npr. babica medvedka, boter volk, teta lisica ipd.)

Pri prevajalskem projektu so sodelovali študenti¹⁵, ki so prevedli 41 pravljic, od katerih je 25 objavljenih (po abecedi): *Bolan zdravega nosi*, *Čisto za skupaj*, *Kdo je pomagal medvedki?*, *Kosovka, daj mi jajčece*, *Lisica in kozel v vodnjaku*, *Lisica in murenček pri mravljičah*, *Lisica lepotica*, *Lisica sodnica*, *Maček in lev*, *Miška, žaba in kuščar*, *Nabriti petelin*, *Nehvaležna medvedka*, *Nikar tako hitro*, *O lisici in mlinarju*, *O mogočnem levu in mali miški*, *Petelin junak in srebrna podkvice*, *Petelin, vrabec in lisica*, *Petelinček kratkorepec*, *Silni vrabec*, *Strašne zveri*, *Trduška, mehkuška in sladuška*, *Vinogradnik in kos*, *Vol in njegova družina*, *Vrabčkove sanje* in *Zakaj živijo ovce in pes v prijateljstvu*.

3. Materiali in metode primerjalne analize

V članku je uporabljena kvantitativna analiza (primerjalna analiza petindvajsetih bolgarskih pravljic) in kvalitativna metoda pedagoškega raziskovanja, in sicer primerjalna literarna analiza, podobnosti in razlike (pravljični junaki, čas, kraj). V uvodu so predstavljene podobnosti in razlike primerjalne literarne analize (Max Lüthi), s slovenskimi živalskimi pravljicami oz. *Tipnim indeksom slovenskih živalskih pravljic*. *Živalske pravljice in basni* Monike Kroprej Telban (2015).

---

15. Cvetkova, Magdalena; Gende, Jure; Meterc, Petra; Tratnik, Matej; Vidmar, Urška, 1992 – ; Zavašnik, Nina, 1985 – in Zupančič, Gašper. Včasih bi bilo smiselno pregledati izvirnik ali prevod ali priredbo in premisliti pojme, kot so npr. pripev, vinogradnik ..., ali naslove ipd., vendar to presega namen pričujočega članka.

4. Rezultati primerjalne analize

Na temelju primerjalne analize zbirk pravljic iz let 1939, 1959 in 1968 ter izdaje iz leta 2018, so vidne podobnosti in razlike v prevodih in/ali priredbah.

<p><i>Vrabček sanja</i> Sredi velikega gozda je na drevesu v gnezdu zaspal siv vrabček in sanjal čudne sanje. [...] V <u>sanjah</u> je vzdihnil siromašni vrabček. (Karajličev 1939: 100)</p>	<p><i>Vrabčkove sanje</i> Sivi vrabček je zaspal v gnezdu in je sanjal nenavadne sanje. Pomladni vrt. Z visokih dreves se usipajo beli cvetovi. [...] V <u>spanju</u> je vrabček zavzdihnil [...] (Dimitrov 2018: 125)</p>
<p><i>Strašne zveri</i> Nekoč se je odločil osel, da pobegne od ljudi daleč v gozd. Na poti ga je srečal star oven in ga vprašal [...] [...] »Prišlo je danes v hišo meso, Ponuja se nam kar samo.« (Karajličev 1939: 54, 57)</p>	<p><i>Strašne zveri</i> Osel je bežal v gozd. Sreča ga oven in ga vpraša [...] [...] Še zdaj smrdi in se suši, kar smo ulovili. Pred jamo zdaj visi, kar smo <u>ubili</u>. (Dimitrov 2018: 47)</p>
<p><i>Kos – bos</i> Zvil si je kos bos gnezdo in znesel jajčka. Pod gnezdo pride botra lisica [...] (Bosilek 1959: 95)</p>	<p><i>Kosovka, daj mi jajčece</i> Kosovka in kos sta si spletna gnezdo na bukvi pri izviru studenca. Kosovka je valila jajca. Kos ji je nosil hrano in prepeval. Ko kosa ni bilo doma, pa pride lisica [...]. (Dimitrov 2018: 32)</p>
<p><i>Šla je starka po drnulje</i> Šla je starka po drnulje. Komaj spleza na drvo, je že <u>medved</u> [...]. [...] »Nikar me, starke, ne pojej. Stara sem, prestara. Pridi zvečer k meni na dom. Lepe vnukinje imam. Ena je mehka, druga je trda in najmlajša je posihmal. Izbral si boš tisto, ki ti bo najbolj všeč. (Bosilek 1959: 114)</p>	<p><i>Trduška, mehkuška in sladuška</i> Nekoč je neka babica v gozdu nabirala drva. Srečal jo je lačen <u>volk</u> [...] [...] Zdaj grem domov. Pridi k moji hiši zvečer, ko bodo dekleta doma. Pa si boš izbiral. Zlahka si boš zapomnil, imajo lepa imena: najstarejša je Trduška, srednja je Mehkuška, najmlajša Sladuška. (Dimitrov 2018: 64-5)</p>
<p><i>Nehvaležna medvedka</i> Neki kmet je odšel v gozd po drva. Stopal je med drevjem in naletel na jamo, globoko za dva odrasla človeka. V jami pa je – medvedka. Vrtil se naprej in nazaj in renči. Čaka lovca, ki je bil izkopal jamo, da bi jo spravil iz nje. (Karajličev 1968: 48)</p>	<p><i>Nehvaležna medvedka</i> Neki kmet je šel z vozom lojtrnikom v gozd po drva. Ko se je pripeljal že daleč v gozd, zasliši čudno renčanje. Kot bi prihajalo izpod zemlje. Gre previdno s poti med drevje in zagleda – v jamo, globoko za dva človeka, je padla neprevidna medvedka. (Dimitrov 2018: 110)</p>

<p><i>Junaški petelin</i> Sedeč na osličku, se je dedek Pešo vračal s sejma. Pozibaval se je in si po tiho prepeval. Ko je prijahal do lesenega mostu nad reko v bližini vasi, je vzpodbodel oslička, da bi hitreje stopil, in mu je zavpil: »Hej, Marko!« [...] Petelin se je napotil v vas, da bi razveselil ubogega <u>deda Peša</u>, <u>lev</u> pa je odšel v gozd. (Karajličev 1968: 53, 57)</p>	<p><i>Petelin junak in srebrna podkvice</i> Dedek Pešo se je na oslu počasi vračal s sejma. Ko je prispel do reke, je osla malo pognal, da ne bi bil z njim tam na mostu komu v napoto. [...] <u>Petelin Pešo</u>¹ ni rekel nič. S srebrno podkvice okrog vratu se je ponovno vrnil v svojo vas. Lahko si mislite kako je bil <u>dedek Pešo</u> vesel petelinčka in podkvice! Ubogi stari osel pa tudi, saj je končno dobil svojo podkev nazaj. (Dimitrov 2018: 73, 81)</p>
---	--

5. Max Lüthi in literarna analiza

Na podlagi literarne teorije Maxa Lüthija, *Evropska pravljica: oblika in narava*, na zbirko bolgarskih pravljic, je razvidno, da so tudi bolgarske pravljice umetniško oblikovane ter da predstavljajo »portret človeka«, ki ni le bolgarski, ampak evropski ali celo univerzalni človek, saj številne bolgarske pravljice najdemo v priznanem mednarodnem indeksu pravljic Hans Jörg Utherja.

1. Enodimenzionalne – vse izbrane bolgarske pravljice, ki so le enega tipa oz. so le živalske pravljice, so enodimenzionalne, saj nastopajo govoreče živali, ki jih je tudi Jelka Godec Schmidt narisala kot antropomorfne (oblečene živali, hodijo na dveh nogah, pojejo, plešejo ipd.). Ni začudenja, ki je značilno za dvodimenzionalnost in avtorske ter sodobne pravljice, ko spregovorijo živali in se obnašajo kot ljudje.

2. Ploskovitost (linearnost) – v pravljicah je neločljivo prikazan realni in pravljичni svet govorečih živalih, četudi so preko živali prikazani ljudje, predvsem kot družina (domači, moji domači); babica (babica, medvedek, mravljica ...), botra/boter, dedek, oče, mati, brat/ec, sestra idr. Najpogosteje nastopajo ljudje in/ali poosebljene živali, ki opravljajo podeželska dela (drvar, kmet, lovec, pastir ...), odnosi med njimi so ploskoviti, brez globljih odnosov. Dogajalni prostor je največkrat gozd, kot tudi pašnik, kurnik, breg, njiva, potok, luknja, mlin, hlev, votlina, vrt, hiša ipd. Pomembno vlogo ima hrana oz. potreba po hrani, zato tudi pogosta omemba mlina in mlinarjev, pašnika, shrambe. Hrana je predvsem kuhana (juha, petelinja juha, kuhana večerja ...) in tudi pečena (pečen petelin/pišče/tele), čeprav se pojavljata tudi nabiralništvo (drva) in lov. Osrednje dogajanje je socialno oz. socialna pravičnost, kar je značilnost za ljudske pravljice, ki so bile sprva namenjene odraslim. S priredbami, kakršna je tudi pričujoča, dodajanjem slogovno zaznamovanih besed (pomanjševalnice), so pravljice prirejane za otroke. S tem se izgubi ali vsaj omili njihovo socialnokritično sporočilo.

3. Abstraktni slog – ob upoštevanju, da so izbrane predvsem živalske pravljice, ima zgradba eno dogajalno linijo in nima epizod, kar je značilnost t. i. *čarobnih pravljic*. Tudi v bolgarskih pravljicah so poosebljeni živalski liki *potniki* (npr. potovati skupaj,

bova potovala, sva potovala, popotnik, pot je dobra/zelo dolga, nadaljevati pot ipd.), saj se tudi pojem poti pojavlja pogosto. Pravljično dogajanje je predstavljeno tudi kot *popotovanje* – odhod od doma, dogodivščine (gozd/votlina/vodnjak) in vrnitev domov. Pojavljajo se pravljicična števila, najpogosteje tri (babice/hčerke/jajčeca/kokoške/medvedke ...). Bolgarske pravljice vsebujejo metalizacijo (srebro, zlato, [železna] podkev) in mineralizacijo (biser, diamant, kamen, marmor) predmetov in živih bitij, nekaj tudi iz Vzhoda (biseri, diamanti). Pojavljajo se skrajnosti (dobro – slabo, zdrav – bolan, star – mlad, bogat – reven, pameten – neumen ipd.). Osrednje dogajanje je poroka/svatba, saj gre za živalske in ne čudežne pravljice, ki vsebujejo vse tri iniciacijske dogodke: rojstvo – poroka – smrt.

4. Izolacija in univerzalna povezanost – junaki pravljic so najmlajši (hčerka/medved/volk ...). Dogajanje je čudežno (govoreče živali). Pojavljajo se ponavljanja: hitro hitro; počakaj počakaj; kam? Kam?; nič nič; potrpi, botra, potrpi.

5. Sublimacija in vsevklučenost – junaki oz. poosebljene živali se trudijo, da pridobijo hrano/pijačo, da preživijo, da premagajo antagonista, zato veliko potujejo in so svobodni. V izbranih besedilih je spolna tematika oslABLJENA oz. je sploh ni, razen mimobežnih aluzij. Psihoanalitične teorije bi iskale vzročno povezanost med številnimi motivi (krajšanja/poudarjanja/sekanja) repa (*Lisica Lepotica*, *Petelinček Kratkorepec*, *Zvitorep/ka*). Pravljične živali so hkrati enotne in mnogotere, saj simbolizirajo ljudi, medčloveške odnose in življenjska vprašanja, npr. zlorabo človeškega zaupanja v kontekstu institucij ideologije (duhovnik, molitev, nuna, samostan; car, carica, kralj; vodja črede in čreda), socialno pravičnost (*Lisica Sodnica*), narcizem (*Vrabčkove sanje*). Poleg prevladujočih značilnosti je mogoče v pravljici *Čisto za skupaj* najti značilnosti indoevropskega izročila, ki tematizira indijske kaste in neprehodnost kastnega sistema preko poroke revnega lika (sin mišek), ki se želi poročiti v višji ekonomski in socialni razred (sonce, veter, oblak ...), vendar je pri tem temeljnega pomena vnaprejšnja kastna neprehodnost. Ta motiv je prevzet iz Pančatantre.

6. Primerjalna analiza pravljicnih tipov/motivov

V tem poglavju bo predstavljena primerjalna literarna analiza bolgarskih pravljic, na temelju *Tipnega indeksa slovenskih ljudskih pravljic* Monike Kropelj Telban iz leta 2015 in mednarodnega indeksa.

– *Bolan zdravega nosi* ATU 4 *Bolni nosi zdravega / Sick Animal Carries the Healthy One*, predstavlja tip oz. motiv, ki je podoben pravljici J. in W. Grimma, *Lisjak in gospa mati*. M. Kropelj Telban je na Slovenskem našla več kot 40 variant, od Beneške Slovenije (*Lisica in volk*), F. Erjavca, do rezijanskih variant (*Lisica služi kot dekla pri Kaucovih*, najde krajcar in se odpravi z lisjakom v Rim), pri čemer sta najpogostejša literarna lika volk in lisica (*Wukić no lesyčica*, *Uk an lisica*) idr.

– *Čisto za skupaj* ATU 2031 *Stronger and Strongest/Močen in močnejši*, je pravljicni motiv znan iz Ezopove basni in iz *Kalile in Dimne*.

– *Kdo je pomagal medvedki?* ATU 76 Volk in štorclja/The Wolf and the Crane – ta pravljica bi lahko bila tudi ATU 155 Nehvaležnost je plačilo sveta, ki sicer tematizira tudi sociocentrizem – pomoč s stališča žrtve in ne s stališča zdravilca ali ranocelnika ali orodja, ki ga imajo pri sebi, saj zdravijo medvedko oz. nadrejenega (volk z vodo, lisica z medom, jež z bodicami) in ne zahtevajo plačila. Štorclja, ki ima pravo orodje in izvleče zataknjeno kost iz medvedkinoga grla, pa »zahteva plačilo«, in sicer skledo sladke kaše. Ta pravljica bi lahko bila tudi antipravljica (Lüthi 1987: 54), ker ima »nesrečen konec«. Lik nehvaležne medvedke je negativen, predstavlja antivrednoto (nehvaležnost), za razliko od hvaležnosti in pomoči.

– *Kosovka, daj mi jajčece* ATU 56 Lisica s pomočjo zvijače ugrabi srake (The Fox Through Sleight Steals the Young Magpies) – znan srednjeveški motiv in geslo v EM/EP. V tej pravljici se pojavlja t. i. slepi motiv¹⁶ Ikarjevega leta, ko lisica hoče ugrabiti kosove mladiče in si zato naredi krila: »Še žal ti bo. Iz (praprotnih) listov si bom naredila krila, priletela bom gor, požrla vsa jajca, tebe, s kostmi in perjem vred, in še tvojega kosa, ko se vrne.« (Dimitrov 2018: 34).

– *Lisica in kozel v vodnjaku* – ATU 32 Volk se spusti v vodnjak v enem vedru in reši lisico v drugem / The Wolf Descends Into the Well in One Bucket and Rescues the Fox in the Other.

– *Lisica in murenček pri mravljicah* ATU 280A Mravlja in muren / The Ant and the Cricket – v zbirki bolgarskih živalskih pravljic so številne povezave z motivi Ezopovih basni, tudi pričujoča. Najpogostejša razlaga te pravljice se nanaša na pregovor »Brez dela ni jela«. Vendar, če pogledamo globlje, lahko opazimo, da se Ezopova basen in številne variante v bistvu nanašajo na 10. poglavje Platonove *Države* – Za pesnike ni prostora v državi (Politela X 1-8), saj poosebljeni muren, ki pooseblja umetnika (glasbenika in pesnika) ter splošno kulturo, ponudi mravljicam (delavkam, delavskemu razredu, proizvajalcem – »Mravlje smo se vse poletje trudile, da smo napolnile shrambe« (Dimitrov 2018: 22) – svoje (nematerialno) delo oz. pesem: »vas razveselim s svojimi pesmicami« (Dimitrov 2018: 21).

– *Lisica lepotica* ATU 2 Ribarjenje z repom (The Tail Fisher); *ATU*15A Zakaj ima zajec kratek rep? Why does the rabbit have a short tail. Tudi v tej pravljici najdemo slepi motiv narcizma.

– *Lisica sodnica* ATU 51*** Lisica, razsodnica pri delitvi plena (The Fox as Umpire to Divide Cheese); ATU 154 Lisica in deli telesa (The Fox and His Member); ATU 293 Človeški udi se puntajo; ATU 51 Levji delež (The Lion's Share). Pravljični tip/motiv izvira iz zbirke indijskih (živalskih) pravljic *Kalila in Dimna*, v Sloveniji je znana v variantah *Jež, miška in lisica* in *Veverica in merkovica* (opisa) v varianti A. M. Slomška (Kropej 2015: 139).

---

16. »Slepi motiv« Lüthi imenuje »le element, ki je povsem brez funkcije. [...] Slepi motiv za pravljico ni balast, temveč znak nevidnih, a vendar učinkovitih povezav« (Lüthi 2012: 70 – 71).

– *Nabriti petelin* ATU 61 Lisica in petelin (The Fox Persuades the Cock to Crow with Closed Eyes) – v izbranih bolgarskih pravljicah najdemo tudi socialno kritiko ideologij. Lisjak (duhovnik) pregovori petelina (vernika), da poje (verjame) z zaprtimi očmi oz. da slepo verjame nadrejenim. Ta čas ga ideolog zgrabi in želi pojedsti. Pričujoča varianta vključuje inventiven obrat, ko podrejeni (petelin) prosi lisico/lisjaka (duhovnika), da se z molitvijo zahvali za dar (žrtev). Ta čas, ko lisica moli, pa petelin, ki je konsolidiral svojo notranjo moč, si vzel čas za premislek in spregledal vlogo lisice/lisjaka (duhovnika) – pobegne. Motiv je srednjeveški, iz 7. st., pojavlja pa se tudi v zgodbah o (lisjaku) Renartu (12. st.). Zanimivi sta slovenski varianti, in sicer Prešernova, z obratom, ko petelin pobegne lisici, ter varianta A. M. Slomška.

– *Nehvaležna medvedka* ATU 155 Kača vrnjena v ujetništvo – Nehvaležnost je plačilo sveta (The Ungrateful Snake Returned to Captivity) Tudi ta pravljčni tip izvira iz antične literature oz. Ezopovih basni. M. Kropelj Telban navaja okrog 20 slovenskih variant z naslovi, npr. Nehvaležnost je plačilo sveta, Stara Hvaležnost je umrla ipd. V sodobni uporabi pa najdemo frazem črna nehvaležnost, ki pomeni veliko nehvaležnost.

– *O lisici in mlinarju* ATU 545 Obuti maček (The Cat as Helper) – prvi del pravljice je atipičen, drugi del se medbesedilno navezuje na najbolj znano verzijo Charlesa Perraulta, *Obuti maček* (1697). Zanimivo je, da je v bolgarski varianti »čarobni pomočnik« žival ženskega spola, kar s sociološkega vidika (Zipes 2012:) govori o načinu ekonomske in socialne promocije – preko moških ali žensk.

– *O mogočnem levu in mali miškici* ATU 75 Pomoč malih/The Help of the Weak – to je pravljčni tip/motiv, ki je znan v vseh kulturah, vse od prvih pisnih virov v Ezopovih basnih, ki so v srednjeveških krščanskih legendah dobile nov pomen: »Toda mnogi, ki so prvi, bodo zadnji, in zadnji bodo prvi«. (Mt 19, 16-30, LK 18, 18-30).

– *Strašne zveri* ATU 130 Popotne živali prenočujejo (Bemenski muzikanti)/The Animals in Nights Quarters (Bremen Town Musicians), to je podoben motiv kot pravljica *Vol in njegova družčina*, kar je obravnavano v nadaljevanju članka.

– *Trduška, mehkuška in sladuška* ATU 15/The Theft of Food by Playing Godfather. Znan pravljčni motiv, ki govori o stereotipni podobi antagonistov – mačke in miši, v slovenskem prevodu je sicer dobil druge pomene.

– *Vinogradnik in kos* *ATU 71* Kos in Marec/The Blackbird and March – pri tej bolgarski pravljici je veliko podobnosti s slovenskimi živalskimi pravljicami, npr. *Kos in Brezen* (V. Vodnik, 1790, 1798), kot tudi drugimi različicami, predvsem pa obstaja povezava z vremenskim spremembami oz. štirimi letnimi časi (npr. *Vremenska modrost*, *Vremenski verz* in *Vremenski pregovor*) (Kropelj Telban 2015: 184).

– *Vol in njegova družčina* ATU 130 Popotne živali prenočujejo (Bemenski muzikanti)/The Animals in Nights Quarters (Bremen Town Musicians). *Volk in njegova družčina* in *Strašne zveri* – v Utherjevem tipnem indeksu je to ATU 130 *Popotne živali prenočujejo (Bemenski muzikanti) / The animals in nights quarters (Bremen Town Musicians)*. Okvirna pripoved je tipična: zavržene živali se odpravijo

na pot, srečajo različne preizkušnje (živali) in na koncu s skupno socialno akcijo in pesmijo (kulturo) v tretjem življenjskem obdobju premagajo razbojnike (kapitalizem). Socialno noto pravljice je tudi Joseph Campbell omenil v spremni besedi Grimmovih pravljic, kot srednjeveški motiv potujočih pevcev in trubadurjev. Jack Zipes pa omenja socialni kontekst pravljice, potrebo po solidarnosti in revoluciji.

– *Vrabčkove sanje* – ATU 244 Vran v sposojenem perju/The Raven in Borrowed Feather – Številne Ezopove basni in živalske pravljice so se tako skrčile, da so v jeziku vidne le kot motivni drobci ali slepi motivi (Lüthi 2012:70-71). Tudi pričujoči motiv je možno najti v pregovorih: bahati/kititi/krasiti/ponašati/postavljati/šopiriti se s pavjim/tujim perjem. V nekaterih bolgarskih pravljicah najdemo tudi slepe motive, npr. v tej pravljici motiv Narcisa in vode oz. zrcala.

V članku so predstavljene izbrane slovenske in bolgarske pravljice, ki imajo isto številko v Utherjevem tipnem indeksu. Ne glede na podobnosti, se slovenske in bolgarske pravljice tudi razlikujejo. Ostale bolgarske živalske pravljice (*Maček in lev, Miška, žaba in kuščar, Nikar tako hitro, Petelin junak in srebrna podkvice, Petelin, vrabec in lisica, Petelinček kratkorepec, Silni vrabec in Zakaj živijo ovce in pes v prijateljstvu*) so zanimive, vendar presegajo namen pričujočega članka, ker združujejo kombinacijo več pravljličnih tipov in imajo več variant, zato bo primerjalna analiza neobravnanih pravljic namenjena nadaljnjemu raziskovanju.

7. Zaključek

Bolgarske pravljice so v slovenski literarni zgodovini prevajane že 120 let, od dveh pravljic v zbirki *Venec slovanskih povestij: prevodi iz raznih slovanskih jezikov*, 2 (1898), do relevantnih zbirk, ki so jih zbirali znani avtorji, npr.: Angel Karajličev, *Pri ognjišču: zbirka bolgarskih narodnih pravljic in pripovedk*, 1939; Ran Bosilek, *Živa voda in druge bolgarske pravljice*, 1958; Angel Kraljčev, *Bolgarske ljudske pravljice*, 1968; Ljudmil Dimitrov, *Petelinček Kratkorepec in druge bolgarske ljudske o živalih*, 2018.

Zadnja zbirka je značilen primer, kako so bile pravljice od »zlatega stoletja pravljic«, ko so bile namenjene odraslim, postopoma prirejane za mlade, med drugim tudi tu obravnavana zbirka. Na temelju primerjalne literarne analize je razvidno, da so bile v 19. stoletju prevajane in prirejane pravljice, ki so bile bolj socialno-kritične ter namenjene predvsem odraslim. V prvi polovici 20. stoletja so bile pravljice socializacijsko sredstvo – pisci/zbiralci in bralke. Po letu 1950 so bile namenjene otrokom in so idealizirale svet. Po letu 2004 pa izgubljajo socialno-kritično ost in so infantilizirane (pogosta raba pomanjševalnic in otroških besed, npr. lisička, medvedka, volčič, volkec. Pričujoča zbirka bolgarskih pravljic je prilagojena ciljnemu otroškemu naslovniku, zato je Jelka Godec Schmidt v svojih ilustracijah živalske like antropomorfizirala (pravljlični liki so oblečeni v človeška oblačila, nekatere živali živijo v svojih naravnih bivališčih, druge v človeških, med seboj se ogovarjajo, npr. babica, boter, teta ipd.).

S primerjalno literarno analizo bolgarskih in slovenskih pravljic – *Tipni indeks slovenskih pravljic* Monike Krojej Telban iz leta 2015, lahko najdemo številne podobnosti in razlike. M. Krojej Telban v knjigi definira živalske pravljice in jih klasificira. Zato je zanimivo, da zbirka bolgarskih pravljic nosi naslov *Petelinček kratkorepec*, saj je, v skladu s folkloristično teorijo, pravljični lik – lisjak oz. lisica je najpogostejši literarni lik, tudi v pričujoči zbirki, kar lahko ugotovimo na podlagi kvantitativne analize ključnih besed v kontekstu: lisica (263), petelin (134), miška (120), volk (95), medved (69), pes (64), kos (50), ovca (50), lev (40), vrabec (35) idr.. M. Krojej Telban pri nastajanju pravljic, posebej živalskih, poudarja pomen indijske zbirke *Pančatantra*, Ezopovih *Basni*, srednjeveške zbirke *Roman de Renart* (Zgodbe o lisjaku), tudi gesla v *Enzyklopädie des Märchens* in variant pravljичnega tipa.

Na podlagi literarne teorije Maxa Lüthija, *Evropska pravljica: oblika in narava*, na zbirko bolgarskih pravljic, je razvidno, da so bolgarske pravljice umetniško oblikovane, v procesu literarne recepcije tudi prilagajane otroškemu naslovniku. Hkrati pa predstavljajo »portret človeka«, ki ni le bolgarski človek, ampak je evropski ali celo univerzalni, saj številne bolgarske pravljice najdemo v mednarodnem priznanem indeksu pravljic Hans Jörg Utherja, kar pomeni, da se individualizirana univerzalnost bolgarskega jezika, literature in kulture zrcali tudi v obravnavani zbirki.

LITERATURA

- Bosilek 1958:** Bosilek, R. *Živa voda in druge bolgarske pravljice*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1958.
- Brenk 1995:** Brenk, K. Zlata ptica. // *Traditiones (Ljubljana)*, 1995, 453 – 456.
- Brenk 2017:** Brenk, K. Pogled na svoje delo. // *Otrok in knjiga*, 2017, 114 – 116.
- Dimitrov, Remškar, Godec Schmidt 2016:** Dimitrov, L., Remškar S., Godec Schmidt, J. Lisica in murenček pri mravljah: bolgarska ljudska. // *Cicido: revija za predšolske otroke*, sept. 2016, 8 – 13.
- Dimitrov, ur. 2018:** *Petelinček Kratkorepec in druge bolgarske ljudske o živalih*. Ur. L. Dimitrov. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2018.
- Dimitrov, Godec Schmidt 2018:** Dimitrov, L., Godec Schmidt, J. Nikar tako hitro: bolgarska pravljica. // *Cicido : revija za predšolske otroke*, jan. 2018, 6 – 10.
- Dolenc, Godec Schmidt 2009:** Dolenc, J., Godec Schmidt, J. Čarovnikove ptice / po bolgarski ljudski pravljici . // *Ciciban*, sep. 2009: 20 – 21.
- Fol 1942:** Fol, N. *Svatba miške Miki*. Ljubljana: Narodna tiskarna, 1942.
- Gabršček 1898:** Gabršček, A. *Venec slovanskih povestij: prevodi iz raznih slovanskih jezikov. Knj. 2*. Gorica: Goriška tiskarna A. Gabršček, 1898.
- Karalijčev 1939:** Karalijčev, A.. *Pri ognjišču : zbirka bolgarskih narodnih pravljic in pripovedk*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1939.
- Karalijčev 1968:** Karalijčev, A. *Bolgarske ljudske pravljice*. Maribor: Založba Obzorja, 1968.
- Kobe 2001:** Kobe, M. Ob 90-letnici Kristine Brenkove. // *Otrok in knjiga*, 2001, 86 – 89.

- Kobe 2009:** Kobe, M. Utrinki spominov na dr. Kristino Brenkovo. // *Otrok in knjiga*, 2009, 97 – 98.
- Krojej Telban 2015:** Krojeje Telban, M. *Tipni indeks slovenskih ljudskih pravljic. Živalske pravljice in basni*. Ljubljana: Založba ZRC, 2015.
- Kus 1940:** Kus, Viljem. *Šopek bolgarskih pravljic*. Kamnik: Tiskarna Slatnar, 1940.
- Lenardič 2012:** Lenardič, Marek. *Slovanske pravljice, 2 zv.* Ljubljana: Human rights društvo za človeške pravice, 2012.
- Lüthi 2011:** Lüthi, Max. *Evropska pravljica: forma in narava*. Ljubljana: Sophia, 2011.
- Oliver 2012:** Oliver, M. Veliki avtorji za male bralce in pisani svetovi Kristine Brenkove. // *Otrok in knjiga*, 2012, 100 – 101.
- Rode, Slana 1955:** Rode, M., Slana, F. *Zlato dekle : bolgarske narodne pravljice*. Maribor: Obzorja, 1955.
- Smolej, Koporc 1962:** Smolej, V., Koporc L. *Kraljevič in obrt*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1962.
- Štefan, Špur, Schmidt 2003:** Štefan, A., Špur, K., Schmidt, M. Koliko je oslov: bolgarska ljudska. // *Ciciban*, apr. 2003, 6 – 7.
- Tratnik, Remškar, Godec Schmidt 2016:** Tratnik, M., Remškar, S., Godec Schmidt, J. Maček in lev: bolgarska ljudska pravljica. // *Cicido*, letn. 19, № 1 (sep. 2016), str. 18 –.
- Uther 2011:** Uther, H. J. *The types of international folktales: a classification and bibliography: based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia = Academia Scientiarum Fennica, 2011.
- Zipes 2011:** Zipes J. Who's Afraid of the Brothers Grimm? Socialization and Politization Through Fairy Tales. // *Fairy Tales and the Art of Subversion*. London: Routledge, 2011.
- Zipes 2013:** Zipes, J. *The Golden Age of Folk and Fairy Tales from the Brothers Grimm to Andrew Lang*. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2013.
- Zipes 2014:** Zipes, J. Ernest Bloch's Enlightened View of the Fairy Tale and Utopian Longing. // *Grimm Legacies: The Magic Spell of the Grimm's Folk and Fairy Tales*. Princeton University Press, 2014.
- Wratislav 2018:** Wratislav, A. H. *Slovanske pravljice. Vzhodnoslovanske pravljice*. Prev. J. Grobovšek. Šmarješke Toplice: Stella, 2018.

Milena Mileva Blažič

Univerza v Ljubljani (Slovenja)

✉ milena.blazic@guest.arnes.si

Milena Mileva Blažič, redna profesorica na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani s področja humanistike oz. literarne vede, se ukvarja z mladinsko književnostjo, pravljicami in slikanicami.

Преводна рецепција на литературни произведения
Преводна рецепција на литературни дела
Prevodna resercija literarnih del

КНИГАТА-СЛИКОВНИЦА ПРЕТХОДНИЦА НА КНИГАТА

Весна Мојсова-Чепишевска
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“

ДЕТСКАТА КНИЖКА – ПРЕДВЕСТНИК НА КНИГАТА

Весна Мойсова-Чепишевска
Универзитет „Св. св. Кирил и Методиј“, Скопие

Резюме. Това, което придава уникална творческа форма на детската книжка, е фактът, че текстът и илюстрацията в нея изграждат едно цялостно съдържание чрез ритъма, движението, напрежението, изгледа на страницата и цялостния дизайн. Настоящата тема въз основа на примери от македонската и словенската литература и култура се позовава и разработва именно тази теза. Специфичната поетика на детската книжка превръща **нейния читател** едновременно в **зрител и слушател** и точно от тази перспектива се създава **бъдещият нов читател**. Ето защо той е истинският мост към самата книга.

Ключови думи: книга; детска книжка; зрител-слушател-читател

THE PICTURE BOOK – PREDECESSOR OF THE BOOK

Vesna Mojsova Chepishavska
Ss. Cyril and Methodius University in Skopje
„Blaze Koneski“ Faculty of Philology

Abstract: What makes the picture book a unique art form is precisely the fact that text and image contribute to the full significance, through the rhythm, the movements, the tension, the layout of the page and the overall design. This paper tries to show all this through examples of Macedonian and Slovenian literature and culture. In fact, the specific poetics of the picture book makes **the reader of the picture book** at the same time a **spectator and a listener**, and from that

perspective, **the next new reader** is being created. That is why it is the right bridge to the book itself.

Keywords: Book, Picture Book, Audience-Listener-Reader

SLIKANICA KOT PREDHODNICA KNJIGE

Vesna Mojsova Chepishavska

*Univerza Sv. Ciril in Metod - Skopje
Filološka fakulteta Blaže Koneski*

Izveček: Slikanica je unikatna umetniška oblika prav zato, ker besedilo in slika skupaj, preko ritma, gibov, napetosti, videza strani in celotnega oblikovanj a prispevata k polnemu pomenu. V prispevku skušamo to pokazati na primerih iz makedonske in slovenske literature in kulture. Zaradi specifične poetike slikanice postane njen **bralac** hkrati tudi **gledalec** in **poslušalec** in prav to naredi **prihodnjega novega bralca**. Zato je slikanica pravi most do knjige.

Ključne besede: knjiga; slikanica; gledalec-poslušalec-bralac

Ни малку не е едноставно да се одреди што се spaѓа во доменот на литературата за деца. Така многу дела уште од создавањето од страна на самиот автор се вклучени во фондот на литературата наменета за деца, но има и доволен број дела кои самите деца ги избрале како интересни и возбудливи четива и со тоа тие самите се приклучиле кон овој фонд. Улогата на книжевноста за деца е во воспитувањето, но и во развивањето сенс за убавата книжевност. Со правилен избор и со читање книги за деца, детето на природен начин се воведува во тој свет. Така со читање од мали нозе се трасира пат детето да ја засака книгата и потоа таа да му стане животна потреба и во подоцнежните години.

Статусот што литературата за деца го има во општественото и културното живеење и на детето, но и на возрасниот, произлегува од нејзиниот третман „како поткатегорија или поткласа на литературата воопшто (Тодорова 2012: 11)“. Така што се чувствува дека оваа литература има третман на една **маргинална култура во однос на доминантната култура**. „Исто како што литературите на колонијалните земји мораа да се борат против доминантната култура, така и детската литература (како концепт) мора да се бори против академската хегемонија на литературата за да добие какво било признание (Hunt 1992: 2 – 3, според Тодорова 2012: 12)“. Оваа „периферна позиција“ на литературата за деца овозможува поголема слобода за манипулација на текстовите во форма на изоставување, скратено издание или адаптација (Shavit vo Lathey 2006: 26 – 39, според Тодорова 2012: 12). Ако се тргне од целната публика, на литературата за деца, според Рита Оитинен, едноставно може да

се гледа како на **литература која ја читаат тивко децата и која им се чита гласно на децата**, „додавајќи дека, сепак, обично тој што одлучува што е литература а што не е возрасен“ (според Тодорова 2012: 11, означеното е мое). Од друга страна, со оглед на тоа што детството не е стабилен концепт, и од литературата за деца не може да се очекува да промовира стабилен систем (според Тодорова 2012: 10).

Сепак, како најголем грев во литературата за деца се посочува нејзината дидактичност/поучноста. Впрочем таа, самата за себе, не е воопшто лошо обележје на литературата за деца. „Прекрасно е ако литературата може да е конкурира на жестоката визуелност која неконтролирано го освојува светот на детството. А дидактичноста на литературата за деца е само обратен мимезис, во неговата смисла да се препознае светот (Владова 2001: 17)“. Бруно Бетелхајм во својата книга „Значењето на сказната“ вели: „За да го задржи вистински вниманието на детето, **една приказна мора да го забавува и да ја поттикнува неговата љубопитност**; ама за да му го збогати животот, таа **мора да ја поттикне неговата фантазија; мора да му помогне да го развива својот интелект и да ги објаснува своите чувства**; мора да биде во согласност со неговите ставови и стремежи; мора во целост да ги признае неговите тешкотии, истовремено укажувајќи на решенијата на проблемите што го вознемируваат. Накусо, **приказната треба во исто време да биде поврзана со сите аспекти на личноста на детето**.“ (цитирано според Владова 2001: 24 – 25, означеното е мое). Но, „секоја култура има различни очекувања од детето како читател и се соочува со различни идеолошки прашања“, вели Тодорова (2012: 12).

На сите деца им треба стекнување навика најпрвин за слушање, а потоа и за читање сказни, приказни, книги. Во тој поглед особено се значајни сликовниците преку кои детето почнува да го развива чувството за потреба од слушање кое во поголема возраст прераснува во потреба за (самостојно) читање. А токму сликовницата ја игра големата улога на претходница на книгата за деца и на книгата воопшто. Иако детето не е свесно што му даваме во рака кога му ја подаваме сликовницата, тоа сепак може да го препознае убавото, а подоцна и квалитетното. Онаа сликовница што ќе му се допадне на детето, токму таа се чита многу пати зашто едноставно детето преку повторувањето учи. Секоја нова средба со саканата сликовница е и ново доживување. Затоа и не смее да се прелетува или одминува преку овој подвид на самата книжевност за деца.

Уште во втората година од детскиот живот е многу важно да се постигне една рутина со/во самиот чин на читањето книга поточно сликовница со што би се постигнал ефект на рано освестување за важноста на читањето. Со тоа се воспоставува и рутина која ќе трае и тогаш кога самото дете ќе стане читател. Затоа е битно да се ограничи времето на читање на пет минути зашто

во оваа фаза на развојот пресуден е квалитетот, а не количината на времето кое се поминува со детето додека му се чита.

Сказните, а и песничките, не само што го збогатуваат внатрешниот живот на детето, туку имаат и вистинско терапевтско дејство. Во светот одамна се практикува т.н. библиотерапија или терапија со сказни. Сказната немилосрдно го соочува детето со грубата стварност: отворено говори за секој проблем кој се јавува во рамките на семејството и општеството. Имено сказните оставаат силен впечаток врз децата и со воодушевување преземаат одредени модели на однесување и идеи за разрешување на одредени проблеми. Така што слободно може да се каже дека приказните, како што се оние за палавиот и умен Зоки Поки или за досетливата и разиграна Јелка (или Елена во македонскиот превод), му помагаат на детето на многу начини. Песните, како оние за растењето на чудниот и интересен Педапед или оние за растењето преку каснувањето разни овошни, но и јаткасти плодови му помагаат на детето да ги насочи мислите, да ја развива моќта на концентрација и визуелизација и притоа да научи повеќе за самите емоции. Читајќи му ја на глас самата приказна, го воведуваме детето во доживувањата на самите ликови. Поттикнувајќи го да дава описи и да размислува за самите илустрации кои ја следат приказната во книгата или за оние кои играат во ритамот на песните во книгата и притоа тие илустрации да ги поврзува со текстот, го воведуваме во заводливи нови светови и му помагаме да ја ослободи својата неограничена и неоткриена способност за творештво. Преку слушањето на сликовниците, а потоа и на сликовниците-книги детето почнува да забележува дека јазикот во/на сликовницата е поразличен од говорниот, секојдневниот јазик и дека тој има некој свој ритам и стилови. Читањето книга на детето му помага подобро да ја разбере **важноста на редоследот на настаните во раскажувањето на приказната**, но и дека самата приказна мора да се развива низ одреден логички и временски редослед. Дури еден таков логичен и временски редослед забележуваме и во стихозбирките „Педапед“ на Нико Графенауер и „Касни – порасни“ на Петре М. Андреевски. Па така пеењето за Педапед се гради низ неговото портретирање кое го следи ритамот на денот од будењето па сè до вечерните часови кога пред да се потоне во спокоен сон почнува да одзвонува приспивната песна. А утрентата може повторно исто сè од почеток, од „Педапед“ до „Приспивна“ низ 11-те песни. Или во „Касни – порасни“ ритам е постигнат со тоа што преку нанижувањето на 14 песнички се нижат и понудите за каснување на исто толку овошја и јаткасти плодови според годишните времиња. Од црешата и јагодата (кои се смеат во пролетта) па до костените кои ја најавуваат зимата, детето каснува и пораснува. Ама по студената зима, повторно ќе огрее сонце и повторно ќе може да се игра и пее и чита за црешата и јагодата. И така во двата случаи да се расте и пораснува, секојдневно помалку, но и годишно по малку повеќе. Од друга страна, оправданоста на читањето се крие во фактот дека со тој чин се

воспоставува една посебна емоционална блискост меѓу родителите и детето/децата, како и дека читањето книги за добра ноќ е одлична подлога за развојот на говорот и речникот кај детето.

Во последните три децении или поточно во последните години на минатиот и во овие неполни дваесетти години на овој век, се забележува едно придвижување на оваа книжевност за деца, па така сè повеќе книжарниците отвораат посебни катчиња наменети за оваа литература, се случуваат изложби, работилници и саеми на книги за деца, како и телевизиски програми, претстави за деца, но и списанија. Секако тука голем е придонесот на реномираните издавачки куќи кои се зафаќаат со сериозни издавачки проекти на книги за деца. Во светски рамки најзначаен е Интернационалниот борд за книжевност за деца и млади – IBBY (International Board on Books for Young People) кој е основан во 1953 година, во Цирих, Швајцарија, и кој секоја втора година ја доделува наградата Ханс Кристијан Андерсен на жив/активен автор (од 1956 година) и илустратор (од 1966 година) чие дело е со траен придонес во книжевноста за деца. Секако можности за вреднување и наградување на книгите за деца има и во македонската и словенечката културна средина. Така Друштвото на писатели на Македонија секоја година ја доделува престижната награда „Ванчо Николески“ за најдобра книга за деца од автор член на ова друштво. Како пандан на оваа македонска награда се јавува *Desetnica (slovenska literarna nagrada za otroško in mladinsko književnost)* која од 2004 година ја доделува Друштвото на словенечките писатели за најдобро дело за деца и млади објавено во последните три години и напишано од член на друштвото. Исто така треба да се спомене и Левстикова награда која од 1949 година ја доделува издавачката куќа „Mladinska knjiga“ и тоа во неколку категории.

„Преведените книги за деца играат значајна улога во процесот преку кој децата развиваат разбирање (и почит) за другите култури“, но и за оние другите, поинаквите, поразличните од нив, за оние со поинакви и посебни образовни и општествени, па и културни потреби. „Преведените книги за деца им нудат можност на децата да читаат литература од други земји, која зборува за поинакви искуства, начини на живот, културни модели. На тој начин туѓата култура престанува да биде нешто далечно и нерзбирливо, туку нешто што е нормално и исто онолку вредно колку и сопствената“ (Тодорова, 2012: 21). На тој начин и туѓото искуство станува лично, туѓата приказна станува блиска. Филип Пулман во предговорот на „Книгите за деца во превод“ вели: „Никогаш не се знае што ќе го разгори огнот на детската фантазија... Но ако не им го понудиме на децата искуството од литературите напишани на други јазици, тогаш ги изгладнуваме. И тоа е тоа“ (според Тодорова 2012: 32).

Словенечките сликовници-книги на македонски „Мојот чадор може да е балон“ на Ела Пероци и Марленка Ступица (Скопје: Темплум, 2016) и „Педапед“ на Нико Графенауер, со илустрации на Марјан Манчек (Скопје:

Темплум, 2016), како да се во дијалог со македонските илустрирани дела „Касни – порасни“ на Петре М. Андреевски, со илустрации на Јелка Рајхман (Скопје: Детска радост, 1993) и „Приказни за Зоки Поки“ на Оливера Николова со илустрации на Димитар Кондовски (Скопје: Култура, Наша книга, Мисла, Македонска книга, Детска радост, 1987). Сите четири се книги во кои „илустрациите играат значајна улога во раскажувањето на приказната. (...) Она што ја прави сликовницата уникатна уметничка форма е токму фактот што текстот и сликата придонесуваат за целосното значење, преку ритамот, движењата, тензијата, изгледот на страната и целокупниот дизајн.“ (Марија Тодорова 2012: 49). Сите четири книги во дослук со времето и модерното дете се објавуваат (и) како сликовници, иако некои, како „Зоки Поки“ или „Педапед“, излегува најпрвин како збирка раскази/приказни поточно како поетска збирка, а дури потоа и како сликовница-книга поточно како илустрирана книга („Зоки Поки“) или само како сликовница („Педапед“).

Најстарата „Мојот чадор може да е балон“ („Moј dežnik je lahko balon“) како сликовница со илустрации на Марленка Ступица и закитена со престижната Левстикова награда е од далечната 1955 (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1955). Таа првообјава е со илустрации на Леон Копорц. Преслатката Јелка (Елена) во многу што наликува на Зоки Поки во погледот што го гради кон светот како едно своеглаво, фантазерско, полно со емоции дете кое ги покажува и споделува. Нејзината страст за освојување на нови простори како онаа Шапкарија која како да алудира на една друга попозната земја, на онаа Недојдија на вечното дете Петар Пан, е блиска со љубопитноста на малиот Зоки кој едноставно секаде сака да го пикне носот. Исто така, досетливоста е е силната страна и нејзините умни коментари се прифаќаат со радост исто онака како кога Зоки Поки успева да е го купи сиот свет на својата другарка Лидија за само два денара. И Јелка и Зоки се деца прикажани во годината пред непосредното тргнување на училиште, и во тој контекст оваа нејзина потрага по загубената топка е и една мала тага заради заминувањето на безгрижното детство, но и радост заради самиот чин на станување голем. Во курикулумите на страницата од Министерството за образование и спорт односно од Заводот за образование на Република Словенија „Мојот чадор може да е балон“ се препорачува за 3 одделение и притоа не се наведува кои изданија да се користат. Но факт е дека оваа сликовница-книга на Пероци е вистински многу популарна ако се тргне и од самиот број на изданија во текот на нејзиното 60 годишно опстојување на книжевната и образовната сцена во Словенија. Така „Moј dežnik je lahko balon“ по таа 1955 ги има изданијата и до 1962, 1966, а потоа за периодот од 1972 до 2001 добива уште шест (6), а од 2008 до 2018 уште осум (8) изданија.

1963 година излегува и македонската збирка раскази/приказни „Зоки Поки“ на Оливера Николова (Скопје: Култура, 1963) која многу скоро, во

1968, се појавува и на словенечки во превод на Никола Масниковиќ („Zoki Poki“. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1968). Сепак во 1987 година се појавува и скратената верзија под наслов „Приказни за Зоки Поки“ со илустрации на Димитар Кондовски за потребите на лектирните изданија за прво одделение според Наставниот план и програма за основните училишта во СР Македонија. Овој Зоки Поки на Кондовски е најпопуларниот, иако потоа ќе се излезат од печат уште неколку изданија како што е она со илустрациите на нејзината ќерка Јана Андреевска (Скопје: Просветно дело АД-Скопје, Редакција „Детска радост“, 2004) или најновото лектирно издание (Скопје: Просветно дело АД – Скопје, Редакција „Детска радост“, 2018) со илустрации на Маја Ковачевска.

1966 година излегува и „Педапед“ („Pedenjped“) на Нико Графенауер, кој, патем речено, три пати ја има добиено Левстиковата награда но за други дела, со исклучителните и возбудливи илустрации на Лидија Остерц. Во таа првообјава збирката стихови „Педапед“ брои 34 песни, за истите да пораснат до 47 во изданието од 1977 година. Издавачката куќа „Младинска книга“ во дослух со денешново дете и тргнувајќи од сознанието дека уште од најрана возраст на детето треба да му се чита убава литература во 2008 година ја објавува сликовницата „Педапед“ со инвентивните илустрации на Марјан Манчек со сè на сè 11 песни од кои 7 се од првообјавата. Таа верзија е во основата и на македонскиот превод. Некако се има впечаток дека овој Педапед е едно продолжение или една нова верзија на Жупанчичевиот Цицибан кој го познаваше и македонското дете зашто стиховите за него и за неговите згоди и незгоди беа дел од лектирите во текот на заедничкото живеење и растење, но и воспитување и образование во СФР Југославија. Или поточно тој и опеан и илустриран Педапед како да му е книжевен и ликовен наследник на Цицибан, особено на оние идејни решенија од осумдесеттите години на минатиот век во едицијата „Velike slikanice“ – како „Ciciban, Ciciban dober dan“ (naslikala Marlenka Stupica; pesmi izbral Niko Grafenauer. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999) или „Mehurčki“ (izbrala in uredila Alenka Glazer; ilustrirala Alenka Sottler. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995) како дел од збирката „Cicibanov vrtljak in velike slikanice“. Во програмата на Министерството за образование и спорт односно на Заводот за образование на Република Словенија во списокот за 2 одделение има и 3 песни од Педапед („Dvojčka“, „Sladkosned“, „Trd oreh“).

И покрај исклучителната популарност и на „Мојот чадор може да е балон“ и на „Педапед“, зашто денес во Словенија нема дете кое не расте со Јелка и со Педапед, овие две книги стануваат достапни за македонскиот млад читател дури по 60 односно 50 години од нивните словенечки првообјави. Имено и двете излегуваат во 2016-та година во едицијата „Во 5 кај вртелешките“ на издавачката куќа „Темплум“.

И како последна, во 1993 година, излегува книгата-сликовница „Касни-порасни“ на Петре М. Андреевски со илустрации на Јелка Рајхман како лек-

тирно издание за второ одделение според Наставниот план и програма за основните училишта во Република Македонија. Во 2016-та година излегува и новата „Касни-порасни“ со илустрации на Натали Николовска. Корицата на нова верзија има ликовното решение блиско на она на Рајхман од 1993, љубопитно дете со широко ококорени (отворени) очи кое со радост загризува резанка лубеница. Впрочем оваа слика е токму онаа која се појавува пред очите кај секој еден читател, и мал и возрасен, кога ќе се спомене „Касни – порасни“. Оваа збирка на Петре М. Андреевски се обидува да го направи овој свет поинтересен, поширен, но и повкусен, зашто малиот читател го става пред дилемата кое овошје е (по)омилено, кое да се касне денес, а кое да се остави за утре, со кое да се заслади и визуелно и текстовно малиот читател и при тоа лека-полека, без голема мака да се порасне. За жал оваа книга-сликовница нема своја словенечка варијанта.

Разрешувањето на дилемата околу влогот на реалното и фантастичното во приказните за Зоки Поки го дава самата авторка истакнувајќи дека тие изгледаат како да се изградени врз набљудувањето на детското секојдневие пришто си/ни го поставува клучното прашање: „дали едно набљудување, така голо, може да прерасне во литература ако ја нема топлата рака на фантазијата“ (цитирано според Друговац 1996: 335). Оваа дилема може да важи и за „Мојот чадор може да е и балон“. Така што тоа содејство на две проекции, на две перспективи е, според самата авторка Николова, и со цел да се постигне естетска ефикасност во самото раскажување. Еве како Миодраг Друговац во своја книга „Македонската книжевност за деца и младина“ го карактеризира ова веќе од денешен аспект класично дело на македонската литература за деца: „Во *Зоки Поки* со полн спонтанитет се усогласени атрибутите на реалното и фантастичното, стварното и измисленото, за да триумфира играта, за со неа да се остварат поетичките задачи на модерната проза за деца. Приказната, која и да е, има свој инфантилен тек, но во рамките на стандардот со кој се претпочита *детскиот аспект*, во рамките на едно слоевито раскажување во кое непрекинато се чувствува духот на детството. Приказната, која и да е, не крие дека играта сака да го забавува детето; забавувајќи го, пак, таа не губи од вид дека тука и таму детето треба и да се замисли над она што е напишано, оти во спротивно напишаното се обесмислува станувајќи игра-самоцел, од која не се гледа вистинската творечка намера на писателот, неговата идеја, неговата хуманистичка цел, педагошка и естетска смисла на приказната (Друговац 1996: 335)“. Всушност „Зоки Поки“ е една многу зрела и самобитна проза за деца која без голем напор му се наметнува и на малиот/детскиот и на големиот/возрасниот читател, исто како што тоа го прави и „Мојот чадор може да е и балон“. А кој е, навистина, Зоки Поки?

„Не ќе постоеше Зоки Поки, ако не постоеше оваа Лидија. Оваа Лидија што е голема до моево колено и што има очи како џамлии.

Не ќе постоеше Зоки Поки, но ќе постоеше едно дете со едно обично име – Зоран“ (Николова 1987: 1).

Значи Зоки Поки е секое дете. Детството на Зоки Поки е детството на секое дете. „Безгрижно, немирно ѓволесто градско дете. По малку, на прв поглед, супериорно кога ќе се најде лице в лице со малиот Толе, негов другар од село (Друговац, 1996: 337)“. Таа негова супериорност е доминантна сè до оној момент кога Толе почнува да набројува што сè има тој на село. И од настан до настан, од страница до страница, од порака до порака се доаѓа до моментот кога Зоки конечно пораснува (кога се прочитува целата книга, кога се преживуваат сите негови доживувања). Тогаш и малиот и големиот читател чувствуваат истовремено и радост, но и една слатка тага зашто тој едноставно – пораснал, зашто ни малата Лидија повеќе не го вика Зоки Поки, туку Зоран.

Пораснувањето е во пред план и во приказната за/на Јелка (Елена). Од една страна, ја имаме перспективата и намерата на возрасниот да го подготвува детето за големиот свет и таа како тема е универзална и вонвременска. Од друга страна, го имаме стравот на детето од истиот тој голем свет во кој чувствува како е мачно да се расте и порасне. Па така од една страна ги имаме дедо, баба, мама, тато, па дури и тета со своите постојани предупредувања дека црвената топка може сама да си потрча и да се изгуби. А од друга, ја имаме големата фантазерка која посакува нејзиниот чадор да се претвори во балон (исто онака како што популарната Мери Попинс леташе со својот чадор) и да полета како во сказните. Но и покрај овие сказнолики елементи не може да се каже дека овој текст се чита исклучиво низ клучот на чудесното. Имено, на крајот и читателот, а и самиот лик, донесуваат решение (рационално или ирационално) и со тој избор, како што вели Цветан Тодоров, се излегува од фантастичното. Така Јелка им поделува на сите свои блиски соодветни шапки, а шапка добива и нејзината помала сестричка. И таман кога помислуваме дека приказната ќе поентира со таа реалистична перспектива, еве ја досетливоста на Јелка. Таа заклучува дека нејзе не è треба шапка, зашто има чадор и секогаш кога ќе посака може тој нејзин чадор да се претвори во балон и повторно да полета и да долета во земјата Шапкарија. Како мала умница и мудрица која покажува како пораснала.

За да може да се разбере подетално и појасно улогата на илустрациите во самата сликовница потребно е да се нагласи по што таа се разликува од илустрираната книга. Во сликовницата илустрацијата (цртежот) значенски го надополнува текстот, додека во илустрираната книга таа го следи т.е. го надополнува текстот (онака како што тоа го прави во онаа верзија на „Зоки Поки“ од 1987). Она што како прво го пресретнува предучилишното дете е илустрацијата во сликовницата. Така што слободно може да се каже дека нејзиниот примарен јазик е ликовниот. Така на почеток се јавуваат едноставните илустрации на конкретни суштества, предмети и појави. Кај таквите илустрации

текстот и не е битен зашто најчесто се оди на варијантата еден збор – една слика. Како што детето созрева, така и илустрациите стануваат посложени зашто го надополнуваат текстот. Всушност сликите го толкуваат текстот. Затоа врз илустраторот паѓа сета одговорност зашто тој преку своите симболи, бои, црти/линии треба да го изрази она што детето може да го разбере, она што детето ќе го привлече кон тој свет, како и она што ќе ја ангажира неговата свест. Затоа тој не треба да биде само добар ликовен уметник туку треба добро да го познава магичниот свет на детето, неговиот свет полн со фантазии, но и да ги познава сите таинствени светови што живеат во самото дете (во неговата глава и душа). Илустрацијата не смее да биде неутрална зашто таа има задача да го разбуди истражувачкиот дух на детето со што би го поттикнала на понатамошни прашања со што ќе се збогатува неговото истражување и ќе се поттикнува неговото љубопитство за нови откритија и спознанија (како што е постигнато во сите четири примери на сликовници и книги-сликовници). Младиот читател не ја бара сликата само заради некакво естетско уживање туку и затоа што кон сликата сака да се однесува активно. Преку сликите детето ги прима првите информации за животот и за светот околу него. Така, денес сите со радоста ја имаат пред себе сликата на Јелка (Елена) со жолтото чадорче (низ техниката на цртање со дрвени боици), или на Зоки Поки со зачудените сини очи кои му доаѓаат уште повеќе до израз со сините панталонки со прерамки и морнарската блузичка, или бучкастиот Педапед со бушава коса и жолто блузиче во комбинација со сини кратки панталони и црвени чевлички, или задоволното и насмеано дете кое е такво зашто со радост каснува и пораснува. Тоа се илустрациите кои стануваат дел од личниот идентитет на секој еден читател.

Специфичната поетика на сликовницата го прави **читателот на сликовницата** истовремено да е и **гледач** и **слушател** и од таа перспектива се создава и **идниот нов читател**. Кога приказната за деца се чита на глас таа наликува на **театарска престава** или **филм**, вели Рита Оитинен (Rita Oittinen) (според Тодорова 2012: 51). Во тој контекст и преведувачот на сликовницата (во овој случај Давор Стојановски и Пандалф Вулкански кои се јавуваат како преведувачи/препејувачи на словенечките книги) мора да придонесе на секој можен начин читањето на глас да биде уживање, вели Џилијан Латеј (Gillian Lathey) (според Тодорова 2012: 51).

Овие значајни сликовници-книги кои му се драги на словенечкото дете и со кои расте тоа словенечко дете можат да му бидат подеднакво драги и блиски и на македонското дете-слушател и дете-читател. Од друга страна останува дилемата зошто сè уште овие верзии со илустрации на македонските лектири (едната од 1987, а другата од 1993) се гледаат, слушаат и читаат со уживање? Зашто и покрај тоа што се направени неколку нови обиди за нивно повторно илустрирање, новите илустрации живеат во сенка на оние претходните.

Сликовницата за деца има неколку функции кои одговараат на потребите за воспитување и образување во преучилишната и училишната доба, како што се информациско-воспитната, искусствената и забавната функција. Сите четири сликовници/сликовници-книги може да се окарактеризираат како интерактивни и донекаде како проблемски сликовници. Во книжевна смисла тие се развиени низ јасни и прилагодливи текстови за детето од 4-5 до 10 години. Текстовите имаат убав ритам, не се воопшто здодевни и го предизвикуваат вниманието на детето, а илустрациите функционираат како сериозен пандан на самите текстови, како мали ликовни текстови.

Овие четири исклучителни сликовници-книги (и од текстуален и од ликовен аспект) покажуваат како овој подвид на литературата за деца не треба да се третира како средство само за забава и разонода, туку и како средство за подигање на детето во една сестрана културна личност.

ЛИТЕРАТУРА

Анастасова Шкрињариќ 2011: Анастасова Шкрињариќ, Н. *Триножникот на Цепенков и каучот на Фројд*. Скопје: Македонска реч, 2011.

Андреевски 1993: Андреевски, П. М. *Касни – порасни*. Скопје: Детска радост, 1993.

Владова 2001: Владова, Ј. *Литература за деца*. Скопје: Ѓурѓа, 2001.

Графенауер 2016: Графенауер, Н. *Педанед*. Скопје: Темплум, 2016.

Димова 2012: Димова, В. *Естетика на комуникацијата и литературата за деца*. Скопје: Македонска реч, 2012.

Друговац 1996: Друговац, М. *Македонска книжевност за деца и младина*. Скопје: Детска радост, 1996.

International Board on Books for Young People

<http://www.ibby.org/about/what-is-ibby/> (11. 11. 2018).

Николова 1987: Николова, О. *Приказни за Зоки Поки*. Скопје: Култура, Наша книга, Мисла, Македонска книга, Детска радост, 1987.

Облак 1971: Oblak, S. *Slikovnica – prva knjiga djeteta*. // *Umjetnost i dijete* 3, 18, 1971, 96 – 101.

Peroci 1955: Peroci, E. (ulustrator Koporc. L.). *Moj dežnik je lahko balon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1955 <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-OSTHEUOD> (14. 11. 2018).

Пероци 2016: Пероци, Е. *Мојот чадор може да е и балон*. Скопје: Темплум, 2016.

Program osnovna šola – Slovenščina

(http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_slovenscina_OS.pdf) (14. 11. 2018).

Стајнер 2006: Стајнер, К. *Емоционална писменост – интелигенција со срце*. Скопје: Магор, 2006.

Тодорова 2010: Тодорова, М. *Литературата за деца и културната разноликост*. Скопје: Вермилион, 2010.

- Тодорова 2012:** Тодорова, М. *Преведувањето за деца како меѓукултурна комуникација*. Скопје: Вермилион, 2012.
- Хлевњак 2000:** Hlevnjak, B. Kakva je knjiga slikovnica? // *Kakva je knjiga slikovnica: zbornik radova sa savjetovanja povodom Međunarodnog dana dječje knjige održanog 26. travnja 1999. u Zagrebu* / priredila Ranka Javor. Zagreb: Knjižnice grada Zagreba, 2000.
- Чачко 2000:** Čačko, P. Slikovnica, njezina definicija i funkcije. // *Kakva je knjiga slikovnica: zbornik radova sa savjetovanja povodom Međunarodnog dana dječje knjige održanog 26. travnja 1999. u Zagrebu* / priredila Ranka Javor. Zagreb: Knjižnice grada Zagreba, 2000.
- Шварц-Калафатиќ 1972:** Švarc-Kalafatić, V. Slikovnica i igračka. // *Umjetnost i dijete* 4, 19 – 20, 1972, 91.

Весна Мојсова-Чепишевска

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје (Северна Македонија)
✉ vesnamojsova@hotmail.com

Весна Мојсова-Чепишевска / Vesna Mojsova-Čepiševska, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ / Univerzitet „Sv. Kiril i Metodij“, Филолошки факултет „Блаже Конески“ / Filološki fakultet „Blaže Koneski“, бул. „Крсте Петков Мисирков“ б.б. / bul. „Krstе Petkov Misirkov“ bb, 1000 Скопје, Северна Македонија / 1000 Skopje, North Makedonija; мобилен телефон: / tel.: + 389 70306063. области на интерес: македонистика, јужнославистика, филологија, културологија, книжевност за деца

*Българистиката, македонистиката и словенистиката в обучението
Бугаристиката, македонистиката и словенистиката во образованието
Bolgarištika, makedonistika in slovenistika v izobraževanju*

ЈУЖНОСЛАВИСТИКАТА КАКО ИНТЕРАКАДЕМСКИ ПРЕДИЗВИК И НОВА КУЛТУРНА ПАРАДИГМА

Ангелина Бановиќ-Марковска
*Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“*

SOUTH-SLAVIC STUDIES AS AN INTERACADEMIC CHALLENGE AND A NEW CULTURAL PARADIGM

Angelina Banovic-Markovska
*Ss. Cyril and Methodius University in Skopje
„Blaze Koneski“ Faculty of Philology*

Abstract. This paper addresses the perspectives of the South Slavic interlingual and intercultural community, as a regional semiosphere and an interacademic / interuniversity challenge within the European polycultural and polydiscursive space. The awareness of the similarities between South Slavic languages, literatures and Cultures, their mutual insights, recognition and acknowledgments could be an alternative challenge in the revitalization of neglected relations between universities and a new cultural paradigm that strives for a »regional pluralism« with a polycentric and diverse structure.

Keywords: South-Slavic; Inter-Academical/Interuniversity challenge; Interpretative Communities; Regional pluralism; Globalization; Glocalization

Поради специфичниот карактер на глобализацијата, како културолошки феномен кој ја претвори во идолатрија англосаксонската мисловна матрица¹, „малите“ народи на Европа се принудени да го учат јазикот на Западот и неговите стереотипи. Се разбира дека само по себе тоа не ја намалува нивната вредност, но ги исправа пред предизвикот што го носат транснационалните процеси и глобалните идентитети, соочувајќи ги со фактот дека во овој драматично делокализиран свет ќе мора некако да

---

1. Англискиот јазик стана lingua franca на глобализацијата.

ги сочуваат и сопствените специфики, за да не се случи да исчезнат од глобалната мапа на светот.

Ова сознание подразбира еден критичко-полемички модел на размислување кој го активира концептот на Арџун Ападурај. Изнесен во книгата *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*², тој концепт совршено кореспондира со добро познатите „интерлитерарни заедници“ на словачкиот компаратист Дионис Ѓуришин, а се однесува на *соседствата*, тие (локални) рамки во кои се одвиваат различни форми на човечка активност. Во овие смислени светови живот, секоја културна дејност може да биде и генерирана и толкувана. Генерирањето е важно затоа што обезбедува теориски пристап кон толкувањето на *локалноста*, но не како просторна, туку како релационистичка и контекстуална категорија, едно сложено феноменолошко својство сочинето од врските и влијанијата што го создаваат чувството за релативност, интерактивност и блискост. А тоа пак, покажува дека *културите на соседствата* не се етнички хомогени форми на идентитет, туку конструкции што зависат од историските, социолошките, идеолошките, културните и академските проникнувања во нив. Заправо, соседствата се *контексти* кои содржат етнички проекции за „другоста“ и свест за неа (2011: 272). Затоа, и покрај конфесионалните и лингвистичките разлики и убедувања, концептот на *соседствата* е необично важен за нас. Упатува на *глокализацијата* и го отсликува стремежот на малцинските јазици и култури за надминување на дијалогот со самите себе си. А тоа открива специфична гледна точка (таа од „работ на видното поле“ на глобалната култура), која сигурно нема да ја поништи сликата за глобализацијата, но барем ќе опоменува дека, како јазично обликувани национални творби, сите култури се еднакво важни и отворени за меѓусебни споредби и толкувања. Од тие причини, за нас е многу важен гласот на потиснатиот „native informant“ – маргинализираниот субјект во одложена потенција, кој зафрлените фрагменти од периферијата на Европа би можел да ги здружи во „витален парламент“ од јазици, и култури, запазувајќи ги нивните специфики во глобалната слика на светот. И не само како критика на денешната состојба во хуманистиката (и јужнославистиката), туку и како опомена за лингвистичкиот и културниот пури(тани)зам, присутен на овие простори. Мислам на тврдењата за „есенцијалната различност“ на јужнословенските јазици, книжевности и култури, кои ме тераат да се запрашам: ако сме, навистина, толку различни, на која точка од нашата „идентификација“ би можеле да преминеме во рамноправни и легитимни субјекти, или би исчезнале, можеби, од видното поле на глобалниот културен хоризонт?

Можните одговори на оваа дилема треба да се бараат во една антихегемонистичка логика која, прифаќајќи ја културната и јазичната хетерогеност,

---

2. Ardzun Apaduraj, *Kultura i globalizacija*, Beograd, XX vek, 2011.

постојано ќе нè соочува со *регионалниот плурализам* карактеристичен за овие простори. Со него успешно би можеле да ги избегнеме и *комунализмот* (создавањето моноетнички културни сфери со затворени рамки на идентитет) и *културниот фундаментализам* (идејата за непремостивите разлики меѓу сродни јазици, книжевности и култури). И тоа не како рецидив на некаков си анахрон и провинциски менталитет, туку како упориште на отпорот против монокултуралноста што ја наметнува англосаксонската мисловна матрица, спроведувајќи глобализација без превод, во која мултикултуралноста и нема баш розова перспектива...

Рака на срце, сликата за овој културен и лингвистички (дис)баланс ја засилуваме и ние, елитите на знаење, кои со својата некритичка, често дури и неоправдана примена на англискиот јазик (како врховен конгресен принцип во академскиот свет), ја манифестираме желбата да бидеме дел од светскиот интелектуален врв, да не би случајно биле видени како „провинцијата“ на Европа, или, не дај Боже, како нејзината „културна другост“. Овој специфичен и доброволен облик на културно ропство е дел од општиот *глобализациски*³ *тренд* кој, не само поради звучноста, туку и поради негативните ефекти од неговата експанзија, го отсликува стремјето на една (моно)култура за доминација врз сите останати. Ваквата распределба на силите говори за реалната состојба во полидискурзивниот и поликултурален простор на Европа, зацврстувајќи ја јужнославистиката на самите рабови/маргини од глобалните културни процеси. Интересот за нејзиното изучување е отежнат и поради спецификите од професионален тип што ја прават уште покомплексна нејзината слика во светот, но состојбата е слична и во домицилните универзитетски центри. Затоа, доколку не почнеме да размислуваме гласно како да го надминеме овој рефлекс кој го разбива соодносот меѓу малцинските јазици, традиции и култури, сосем извесно е дека наскоро сите ќе нè изеде мракот. На ова прашање се осврнав и на 16-тиот светски славистички конгрес во Белград, 2018 година, но иницијативата што неодамна ја покренa Филозофскиот факултет во Љубљана и повикот за овој тријаден симпозиумски собир, ме поттикна повторно да му се навратам, затоа што сметам дека е поприлично важно за опстанокот на јужнославистичките студии во регионот.

-
3. Неологизмот *growbalisation* му припаѓа на американскиот социолог и теоретичар на културата Џорџ Ритцер (George Ritzer). Нашата (словенска) транскрипција „глобализација“ ја изразува убиствената логика на монокултуралниот апсолутизам, содржан во овој поим.

Да се види: George Ritzer, „Promišljanje globalizacije: glocalizacija/globalizacija i nešto/ništa“ (https://www.ffst.unist.hr/_download/repository/Ritzer_Promisljanje_globalizacije.pdf).

Имено, дали се можни регионално организирани, интер-универзитетски јужнославистички студии, чија визија за успешно помирување на локалното, универзалното и партикуларното, би довела до една нова културна парадигма која не би ги хомогенизирала, туку би ги диверзифицирала различностите, отворајќи нови академски предизвици и хоризонти?

Ако реално погледнеме, ќе видиме дека приказната е веќе „раскажана“ и дека не мора да се бара „нова“ платформа, само мудро треба да се искористи старата, подигајќи ја на едно повисоко меѓуинституционално рамниште со интердисциплинарен карактер. За почеток, би можеле да понудиме еден комбиниран пакет од (последипломски) интер-универзитетски организирани студиски програми, кои нема да му робуваат на историскиот и политичкиот капитал од деветнаесеттиот и дваесеттиот век. Базирани врз полидисциплинарни и полинационални книжевно-теориски, јазични и културни контексти, тие би ги надраснале монолитните книжевни истории и етноцентричните јазични рефлексии, а истовремено би биле и смислен одговор против глобалните политики што арогантно наметнуваат свои, однапред утврдени правила, на кои тешко можеме да им конкурираме со своите одделни, национално ориентирани програми. Само така, оваа по многу нешта непријатна и срамна состојба во која се наоѓа јужнославистиката денес, би можела да стане алтернатива за глобалниот јазичен и културен колонијализам. Во спротивно, нашите „мали“ етнички јазици и култури би ја загубиле битката за културен плурализам, заедно со свеста за својата историска рефлексивност.

Бенефитите од оваа идеја не ги опфаќаат само промените во седиментираниите гледишта за „другоста“, туку и признавањето (прифаќањето!) на *регионалноста* како полицентрична и многуобразна форма на „колективен идентитет“, кој постојните разлики и парадокси би ги интегрирал во една неантагонистичка целина. Со неа би постигнале двојна деколонизација: од една страна, ослободување од наметнатиот (западноевропски) хегемонизам, а од друга страна, отфрлање на претпоставениот (регионален) антагонизам. И наместо да бидеме некаков си „камен на соннување“, јужнославистиката би станала конструктивна „точка на допир“ која покрај хоризонталниот, би активирала и вертикален систем на соработка, потврдувајќи ја и лојалноста кон славистиката, и припадноста кон европскиот книжевен и културен хоризонт на кој безусловно му припаѓаат и словенечката и бугарската и македонската, како впрочем, и хрватската, српската, црногорската и босанскохерцеговската филологија.

Затоа, и без оглед на разликите во додипломските студиски програми, ако на јужнославистиката гледаме како на една еластична, нехиерархизирана, полифонична и отворена структура, со флексибилни интерпретативни јадра кои имаат слична генеза и еволуција, би можеле да создадеме еден *регионален*

академски плурализам⁴ изграден врз столбовите на врвни јужнословенски автори и канонски дела. Сигурно дека комплексните (меѓу)влијанија и (мулти)припадноста, карактеристична за некои од авторите кои живееле во историски нестабилни времиња, творејќи надвор од матичните култури и нивните реални (и/или имагинарни) граници, ја отежнуваат оваа замисла, но доколку успееме во фокусот на нашиот интерес да вратиме цело едно поле на истражувања кои лежерно им ги препуштивме на новите (културолошки, постколонијални, психоаналитички и родови) студии, можеме да се надеваме дека една ваква заедничка, интер-универзитетски организирана јужнославистика, би го вратила сјајот на нашите студии. Освен, ако не западнеме во бескорисни теоретизирања и методологизирања, завршувајќи со идејата и пред отпочнувањето на нејзината реализација...

Се разбира дека сум свесна за тешкотиите со кои би можеле да се соочиме. Имено, досегашните искуства покажуваат дека водени од желбата да бидеме (и останеме) различни од другите, нашите слични култури знаат да продуцираат и големи идеолошки разлики. Тие укажуваат на една „(пре)осетливост“, позната и како „нарцизам на малите разлики“ за кои регионалната јужнославистика стана замена за нешто непожелно, инакво, туѓо. Но една (ре)семантизирана културна меморија, базирана врз заедничкото културно-историско наследство и макро-социјалната рамка карактеристична за овие простори, би можела да стане важна алка во разбирањето и толкувањето на јужнословенското минато, создавајќи нова дијалогска платформа која не би била обременета со етногенезата на нашите народи, туку со создавањето на еден „регионален идентитет“ од сличностите и разликите кои го прават статичко-динамичкото поле на идентификацијата.

Затоа, иако нема експертска длабочина и завршница, верувам дека и ова, како и слични на него размислувања, имаат голем академски потенцијал кој би можел да нè однесе кон една многу потемелна проекција за здружени последипломски студиски програми и перспективи. Со отворањето на оваа безмалку провокативна тема, сакам да поттикнам сериозна, конструктивна и здрава академска дебата меѓу трите присутни универзитетски центри (љубљанскиот, софискиот и скопскиот), за можностите кои би нè извлекле од кризата (или за заблудите кои би нè вовлекле, можеби, во некој нов ќорсокак...!?). Иако совршено сум свесна дека рамката која успешно би ги поврзала националното, локалното и глобалното во овој академски предизвик сè уште не е појавена,

---

4. Ги имам предвид размислувањата на Звонко Ковач и Тихомир Брајовиќ во кои нашироко се елаборира идејата за јужнославистиката како регионална меѓукнижевна заедница и нејзините перспективи. Да се види тематот „Interkulturno-poredbeno izučavanje književnosti“, *Sarajevske Sveske* br. 32/33, 2011, str. 77 – 184.

сепак во него гледам оптимизам кој би можел да прерасне во реално остварлива мисија, таква која ќе повикува на *телепоиесис*, а не на историја (Spivak 2003: 97), нудејќи ни нови перспективи и можности за кои сè уште и не размислуваме. Дотогаш, не ни останува ништо друго, освен горчливиот вкус на сознанието дека како мали, етноцентрично ориентиран и затворен академски средини, стоиме цврсто само во сивата зона на непрепознатливоста, на самите рабови од глобалната филолошка мапа во која доминираат подобро организирани мегакултури, пропуштајќи ја можноста да дадеме свој придонес кон толку посакуваната (и претпочитана) диверзификација на светот.

ЛИТЕРАТУРА

- Apaduraj 2011:** Apaduraj A. *Kultura i globalizacija*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2011.
- Bjelić i Savić, red. 2003:** *Balkan kao metafora: između globalizacije i fragmentacije* (ed. Dušan Bjelić, Obrad Savić), Beograd: Beogradski krug, 2003.
- Beck 2003:** Beck, U. *Što je globalizacija. Zablude globalizma – odgovori na globalizaciju*, Zagreb: Vizura, 2003.
- Brajović 2011:** Brajović, T. „Južnoslovenska komparatistika: luksuz ili naučna potreba“ *Sarajevske Sveske* br. 32/33, str. 93 – 104.
- Буришин 1997:** Буришин, Д. *Шта је светска књижевност?*. Сремски Карловци/Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1997.
- Đordano 2001:** Đordano, K. *Ogledi o interkulturnoj komunikaciji*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2001.
- Eagleton 2002:** Eagleton, T. *Ideja kulture*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2002.
- Kalanj 2008:** Kalanj, R. *Modernizacija i identitet*. Zagreb: Politička kultura, 2008.
- Kovač 2011:** Kovač, Z. *Međuknjiževne rasprave: Poredbena i/ili interkulturalna povijest književnosti*. Beograd: Sluzbeni glasnik, 2011.
- [Online]. Available: ><https://www.scribd.com/document/367858288/319956917-Zvonko-Kovac-Medjuknjizevne-Rasprave-Za-Stampu-pdf><
- Лисман 2012:** Лисман, Конрад Пол. *Теорија на необразованието: заблудите на опитеството на знаење*. Скопје: Темплум, 2012.
- Mesić 2006:** Mesić, M. *Multikulturalizam: društveni i teorijski izazovi*. Zagreb: Školska knjiga, 2006.
- Paić 2005:** Paić, Ž. *Politika identiteta: Kultura kao nova ideologija*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2005.
- Ribeiro 2004:** Ribeiro, A. Sousa. „The reason of borders or a border reason? Translation as a metaphor for our times“, *Eurozin*, 8 January
- [Online]. Available: ><https://www.eurozine.com/the-reason-of-borders-or-a-border-reason/><
- Ritzer:** Ritzer, G. „Promišljanje globalizacije: glokalizacija/grobalizacija i nešto/ništa“, [Online]. Available: >https://www.ffst.unist.hr/_download/repository/Ritzer_Promisljanje_globalizacije.pdf<

- Said 2002:** Said, E. *Kultura i imperijalizam*. Beograd: Beogradski krug, 2002.
- Spivak 2003:** Spiva, G. Ch. *Death of a discipline*. New York: Columbia University Press
[Online]. Available: ><https://iedamagri.files.wordpress.com/2014/09/spivakdeathofadiscipline.pdf><
- Temat 2011.** „Interkulturno-poredbeno izučavanje književnosti“ (temat), *Sarajevske Sveske* br. 32/33, 2011, 77-184.
- Friedman 2003:** Friedman, Thomas L. *Lexus i maslina: razumijevanje globalizacije*. Zagreb: Izvori, 2003.
- Hall 2001:** Hall, S. „Kome treba ‘identitet’?“. *Reč: Časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja*, 64/10, decembar, 2001, 215 – 233.
- Harison i Hantington red. 2004.** *Kultura je važna: kako vrednosti uobličavaju ljudski život* (priredili Lorens E. Harison i Samjuel Hantington). Beograd: Plato, 2004.

Ангелина Бановиќ-Марковска

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје (Северна Македонија)
✉ ana-ban@t-home.mk

Ангелина Бановиќ-Марковска, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“ http://flf.ukim.edu.mk/our_team/angelina-banovik-markovska/.

Есеист, книжевен критичар, редовен и визитинг професор во земјата и во странство, учесник во неколку национални и меѓународни научно-истражувачки проекти. Автор на 7 книги и 2 антологии. Член на Друштвото на писателите на Македонија и добитник на наградата „Димитар Митрев“ за најдобра книга критика и есеистика во 2017 година.

Българистиката, македонистиката и словенистиката в обучението
Бугаристиката, македонистиката и словенистиката во образованието
Bolgaristika, makedonistika in slovenistika v izobraževanju

СЛОВЕНИСТИКАТА ВО УНИВЕРЗИТЕТСКИТЕ СТУДИСКИ ПРОГРАМИ НА ФИЛОЛОШКИОТ ФАКУЛТЕТ „БЛАЖЕ КОНЕСКИ“ – СКОПЈЕ ПРИ УКИМ

Лидија Аризанковска

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“

STUDY OF SLOVENIAN LANGUAGE AT THE UNIVERSITY STUDY PROGRAMS AT THE FACULTY OF PHILOLOGY “BLAZHE KONESKI” - SKOPJE, AT THE UNIVERSITY OF SS. CYRIL AND METHODIUS (UKIM)

Lidija Arizankovska

Ss. Cyril and Methodius University in Skopje
„Blaze Koneski“ Faculty of Philology

Abstract. The goal is to present the development of the Slovenian language studies at the Faculty of Philology „Blazhe Koneski“ - Skopje, at the University of Ss. Cyril and Methodius (UKIM) by presenting the study programs as well as the scientific research activities and the cultural affirmation which covers Macedonian-Slovenian cooperation, especially as of the beginning of the XXI century.

Keywords: Slovenian language study; university study programs; Macedonian-Slovenian cooperation

1. Од развојот на словенистиката. Кога станува збор за словенистиката во универзитетски рамки, неминовно е да се споменат првите контакти со словенечкиот јазик, односно словенечката литература и култура на Филолошкиот факултет (во тоа време Филозофски факултет) при УКИМ во Скопје кој се врзува за далечната 1946 и контактот со словенечката книжевност преку првиот професор по словенечка книжевност, книжевен историчар, антологичар, преведувач, а воедно и прв продекан на Факултетот, проф. д-р Фран Петре.

Словенечкиот јазик, пак, започнува да се изучува учебната 1959/60 г. на Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици, а наставата ја отпоч-

нува виш предавач м-р Бистрица Миркуловска и ја води до 1990 година, а од 1990 година наваму проф. д-р Лидија Аризанковска.

Контактот со словенечката книжевност продолжува и преку наставната и научната дејност на академички проф. д-р Александар Спасов, проф. д-р Георги Сталев Поповски, кој од 1965 г. ја води наставата по Современи југословенски книжевности, а ја продолжуваат проф. д-р Нада Петковска, проф. д-р Науме Радически, проф. д-р Јасна Котеска, проф. д-р Ангелина Бановиќ-Марковска, како и други научни работници, кои во рамките на своите научни истражувања ја вклучуваат и словенечката книжевност.

2. Словенистиката во студиските програми.

2.1 Периодот до крајот на XX век

2.1.1 Словенечки јазик

- од 1959/60 – 1975/76 статус на лекторат (два семестра, 4 часа неделно);
- од 1976/77 – 1990/1991 статус на задолжителен јужнословенски јазик (два семестра, 4 часа неделно);
- од 1991/1992 – статус на странски јазик (четири семестри, 4 часа неделно).

2.1.2 Словенечка книжевност

- Нова словенечка книжевност
- Современи јужнословенски книжевности

2.2 Периодот од почетокот на XXI век

2.2.1 Словенечки јазик

2.2.1.1 Додипломски студии

- од 2003/2004 – студии по словенечки јазик како втор дипломски предмет (тригодишни студии по словенечки јазик);
- од 2007/2008 – студии по словенечки јазик и книжевност како прв дипломски предмет (четиригодишни студии по словенечки јазик и книжевност);
- од 2009/2010 словенечкиот јазик, по надградените и европски прилагодени програми, според Болоњскиот модел, може да се студира на четири нивоа, и тоа: како прв дипломски предмет, како втор дипломски предмет, како странски јазик и како јужнословенски јазик, програми понудени од Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици во соработка со Катедрата за македонска книжевност и јужнословенски книжевности на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, како и во рамките на постдипломските и докторските студии;
- 2013/2014 – реакредитација на студиските програми;
- 2018/2019 – најнова акредитација. Застапени предмети: Словенечки јазик 1 – 8 (осум семестри, 4 часа неделно); Јазични вежби по словенечки јазик 1 – 4 (четири семестри, 4 часа неделно); Историја на словенечкиот писмен јазик (еден семестар, 2 часа неделно); Дијалектологија на словенечкиот ја-

зик (еден семестар, 2 часа неделно); Контрастивна анализа на словенечкиот и македонскиот јазик 1 – 2 (четири семестри, 4 часа неделно); Преведување словенечки-македонски/македонски-словенечки јазик 1 – 2 (два семестра, 4 часа неделно); Толкување словенечки-македонски/македонски-словенечки јазик (еден семестар, 2 часа неделно) (в. Прилог 1).

2.2.1.2 Постдипломски студии

– Избрани теми од контрастивна анализа меѓу македонскиот и словенечкиот јазик и култура (втор циклус универзитетски студии од областа Македонски јазик).

– Конференциско консекутивно толкување и техники на бележење од македонски јазик (А) на јазик Б/В (словенечки) и обратно 1 – 2.

– Конференциско симултано толкување од македонски јазик (А) на јазик Б/В (словенечки) и обратно 1 – 2 (втор циклус универзитетски студии од областа Конференциско толкување).

2.2.1.3 Докторски студии

– Споредбени проучувања меѓу македонскиот и словенечкиот јазик во јужнословенски и словенски контекст (трет циклус студии од областа Македонистика-Македонски јазик и лингвистика).

2.2.2 Словенечка книжевност

2.2.2.1 Додипломски студии

– Словенечка книжевност 1 – 4 (студиска група: словенечки јазик и книжевност; четири семестри, 4 часа неделно).

– Словенечка постмодерна (студиска група: словенечки јазик и книжевност; два семестра, 4 часа неделно).

– Нова словенечка книжевност 1 – 2 (за другите студиски групи; два семестра, 4 часа неделно).

– Просветителството и романтизмот во словенечката книжевност (студиска група: македонска книжевност и јужнословенски книжевности; два семестра, 5 часа неделно).

– Реализмот и модерната во словенечката книжевност (студиска група: македонска книжевност и јужнословенски книжевности; два семестра, 5 часа неделно).

2.2.3 Словенечка култура

– Култура и цивилизација на Словенците.

– Словенечката култура во јужнословенски и во европски контекст.

2.2.4 Од кажаното можеме да забележиме дека во рамките на студиските програми студентите словенисти, зависно од нивото на студии, со извонредно богати наставни содржини и исклучително богат фонд на часови (в. Прилог 1), имаат можност покрај изучувањето на современиот словенечки јазик, да ја изучуваат и неговата историја и дијалектологија, да ги изучуваат вештините на преведувањето и толкувањето, контрастивно да го проучуваат јазикот во

релација со македонскиот и да се запознаат со словенечката книжевност, цивилизација и култура.

3. Научна и културна афирмација на словенечкиот јазик, литература и култура во Република Македонија на универзитетско рамниште.

XXI век означува следење на традицијата на меѓууниверзитетската научна и културна соработка меѓу Македонија и Словенија и нагласување на тие релации преку можностите кои ги нуди современиот начин на комуникација, размената на искуства и отвореноста за почит на јазикот, литературата и културата на другиот, што придонесува за нивен развој и афирмација на истиот.

3.1 Проекти (научни и стручни)

3.1.1 Научноистражувачки проекти (билатерални и меѓународни):

- Македонско-словенечки јазично-литературни врски (1999 – 2001).
- Меѓународен проект ТЕМПУС-МАЛТЕК, Центар за тестирање и сертифицирање на македонскиот јазик како странски/втор јазик (2007 – 2008).
- Меѓународен семинар за оформување на процедура за тестирање според европски стандарди и нивна примена во македонскиот јазик како странски, УНЕСКО (2008 – 2009).
- Меѓународен проект “Надградување на предметните програми по македонски јазик како странски”, ТЕМПУС (2009 2011/2012).

– Општествено-културната улога на словенечкиот јазик во Македонија и на македонскиот јазик во Словенија (*Družbeno-kulturne vloge slovenščine v Makedoniji in makedonščine v Sloveniji*).

3.1.2 Проекти во соработка со Центарот за словенечки јазик како втор/странски јазик при Универзитетот во Љубљана:

- Превод на словенечки литературни текстови на странските универзитети, 1. Фаза: *Korpus na избрани текстови* (*Prevajanje slovenskih literarnih besedil na tujih univerzah, v prvi fazi: Korpus izbranih besedil*), 2004.
- Светски денови на словенечката литература (*Svetovni dnevi slovenske literature*), 2006.
- Светски денови на словенечката литература на филм (*Svetovni dnevi slovenske literature na filmu*), 2008.
- Светски денови на современата словенечка литература (*Svetovni dnevi sodobne slovenske literature*), 2010.
- Светски денови на словенечкиот документарен филм (*Svetovni dnevi slovenskega dokumentarnega filma*), 2012.
- Светски денови на словенечкиот јазик, проект *Џебен словенечки* (*Svetovni dnevi slovenskega jezika, projekt Žepna slovenščina*), 2014.
- Светски денови на Иван Цанкар; проект *Антологија на литературата на Иван Цанкар со превод на странски јазици* (*Svetovni dnevi Ivana Cankarja, projekt Antologija literature Ivana Cankarja s prevodi v tuje jezike*), 2018.

3.2 Научни собири

- Прва македонско-словенечка научна конференција (август 1997, Охрид).
- Втора словенечко-македонска научна конференција (октомври 2000, Љубљана).
- Трета македонско-словенечка научна конференција (септември 2007, Охрид).

3.3 Преведувачка дејност

Покрај богатата литература преведна од словенечки на македонски јазик значајна за XX век, XXI век го одбележуваат преводи од современи автори, кои ја носат спецификата на новото време и на новиот јазичен израз, а во реализација на реномирани, како и на нови преведувачки ликови, кои се производ токму на универзитетските студиски програми понудени од Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје при УКИМ, мислејќи тука на студиската група словенечки јазик и книжевност, која е насочена кон преведувачката дејност.

3.4 Издавачка дејност

– Монографии, учебници и научни прилози посветени на словенечкиот јазик, словенечката литература и култура.

3.5 Размена на студенти и наставници

Почнувајќи од 1999 година остварени се голем број на гостувања на универзитетски професори, како и на студенти, кои во рамките на меѓуниверзитетската соработка ги користат можностите за престој поддржани од државните фондови, како и од меѓународните европски фондови, наменети за размена на искуства и престој во земјите чиј јазик се изучува. Ваквите размени претставуваат извонреден пример на добра практика, а во интерес на збогатувањето на стекнатите знаења, како и во поставувањето на мост на заемна соработка и почитување меѓу народите и културите.

3.6 Настани од областа на културата

XXI век го одбележуваат низа настани од областа на културата посветени на афирмацијата на словенечкиот јазик, словенечката литература и култура, реализирани на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје при УКИМ, почнувајќи од промоции на изданија на Факултетот, литературни вечери со гостувања на автори од Словенија и голем број словенечки вечери во организација на студентите словенисти.

4. Заклучок

Кога станува збор за меѓукултурните дијалози меѓу Македонија и Словенија несомнен е фактот дека врските постоеле, постојат и ќе постојат, а XXI век како дел од современиот начин на живеење, преносот на информации и можноста за поблиска комуникација во ерата на глобализацијата преку разбирањето и почитта кон културата на еден народ, неговата традиција и јазик кои поради заедничкиот јазичен предок и блиската историја стануваат

уште поблиски се основа за понатамошна успешна соработка на секој план, а еден од начините за воспоставување мост меѓу културите на народите е токму меѓууниверзитетската соработка.

Прилог 1

Студиски програми¹

Катедра: Катедра за македонски јазик и јужнословенски јазици

Студиска програма: словенечки јазик и книжевност - преведувачка насока

Диплома: дипломиран преведувач од словенечки на македонски јазик и обратно

I СЕМЕСТАР				
Код	Наслов на предметот	Предавања (часови/сем.)	Вежби (часови/сем.)	Кредити
Задолжителни предмети				
	Словенечки јазик 1	30	30	5
	Јазични вежби по словенечки јазик 1	-	60	5
	Современ македонски јазик 1	30	30	5
Изборни предмети листа 1*				
	Македонски јазик - култура на говор	30	30	5
	Современи јужнословенски книжевности 1	30	30	5
	Теорија на книжевност 1	30	30	5
Слободен изборен предмет од листата на Факултетот и УКИМ				
	Се бира само еден предмет			
	Спорт и здравје ***			2

*од понудените предмети студентот бира два

***предметот Спорт и здравје е задолжителен седми предмет во првиот семестар

II СЕМЕСТАР				
Код	Наслов на предметот	Предавања (часови/сем.)	Вежби (часови/сем.)	Кредити
Задолжителни предмети				
	Словенечки јазик 2	30	30	5
	Јазични вежби по словенечки јазик 2	-	60	5
	Современ македонски јазик 2	30	30	5
Изборни предмети листа 1*				
	Македонски јазик - вештини на пишување	30	30	5
	Современи јужнословенски книжевности 2	30	30	5

1. http://flf.ukim.edu.mk/wp-content/uploads/2018/09/002_Студиски-и-предметни-програми-СЛОВЕНЕЧКИ-ЈАЗИК_2018-2019.

	Теорија на книжевност 2	30	30	5
Слободен изборен предмет од листата на Факултетот и УКИМ				
	Се бира само еден предмет			

*од понудените предмети студентот бира два

III СЕМЕСТАР				
Код	Наслов на предметот	Предавања (часови/сем.)	Вежби (часови/сем.)	Кредити
Задолжителни предмети				
	Словенечки јазик 3	30	30	5
	Јазични вежби по словенечки јазик 3	-	60	5
	Словенечка книжевност 1	30	30	5
Изборни предмети листа 1*				
	Хрватски јазик 1	30	30	5
	Српски јазик 1	30	30	5
	Македонска култура и цивилизација 1	30	30	5
Слободен изборен предмет од листата на Факултетот и УКИМ				
	Се бира само еден предмет			

*од понудените предмети студентот бира два

IV СЕМЕСТАР				
Код	Наслов на предметот	Предавања (часови/сем.)	Вежби (часови/сем.)	Кредити
Задолжителни предмети				
	Словенечки јазик 4	30	30	5
	Јазични вежби по словенечки јазик 4	-	60	5
	Словенечка книжевност 2	30	30	5
Изборни предмети листа 1*				
	Хрватски јазик 2	30	30	5
	Српски јазик 2	30	30	5
	Македонска култура и цивилизација 2	30	30	5
Слободен изборен предмет од листата на Факултетот и УКИМ				
	Се бира само еден предмет			

*од понудените предмети студентот бира два

V СЕМЕСТАР				
Код	Наслов на предметот	Предавања (часови/сем.)	Вежби (часови/сем.)	Кредити
Задолжителни предмети				
	Словенечки јазик 5	30	30	5

	Историја на словенечкиот писмен јазик	30	-	5
	Словенечка книжевност 3	30	30	5
	Контрастивна анализа на словенечкиот и македонскиот јазик 1	30	30	5
Изборни предмети листа 1*				
	**Теорија на преведувањето и на толкувањето 1	30	30	5
	Современ македонски јазик 3	30	30	5
	Постмодерната во македонската книжевност и филм	30	30	5

*од понудените предмети студентот бира еден

** предметите означени со ѕвездичка се задолжителни за преведувачко/толкувачко звање

VI СЕМЕСТАР				
Код	Наслов на предметот	Предавања (часови/сем.)	Вежби (часови/сем.)	Кредити
Задолжителни предмети				
	Словенечки јазик 6	30	30	5
	Дијалектологија на словенечкиот јазик	30	-	5
	Словенечка книжевност 4	30	30	5
	Контрастивна анализа на словенечкиот и македонскиот јазик 2	30	30	5
Изборни предмети листа 1*				
	** Теорија на преведувањето и на толкувањето 2	30	30	5
	Современ македонски јазик 4	30	30	5
	Категоријата абјект во македонската книжевност и култура	30	30	5

*од понудените предмети студентот бира еден

** предметите означени со ѕвездичка се задолжителни за преведувачко/толкувачко звање

VII СЕМЕСТАР				
Код	Наслов на предметот	Предавања (часови/сем.)	Вежби (часови/сем.)	Кредити
Задолжителни предмети				
	Словенечки јазик 7	30	30	5
	Преведување словенечки-македонски/македонски-словенечки јазик 1	30	30	5
	Култура и цивилизација на Словенците	30	-	5

	Словенечка постмодерна	30	30	5
Изборни предмети листа 1*				
	Општа лингвистика	30	30	5
	Лингвостилистика	30	30	5
	Словенечката култура во јужнословенски и во европски контекст	30	-	5

*од понудените предмети студентот бира два

VIII СЕМЕСТАР				
Код	Наслов на предметот	Предавања (часови/сем.)	Вежби (часови/сем.)	Кредити
Задолжителни предмети				
	Словенечки јазик 8	30	30	5
	Преведување словенечки-македонски/ македонски-словенечки јазик 2	30	30	5
	Толкување словенечки-македонски/маке- донски-словенечки јазик	30	-	5
	Дипломска работа			5
Изборни предмети листа 1*				
	Општа реторика	30	30	5
	Социолингвистика	30	-	5
	Методологија на научната работа	30	30	5

*Од понудените предмети студентот бира два

Лидија Аризанковска
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје (Северна Македонија)
✉ larizankovska@yahoo.com

Проф. д-р Лидија Аризанковска, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, Катедра за македонски јазик и јужнословенски јазици. Области на научен интерес: словенистика и македонистика: лингвистика, зборообразување, семантика, преведување.

*Българистиката, македонистиката и словенистиката в обучението
Бугаристиката, македонистиката и словенистиката во образованието
Bolgarištika, makedonistika in slovenistika v izobraževanju*

НЕКОНВЕНЦИОНАЛНИТЕ МЕТОДИ НА ПРЕПОДАВАНЕ НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК КАТО ЧУЖД

Йорданка Илиева-Цъган
Варшавски университет

UNCONVENTIONAL METHODS OF TEACHING BULGARIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Yordanka Ilieva-Cygan
University of Warsaw

Abstract. The article aims to present some unconventional methods of teaching Bulgarian as a foreign language to Polish students. It describes the benefits of those methods for the quicker, more productive and stress-free learning of the language. These methods include the various use of language games, Bulgarian songs and films, the performing of plays and drama exercises in Bulgarian, as well as taking part in outclass events related to Bulgarian holidays and customs, and publishing own students' periodical.

Keywords: Bulgarian as a foreign language; unconventional methods of teaching; language games; Bulgarian music; Bulgarian films; students' periodical; students' initiatives

Основен елемент на образователния процес е правилният подбор на методите на преподаване, като под метод разбираме „събирателно понятие за означаване на онзи компонент на методическата система, който третира обучаващите дейности и отговаря на въпроса *как* обучаваме“ (Гочева 2000: 49). Намирането на идеален метод, т.е. начин за постигане на най-добри резултати от целите, които учителят си поставя и които произтичат от учебните програми, от векове представлява обект на изследвания и търсения на педагози и психолози. Всички опити за избор на един метод, гарантиращ на всеки учащ се успешното овладяване на чуждия език, от самото начало са обречени на неуспех, тъй като учениците се различават помежду си от много гледни точки, а също така остават под влиянието на редица фактори от социологическо и психологическо естество.

Карл Роджърс – един от основателите на хуманистичния подход в психологията и педагогиката, твърди, че в основата на промяната на поведението на даден човек стои неговата собствена способност за израстване и развитие, както и умението да учи на базата на опита. Вместо да променяме човека и да му предаваме готови образци на поведение, можем да създадем благоприятна атмосфера за неговото развитие, за конструктивни промени в поведението и личността му. Бихме могли да приложим това твърдение и в преподаването на чужди езици.

Чуждоезиковото обучение се различава от която и да е друга дисциплина. Езикът не е затворена система. Той е средство за комуникация и интелектуално развитие, човешко свойство и умение. По време на обучителния процес се осъществява контакт между личността на преподавателя и колективната личност на участниците в групата – всяка група е различна, всяко занятие е нова ситуация. Изборът на начини за преподаване на чуждия език зависи и от отношението към учещия. В този смисъл трябва да разглеждаме понятието *метод* като жив елемент от процеса на обучение, който също както самия човек подлежи на влияние от околната среда и се развива по естествен начин. Езикът, изразните средства, естетиката, модата, обичаите, моралността и човешките нужди се променят. Затова и методите на преподаване трябва да се променят. Те би трябвало да са модерни и привлекателни. Ето защо редом с традиционните (конвенционални) методи на преподаване на чужди езици се появяват нови и алтернативни (неконвенционални).

Кратко описание на основните конвенционални методи за чуждоезиково обучение

Грамматическо-преводическият метод е един от най-старите и най-традиционни за преподаване на чужд език. През XIX в. и в началото на XX в. е прилаган при изучаването на мъртви езици, като латински и старогръцки, и затова е ориентиран към писмения език. Както подсказва самото наименование, този метод се концентрира върху изучаването на граматическите правила и тяхното прилагане при превод на текстове от чуждия език. Обучението протича на майчиния език на изучаващите. Обикновено граматическите конструкции са извадени от контекста и се обясняват обстойно. Лексиката се поднася под формата на отделни думи или списъци от думи. За този метод е характерно четенето на текстове, като сравнително малко внимание се обръща на тяхното съдържание. Текстовете се използват за упражняване на граматическите правила. Учениците не развиват умения за говорене на дадения чужд език и нямат възможност да изразят своето мнение. Отношението към допусканите грешки е строго – поправят се в момента, в който се появят.

Друг конвенционален метод е т.нар. *директен метод*, който се характеризира с нетипични за граматическо-преводическия метод техники, като вербал-

на комуникация, спонтанно използване на езика и способност „да се мисли“ на чуждия език. Един от най-важните му аспекти е воденето на разговор на чуждия език чрез подражание, обръщане на внимание на контекста и ситуацията. Родният език не се използва по време на обучителния процес, като целта е да се говори изцяло на езика, обект на изучаване, а комуникацията се упражнява най-често чрез въпроси и отговори в малки групи от ученици. При изучаването на граматическите правила се прилага индуктивният подход. Преподаваната лексика е свързана с бита и ежедневието. Тренирането на словесните умения развива уменията за четене и писане.

Аудиолингвистичният метод възприема много черти от описания по-горе директен подход на преподаване, но също така прибавя упражняване на лингвистични форми в комбинация със създаването на езикови навици, т.е. повтарянето на цели фрази и изречения, на автоматични отговори, които не се излагат на влиянието на родния език. Това е един от първите методи, чийто произход се корени както в лингвистиката, така и в бихевиоралната психология и оказва влияние върху развитието на други методи за чуждоезиково обучение. Въвеждането на нов материал се извършва под формата на диалог, а лексиката се преподава в контекст. Голямо внимание се обръща на изговора и на съставянето на изречения без грешки, а употребата на родния език се ограничава до минимум. За усвояването на граматиката се използва индуктивният подход.

От историческа гледна точка *комуникативният подход* се разглежда като отговор на аудиолингвистичния метод. Този конвенционален подход акцентира върху използването на чуждия език в различни контексти и на изучаването на функциите на езика. За разлика от аудиолингвистичния метод главната цел на комуникативния подход е да помогне на изучаващите езика по-скоро да създават значение, отколкото да усъвършенстват граматически структури или да усвояват изговор, най-вече отговарящ на оригиналния езиков образец. Този метод има за задача да развива комуникативните компетенции и затова занятията най-често се провеждат под формата на работа по двойки или в малки групи, където се изискват преговори и сътрудничество между участниците. Упражненията имат за цел постигането на свобода при говорене, което подсилва самоувереността на учениците. Често се използва изпълняването на роли (*role-plays*), чрез които се упражняват и развиват функциите на езика.

Редом с традиционните методи за преподаване на чужди езици започват да възникват и алтернативни, неконвенционални методи. Те се базират на психологическия аспект на обучителния процес, концентрират се върху личността на учащия се, върху факторите на средата. Голямо внимание се обръща не само на това какво изучаваме, но и на това как да се намали усилието за придобиването на знания, а да се увеличи ефективността.

Характеристика на избрани неконвенционални методи за преподаване на чужд език

Методът на *цялостната физическа реакция* (Total Physical Response) е разработен от доктора по психология Джеймс Ашър през 60-те години на XX в. Основният принцип на този метод е, че чуждият език се усвоява по време на процеса на „дешифриране на езиковия код/система“, типичен за развитието на майчиния език. Този процес позволява удължен период на слушане и развитие на уменията за разбиране, преди да се стигне до възпроизвеждане. Общуването между родители и деца обхваща както вербални, така и невербални (свързани с движение) аспекти. В началото детето отговаря на казаното от родителите си чрез движение. Тези отговори биват възнаграждавани, положително утвърждавани от родителите (чрез говорима реч например). В продължение на много месеци детето усвоява езика, без да е в състояние да говори. През този период настъпва интернализация на езика и т.нар. „дешифриране на системата на езика“. След това детето е в състояние да възпроизвежда спонтанно езика/речта.

При метода на цялостната физическа реакция (подобно на общуването между родители и деца) учениците изпълняват възложените от учителя задачи, като отговорите обикновено изискват движение. Слушането и отговарянето чрез движение са по-важни от говоренето. От учащите се не се изисква да говорят до момента, в който не се почувстват достатъчно сигурни и готови. По време на занятията присъства и разнообразяващият ги хумористичен елемент.

Методът на обучение по „*мълчалив начин*“ (Silent Way) е уникален и за своето време новаторски подход, който се базира на когнитивните аспекти от процеса на обучение. Възниква в началото на 70-те години на XX в., а негов създател е математикът Калев Гатеньо. Тук характерното е, че учителят през по-голямата част от времето мълчи в рамките на ролята си на асистент и човек, който активира и стимулира учениците да учат. От съществено значение е самостоятелността на учащия се, както и експерименталният аспект на опознаване на езика. Грешките се третираат като естествен елемент от процеса на обучение, като същевременно им се приписва ролята на ключов инструмент, с помощта на който ученикът може да тества хипотези, създавани от него самия относно чуждия език, както и да прави заключения за езика на базата на опити и грешки. Учителят подкрепя ученика, докато вторият открива сам за себе си правилата на езика, без да ги учи наизуст или чрез подражание.

В края на 70-те години на миналия век българският психолог Георги Лозанов представя теорията, че по време на обучението учащите се по естествен път си създават психологически бариери, опирайки се на самовнушението и страха, че не са достатъчно способни, за да усвоят новите знания. Лозанов е убеден, че хората използват само 5 – 10% от своите възможности и че човешкият мозък може да преработва и съхранява по-голямо количество информа-

ция, доколкото се създадат подходящи, оптимални условия за обучение. Въз основа на изследвания от областта на психологията Лозанов разработва нов метод за изучаване на чужд език, който се концентрира върху „десугестията“ на липсата на способности, която учениците забелязват у себе си, както и върху довеждането на учениците до състояние, благоприятстващо високото ниво на задържане на усвоения материал. Този метод е наречен *сугестопедия*. Основната му цел е да се проникне до умствения потенциал на учащите се, за да може да се увеличи скоростта на обучителния процес, благодарение на който учениците се учат да разбират и използват чуждия език в общуването. Ключовите фактори тук са: осигуряването на приятна и релаксираща атмосфера; използването на барокова музика (със специфичен ритъм 60 удара на минута), която увеличава вълните алфа в мозъка и намалява кръвното налягане и сърдечния ритъм; използването на удобни места за седене, притъмнена светлина, както и използването на „десугестията“ (за ликвидиране на психологическите бариери) и „сугестията“. Учителят упражнява пълен и авторитарен контрол над групата, а самите ученици се инфантилизират чрез приемането на роли и имена, типични за чуждия език.

Друг известен неконвенционален метод за преподаване на чужд език е създаденото от Чарлз Карън в началото на 70-те години на миналия век *обучение чрез съветване* (Community Language Learning). При този подход най-важни са емоциите. Според Карън учениците трябва да бъдат третирани като „клиенти“, а учителят – като „съветник“. Начинът на обучение има за цел да намали стреса, предизвикан от новата ситуация, както и от страха на участниците от провал. Атмосферата трябва да е приятелска, а както на учителя, така и на ученика се гледа като на „цялостна личност“ (whole person), т.е. техните интелект и способности не са отделени от чувствата, които се смятат за ключови при този метод.

Обикновено учениците седят в кръг, а учителят съветник се намира извън него. Учениците използват родния си език, за да установят междуличностни отношения с другите членове на групата, основаващи се на доверие. Ако някой от участниците иска да каже нещо, той го казва на родния си език, след което учителят превежда казаното на чуждия език. След това ученикът повтаря преведеното изказване, а после може да задава допълнителни въпроси или да отговаря на такива; учителят продължава да превежда, а ученикът да повтаря. Тази техника се прилага, докато учениците не започнат да общуват на чуждия език, без да се нуждаят от превод. Процесът преминава от необходимостта „да се разчита“ на учителя съветник, към самостоятелността и отговорността за собствения напредък на ученика.

В своята дългогодишна практика като лектор по български език във Варшавския университет забелязвам, че най-добър резултат за усвояването на българския език като чужд от студентите поляци се постига чрез балансира-

ното прилагане на различни методи – както конвенционални, така и неконвенционални. Изборът на подход зависи преди всичко от целта и типа на даденото занятие, от нивото и характера на групата студенти, от тяхната кондиция в конкретния момент. От съществено значение е учебният материал да се поднася по привлекателен и разнообразен начин. Голямо влияние оказва и технологическият напредък, както и масовата употреба на мултимедии и социални мрежи сред младите хора. Наблюдава се промяна на тяхното отношение към обучителния процес (нуждата от стимули, липсата на търпение, желанието за постигане на бърз и лесен резултат и т.н.). Горепосочените фактори са сред основните, които би трябвало да се вземат под внимание при изготвянето на плана за протичане на даденото занятие.

Избрани примери на прилагане на неконвенционални методи за преподаване на български език като чужд

Съществен елемент от всяко занятие представляват различни упражнения и езикови игри, които служат като един вид „загрявка“, въведение към обучителния процес. Обикновено те са свързани предимно с утвърждаване на лексикалния материал, но понякога изискват и определени знания по граматиката на езика. Примери:

– **Томбола на картинки.** Студентите трябва да изтеглят „късметче“ – картинка, която представлява конкретна лексикална единица, като картинките са част от представен предварително (на предишни занятия, по време на целия обучителен процес) лексикален материал. Този метод мобилизира студентите за систематично усвояване на преподаваната лексика. Не без значение е и моментът на напрегнато очакване – какво ще бъде изтеглено, дали думата ще бъде позната, както и удоволствието от „късмета“ да се падне дума, която студентът знае.

– **Създай история със зарове.** За целта се използват специални зарове с отпечатан върху тях символ или картинка. Вариантите са няколко: всеки участник от групата хвърля зарчетата и измисля своя история въз основа на символите, които са се паднали; участниците от групата създават обща история, като всеки от тях хвърля зарчетата последователно; участниците се разделят на два отбора, преподавателят хвърля зарчетата, а отборът, който измисли по-бързо правилно написана и интересна история, печели.

– **Игра на бинго.** Часът може да започне с гледането на кратко анимационно филмче, в което не се говори (напр. „Тримата глупаци“). Всеки студент получава лист с няколко думи. Задачата му е по време на прожекцията да следи за появата на четири от посочените думи и когато го направи, да каже „бинго“. Печели най-бързият участник. Играта може да се разшири с допълнителни задачи след края на филмчето, като: да бъде измислено заглавие, да се напише преразказ на видяното или рецензия.

– **Игри в края на занятиято.** Понякога, когато остане време и след преподаването и упражняването на труден граматически материал, в края на часа могат да се играят игри за разтоварване, но и също с цел затвърждаване на взетия материал, като например: бесеница, глух телефон, създаването на историйка, като всеки студент пише по едно изречение, сгъва листа и предава на свой колега, и т.н.

Песента като начин за усвояване на българския език като чужд

Практиката ми на лектор показва, че използването на български песни по време на учебния процес е един от най-обичаните от студентите и най-естествените начини не само за усвояване на нова лексика, за упражняване на уменията за слушане на чуждоезичен текст и разбиране, но и за опознаване на българската култура – както съвременна, така и от миналото. Обикновено упражнението протича под формата на текст с липсващи думи, които студентите трябва да попълнят, като тук вариантите са два: или попълват това, което чуват, или най-напред дават своите предположения какви думи според тях липсват, и след това сравняват с оригинала. Упражнението може да бъде подготвено както от лектора, така и от някой студент (на ротационен принцип). Участниците в занятията могат да получат текста и под формата на нарязани фрагменти, които те трябва да подредят по смисъл първоначално сами, а по-късно да сравнят с оригинала. Текстът се анализира и от лексикална гледна точка, като освен източник за обогатяване на лексиката той нерядко е и извор на съвременен жаргон и на фразеологизми. Текстът на песента може да се използва и като обект за затвърждаване на знания от областта на граматиката – например студентите могат да имат за задача да намерят всички примери за повелително наклонение, глаголи от свършен вид и т.н. Той може да се използва и като изходна точка за дискусия относно дадено явление от обществения и културния живот на България. Като финал песента винаги се изпява от цялата група заедно с лектора, което допринася както за приятната атмосфера по време на занятията, така и за доброто настроение на участниците.

Гледане на български филми и упражнения по драма

Ако става въпрос за гледането на филми, това също е предпочитан и обичан от студентите начин за усвояване на езика и опознаване на българската култура. Като част от лектората може да се проведе цикъл на българското кино, където да се направи един хронологичен разрез на българската кинематография чрез избрани филми от миналото и съвременното (както игрални, така и анимационни). Прожекцията е съпътствана от информация за създателите и представяне на културния, обществения и историческия контекст на сюжета. След това студентите имат за задача да напишат рецензия на филма. Сюжетът

може да се използва и като тема за дискусия относно важни общочовешки, обществени теми или теми, свързани с бита и културния живот на българина.

Упражненията по драма и изготвянето на пиеса също могат да бъдат своеобразна форма на преподаване на български език като чужд. Това е добър начин за преодоляване на психологически или друг вид бариери, създаващи трудности при говоренето, и за постигане на свобода на устното изказване. Тук вариантите са най-различни, като например: студентите получават за задача да прочетат конкретно изречение на български език (то обикновено се записва от лектора на дъската), имитирайки някаква известна личност или с чуждестранен акцент, или по типичен за дадена професия начин, или да го изпеят като някой известен певец и т.н., а останалите участници в групата трябва да познаят кой е това. Лекторът също участва активно в задачата. Той може и да възложи конкретен начин за прочитане на изречението – например с тъга, радост, като любовно излияние и пр. При друго упражнение групата се разделя на два отбора, които трябва да изготвят лозунги на дадена обществена тема и които са противници помежду си. Двата отбора трябва да проведат среща, по-скоро стълкновение на убежденията си и лекторът преценява кой отбор е бил по-убедителен и печели, и така нататък. Разбира се, ако студентите имат желание, може под ръководството на лектора да подготвят избрана пиеса, която после да изиграят пред свои колеги в университета или по време на някакво събитие или празник (напр. 24 май) в някоя българска институция в страната, като посолство, културен институт или неделно училище.

Извънаудиторни занятия

Не без значение за разнообразяването и поддържането на интереса на студентите към българския език и култура е организирането на събития извън учебната зала. Тези мероприятия са често свързани с конкретни български празници или обичаи. Много успешни са различните работилници за правене на сурвачки или мартенички. Това е подходящ начин за предаване и опознаване на българските традиции, с които студентите, изучаващи български език като чужд, обичат да се идентифицират. Подобни работилници са ефективна промоция на българското не само след българистите, но и сред другите слависти например (студенти и преподаватели), които могат да бъдат поканени да вземат участие в подобна инициатива. Студентите от варшавската българистика са също така насърчавани да се изявяват по време на организирани от лектора или други български институции в страната мероприятия, свързани с празници, като Деня на будителите, Студентския празник – 8 декември, или Празника на българската просвета – 24 май. Тяхното участие се изразява в разработването на презентации, свързани с дадения празник или обичаи, изготвянето на доклади, рецитиране на стихотворения, изпълняване на български народни (и не само) песни, на български народни танци и пр.

„Смокиня“ – списанието на студентите българисти от Варшавския университет

Идеята за създаването на студентско българистично списание възникна по време на мои занятия по практическо изучаване на български език в началото на учебната 2013/2014 година, а първият му брой излезе през декември 2013 година. Със студентите от тогавашния втори курс имахме желание да споделим с други хора любовта си към България и всичко българско. Темите на текстовете са свободно избираеми в зависимост от това какво интересува самите студенти и за какво те искат да пишат. Списанието е замислено като двуезично – всеки текст се публикува на български и на полски език, за да може кръгът на читателите да не се ограничава само до българисти или българи, живеещи в Полша. Ангажираността и ентузиазмът, с който студентите се включиха и продължават да се включват и до днес в реализацията на тази инициатива, са наистина впечатляващи. Списанието се превърна в периодично издание, като последният, пети брой, излезе през август 2018 година. Поредни випуски участват активно в измислянето на концепцията на броя, в написването на текстовете, в намирането и превеждането на полски и български научнопопулярни статии, във визуалното оформление на списанието, както и в неговата промоция и разпространение. В списанието се публикуват и студентски доклади от техни участия в българистични конференции. Благодарение на така замислената форма на извънаудиторна дейност студентите не само задълбочават езиковите си умения, но и практикуват специализиран превод и участват в поредните етапи на издателския процес.

В настоящата статия бяха представени някои нестандартни подходи на преподаване на български език като чужд и ползите от тях за по-бързото, ефикасно и безстресово усвояване на езика. Смяя да твърдя, че един преподавател, който е отворен към използването на неконвенционални методи за обучение, може да бъде автор на интересни и ценни от гледната точка на изучаващия езика уроци. Въз основа на добрите резултати и повишената заинтересованост на студентите към преподавания по такъв начин материал лекторът придобива мотивация за разработването на нови учебни сценарии. От друга страна, привличащите вниманието на студентите уроци оказват пряко влияние върху нивото на придобитите знания и компетенции. Някои от предимствата на неконвенционалните методи за чуждоезиково обучение са: разнообразието на самите занятия, което предпазва студентите от отегченост и умора; по-ефективното използване на времетраенето на занятието; откриването на нови интереси – към театъра, журналистиката и т.н.; по-ефикасното учене – по-добро запаметяване на материала благодарение на привлекателни, приятни и лесно достъпни методи на преподаване. Лекторът също има полза от неконвенционалните методи на обучение, като например: по-голямото професионално удовлетворение – водените по интересен начин занятия формират

амбициозни и отдадени студенти, което дава и по-виоко ниво на мотивация на самия преподавател; подобряване на ефективността на работата – използването на модерни методи за обучение дава възможност за по-лесното и ефикасно преподаване на знания на студентите; урокът става по-динамичен, а оттам и по-интересен както за студентите, така и за самия преподавател. Занятията се превръщат в пространство за преживяване на положителни емоции и вдъхновяващи моменти, а прекараното по този начин време минава по-бързо, не е натоварващо, а ходенето на работа се свързва с положителни изживявания.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелова 2018:** Ангелова, П. *Втори език при деца. Обучение & усвояване. Записки, извадки, наблюдения.* <<http://eliascanetti.org/wp-content/uploads/2018/09/Reader-za-uchitelya-2.pdf>> (21.01.2019)
- Гочева 2000:** Гочева, Е. *Чуждоезиково обучение.* София: Лодос, 2000.
- Даковска 2005:** Dakowska, M. *Teaching English as a Foreign Language.* Warszawa: PWN, 2005.
- Коморовска 2003:** Komorowska, H. *Metodyka nauczania języków obcych.* Warszawa: Fraszka Edukacyjna 2003.
- Помькало, ред. 1993:** *Encyklopedia pedagogiczna.* Pomykało, W. (red.). Warszawa: Fundacja Innowacja, 1993.
- Ядчак, ред. 2001:** *Interaktywne metody nauczania.* Jadczak, M. (red.). Toruń: Bea-Bleja s.c., 2001. <<http://www.tfls.com.pl/cdn/metodyka.php>>

Йорданка Илиева-Цъган
Варшавски университет (Полша)
✉ y.ilieva-cygan@uw.edu.pl

Йорданка Илиева-Цъган е лектор по български език в Института по западна и южна славистика на Варшавския университет. Научните ѝ интереси обхващат областите на билингвизма, развитието на говора при двуезични деца, влиянието на полския език върху българския език на деца от смесени бракове, както и чуждоезиковото обучение. Занимава се с превод на научнопопулярни текстове от английски, немски и полски на български език, а също така пише текстове за български интернет блог на тема майчинство.

*Междукултурни пресичания преди XXI век
Меѓукултурни преплетувања пред XXI век
Medkulturna prepletanja pred 21. stoletjem*

НАЧАЛОТО НА МОДЕРНАТА БЪЛГАРСКА ИСТОРИОПИС И ЗАПАДНИТЕ БАЛКАНИ

Димитър Пеев

*Хумболтов университет – Берлин
Софийски университет „Св. Климент Охридски“*

THE BEGINNING OF MODERN BULGARIAN HISTORIOGRAPHY AND THE WESTERN BALKANS

Dimiter Peev

*Humboldt Universität zu Berlin
Sofia University “St. Kliment Ohridski”*

Abstract. The paper analyzes new sources about the so called Zograf Bulgarian History from the second half of the 18th century. According to the documents published here the author of the Zograf Bulgarian History turns out to be hierodeacon Dossithey Zografski, who, being an orthodox monk, ordered in 1760 from Croatia a copy of the second edition of *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* by **Andrija** Kačić Miošić and used it in his own historical compilation. The work of the Zograf monk is situated in a broader historical context.

Keywords: Zograf monastery; 18th century historiography; Hierodeacon Dossithey Zografski

Осемнадесетият век е преломен в историческото развитие на балканските народи. Наред със социално-икономическите промени, настъпили в балканските общества през това столетие, се наблюдава и един културен прелом, обусловен най-вече от изобретяването на печатната преса от Гутенберг. Това, естествено, не означава, че откритието на немския печатар тепърва получава разпространение на Балканите през разглежданото от нас столетие, по-скоро към XVIII в. книгопечатането, или по-точно печатните издания прехвърлят тесните граници на отделните малки общности на Балканите и спомагат за полагаането на основите на т.нар. въобразени съобщности (Anderson 1991). Оттогава датират първите стъпки по посока на изграждане на някакъв тип национална парадигма. През този период тя се набелязва

като макронационален концепт, опитващ се да обедини населението от един езиков континуум, в случая славянския, под макрошапката на езиковата, културната и историческата близост и в крайна сметка, да формира основата за бъдещо изграждане на относително голямо държавно образувание на национален принцип. Всъщност две са големите национални идеи, които си дават среща на Балканите – зародили се през XVIII в., по-късно те изкристализират и получават завършен облик в обществените движения на панславизма (Прокудин 2007) и илиризма (Кайчев 2015). Едното идва от Русия и носи отпечатъка на руските старопечатни книги на църковнославянски, а другото носи свежия полъх на Адриатика и просвещенските идеи на Апенините. Неизменна част от една такава тенденция е писането на история и поставянето на собствената общност в макроконтекста и идеологията на съответното обществено движение. В това отношение като знак предвестник на получилия по-голяма популярност в Източните и голяма част от Западните Балкани от XIX в. панславизъм биха могли да се разглеждат такива понятия, възникнали още през XVIII в., като *славянобългарски*, *славяносръбски*, *славяноруски* (напр. славянобългарски език, славянобългарски манастир, славянобългарска история, съотв. славяносръбски език, манастир, славяноруски език, манастир и т.н.). Те идват да обозначат съответния клон от славянството, но не и да го отграничат от общото цяло, напротив, по-скоро идеята е да подчертаят общностното или онова, което свързва различните клонове. Илиризмът си поставя по-скромни задачи – неговата цел е да даде стожери на съобщностно мислене и единно светоусещане на славяните само от Балканския полуостров. Интересен е фактът, че жалоните на българската историопис от XVIII в. под една или друга форма си дават среща в Зографския манастир на Света гора.

От това време имаме три по-малко или повече успешни опита за написване на българска история според принципите и разбирането на новото време – *История славянобългарска*, *Зографската българска история* и *История во кратце о болгарским народе словенском* на йеросхимонах Спиридон Габровски (История во кратце 1792). Това, че те отразяват разбирането на новото време, естествено, не означава критични трудове, познати ни от нашето съвремие. От една страна, за разлика от средновековната историопис, в центъра на историческото повествование е поставена българската общност, състояща се от два основни клона – *охридски* и *търновски българи* (ИС 2016, 185, 217), от друга обаче, свещената история все още доминира съзнанието на съставители и читатели и произходът на съответната националноезикова група е търсен и поставен във връзка със сътворението на света и народите, тръгващи от Ной. Не трябва да се пропуска и фактът, че за здравето светоусещане и самоопределение през периода немаловажна е и духовната изява на съответната национална група, която получава реализация в неизменните списъци, къде по-разширени,

къде по-сбити, на светци, просияли от българския род¹, съпровождащи повестуването за политическите съдбини на народа. Както споменахме по-горе, и трите са свързани със Зографския манастир. *История славянобългарска* на о. Паисий Хилендарски е завършена в Зограф през 1762 г. и черновата ѝ остава в библиотеката на манастира. *Зографската българска история* е възникнала в Зографската света обител вероятно около средата на 1762 г.² и единственият ѝ запазен екземпляр и до днес се пази в манастирското книгохранилище. Третата и последна в разглежданата поредица история, тази на йеросхимонах Спиридон, съвокупена през 1792 г., споделя общ източник със *Зографската история*, а именно *Разговор угодни народа словинскога* (Разговор угодни 1759) на хърватския поет Андрия Качич Миошич, който авторът е ползвал по първоначалния вариант на ЗБИ по време на престоя си в Зограф в началото на 60-те години на XVIII в.³ Тъй като влиянието на Качичевия труд е най-силно изразено в *Зографската българска история*, тук ние ще се спрем по-подробно именно на нея и на въпроса за връзките ѝ с труда на хърватския поет, като ще се опитаме да пролеем светлина и на нерешения до момента проблем за нейното авторство.

Зографската българска история (нататък ЗБИ) се намира в ръкописен сборник *Зогр. 263* (Райков и др. 1994: 410). Ръкописът се състои от две части, общо 61 листа, като първата свършва на л. 52 със ЗБИ⁴. В началото на сборника е поместено *Сказание за Света гора* на преп. Стефан Светогорец, взето от старопечатното издание *Рай мысленный*, издадено в Иверския манастир край Новгород, Русия, през 1659 г., Сказание за чудотворното явяване на Аравийската икона на св. Георги, Чудото на св. Георги в Лонгос от 5.05.1714 г. и копие-превод от един турски ходжет от 1708 г., установяващ границите на зографския метох Ормиля. Като цяло, подборката на текстовете може да се характеризира като зографска и основно заради текста на ЗБИ – по-общо българска. В *Сказание за Света гора* централно място заемат разказите за осно-

1. Напр. у Паисий, в *Зографската българска история*.
2. За датировката вж. Трифонов 1940: 62 – 64.
3. Йеросхимонах Спиридон напуска Зограф най-вероятно през есента на 1761 г., за да отиде при преп. Паисий Величковски в светогорския скит „Св. Илия“. През лятото на 1762 той напуска Света гора заедно с преп. Паисий Величковски и учениците му и отива с тях в румънските земи, където през 1763 г. се заселва в манастира Драгомирна. Когато тръгва от Зограф, той трябва вече да е имал на ръка копие от първата част на ЗБИ (вж. Трифонов 1940: 63 – 64).
4. Втората част на ръкописа включва отделни слова от патерика, като накрая има една страница текст от гръмник и кои части на тялото на коя зодия съответстват. Листовите имат буквена фолиация, различна от тази на първата част, която започва с л. 15 и свършва с л. 23.

ваването на Зографския манастир от тримата братя от Охрид Мойсей, Арон и Василий с подробно повествование как манастирът получава името си, както и мъчението на 26 зографски мъченици. След това са поместени, както вече споменахме, текстът за Аравийската икона, Чудото на св. Георги в Лонгос и Ходжета. ЗБИ завършва този своеобразен сборник. Самата тя обхваща 14 листа – от л. 39 до л. 52. Прави впечатление, че е с отделна от *Сказание за Света гора* и другите текстове буквена фолиация, като номерата на първите четири листа са нанесени от ръката на писача на текста – монаха Яков, докато листовите 5 – 14 – от друга ръка, вероятно по-късна. Трудно е да се каже дали монахът Яков или поръчителят – проигумен Константин, са искали първоначално текстът на ЗБИ да бъде оформен като отделно книжно тяло, или просто са го планирали като начало на друг ръкопис, но при всички положения те са имали по-особено отношение към този текст. За писачите и притежателите на ръкописа със ЗБИ има следните запазени свидетелства.

1. Бележка на писача, монах Яков, поместена на л. 31r – 31v в края на *Сказание за Света гора*⁵:

Кни́га глаго́лемаа; Ра́й мы́сленный. Печа́тана в мона́стырѣ иверско́мъ, иже во о́стровѣ ста́го ѳ́зера при пѣти валда́й, в пре́дѣлахъ нова́ гра́да, в лѣто 3933. мѣца Окто́брия въ ки де́нь. Сѣа́ кни́га глаго́лемаа; Ра́й мы́сленный: Обрѣ́тае́тъ са ны́нѣ во сто́й горѣ́ афо́нстѣй, в мона́стырѣ зогра́фѣ: въ еди́номъ перепле́тъ съ кни́гою Діо́птрою: Печа́танною в мона́стырѣ кѣтѣйско́мъ, въ лѣто, а́хна.

Всѣ́ по́вѣсти, ѿ стѣ́й горѣ́ афо́нстѣй, спи́саны ѿ кни́ги глаго́лемыа Ра́й мы́сленный, ѿ не́же вы́ше писа́хомъ. Писа́лъ мона́хъ іа́ковъ при це́ркви стѣ́ихъ іа́плъ: в пре́дѣлахъ мнѣ́ра Зогра́фа: поке́лнѣмъ то́же обѣ́тели. Все́реподобѣ́йшемъ Госпо́днѣу Прои́гъменѣу кѣ́ръ Константію. в лѣто а́шѣе. мѣца деке́мври :-.

2. Приписка от ръката на йеромонах Константин, намираща се на л. 1r – 17r в долното поле на правата страна на всеки лист⁶:

Сѣю | Кни́жицоу | дарова́лъ | а́зъ | прои́гъмѣ | Константі́й | При сме́рти | своѣ́й | ѿтцоу́ | іларіо́ноу | поне́же онъ | мнѣ́ | писа́нѣмъ | Шна́жда | послѣ́жи | 1802 года | ію́ня: 18^а :-.

3. Още една явно притежателска приписка от по-късно време – на л. 1r – 2r на всяка страница пак в долното поле, над приписката на м. Константин:

гаврі́йлъ | : іеромона́хъ : | : и́зогра́фскомоу :-.

4. Освен това също на л. 1r между заглавието и основния текст намираме още една приписка вероятно от ръката на някой от манастирските библиотекари:

преписано въ 1785 г.

От цитираните документални свидетелства става ясно, че през 1785 г. зографският проигумен йеромонах Константин поръчва на монаха Яков описания по-нагоре сборник с текстове, свързани с историята на Зографския

5. Срв. Иванов 1931: 628.

6. Срв. Иванов 1931: 629.

манастир, като в края е включен и интересуваният ни текст на ЗБИ. Същият йеромонах Константиний в края на живота си дарява въпросната книжица на отец Иларион, защото му е помагал в канцеларските работи.

За пръв път текстът на *Зографската българска история* е споменат от Раковски в *Българска старина* (1865). Екземпляр от ЗБИ българският възрожденец получил през 1856 г. от белградския книжар Найден Йованович, който, на свой ред, го намерил като отделна тетрадка (възголемичка осмина) в един от светогорските манастири⁷. Първата публикация на текста на ЗБИ принадлежи на Стоян Аргиров (Аргиров 1907), а второто и за момента последно издание – на Йордан Иванов (Иванов 1931: 628 – 642). Юрдан Трифонов посвещава впечатляваща студия на ЗБИ (Трифонов 1940). Той установява, че основни източници на историята са *Разговор угодни* на хърватския поет Андрия Качич Миошич и руският превод на Цезар Бароний – *Деяния церковния и гражданския* (Трифонов 1940: 4 – 19). Той също така доказва, че първоначалната редакция на ЗБИ е послужила като един от източниците на „Историята“ на о. Спиридон (Трифонов 1940: 19 – 25, 63 – 64), и разграничава две редакции на текста – *якововска* и *спиридоновска*. Спиридоновската е запазена само в разпокъсан вид в „Историята“ на о. Спиридон и езиково отразява първооригинала на ЗБИ, както е бил написан от неговия автор. Якововата е опит за повдигане на стила на ЗБИ, текстът е наситен с повече църковнославянизми и е допълнен на две места по Паисиевата „История“. Самотен представител на тази редакция е единственият запазен пълен ръкопис на ЗБИ, писан, както ни съобщава цитираната по-горе приписка, от ръката на монаха Яков през 1785 г. по поръчение на проигумен Константиний (Трифонов 1940: 19 – 25). Особен интерес представляват наблюденията на Ю. Трифонов за отношението на съставителя на ЗБИ към източниците му. Стилът на ЗБИ е конспективен и безпристрастен и дори безучастен и сух. Авторът пропуска всички емоционални подробности, така характерни за езика на *Разговор угодни*, дори когато те представят българите в положителна светлина. От всички части на повествованието му лъха монашеска строгост и отрешеност от мирската суета (Трифонов 1940: 31 – 32). Въз основа на редица езикови особености Ю. Трифонов стига до заключението, че авторът на ЗБИ е бил представител на преходните говори, там където трънските говори се засичат с кривоаланечките (Трифонов 1940: 44 – 46). По повод на това как един зографски монах е можел да чете хърватска латиница, и то писана на стария *утежнен* хърватски правопис, Трифонов предполага, че произведението на Качич не е било използвано в оригинал: от него първо са били направени извадки на кирилица от някой монах таксидиот из Далмация, които са били донесени в Зограф, където вече са послужили за съставянето на ЗБИ (Трифонов 1940: 31 – 32).

---

7. Цит. по Иванов 1931: 629 и Трифонов 1940: 2.

Всички дотук изложени наблюдения на Ю. Трифонов почиват на задълбочен анализ на вътрешните зависимости на текста и не будят никакво съмнение. Към тях обаче бих искал да добавя някои уточнения, произтичащи от „откритието“ на един нов документ. При предприетата през 2013 г. инвентаризация на Зографската библиотека се оказа, че там има екземпляр именно от второто издание на *Разговор угодни* от 1759 г. (Инв. № 18336) – една изключително рядка книга, трудно намираща се в редица европейски библиотеки и липсваща в България. Като изключим факта, че очевидно той е послужил като източник при написването на ЗБИ, в него се съдържат и няколко ценни приписки, проливащи светлина върху авторството на ЗБИ. Според най-важната от тях книгата е била поръчана специално и е пристигнала в манастира през ноември 1760 г.:

¹ Поп Георгій үзел ми Книга .35

² 1760. ноември- 13.го вѣс Велише

³ Гаревица ү Хорвалтій

⁴ досѣ-ѡ-ей Йеродіакѡ

⁵ Кромѣ проѣ

⁶ премногѣ вѣщей (Разговор Угодни 1759, 144).

Първият и основен въпрос, който възниква, е дали йеродякон Доситей би могъл да е авторът на ЗБИ. Според нас това е твърде вероятно, но нека първо разгледаме останалите приписки, които всъщност са бележки към съдържанието. Те, по наше мнение, са оставени също от ръката на йеродякон Доситей, писани са по различно време, когато той е чел и препрочитал различни пасажи от книгата, с различни мастила и различно подострени пера, невинаги толкова старателно и изискано като цитирания по-горе текст, някои дори небрежно, но почеркът на всичките позволява да се идентифицира с този на притежателската приписка от стр. 144.

1. На стр. 35 в лявото поле напреди на печатния текст се чете следната бележка: слава долготрпѣнію тї хрїте доколе вѣдѣтъ | хвалти та треклетїй. како є и сен нѣорикъ.

2. На стр. 80 в изречението „Ma poslii smarti gniegove, iztirafce Bulgari fve mifnike latinske, a primifce Calugiere gracke, i zagarlifce feifmъ gniovu.“⁸ думата *scifm* е зачеркната и след изречението с ръкописен почерк е добавено: светъ правъ вѣрв хрїста вѣа, така че смисълът да стане и *прегърнаха светата права вяра на Христа Бога*.

3. На стр. 158 има много зачеркнат текст (трудно се разчита какво точно е зачеркнато) и две бележки:

8. *Но след неговата смърт* (след смъртта на *Омуртаг* – бел. Д.П.) *българите изгониха всички латински свещеници и приеха гръцки калугери и прегърнаха тяхната схизма*.

а) (в лявото поле напреки на текста): оно е сваки вѣдала кон хоѣе да иде с ѿдне ногѣ на прѣ а са дрѣгѣ на трѣ | историка прави не валя дѣмѣ ти него кадѣ исторію піше нека не | овога хѣлан овога фали негов нека исторіа своѣ пѣтедѣ пѣтѣе. а за за|конѣ на дрѣгом се мѣств пише а не гди сѣ се конске биле и градовн үзнима|ли;

б) (в горното поле): моя книга дао сѣ за ню .з. пѣтице | що ли драго бѣ не бѣ чиннѣи —.

4. На стр. 160 в долното поле се намира следната бележка: тѣрци цариградѣ. на 1453 | 8. дѣ по двови⁹.

5. В полето ок. песента SLIDI PISMA DRUGGA OD CZARRIGRADA на стр. 168 – 169 отляво на текста намираме следните бележки:

ока пѣсма + | + сва е лажа лажа лажа.

ово и с ѿдне и дрѣге стране | лажезве лаже. лаже.

Всъщност патосът в приписките е срещу емоционалното отношение на автора – Андрия Качич Миошич, към събитията, които описва. Това, от една страна, е предизвикано от често католически украсените коментари на хърватския поет, но от друга страна, явно е (станало) и разбиране на четящия, че в историческото повествование не трябва да се влага емоция и че то не трябва да се смесва с въпроси на вярата. Подобни принципи според нас са залегнали и в написването на ЗБИ.

Как всъщност се съотнася във времето написването на ЗБИ с появата на *Разговор угодни* в Зографската света обител? ЗБИ е била завършена малко преди Паисиевата история и съответно о. Паисий на финалния етап от работата си е погълнил своя труд с някакви сведения от нея (Трифонов 1940: 62). Хилендарският монах завършва труда си в Зограф през 1762, което означава, че и ЗБИ е завършена през същата година, но най-вероятно малко преди пристигането на о. Паисий в Зограф, което няма как да свържем с конкретен месец. Както се вижда от приписката, екземплярът на *Разговор угодни* е бил закупен практически веднага след излизането си (1759) и в края на 1760 година вече е бил в Зографския манастир, т.е. най-вероятното време на възникване на ЗБИ е цялата 1761 г. и първата половина на 1762 г. Малко вероятно е в краткото време от пристигането си в края на 1760 до окончателното завършване на ЗБИ, ок. средата на 1762, зографският екземпляр на Качичевия труд да е сменил собственика си, т.е. йеродякон Доситей – монахът, поръчал *Разговор угодни*, най-вероятно е и автор на Зографската българска история. Прави впечатление, че малкото езикови данни, които могат да се извлекат от приписките, като напр. употребата на предлог и представка у вм. *въ* (үзел ми, ү хорвалїи), употребата на глаголна наставка

9. Знакът за цифрата прилича на съвременен ръкописно г, което би могло да се тълкува и като „2“. Изхождайки от логиката на текста, приемам, че става дума за странично незатворена осмица. Незатворени осмици, но от горната страна, са основният начин за писане на тази цифра през 19. в. През 1453 г. Великден е бил на 1.04., следователно падането на Цариград (29.05.1453 г.) се е падало точно 8 дена след св. Дух (през 1453 г. – 21 май)

-у- в м. -ов- (пѣтѣ), употребата на *сричкотворно* ꙗ (долготрѣнію), у като рефлекс на ж (вѣдѣтъ, пѣтѣмъ пѣтѣ, ню, ѣѣ, свѣтъ правъ вѣѣ), окончание -е за ж.р. мн. ч. (воисѣ, пѣтиѣ), употреба на ч в м. *щ* в частицата за бъдеще време (ѣѣ) се съгласуват напълно с наблюденията на Ю. Трифонов, че авторът на ЗБИ е бил носител на западнобългарски диалект от преходните говори между български и сръбски (Стойков 1993: 163 – 169). Също така не можем да отменим с мълчание и съдържанието на цитираната по горе приписка За: кадѣ исторію пише нека не | овога хѣли овога фали него нека исторіа своѣ пѣтѣмъ пѣтѣ. а за законѣ на дръгом се мѣстѣ пише а не гдн св се воисѣ биле и градови ꙗзнилн. Този възглед е в унисон със съставителските принципи, застъпени в ЗБИ – да не се хвалят или хулят отделните исторически лица, а просто и без подробности да се излагат делата им. Дали авторът на ЗБИ е получил такова разбиране, четейки *Разговор угодни*, или то е било плод на вътрешната му убеденост и монашеския му мироглед, е трудно да се каже. При всички положения обаче това са допълнителни аргументи в полза на авторството на йеродякон Доситей. Кой е бил йеродякон Доситей? Занимавал ли се е с книжовна дейност? Оставил ли е други произведения? Какъв е бил в манастирската йерархия? За съжаление, отговорът на тези и други въпроси, които си задаваме и във връзка с другите двама български историци на XVIII столетие, остава открит. За момента опитите ми да открия сведения за него в Зографските архиви, не са дали плод, това обаче не означава, че такива няма.

Погледнато в макроперспектива, се оказва, че и трите български истории на XVIII век са повлияни под една или друга форма от католическата книжнина на Западните Балкани. *История славянобългарска* опосредствано – чрез руския превод на *Царството на славяните* на рагузчанина Мавро Орбини, а *История во кратце* на йеросхимонах Спиридон Габровски и *Зографската българска история* на йеродякон Доситей Зографски – пряко чрез специално поръчаното и с учудваща за времето вещина използвано при написването на ЗБИ второ издание на *Разговор угодни* на хърватския поет Андрия Качич Миошич.

ЛИТЕРАТУРА

- Аргиров 1907:** Аргиров, Стоян. Из находките ми в светогорските манастири Хилендар и Зограф. // *Периодично списание на Българското книжовно дружество в Средец*, № LXVIII, 219 – 238.
- Иванов 1931:** Йордан Иванов. *Български старини из Македония*. София: Българско книжовно дружество.
- Кайчев 2015:** Наум Кайчев. *Илирия от Варна до Вилах. Хърватското национално възраждане, сърбите и българите (до 1848 г.)*. София: Парадигма.
- Райков и др. 1994:** Божидар Райков, Стефан Кожухаров, Христо Кодов, Хайнц Миклас. *Каталог на славянските ръкописи в Библиотеката на Зографския манастир на Света гора*. София: CIBAL.
- Прокудин 2007:** Борис Прокудин. *Идея славянского единства в политической мысли России XIX века: генезис, основные направления и этапы развития*. Дис-

сертация на соискание ученой степени кандидата политических наук. Москва: МГУ, Философский факультет, Кафедра истории социально-политических учений, 2007. // Научная библиотека диссертаций и авторефератов disser Cat <<http://www.dissercat.com/content/ideya-slavyanskogo-edinstva-v-politicheskoj-myslirossii-xix-veka-genezis-osnovnye-napravlen#ixzz5caWQTW2C>>(10.01.2019).

Стойков 1993: Стойко Стойков. *Българска диалектология*. София: Издателство на БАН.

Трифонов 1940: Трифонов, Юрдан. Зографската българска история. // *Списание на БАН*, № LX, 1 – 66.

Anderson 1991: Benedict Anderson. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Revised Edition. London and New York: Verso.

ИЗВОРИ

Зогр. 263

ИС 2016

Ръкопис № 263 от библиотеката на Зографския манастир. Паисий Хилендарски. История славянобългарска. Критическо издание с превод и коментар. Текста подготвиха за печат Д. Пеев, М. Димитрова, П. Петков. Превод Д. Пеев. Коментар А. Николов, Д. Пеев. Предговор от иеродякон Атанасий. Четвърто издание. Света гора Атон: Славянобългарска зографска обител, 2016.

История во кратце 1792

Спиридон иеросхимонах. История во кратце о болгарском народе славенском 1792. Предговор Боряна Христова, консултант проф. Божидар Райков. БАК при НБ „Св. св. Кирил и Методий“. София: ГАЛ-ИКО, 1992.

Razgovor ugodni 1759

RAZGOVOR UGODNI NARODA SLOVINSKOGA. U komufe ukazuje početak, i fvarha Kraglià Slovinski, koji punno vikòvà vladafce fvim Slovinskim darxavam, frazliçitim pilmam od Kraglià, Bànà, i Slovinski Vitezòvà, *Izvagen iz razliçiti Kgnigà, i sloxen u Jezik Slovinski po fra ANDRII CAÇICHIU iz Bariista. PRIKAZANA PRISVITLOMU GOSP. GOSP. KNEZU LUCI IVANNOVICHIU IZ DOBROTE OD BUKKE KOTORSKE. U MLECZI (Venetia) NA MDCCLIX.*

Димитър Пеев

Хумболтов университет – Берлин (Германия)

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)

✉ dimitter@yahoo.com

Димитър Пеев е преподавател в Катедрата по кирилометодиевистика във Факултета по славянски филологии на СУ „Св. Климент Охридски“. Научните му интереси са в областта на текстологията, историческата лингвистика и палеографията. От 2013 г. е командирован като лектор по български език, литература и култура в Института по славистика към Хумболтовия университет в Берлин.

*Междукултурни пресичања преди XXI век
Меѓукултурни преплетувања пред XXI век
Medkulturalna prepletanja pred 21. stoletjem*

ЕФЕКТИТЕ НА СТЕРЕОТИПИЗАЦИЈАТА ВО БУГАРСКАТА КНИЖЕВНОСТ НА ДЕВЕТНАЕСЕТТИОТ ВЕК

(во драмата „Криворазбраната цивилизација“ на Добри Војников
и поемата „Изворот на белоногата“ на Петко Славејков)

Трајче Стамески

*Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“*

THE EFFECTS OF STEREOTYPING IN THE BULGARIAN 19TH CENTURY LITERATURE

(In The Play *Misunderstood Civilization* By Dobri Vojnikov
And The Poem *The Source Of The Whitelegged* By Petko Slavejkov)

Trajce Stameski

*Ss. Cyril and Methodius University in Skopje
"Blaze Koneski" Faculty of Philology*

Abstract. This article focuses on two extremely important works in the Bulgarian literature from the 19th century. It analysis them from the perspective of the importance of stereotyping (auto imaging or imaging of the other) for the national identity, its influence on identity issues and dilemmas, as well as its contribution in the representation of the wider image about the culture of the Bulgarian society in comparison with other cultures.

Keywords: stereotype; culture; identity; tradition; society

Како и во историските и културни процеси кај останатите јужнословенски народи, епохата на преродбата во Бугарија е целосно во духот на народното будење, формирање на национална свест, создавање на национална култура и борба за национално ослободување. Надоврзувајќи се на религиозно-геоцентричната концепција на средновековието, бугарската преродба не го заменува местото на Бог со човекот, напротив, наместо очекуваниот антропоцентризам (по примерот на западноевропската култура), таа во основата ја поставува етноцентрична концепција и познатата тријада: земјата, татковина-

та, народот. Иако, ваквата стратегија честопати може да значи маргинализирање на личноста, која продолжува да биде инструмент за служење на некои „повисоки“ вредности/цели: нација, татковина, патриотизам, сепак не треба да се занемари мислењето дека потребата од етноцентричната концепција е целосно во духот на едно време кога Бугарите го бараат својот национален идентитет наспроти засилените странски културни влијанија. Поради ваквите специфични историски и културни околности во развојот на бугарската национална идеја за време на преродбата, пропратени со потенцијалните опасности од губење на националниот идентитет и културните вредности, се огласуваат повеќето бугарски писатели и културни дејци, меѓу кои и Петко Славејков со неговата неоспорно најпопуларна поема „Изворот на белоногата“ (1873). Напишана по примерот на народната балада, таа мошне успешно ги амалгамира мотивите од народните преданија и баладичните елементи. Иако, поемата може да се чита како „лирски расказ за драмата на една Бугарка и нејзината љубов“, сепак, некои проучувачи ја интерпретираат и како патриотска творба: поради карактерот на младата девојка непоколебливо и храбро да ги издржи сите обиди на заведување од страна на турскиот везир. Според тоа, етноцентричната страна на оваа поема се перципира во исклучително позитивниот однос кон традиционалните народни вредности: домот, семејството, руралното наспрема градот, туѓото и урбаното, но од друга страна, во поемата е присутен и еден антропоцентричен, егзистенцијално-психолошки аспект којшто вредноста на себството и родот ги става во функција на повисоки индивидуалистичко-хуманистички вредности, како слободната волја и право на избор. Во оваа смисла, според мислењето на Бојан Пенев, Славејков е модерен поет, претходник, но и родоначалник на модерната бугарска поезија.

Само две години претходно Добри Војников ја објавува класична комедија „Криворазбраната цивилизација“ (1871) – прв посериозен драматуршки текст во бугарската книжевност и култура; напишан под влијание на делата на француските комедиографи (Молиер), но и на српските и романските комедиографски модели, оваа творба на Војников автентично ја прикажува балканската социјална психологија – имитирањето и некритичкото прифаќање на туѓите модерни влијанија. Символиката на насловот сугерира еден стереотипен балкански модел на однесување и претставува критика на тогашната народна психологија и индивидуалните ментални ставови. Оваа комедија на Војников доживува огромен успех и врши трајно влијание на развитокот на бугарската комедиографија на преминот од романтичарската кон реалистичката поетика.

Како што може да забележиме, станува збор за два исклучително важни текстови за бугарската книжевност и култура на деветнаесеттиот век, кои ќе бидат предмет на нашето проучување со кое сакаме да укажеме на важноста на стереотипизацијата (автоетикетирањето или етикетирањето на другите) за

конституирањето на националниот карактер на субјектите, нејзиното влијание врз идентитетските прашања и дилеми, како и за нејзиниот удел во репрезентирањето на пошироката слика на културата на бугарското општество во деветнаесеттиот век во интерференција со другите култури.

Ако еден од основните чекори во процесот на креирањето на стереотипите и предрасудите е создавањето „впечатливи“ категории за другите врз основа на некоја нивна доминантна карактеристика, тогаш врз основа на тие впечатливи атрибути донесуваме заклучоци за личностите што ги перципираме, како и за групата на која ѝ припаѓаат. Во практиката, тргнувајќи од претпоставката за хомогениот карактер на групата, стереотипите можат да не доведат до погрешни генерализации и да бидат навредливи за индивидуата, затоа што етикетањето честопати ѝ го скратува правото на различност. Тоа се оние примери во кои стереотипизацијата ја намалува индивидуалноста, на сметка на категоризацијата. Во пошироки општествени рамки ваквото стереотипизирање има огромно влијание за т.н. „заматување на реалноста“ и за правилно обликување на сликата на/за другиот врз основа на неговата припадност на одредена група, што е честа причина за појавата на предрасуди и дискриминација. Терминот „стереотип, којшто првпат е употребен во психолошка смисла од Липман (1922), ги опишува стереотипите како „мали слики во главата што ни помагаат да го толкуваме она што го гледаме“. Аронсон тврди дека кога ние дозволуваме овие слики да доминираат во нашето размислување, тогаш ефектот од ваквиот когнитивен процес значи да им доделиме идентични карактеристики на сите припадници на групата, без разлика на индивидуалните особености меѓу членовите на таа група. Иако се силни верувањата дека овие слики се вистинити и природни, честопати реалноста покажува дека тие се само искривени и прекумерени генерализации или клишеа наследени од сопствената култура.

Поради тоа, стереотипите и предрасудите стануваат интегрален и важен дел од нашиот секојдневен живот: резистентни на промени, но доволно моќни да се профилираат како важни општествени норми што се дел од нашата култура. Ако стереотипите се структурирани верувања за карактеристиките на припадниците на определена социјална категорија или група, тогаш предрасудите ги афирмираат и вреднуваат разликите во корист на сопствената група, а на сметка на другите групи. Иако, треба да земеме предвид дека не секој стереотипи водат кон дискриминација, сепак најголемиот број на стереотипи се со тенденција да го делат општеството на *ние* и *тие* или, пак, да придонесат за формирањето на нашата слика за културниот идентитет и индивидуално однесување на Другиот. Без разлика од каде доаѓаат овие социјални стереотипи, јасно е дека најчесто се употребуваат без целосно свесно размислување и претставуваат грубо преоптоварени и генерализирани апстракции на луѓето за сопствената или за другите групи. Така, Магдалена Костова-Панајотова го

интерпретира универзалниот мотив на среќата во јужнословенскиот фолклор и неговото стереотипно доживување кај балканските народи. Во бугарската варијанта на овој мотив, Бог вообичаено им доделува расправии и веселби на Србите, лукавство и трговија на Грците, мрзеливост и помпезност на Турците, и земја и тврдоглавост на Бугарите. Во бугарската литература од деветнаесеттиот век *сликата* покрива широк спектар на особини, па така стереотипот за бугарската жена се смета за совршен, затоа што таа секогаш е скромна и вредна. Од друга страна, во атрибуцијата на Турците се оди во две крајности: или како носители на варварско зло, необразовани и назадни, или како субјекти кои ги почитуваат основните морални начела и ја шират источната мудрост. (Костова-Панајотова 2013: 156) Според тоа, јасно е дека стереотипите влијаат врз тоа како луѓето ги добиваат информациите за другите, како ги восприемаат, доживуваат, кодираат, но и како судат и реагираат на нив.

Етнички стереотипи и идентитетска криза

Процесот на производство на национални стереотипи на Балканот е периодично стимулиран од економската, политичката и социјалната турбуленција, поради што честопати општата слика на културата во балканскиот контекст светот ја перципира со недоверба и ја доживува како непријатно искуство. Ваквиот тренд се должи на тенденцијата на балканските народи многу повеќе да го ситуираат проблемот на стереотипите во рамки на концептите на национален карактер отколку да се занимаваат со прашањата за функцијата на овие концепти во дијалогот со различните култури.

Магдалена Костова-Панајотова смета дека идеологизацијата на историјата се случува во оној момент кога едно општество ги заменува вредностите со „факти“. Создавањето на митови, кои имаат за цел минатото да го направат корисно, е традиционален пристап кон градењето различни слики од кои го сочинуваат збирот на веќе постоечки стереотипи во колективната свест. Секој народ создава навидум точни/вистинити национални слики кои истовремено претставуваат дел од збирот на стереотипите. (Костова-Панајотова 2013: 155) На ваквиот историски процес не е имуна ниту бугарската книжевност и култура, а делата што се предмет на ова истражување се индикативни примери за штетните ефекти на стереотипите кои произлегуваат од оправдување на лошо основани предрасуди или незнаења за културата на другите или неподготвеност да се преиспитаат сопствените ставови и однесувања.

Ако под етничка група подразбираме посебна група на индивидуи во една земја кои го делат културното наследство, тогаш етничката припадност може да биде основа за чувства на гордост и солидарност. Во драмата „Криворазбраната цивилизација“ на Добри Војников посебно е изразен проблемот со социјалната категоризација на ликовите во поглед на сфаќањето на концептот на припадноста и националните чувства. Очигледно, станува збор

за намерна авторска тенденција со која се врши поларизацијата на ликовите на две идеолошки матрици од типот *своје* наспрема *туѓо*. Па, така, во драмата се профилира една мнозинска група (Марика, баба Стојна, ацијата, Митја и неговите пријатели) која ги валоризира традиционалните, патријархални културни вредности и сфаќања, наспроти групата на Гркот Маргариди и неговите следбеници: Анка, Злата и Димитри, која се обидува да ги промовира западните културни трендови. Различниот модел на однесување, апсолутно спротивставените позиции во поглед на егзистенцијалните прашања, како и различната перцепција на моралните и традиционални уверувања ја засилуваат нетрпеливоста и го генерираат конфликтот меѓу двете групи. Како сведок на еден ваков интеркултурен феномен, сосема е јасно дека Војников уште со иронијата во насловот на својата драма се обидува да укаже на опасностите од некритичкото и лековерно посегнување по т.н. западноевропски вредности, поради што драмскиот климакс се доживува како литерарна манифестација на еден поопшт проблем на бугарското општество и култура во деветнаесеттиот век. Поттикнат од ваквата состојба Војников ја објавува својата драма со познатиот „Предговор“ во кој го лоцира проблемот на бугарската нација, која „како и секоја новосоздадена е под влијание на оние работи кои се примамливи за видот. Кога надворешниот сјај на работите остава најсилен впечаток, тогаш се согледува последицата наместо причината и отсјајот наместо суштината“. (Војников 2003: 2) Тој ја апострофира младината како главен виновник за погрешно разбраните западноевропски вредности, зошто кај неа „речиси сè е прашање на имитација наместо системско истражување. Многупати најдобрите и најморалните принципи се погрешно разбрани. Па, така наместо морал и полезност, постои деморализација и разврат, наместо искреност, братска љубов и поврзаност – гордост, презир и омраза, наместо партнерство – неединство, наместо развој – стагнација. И целата оваа измама е пречка за напредокот на менталниот развој и образованието.“ (Војников 2003: 2) Но, тоа што е поважно за темата е фактот дека со својата аналитичко-критичка перцепција Војников мошне умесно го отвора проблемот на стереотипното прифаќање на западноевропските цивилизациски вредности: „Всушност, кај овие новоосвестени народи облечени по теркот на последната мода, доколку знае два-три збора на француски или германски веќе се смета себе си за образован човек... Почитта кон вероисповеста е заменета со потсмев, непочитување на постарите, неучтивост кон понежниот пол, срамот е заменет со неконтролирана смелост. Граѓанската доблест, човекољубието, братската љубов, сочувството, социјалната припадност сите овие поими се избришани од речникот на образованието“ (Војников 2003: 2).

Ако една од примарните одлики на диспозитивни атрибуции меѓу ликовите во драмата е социјалната желба, сфатена како општествено пожелен начин на дејствување, тогаш воопшто не е изненадувачки тоа што Анка, Злата, Димитраки и

Маргариди се доживуваат негативно од страна на доминантната група. Соодносот на силите меѓу овие две групи резултира со формирање на негативни стереотипи од национален, родов и културен карактер. Па, така, уште од почетниот дел на драмата постои експлицитна спротивставеност меѓу двете различни концепции во семејството: *традиционалната* преку ликот на Аци Коста и неговиот критички настроен однос кон сопствената жена и ќерка, поради неисполнетите семејни обврски, и втората – *модерна* концепција која ја застапуваат женските ликови во семејството. Евидентниот *сојуз* меѓу мајката и ќерката контра таткото го отвора проблемот на дисфункционалното семејство поради нивните различни идеолошки матрици во перцепцијата на западноевропските влијанија, но и го загатнува прашањето за родовата стеротипизација: за улогата на жената во семејството или за сликата на идниот зет:

Аци Коста: И за кафето требаше два часа да чекам... манцата уште не ви е зовриена, треба да чекам. Од изутрина ја нема: да стане навреме како секоја девојка, да ја измие и исчисти куќата, да ми го подготви кафето.

Злата: (храбро). Девојката нема да ја дадам во рацете на некој простак, да му слугува како робинка.

(...)

Злата: Најпосле, ние само една ќерка имаме, хаџи, па и Господ ја обдари со ангелска убавина ... Таа нека гледа само за себе си, па кога ќе излезе пред луѓето, треба да биде стокмена и облечена по најновата мода, да се разликува од другите девојки. Па, да видиме колку поскапо можеме да ја продадеме.

Хаџи Коста: Таа сакала да ја продаде поскапо. Што беше, еј, будала, луѓето нема да ѝ ги гледаат рацете и нозете, туку ќе прашуваат дали е навикната на домашна работа, дали ќе ја биде за домаќинка?

(Војников 2003: 8,9)

Мајката, која ја застапува проевропската агенда, е уверена дека ќерката не смее да биде ничија робинка. Според Злата, идниот сопруг на нејзината ќерка треба да биде по моделот на европските момчиња, што ги засилува нејзините предрасуди за бугарските момчиња, кои според неа се „никакви“ и „простаци.“ Ваквото негативно етикетање е тенденциозно и насочено кон Митју, момчето што вистински ја сака Анка, поради што Злата се обидува да ја девалвира неговата личност во очите на аци Коста:

Злата: Да ја убиеш, таа не ти зема таков простак.

Аци Коста: Еј, будала жена, ти нема да најдеш подобро момче во градов од него.

Злата: Ќе си најде некое момче што знае француски.

(Војников 2003: 41)

Негирањето на стереотипот на патријархално момче (трговец, умно, мудро, разумно) е последица на скриените намери на Злата, а за кои се плаши

да говори јавно поради силната фигура на таткото. Имено, проектираниот зет на Злата, а воедно и симпатија на нејзината ќерка е Маргариди – момче од грчка националност, кое ја опсипува Анка со комплименти и внимание и е најсилен гласноговорник на западноевропската култура, поради неговиот претходен престој во Франција. Со присуството на овој лик од друга националност и култура, Војников ја отвора темата за претставата/сликата на странецот од двојна перспектива: како туѓинецот ја перципира бугарската културна средина, но и како бугарското општество во деветнаесеттиот век се соочува со предизвикот од западноевропските културни влијанија. Токму во интерпретацијата на ова прашање во драмата се генерира најсилниот конфликт меѓу ликовите од таборот на *традиционалистите* и помалата група која се залага за *модерен* стил на живот. Во поглед на првата група посебно е впечатлив ликот на Маријка – најдобрата пријателка на Анка (преку која Војников најдобро ги илустрира националните чувства и патријархалното воспитување), за која е незамисливо да стапи во брак со некој од друга националност:

Маријка: Вашата милост ја остава Анка да учи по европски, но мајка ми, каква што е, нема да ме остави, па и да знае дека светот ќе пропадне, сама да разговарам со маж-туѓинец. Чувај Боже!

Маријка кон Маргариди: Ние бугарските моми не сме навикнати да се запознаваме лесно со туѓинци.
(Војников 2003: 17)

Маријка: Срамот е честа на една девојка.

Маријка: Како бугарска жена, кога и да е, ќе бидам во рацете на некој Бугарин, а кај нас Бугарите, цивилизацијата како што ја разбира вашата милост, сè уште не е во употреба.

(Војников 2003: 19)

Ако во ликот на Маријка се сублимирани позитивните атрибути на бугарската девојка (скромност, чесност, срамежливост), спротивно Анка е восхитена од стереотипот за западноевропската жена:

Анка: Значи Маријке, тие Европејки не прават ништо; слугинките им ја вршат целата работа. Тие си се гледаат само себе си: го чуваат лицето од сонцето, од ветерот, па ставаат превези... За да им бидат бели рацете и меки, носат ракавици, за да им биде исправено телото го затегнуваат со корсет, знаеш?

(Војников 2003: 15)

Но, Анка не влегува во конфликт само со Маријка, во драмата е силно изразена поларизацијата на релација ќерка:татко поради различната перцепција и разбирање на семејните обврски и културните вредности. Затоа Анка си дозволува негативно да го етикетира татка си, како заостанат и нецивилизиран:

Анка: Зошто Господ не ме одредил да бидам ќерка на еден Европеец - цивилизиран татко? Тој е таков простак што знае само да се кара по дома. Да земам јас нему да му метаам, да му готвам, да му мијам како некоја слугинка. Нека ми извини неговата милост, ама јас немам време да му станувам робинка.

(Војников 2003: 33)

Преку ваквите категоризации на ликовите од двете социјални групи Војников ја покажува реалната слика на тогашното општество артикулирана во форма на стремеж на малите култури кон вредностите на поразвиените култури, но и негативната страна на таквиот процес. Во овој случај некои од ликовите погрешно ги разбираат и некритички ги прифаќаат вредностите на поразвиената култура. Всушност цивилизацијата на Анка се состои во неколку погрешно научени фрази, како и во уверувањето дека една цивилизирана девојка треба да говори француски, да ги знае европските танци: полка, валцер, да се облекува по последната мода, да знае како да се однесува кон комплиментите и сл.

Заслепени од ваквата слика, ликовите не ги преиспитуваат своите ставови и уверувања. Напротив, нивното траги-комично однесување во дадени ситуации го зајакнува постоечкиот негативен стереотип на групата. Дрстична промена на мислењето се случува кон крајот на драмата откако сите тие сфаќаат дека се измамани од Гркот Маргариди. Ефектот од ваквиот процес, кој е целосно во духот на идејата за враќање на индивидуата на патот на вистинските цивилизационски вредности, кон образованието, науката, суштинско запознавање на културата на Другиот и сл. може да се препознае најголемиот триумф на драмата. Маргариди е измамник и не може да се поистоветува со вистинските западноевропски вредности. Неговите намери се јасни: тој сака да ја придобие Анка користејќи ги сите стратегии на додворувањето:

Маргаридес (љубезно): Вие, г-ѓа Анка, воопшто не сте родена за да бидете жена на еден Бугарин; природата ве обдарила, Боже мој, со таква брутална убавина, со такви физички атрибути, со таква лична грациозност што треба да му припаѓаат само на сентименталното срце на еден Европеец. Вие не сте родена за да живеете меѓу неуките и простите, туку во пазувите на цивилизацијата.

(Војников 2003: 36)

Меѓутоа, цивилизацијата за која говори Маргариди има само употребна вредност и е параван зад кој се крие неговиот вистинскиот идентитет. Затоа Ади Коста уште од почетокот на драмата покажува скептицизам и отворен антагонизам кон овој лик: „Тој измамник да не ми стапнал во куќата, зошто ќе му ги скршам нозете.“ (Војников 2003: 24) Наспроти тоа, Маргариди се залага за негативно стереотипизирање на таткото на Анка, а за афирмирање на прогресивните западноевропски идеи:

Маргаридес: Старите го кочат напредокот на цивилизацијата, која налага лична и индивидуална слобода, без срам или страв. Денес сите нации во Европа ја прифатија цивилизацијата, само вие Бугарите не сакате да се прилагодите и да се модифицирате. Вие помладите не треба да ги слушате старите 'рѓосани глави, туку треба да се свртите кон напредокот, кон прогресот на цивилизацијата. Вие треба да не имитирате нас Европејците, кои престојувате кај вас, да не запознаете подобро и да ги слушате нашите упатства. Погледнете не како се носиме, како зборуваме, како седиме, како јадеме и пиеме, така и вие треба да го правите истото.

(Војников 2003: 44)

Инсистирањето на западноевропските манири на сметка на негативното етикетање на сè што е традиционално е клучната стратегија на измамникот со која успева да манипулира со наивните женски ликови. Ова е класичен пример за тоа како етикетањата може да се користи како инструмент за залажување и создавање негативни идентитети.

Иако, не е тешко да се забележи дека во конципирањето на драмата Војников бил под извесно влијание на молиерскиот тип на комедија, со познатиот триаголник: измамник, заслепен лик и разумен лик, сепак соодносот на когнитивниот капацитет на ликовите може да го објасни начинот на кој се формираат повеќето стереотипи, како генерализирање на однесувањето на поединецот или на пошироката популација врз основа на лажен или погрешен атрибут. Така, недостигот на автокритичка перцепција и преферирање само еден клучен атрибут кај измамникот, е причината зошто ликовите го доживуваат Маргариди како олицетворение на европската цивилизација. Ефектите од ваквата искривена перспектива водат кон самонегирање и идентитетска криза кај ликовите, како и кон перманентно одржување на негативни стереотипи за опкружувањето.

Ако, нашиот идентитет – нашето чувство за тоа кои сме и што можеме да станеме – е повеќе од сет на етикети и е обликуван од нашата филозофија, нашите идеи, вредности и верувања за светот и нашето место во него, тогаш во драмата на Војников може да се говори и за индивидуална и за колективна криза на идентитетот. Исто така, овој драмски текст покажува проблематичен однос на релација индивидуа-семејство-идентитет, поради тоа што ликовите покажуваат јасни знаци на непочитување на традиционалните семејни вредности и морал, а со непромисленото промовирање на западните културни стилови и драстични разлики во интересите. Идентитетската криза се продлабочува во оние делови од текстот во кои ликовите покажуваат вознемирувачко непочитување на сопствената традиција и култура и девалвација на сопствениот идентитет. Индикативен пример за ваквата тенденција е конверзацијата во која Аци Коста ѝ се обраќа на Злата со зборовите: „Тебе татко ти Фран-

цузин ли ти беше?“, а таа му возвраќа со навредливи стереотипи: „Нашите татковци беа дебели Бугари, зарем и ние да останеме како тие простаци, така ли?“ (Војников 2003: 42) И понатамошните однесувања на ликовите се мотивирани од неразбирањето на сопствените идентитети, како последица на идеализирањето на другата култура. Така, негирањето на националната и културна припадност кулминира во изјавата на Димитраки:

Димитраки: Да знам дека има (покажува со прстот) толку многу бугарско месо во мене, ќе го пресечам и ќе им го фрлам на кучињата.

Маријка: Не е убаво господине, кога човек се откажува од родот и од верата.

Димитраки: Ти Маријке, гледај да се цивилизираш, па потоа можеш да се откажеш и од бугарскиот јазик; бидејќи на светот не постои ништо попросто од бугарската жена и од бугарската поезија.

(Војников 2003: 51)

Сепак, крајот на драмата покажува како ликовите се враќаат кон суштинските аспекти на нивните идентитети. Тие се свртуваат кон сопственото потекло, кон сопствените онтолошки вредности без разлика на нивното негирање во претходните ситуации. И Димитраки на крајот изјавува дека е Бугарин, иако низ целата драма се прокламираше себеси како Французин и не го почитуваше своето потекло и култура:

Рајчо: Сега ти дојде паметот во главата.

Димитраки: Господа, знаете ли вие колкава е честа на еден Бугарин. Еве, јас како Бугарин...

Рајчо: Ха, ха! Ти сега стана Бугарин?

(Војников 2003: 78)

За разлика од драмата „Криворазбраната цивилизација“, во која влијанијата и придобивките од различната култура се иронично первертирани, во поемата „Изворот на белоногата“ на Петко Славејков речиси и да нема простор за превласт на супериорната надворешна култура, благодарение на самосвесноста и силното чувство за припадност на девојката Гергана кон заедницата. Таа, во ниту еден момент, не го проблематизира сопствениот идентитет и по цена на саможртва, но истовремено покажува длабока почит кон културата на турскиот везир. Затоа поголемиот дел од критичарите се согласуваат дека дијалогичноста меѓу „белоногата девојка“ и „турскиот везир“ не разоткрива однос на робинка наспрема господар, туку меѓу рамноправни субјекти, заемно признавајќи го правото на слободен израз и волја, иако постои диспаранца во силата на моќ.

Девојката на изворот која е типичен репрезент на традиционалниот културен систем и патријархалното воспитување храбро му се спротивставува на турскиот везир со аргументиран говор, целосно во духот на етичките норми на семејството и заедницата (во овој контекст, таа покажува одредени слич-

ности со ликот на Маријка од драмата на Војников). Тука, турскиот везир отстапува од типичниот стереотип, тој и покрај тоа што е заслепен од убавината на девојката, не посегнува по неа на насилен начин, туку откако ги исцрпува сите аргументи на убедувањето, кај него превладејува ориенталната мудрост и тој го почитува личното право на избор на девојката:

„И ќе направам за тебе/в градини нови сараи/со дванаесет капии/со триста прозорци шарени/со миндери ќе ги оградам/со перници ќе ги наредам/со душеци ќе ги постелам/да седиш на нив, да гледаш/додека ти гледаат очите.“

„Стамбол е, аго, за мене/тука, кај што сум родена,/а најубавиот сарај/е мојот татков дом./Што ќе ми се многу капии./кога можам низ една/да одам и да доодувам?/Што ќе ми се триста прозорци./кога можам секогаш/од само едно прозорче/да го гледам дење сонцето/и навечер јасна месечина/со милиони ѕвезди наоколу!“

(Славејков 1873: 2)

Исто така, во поемата на Славејков е индикативна и традиционалната врска меѓу девојката и семејството:

„Ти не си за тука родена/туку си родена, дарена/бела анама да бидеш/сè по чардаци да шеташ/Ајде, бела Бугарко,/ајде во Стамбол да одиме...“

„Добра сум, аго, јас овде/при стари татко и мајка... Откако сум се родила,/сè сум растела, пораснала,/по нива, по лозје/на стар татко на помош,/кога пак во куќата шетам/на мила мајка одмена.“

(Славејков 1873: 3)

Кај девојката е изразено непоколебливо чувство на припадност кон домот, заедницата, кои за неа значат среќа, сигурност, хармонија, за разлика од големиот град, којшто е масивен и туѓ. Иако, во поемата не е експлицитно нагласено, сепак девојката од изворот покажува длабоко разбирање на комплексноста на идентитетот. Нејзините сфаќања и однесување во една комплицирана ситуација изгледаат природно и храбро, поради што се вклопува во стереотипот за идеалната бугарска жена, како и во етноцентричниот модел на преродбата во бугарската книжевност и култура од деветнаесеттиот век.

Заклучок

Од културолошките теории е познато дека културите се динамични и се менуваат со текот на времето, исто како и луѓето. Тие можат да се менуваат како резултат на модернизација, застареност, миграција, образовни и многу други причини. Акултурацијата е процес на психолошки и културни промени како резултат на контактите и интеракцијата помеѓу културите. Ефектот од ваквиот интеркултурен процес може да резултира со промена на сите (или на двете) култури, а не само на недоминантната култура (Бери 2008). Исто така, важно е да се напомене дека промената е и психолошка (индивидуална)

и културна (социјална) и влијае врз индивидуите и општеството во целост. Затоа, за акултурацијата често се дискутира како за процес којшто се одвива помеѓу доминантните и недоминантните култури. Меѓутоа, за да се реализира овој процес, потребно е да се запознаат и да се проучат основните димензии на културите преку концептите: индивидуализам-колективизам или историско-временска ориентација, кои ни покажуваат во која мера едно општеството ги заснова своите одлуки врз традицијата и случувањата од минатото, а во која мера ги заснова врз некоја визија за иднината. Односно, дали при донесувањето на важните одлуки превладуваат искуствата од минатото, или пак некоја посакувана идна состојба. Исто така и односот кон машко-женскиот принцип придонесува за разликите меѓу културите по прашањето кои општествени улоги се сметаат за соодветни за машкиот, а кои за женскиот род. Ваквите поделби зборуваат за родовата распределба на општествената моќ.

Контактот со другите култури понекогаш е неизбежен процес, но ефектите од ваквиот контакт се движат во дијапазон од непречено прифаќање до целосно одбивање. Во светски рамки постојат многу примери на култури на отпор што го преживеале и го задржале својот културен идентитет во услови на надворешна културна доминација. И во текстовите што ги разгледуваме авторите ја загатнуваат темата на интерференциите меѓу помалата и посупериорните други култури, како резултат на глобализациските процеси.

Ако клучот на акултурацијата се состои во контактот и размената меѓу културите, тогаш за ваквиот процес мошне важна детерминанта е комуникацијата меѓу субјектите на различните култури. Во поемата „Изворот на белоногата“ Петко Славејков ја допира темата на интерференцијата меѓу различните култури од рамноправен аспект. Во неа е силно изразен стереотипот за традиционалната, патријархално воспитана девојка која држи до својата оригинална култура, но која истовремено покажува достоинствена почит кон туѓата култура.

Во драмата „Криворазбраната цивилизација“ на Добри Војников постои тенденција кај ликовите за мигрирање од потрадиционална, посиромашна култура кон полиберални и побогати култури, артикулирана преку бегството на Анка со Гркот Маргариди со надеж дека ќе се пресели во некој од поважните европски центри. Меѓутоа, кај сите овие ликови, за кои Војников иронично ја користи синтагмата „криворазбраната цивилизација“, отсутствува реална комуникација и вистинско разбирање на надворешната култура. Интернационално ограничени во перцепцијата на стварноста и заслепени од сјајот на западноевропските културни придобивки, тие се лесен плен на манипулација. Тука Војников критички предупредува и на потенцијалната опасност од автодезинтеграција на идентитетот во намерата да се стане дел од поразвиената култура. Иако, крајот на драмата оди во прилог на традиционалната, конзервативна група, тоа не значи затворање на поединците во рамките на сопствената култура како метод на културна изолација, колку апострофирање

на акултурацијата како комплексен општествен и културен проблем и барање соодветни начини за справување со неа.

ЛИТЕРАТУРА

- Войников 2003:** Войников, Д. Криворазбраната цивилизација. // Издателство LiterNet, 12. 04. 2003 <<https://liternet.bg/publish8/dvoynikov/krivo/predgovor.htm>> (14.01.2019).
- Guimond 2000:** Guimond, S. Group socialization and prejudice: the social transmission of intergroup attitudes and beliefs. // European Journal of Social Psychology. First published: 22 May 2000 <[https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-0992\(200005/06\)30:3<335::AID-EJSP994>3.0.CO;2-V](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-0992(200005/06)30:3<335::AID-EJSP994>3.0.CO;2-V)> (25.12.2018).
- Kostova-Panayotova 2013:** Kostova-Panayotova, M. Balkans, Slavs, Europe Images And Stereotypes // Езиков свят – Orbis Linguarum”, volume 11 , issue 2, 2013.
- Пенев 1930:** Пенев, Б. *История на новата българска литература*. Томъ 1 – 4. София, 1930 – 1936.
- Popov 2017:** Popov, P. The individual and the group – social identity theory and stereotyping // Psychology – Course Companion – Second Edition – Oxford 2017.
- Радев 1997:** Радев, И. *История на българската литература през Възраждането*. Велико Търново, 1997
- Славейков 1873:** Славейков П, *Изворът на белоногата* //, Словото. WEB програмирање 1999 – 2019.
- T. Fiske 2000:** T. Fiske, S. Stereotyping, prejudice, and discrimination at the seam between the centuries: evolution, culture, mind, and brain // European Journal of Social Psychology. First published: 22 May 2000 <[https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-0992\(200005/06\)30:3<299::AID-EJSP2>3.0.CO;2-F](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-0992(200005/06)30:3<299::AID-EJSP2>3.0.CO;2-F)> (24.12.2018).

Трајче Стамески

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје (Северна Македонија)

✉ tstameski@gmail.com

Трајче Стамески, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје; Филолошки факултет „Блаже Конески“ Скопје, Катедра за македонска книжевност и јужнословенски книжевности. Области на научни интереси: Авторот е доцент на катедрата за македонска книжевност и јужнословенски книжевности. Учесник на повеќе национални и меѓународни конференции. Есеист, критичар, автор на книгата „Наратолошки аспекти на волшебните приказни кај Марко Цепенков“. Потесна специјалност: македонска народна книжевност, нова српска книжевност и нова бугарска книжевност.

*Междукултурни пресичания преди XXI век
Меѓукултурни преплетувања пред XXI век
Medkulturalna prepletanja pred 21. stoletjem*

ПЕТЪР ДРАГАНОВ – ИЗВЕСТЕН В МАКЕДОНИЯ, НЕПОЗНАТ В БЪЛГАРИЯ

Григор Григоров

Югозападен университет „Неофит Рилски“ – Благоевград

PETER DRAGANOV – WELL-KNOWN IN MACEDONIA AND UNKNOWN IN BULGARIA

Grigor Grigorov

South-West University – Blagoevgrad

Abstract. This paper examines biography, work and heritage of the Slavic researcher Peter Draganov (1857–1928). In his origin he is Bulgarian from Bessarabia, but in his academic research is a Russian academic scientist. In the end of 19th century he is signed as a teacher at the Bulgarian High school in Thessaloniki. His contribution is the published book with folklore songs in 1894 in Saint Petersburg. These folklore songs are collected from the students from the Thessaloniki High school. This book is called Macedonian-Slavonic one. In spite of the critics from the scientists at that time this book is believed as the beginning of the Macedonian science. Peter Draganov could not make it as scientist and researcher although his hard work and scientific ambition. He gained no academic degrees and positions and spent his life as teacher in the province in Russia.

Keywords: Petr Draganov; Bessarabia; Macedonian language

Петър Данаилов Драганов – личност, твърде почитана и уважавана в Македония, е роден през февруари 1857 г. в град Комрат, област Бесарабия, тогава намиращ се в Руската империя, и починал февруари 1928 г. в същия град, но вече в Кралство Румъния. Днес градът е в границите на Република Молдова.

Животът на Драганов е интересен и разнообразен, изпълнен е с перипетии и знания. Един от неговите изследователи го нарича Марко Поло на Балканиите (Colesnic 2006: 5). П. Драганов е роден в семейството на земеделеца Дачо Кованжи – българин, преселник в Бесарабия. Дядото и пращият на Драганов са свещеници от село Баш Къой, Сливенско, тогава известно и с българското си име Жеруна, днес Жеравна. Преселението на свещеническия род в Бесарабия се случва след подписването на Одринския мир през 1829 г. Ето какво

съобщава сам Драганов за своя произход в едно писмо: „*Аз по език и по племе и по бащина и по майчина линия, така, както свидетелства нашето фамилно родословие, принадлежа към най-чистите българи от недрата на Балкана*“ (Струкова 1970: 42). През XIX в. Комрат е едно от най-развитите селища на Бесарабия, заселено изцяло с колонисти от Балканите. За българите в Русия то е второто по големина и значение селище след неофициалната им столица Болград. Градът, според всички тогавашни сведения, е малък езиков Вавилон. Тук се говорят петте езика на Бесарабия – български, турски, румънски и гръцки, но лингва франка е руският. Началното си образование Драганов получава в Комрат, след което баща му го праща да продължи обучението си в централния град на Бесарабия – Кишинев, където завършва прогимназиално образование. Разстоянието до родното му градче е 90 км, а пейзажът и ландшафтът са равнинно-хълмистият безводен терен, който Руската империя е успяла плътно да засели с християнско население с добри земеделски умения. Драганов се записва в Кишиневската губернска гимназия. Есента на 1876 г. градът се изпълва с руски войски, подготвящи се за войната с Турция. В същите дни и седмици към Кишинев се стичат стотици българи доброволци, готови да се запишат в редиците на българското опълчение. Обичайният ритъм на градския и училищния живот е променен и Петър Драганов напуска Кишинев и заминава за Харков. През 1877 г. той продължава гимназиалното си образование в Харков. В сравнение със селищата на Бесарабия Харков е огромен град, където кипи индустриален и културен живот и където си дават среща всички традиции на руския XIX век. Животът на Драганов обаче е труден и изпълнен с доста лишения и мизерия, които дълго ще го съпътстват. През 1880 г. той постъпва в Историко-филологическия факултет на Харковския университет. От този момент изписва собственото и бащиното си име като Пётр Данилович. Същата година в Харков проф. Марин Дринов вече се е завърнал от временния си престой в София, за да продължи своята дейност в Университета. Срещата на Драганов с голямата историко-филологическа наука разпалва у него траен интерес към българската и общославянската история и култура. Примерът на проф. Дринов – българин с университетска кариера в Русия, му действа заразително и той взема решение да се посвети на научно-изследователска дейност. Първите две години следване в Харков завършва с отличие и по негова молба е преместен в трети курс на специалност „Славяно-руска филология“ на Санктпетербургския университет.

Поради предоставени свидетелства за малоимотност на семейството първата година в Петербург Драганов е освободен по бедност от такса за обучението си. През 1883 г. се обръща към Министерството на просветата в София с молба за финансова помощ. Молбата му е удовлетворена и до завършването на университета през 1885 г. той се ползва от българска стипендия (Ристески 1969: 497). По време на следването в Петербург бесарабският българин се

сближава с професорите Ватрослав Ягич, Александър Веселовски, и особено с професор Владимир Иванович Ламански – изтъкнат славист и радетел за общославянско единение. Още преди да е положил всичките си изпити, Петър Драганов е получил предложение от училищния отдел на българската екзархия в Цариград да постъпи на работа като преподавател по църковно-славянски език и обща история в Солунската гимназия, носеща името на равноапостоли-те св. св. Кирил и Методий. Поканата идва лично от Атанас Шопов, завеждащ канцеларията по образованието към Българската екзархия в Цариград. След като полага всичките си изпити в Университета и го завършва на 28. 01. 1885 г. със степен „кандидат“, Драганов приема предложението и през месец март заминава за Цариград, а оттам – за Солун. Дипломирането и отпътуването му от Петербург за българската гимназия в Солун е в един все още благоприятен исторически момент на силно нараснал интерес към българския език и неговите наречия, към българите, останали да живеят в границите на османска Турция, към тяхната литература и книжнина. За съжаление, климатът на тази международна среда скоро ще бъде влошен. През септември същата година Княжество България и османската автономна провинция Източна Румелия се обединяват в обща държава. Съединението на България е посрещнато хладно в Петербург. Руските офицери, намиращи се в Румелия, са изтеглени и твърде младата българска армия се оказва оголена. Славянският сговор на Балканите е разрушен от последвалата Сръбско-българска война. Войната, както е добре известно, завършва в полза на България и с непроменени българо-сръбски граници, но българите вече никак не са любими в очите на руските елити, а сръбските емисари засилват своето присъствие в Македония. Дали е повлиял този контекст на българина с руско поданство Петър Драганов, ще се разбере от неговото по-късно развитие като учен и изследовател. Не може да се подмине един допълнителен детайл, свързан със семейството на Драганов. В годините 1883 – 1888 неговият брат – Стефан Д. Кованжи – се намира в руското консулство в Пловдив на длъжност главен драгоман (преводач) на руския императорски консул. Стефан Кованжи е също така секретар на комитета, отговорен за построяването на руската църква в село Шипка (Colesnic 2006: 9). Според статиите, които по-късно ще напише Драганов, както и от оставени сведения от дъщерята му става ясно, че той неколkokратно през годините е посещавал брат си в Пловдив и най-вероятно е добре осведомен за настроенията на руската външна политика спрямо българите.

И така, през пролетта на 1885 г. се случва голямото преобразуване в живота на Драганов: от студент той се превръща в преподавател; от руския университет попада в българска гимназия и от мразовития Петербург се оказва в средиземноморския Солун. Можем само за миг да си представим какво означава за един добре подготвен и образован славист от края на XIX век и за личност, неизбежно запозната с идеите на Просвещението и Романтизма, да

се срещне със старинно славянско наречие – приличащо си, но и различно от домашния му сливенски говор, и какво означава за човек, възпитан в руския дисциплиниран и почти милитаризиран режим на поведение, да попадне на хора, носители на балканска всекидневна култура, които също като него се именуват българи. Когато всичко това се случва в родния град на Кирил и Методий, това вече не е събитие – то е феномен на живота.

В Солунската гимназия Петър Драганов извършва най-значимото дело на своя живот. По това време в гимназията учат повече от 300 ученици от различни области на Македония. Той дава много интересни сведения за социалния им състав. Измежду техните родители най-много са представителите на дребния търговско-занаятчийски слой и чиновничеството, деца на богати и влиятелни родители почти няма, но също така отсъстват и деца на бедни занаятчии и на прости работници (Струкова 1970: 44). Според Драганов в българската Солунска гимназия не се обучава нито един българин. Защото отсъстват ученици, родени на територията на Княжеството и Румелия, и дори липсват ученици от Одринско (Драганов 1894: V). През зимната ваканция на учебната 1885/86 година, както сам съобщава, той изисква от своите ученици да съберат от родните си места образци на народна поезия и проза. За целта избира ученици предимно от долните класове, които са по-слабо повлияни от учебния процес и „които е наказал“ да съберат фонетичен запис на домашния им език на произведения на народната поезия и проза от родните си села градове. Ако текстовете не са записани на домашен език, отказвал да ги чете (Драганов 1888:12). Възпитаниците на гимназията били така добри и изпълнителни, че той съвсем скоро се сдобил с голямо количество образци от народна поезия и проза, които успял да разшири и допълни. Интересът на Драганов е насочен изключително към местните наречия и тяхната историческа обвързаност с църковно-славянския език. Успоредно с тази си дейност Драганов събира материали за речник с лексика с помощта на ученици от по-горните класове на същата гимназия. Материали му предоставят и неговите ученици, които вече са завършили гимназията и служат към Екзархията или са постъпили в българските училища на Воден, Охрид, Прилеп, Долни Порой (Демирхисарско), Тетово и Велес. Ето как описва ситуацията по събирането на филологическите материали самият Драганов:

„...при това македонците доволно трудно усвояваха българската книжовна реч (...) Те бяха ученици, които по своята невинност още не можеха да се занимават с никаква политика, като да гадаят за бъдещето на Македония, но които сред двора на гимназията, отдалечени от инспекторите на гимназията, преспокойно си говореха не само на своето гонено наречие, но и на гръцки език – за ужас на българските педагози... Нужно е да отбележа, че почти всички ученици на тази гимназия пеят и разказват така, че те не са

прости записвачи, но и създатели на народна поезия. Тези от тях, които не пеят и не разказват, записваха поезия от своите певци родители, роднини и въобще от певците на своя роден край.

По този начин всички събрани етнографски материали се подреждат в следните категории:

1. Образци от народната поезия, записани от учениците преимуществено от нисшите класове на Солунската българска гимназия.

2. Речници и глосари от своите селски и домашни говори, съставени предимно от ученици от горните класове на същата гимназия.

3. Образци и глосари, доставени от ученици от IV клас на Скопската, Битолската, Кукушката и Воденската българска прогимназия и от други учебни заведения във вътрешна Македония чрез своите учители, завършили при мен преди една година курса в Солунската гимназия и служещи или към българската екзархия, или в независимите български училища в Македония. (...)

4. Образци, записани от ученичките на Солунската българска Благоевщенска женска гимназия за директорката на това заведение Е. П. Кондратова, по молба на руския генерален императорски консул в Македония И. С. Ястребов, които, от своя страна, ми ги предостави за пълно използване.

5. Речник на пет североизточни солунски села, съставен от свещеник отец Иван Ангелов, и миячко-брасячки речник, съставен от мияка от Крушево Марко Мусевич.

6. Различни, повече или по-малко важни сведения, които получих от някои старци – учители, свещеници и заслужени „патриоти“ и други македонско-български дейци (...).

7. Сведения, които конфиденциално ми ги съобщи покойният руско императорски консул в Македония А. А. Якобсон, и при това официални данни, а именно отчети за 1884 и 1885. (...) За съжаление аз нямам право да публикувам направените от мен копия на тези отчети въпреки животрептящия им интерес (...)

8. Накрая и моите непосредствени наблюдения според пътеписния ми дневник по времето на престоя ми на Атон, Велес, Скопие и околностите на Солун.

Събирайки от всякъде материали за анатомията на македонско-славянския труп – аз казвам труп, защото това нещастно наречие е лишено от литературна обработка и от страна на българите, и от страна на сърбите, е осъдено на смърт. Аз, във вид на добавяне, помещавам в своя сборник образци на македонско-славянското наречие“ (Драганов 1894: VI – VIII).

Така представена, днешните езиковеди прекрасно биха описали лингвистичната ситуация в Солунската гимназия с термините диглосия и билингви-

зъм. Но нашата цел никак не е да спорим с Драганов, а да отбележим, че в разсъжденията си той се определя като искрен, безпристрастен и извънпоставен.

По време на престоя си в Солун Драганов води задълбочена кореспонденция със своя научен ръководител проф. Ламански, който в едно свое писмо му предлага да напише дисертация по македонската тема, което би било важно и полезно. Според Ламански Славянското санктпетербургско благотворително общество би могло да му гласува такава премия за изучаване на македонската тема (Струкова 1970: 45). През юни 1887 г. Драганов, окрилен от предложението на Ламански, се завръща в Петербург, надявайки се да възбуди интерес към македоно-славянската тема и да получи възможност за университетска кариера. В руската столица той представя няколко свои реферата и публикува статии. Драганов притежава интровертен характер, говори малко, не влиза в спор, предпочита да излага тезите си писмено, а не устно. Според основните му историко-филологически твърдения македонските славяни притежават собствен език, независещ от българския и сръбския, тяхната култура е самобитна и автентична. Македонските славяни не са идентични на античните македони, а представляват самостоятелен славянски народ. Твърденията му не са приети еднозначно нито в Петербург, нито в България. Така например роденият в Охрид фолклорист Кузман Шапкарев в едно обширно писмо до Ламански излага последователно многобройните си несъгласия с Драганов. Писмото е публикувано в СБНУНК. Ето миниатюрен фрагмент от критиката на Шапкарев:

„Нека ни бъде позволено да забележим, че Господството му (на Драганов), както всякой от читателите ясно вижда, цялата сграда на етнографския си очерк основава изключително почти на сведения, черпени от 12 – 15-годишни ученици, тъй щото, понеже в гимназията немало ученици от северозападната част на Косовския вилает, които да му доставят „образцы бугарской народной поезий“, то негова милост от това заключава, че там немало никакви българи, а само арнаути и сърби... Но така ли правят авторитетните и сериозни етнографи, или отиват от место на место, нагледно изпитват, внимателно издирват и изучават, за което искат да се уверят, и после го обобщават чрез печата“ (Шапкарев 1890: 332).

Статиите на Драганов разпалват полемика в самите руски академични среди. Драганов е остро критикуван и обвиняван в реално непознаване на македонското наречие. Неприятно е изненадан Атанас Шопов, който, между другото, също е възпитаник на Петербургския университет. Изненадата идва от факта, че именно българин застава на подобни позиции.

Да погледнем обаче докъде се простира българската идентичност на Драганов. Потомък на българи от Жеравна – емблематично за българската култура село, Драганов все пак е роден в Русия. Преселението на българите в Бесарабия се случва преди Националното възрождане, преди българите да

са осъзнали докрай своята национална принадлежност. От османски поданици те са превърнати в руски поданици. Всички бесарабски българи са преселници от Източна България, съответно и всички български наречия са относително близки едно до друго. След постепенно наложилата се кодификация на българския език въз основа на граматическия строй на централните североизточни говори българите в Бесарабия не чувстват голямо напрежение между писмен текст на български език и домашното си наречие. До Освобождението на България няма съществена разлика в мисленето и чувствителността на българите от метрополията и тези в диаспората. Бесарабия е своеобразен плацдарм на революционни и образователни идеи на младата тогава българска интелигенция. След 1878 г. обаче мисията на бесарабската българска общност е стеснена до емигрантска общност с изчерпани функции. Истина е, че множество бесарабски българи след Освобождението реемигрират и подпомагат с образователния си ценз младата българска държава. Но по-голямата част от това население остава да живее в Русия. Българщината се свежда за тях до равнището на диалекта, фолклора и родовата памет. Земляк на Драганов и само две години по-млад от него е Александър Теодоров-Балан – бъдещият голям езиковед и пръв ректор на Софийския университет е роден в село Кубей в Бесарабия. Балан и Драганов в едни и същи години учат в Комратското училище (1870 – 1872 г.). В ученическите си години българският юноша до такава степен се е приспособил към преобладаващата рускоезична среда, че десетилетия по-късно сам съобщава в спомените си: *„Не мога да си дам сметка, дори днес, на какъв език съм писал писмата до домашните ми“* (Динеков 2001: 229). След Комрат Балан заминава да продължи да учи в Болградската гимназия, после в университетите на Прага и Лайпциг. Драганов, както ни е известно, заминава за Кишиневската гимназия, след нея – за университетите на Харков и Петербург. Образованието и социализацията в различните културни пространства чертаят и различни осмисляния на идентичността. Ето как сам докладва за себе си Драганов в свое писмо до декана на Историческо-филологическия факултет на Петербургския университет от януари 1885 г.:

„На края имам честта да добавя, въпреки че се посветих на педагогическа дейност на българска почва и дори в Турция (провинция Македония) и макар че аз лично спадам към българската народност, но в политически възглед, далеч още преди началото на последната война, аз бях и си оставам гражданин на Негово Величество Господаря Руски, като син на български колонист от отвъд Дунав в Бесарабска губерния“ (Ристески 1969: 499).

Очевидно е, че Драганов поставя политическото поданство над произхода си. В мултинационалната руска империя подобна самооценка никак не изглежда странна. Драганов има пред себе си десетки примери на успешни кариери в Петербург на високи длъжности, заемани от малоруси,

белоруси, поляци, балти, немци, евреи с православно кръщение и др. Подобно на всяка империя, Русия е мултиетнична и многонационална. Самите руси – доминиращата националност – в контекст на сравнение с другите националности, са наричани великоруси, за да се разпознаят като отделни от белорусите и малорусите. Драганов притежава две от най-важните качества според идеологическите проекти на империята – православно вероизповедание и славянски произход. Стремещът на Драганов да бъде разпознат като предан руски гражданин, до голяма степен е удовлетворен. За този факт недвусмислено сочи, както сам той пише, предоставената му конфиденциална информация от руското консулство в Солун, която възбужда „животрептящ интерес“.

Благодарение на несъгласията по отношение на изнесените статии и доклади – или въпреки тях – Драганов не успява да получи стипендия, на каквато се е надявал. Той има намерение да напише дисертация на тема „Заселването на Македония от славянското племе и съдбата на това племе от V до XV век“. За негово огорчение академичното общество на Петербург реагира твърде мудро, въпросът с дисертацията му се отлага. Притиснат от финансови проблеми и неспособен да се издържа в Петербург, Драганов се връща в родната Бесарабия. На 1 август 1888 г. той постъпва като учител в Комрат, където започва усилена подготовка по пълното издаване на материалите, събрани от него по време на престоя му в Македония. Кoresпонденцията му с проф. Ламански продължава, но в края на същата година неговият научен ръководител подава оставка като член на редакцията на „Известия на Спб. Славянско благотворително общество“, което означава, че възможностите за протекции на Ламански над Драганов са вече стеснени. Надеждите на Драганов са да постъпи на работа в Одеса, където ще може да ползва библиотеката на Новоросийския университет. Желанието му да бъде преместен от Комрат, се осъществява, но той не попада в университетски град, а му е предоставено учителско място в Севастопол, където постъпва на работа от 1 август 1890 г. Същата година той сключва брак с 22-годишната учителка Анастасия В. Чайковская (Colesnic 2006: 31) – дъщеря на губернаторски секретар (чиновническа длъжност). От брака им се раждат две деца – Ангелина (1891) и Валентин (1892). Този брак носи поредната горчива чаша в живота на Драганов, защото съпругата му е душевно болна. През 1894 г. той дава жена си в Кишиневската болница, а през 1899 г. умира в болница в Петербург. Децата са отгледани в Комрат от майката и сестрата на Драганов. Престоят и служебната заетост в провинцията не са съвсем безрезультатни за него и през 1893 г. той получава чиновническото звание „колежки асесор“, което е относително висок чин в административната гражданска йерархия на империята. Благодарение на това звание е посрещан навсякъде с почести и внимание. В Севастопол Драганов продължава работа по подго-

товката за издаване на материалите, събрани от Солун, с намерение трудът да представлява своеобразна „Антология на Македония“, събрана в 3 тома. Предвижда се първият том да съдържа народни песни; вторият том да е етнографски сборник; третият – речник на македонския език. Първият том е съставен в Севастопол още през 1891 г. и е предаден за печат в Петербург. Поради твърде бавната обработка на ръкописа и подвързването на сборника той излиза чак през 1894 г. Междувременно през 1893 г. за Драганов се отваря възможност да се върне в Бесарабия и той постъпва като преподавател в женската гимназия в Кишинев. Макар и централен за областта и добре познат от ученическите му години, градът не го удовлетворява. Недостигът на научен живот и най-вече личните му натрупани, но непубликувани историко-филологически ръкописи, го карат да се чувства не на правилното място. Въпреки близостта до децата и до болната си съпруга, в името на влечението си към науката и на завладялата го амбиция той решава да рискува. На 14 октомври 1895 г. Драганов, изтъквайки своите публикации и академични прояви, подава молба до директора на Императорската публична библиотека в Петербург да бъде приет на длъжност „младши библиотекар“. За 38-годишния Драганов, изследовател с над 20 публикации, член на няколко научни общества и с 10-годишен учителски стаж, въпросната длъжност е твърде ниска и скромно платена (Ристески 1969: 514). Но той е силно мотивиран да напусне провинцията и да разгърне своя потенциал в столицата. През 1896 г. за трети път пристига в Петербург, където е назначен в Императорската библиотека като отговорник на постъпленията от галицкия и южнославянския печат. Приет е също за член на няколко научни комисии. Издаденият вече първи том на Македонско-славянския сборник е посрещнат с огромни резерви. До издаването на втори и трети том така и не се стига. Ръкописите не са съхранени.

Въпреки несполучилите си амбиции по отношение на македонската тема Драганов реализира себе си като плодотворен автор. В Петербург той се проявява като много добър библиограф, автор на рецензии, алфавитни указатели, сборници, исторически справки и др. Подготвя статистически сборници за издадените руски произведения в страната и чужбина. Подготвя пълни библиографски справки за творчеството на Пушкин и Лев Толстой, както и за своя наставник проф. Ламански. Особен интерес за него представлява събирането на пълна библиография от всички славянски и някои западни езици за живота и дейността на светите братя Кирил и Методий. Един от най-значимите му трудове е обнародваният през 1911 г. сборник *Bessarabiana* – указател на съчиненията, статиите и бележките за Бесарабска губерния в азбучен ред. Сборникът е подготвян в чест на 100-годишнината от присъединяването на Бесарабия към Русия (1912). Като библиотекар, Драганов ползва всички западни езици с изключение на английски, шведски, фински и унгарски, владее

всички славянски езици, плюс старогръцки и латински. Животът в столицата обаче е доста скъп, материалните лишения са големи, а заплатата му – твърде ниска. Драганов пише много, разчитайки на допълнителния доход от хонорарите за своите статии. Голяма част от ръкописите му остават непубликувани. През есента на 1904 г. напуска библиотеката, за да постъпи като учител в гимназията в Комрат. За кратко време през 1907 г. е преподавател в Болградската женска гимназия. Същата година се жени повторно, но през 1914 г. и повторно овдовява.

В края на 1908 г. е изпратен за училищен директор в немската колония Ровное в Самарска губерния на брега на река Волга, работи и като училищен инспектор в Астрахан. В долното Поволжие той прекарва 5 години в една неофициална депортация. През 1913 г. е върнат в Бесарабия и е назначен за директор на мъжката гимназията в град Кагул – длъжност, която му дава вече една достойна заплата. Първата световна война и преминаването на Бесарабия в Кралство Румъния го заварва директор на гимназията. През 1918 г. румънските власти издават указ за запазването на гимназията, а на Драганов му е предложено да остане на директорския пост. Той предпочита да се върне в родния Комрат. До пенсионирането си през 1926 г. преподава български език в Комратското реално училище. В гражданската йерархия достига до чин „статски съветник“, награждаван е с ордените „Св. Станислав“ – III и II степен; „Св. Анна“ – II степен, и „Св. Владимир“ – IV степен. На 7 февруари 1928 г., изпращайки препоръчано писмо в пощата на Комрат, Петър Драганов губи съзнание, пада и умира.

След Втората световна война дъщеря му Ангелина се премества да живее в Румъния, а синът му Владимир прекарва живота си в Ленинград.

Така завършва апостолският живот на един образован българин, чието главно дело на житейския му път се оказва повдигнатата тема за автономната и самодостатъчна култура на Македония и за отделността на македонското наречие от българския език. Автор на повече от 100 публикации за световната славистика, Петър Драганов си остава като основоположник на македонистиката в Русия. Обичан и тачен в Македония, Драганов е ограничено известен за България. Добре познат е на интелектуалците в полиетничната Молдова. Родният му град е столица на гагаузката автономия. Със сборника *Bessarabiana* личността на Драганов е оценена високо от молдовците. А в самата Бесарабия има преселници власи от Македония, които наричат себе си македонци. Така Драганов се оказва свой за всички в днешна Молдова – българи, молдовци, гагаузи. От 1994 г. Комрат е университетски град, градската библиотека носи името на Петър Драганов. Мястото на къщата на Драганов сега е офис на компания за доставка на газ, а местните интелектуалци, показвайки сградата, добавят: „Тук се роди, живя и умря българинът Петър Драганов – основател на македонистиката“.

ЛИТЕРАТУРА

Динеков 2001: Динеков П. Неиздадени спомени на Александър Теодорович-Балан // *Размисли върху българската литература и култура*. София. Изд. Българска книжица, 2001, с. 227 – 234.

Драганов 1894: Драганов, П. Македонско-славянски сборник с приложением словаря: Вып. 1. Москва 1894.

Виж също: <<http://elib.shpl.ru/ru/nodes/10899-draganov-p-d-makedonsko-slavyanskiy-sbornik-s-prilozheniem-slovarya-vyp-1-m-1894#mode/inspect/page/12/zoom/4>> (04.02.2019)

Драганов 1888: Носовые гласные звуки в современных македонско-славянских и болгарских говорах // *Русский филологический вестник*, Москва, 1888 №1.

Струкова 1970: Струкова К. Из эпистлярного наследия П. Д. Драганова // *Советское славяноведение*, 1970, №4, Москва, с. 42 – 47.

Виж също: <<http://inslav.ru/sites/default/files/sovslav-1970-4.pdf>> (04.02.2019)

Ристески 1969: Ристески Б. Петар Данилович Драганов // *Македонски фолклор*, 1969, № 3 – 4, Скопје, 495 – 531.

Шапкарев 1980: Шапкарев К. Някои думи върху статиите на г. П. Драганов в Известия на Спб. Слав. Благ. Общество // *СБНУНК*, 1890, № 2 1890, с. 326 – 352.

Colesnic 2006: Colesnic I. Enigma Petre Draganov. 2006, Chişinău.

Григор Б. Григоров

ЮЗУ „Неофит Рилски“ – Благоевград (България)

✉ rogirg@abv.bg

Григор Б. Григоров, гл. ас. д-р, ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград, Факултет по изкуствата, катедра „Културология“.

Междукултурни пресичања преди XXI век
Меѓукултурни преплетувања пред XXI век
Medkulturalna prepletanja pred 21. stoletjem

BOLGARSKO-SLOVENSKO PRIJATELJSTVO V ŽIVLJENJU IN DELIH ZOFKE KVEDER

Katja Mihurko Poniž
Univerza v Novi Gorici

THE BULGARIAN-SLOVENIAN FRIENDSHIP IN THE LIFE AND WORKS OF ZOFKA KVEDER

Katja Mihurko Poniž
University of Nova Gorica

Abstract. The article explores a friendship between Slovenian writer, journalist and feminist Zofka Kveder (1878 – 1926) and Bulgarian scholar Petko Dimov (1875 – 1950). They met in the autumn of the year 1899 in Switzerland where they both studied and knew from the first moment that they had found a soulmate in each other. Kveder soon left Switzerland for Prague but they exchanged many letters at the turn of the century and in the time of Balkan wars (1912 – 1913). Already in her first longer text *Študentke* (*The Female Students*, 1900) Kveder wrote about Bulgarian students, especially female, who must have made a great impact on her. Since she shared a table with later renowned Bulgarian feminist Dimitrana Ivanova (1881 – 1960) in the guesthouse of Madame Fürst in Zürich, we can assume that she was one of the models for the protagonist of this short novel. In the story *Spominjajte se!* (*Remember!*) Kveder tells a story of her friendship with Dimov. His letters from the battlefields of Balkan wars inspired Kveder for her novellas about them. Her texts have been translated to the Bulgarian language in her time and recently by Ljudmil Dimitrov and her dramas and one-act plays have been studied by Bulgarian scholar Ljudmila Malinova-Dimitrova.

Keywords: Zofka Kveder, Petko-Dimov, Slovenian-Bulgarian cultural contacts, Balkan wars

Zofka Kveder (1878 – 1926) se v pripovedni prozi *Žalostna pisma* (1913) spominja svojega prvega srečanja z bolgarskim jezikom Švici, kjer je v javni čitalnici prebirala različne slovanske časopise, ko jo je nagovoril črnolas študent v bolgarščini. Njeno priznanje, da je časopis vzela v roko iz dolgočasje, je pripeljalo do globokega prijateljstva, preko njega pa je spoznala celotno tedanjo študentsko kolonijo in

večkrat slišala žvižgati tedanjo bolgarsko himno „Šumi, šumi Marica ...“, saj se je bolgarski prišlec »postavil opoldne, kadar je bilo največ dijakov okoli univerze, na kak vogel ali šel v nasade in zažvižgal 'Šumi Marica ...' in gotovo je prišel kak rojak k njemu, ogovoril ga je bolgarski in mu povedal in svetoval vse, kar je potreboval«. (Kveder 2012: 859) Bolgarski študent, ki jo je nagovoril, je bil Petko Conev. Rodil se je leta 1875 v vasi Ljublen v okolici mesta Popovo. Končal je filozofijo in pedagogiko v Zürichu, kjer je leta 1900 doktoriral s temo: “Begleiterscheinungen psychischer Vorgänge in Atem und Puls”. Leta 1920 je postal asistent na Univerzi Sv. Klimenta Ohridskega v Sofiji in leta 1931 redni profesor. Umril je leta 1950.

Petko Conev

Zofka Kveder

Njuno znanstvo je kmalu preraslo v globoko prijateljstvo, o čemer lahko beremo tudi v pisateljičinih delih, in sicer v kratkih pripovedih *Spominjajte se!* (1903), *Žalostna pisma* (1913) in *Saj so bratje ...* (1914), kjer je (avto)biografsko ozadje jasno prepoznavno, a tudi v noveli *Študentke* (1900), v kateri se kot literarne osebe pojavijo bolgarski študentje in študentke, zato lahko kot navdih za nastanek dela razumemo tudi njuno prijateljstvo oziroma pisateljičino znanstvo z njimi. Odnos med Zofko Kveder in Petkom Conevom se nam ne razkriva le v literarnih delih, temveč tudi v njegovih ohranjenih pismih in spominih. V prvem delu članka bomo predstavili, kako se je njuno prijateljstvo začelo v Zürichu in se nadaljevalo tudi po odhodu Zofke Kveder iz Švice, nato bomo v pismih Petka Coneva analizirali njegov odnos do pisateljice, v literarnih besedilih pa transformacijo realne osebe v literarni lik. V zadnjem delu prispevka bomo raziskali, kako je njuno prijateljstvo

vzpodbudilo stike med bolgarskim in slovenskim oziroma hrvaškim kulturnim prostorom.

Realna srečanja

V zapuščini Erne Muser, v zbirki Zofka Kveder, je ohranjen spominski zapis, ki je nastal ob pripovedovanju Petka Coneva o prijateljstvu z Zofko Kveder.¹ Conev je povedal, da sta se spoznala v nekem penzionu v Zürichu, in sicer to je bil penzion gospe Fürst za tuje študente in študentke (v tem se začetek njunega prijateljstva razlikuje od tega, kar beremo v *Žalostnih pismih*). V penzionu je njena zunanost, kratko prstriženi lasje in očala (cviker), zbudila veliko pozornosti. Po kosilu se je gostom predstavila z naslednjimi besedami: »Meni je ime Zofka Kveder, sem Slovenka, pisateljica.«² Hitro sta se zbližala, večkrat obedovala pri isti mizi, kjer je sedela tudi bodoča bolgarska feministka Dimitrana Ivanova (1881 – 1960), skupaj sta hodila v gledališče in si ogledovala Zürich. Conev se spominja, da ji je nekoč podaril zlato verižico, ki jo je dobil od matere. Njuno prijateljstvo je kmalu preraslo v ljubezen in Zofka je naredila prvi korak, vendar Conev, kakor je sam zapisal, ni odreagiralo tako odločno kot je pričakovala, saj je bil reven študent, ki je vedel, da se še dolgo ne bo mogel poročiti. Morda je ob tej priložnosti nastalo Conevo pismo z dne 25. oktobra 1899, ki je shranjeno v zapuščini Zofke Kveder.³ V njem jo nagovarja z »ljubezniva prijateljica Zofka« in izraža presenečenje nad njenim zapisom, v katerem odkriva zapletene misli in domneva, da je bilo napisano v stanju vznemirjenosti. Razlaga ji, da so bili razlogi za njegovo nelagodje prejšnji dan zelo nedoločni in da ji o tem ne more ničesar povedati, lahko pa ji z vso iskrenostjo zapiše, da je njena prisotnost v njegovi bližini prinesla srečne trenutke in da čuti do nje simpatijo.

Conev je še povedal, da se ni, ko je ona nihala med njim in Jelovškom, dovolj potrudil, da bi ostala pri njem. Zato je zanjo postal njen »mili, ljubi batju Petkov«, realne dogodke pa je v literarnem besedilu tako preoblikoval:

»Enkrat me je ljubil mlad Bolgar. Študiral je na univerzi našega mesta in jaz sem se ob priliki nekih svečanosti seznanila z njim. Bil je visok in vitek, imel je črne, zveste oči in bogate lase, kakor apostol. In tedaj sva se videvala

1. Zapis v slovenščini je shranjen v zapuščini Erne Muser (Ms 1432) v Rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, v zbirki Zofka Kveder, mapa 88. Ali je avtorica zapisa Erna Muser, ni mogoče z gotovostjo trditi.
2. Ta citat in vse, kar je povezano z P. Zonevom, je povzeto po njegovih spominih na Zofko, ki so v zapuščini E. Muser, mapa 88.
3. To pismo Petka Coneva in vsa, ki jih navajamo v nadaljevanju, so shranjena v zapuščini Zofke Kveder (Ms 1113) v Rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani. Omenjeno pismo je napisano v bolgarščini.

vsak dan. Bila sem učiteljica prej, a takrat še nisem imela mesta, pa sem hodila na predavanja. Spremljal me je od doma in mnogokrat je šel z menoj na sprehod. Ljubil je naravo in rad je sanjaril kot jaz. Najraje sva hodila po stezah med poljem, jaz naprej, on za menoj. Z rokami sem gladila bilje in zdelo se mi je, kakor da je nekaj živega, kakor da čuti narava nežnost in toplino v mojih prstih, s katerimi sem se dotikala trav in klasovja. Včasih sva se ustavila sredi polja in sva gledala nazaj k mestu, nad katerim so bile posejane bele vile po zelenih gričih. In kadar je sonce zahajalo, zagorelo je vse mesto v rdečem ognju in oblaki so se topili v svetlo rumeni, zlati in krvavi zarji. In kadar sva hodila med poljem, vselej mi je pripovedoval o svoji domovini, o svojih gorah in o svojih dolinah.

[...] Prijatelja sva, a jaz nisem pozabila tistega popoldneva, tistega sončnega zahoda ob reki. In rada imam to ljubezen. Dotaknem se je rahlo, kakor dih iz daljnega kraja, sen mehke, poletne noči in ona vztli, vzplapola mirno kakor sveti večni ogenj. Čutim jo iz daljine kakor vonj tuje cvetlice in jo čutim, ki ima vsako leto samo en cvet. In ta cvet je moj, jaz pridem in si ga odtrgam. (Kveder 2010: 751, 754)

Conev se je tudi spominjal, da jo je nekoč vprašal, zakaj se ne vpiše na univerzo, in je takoj upoštevala njegov nasvet in založila vso svojo zlatino, da se je mogla odpeljati v Bern, kjer so lahko študirale tudi ženske, ki niso imele opravljene mature. Pred odhodom sta šla s Conevim na grob Georga Büchnerja in tam sta se tudi prvič poljubila. O tem, kako težko je Zofka Kveder po tem dogodku zapustila Zürich, govori pripetljaj, ko sta skupaj z ruskimi študentkami naredila izlet po jezeru. Conev se je ves čas pogovarjal, ona pa je molčala in se predajala svojim mislim, ker ni znala rusko. Kar naenkrat pa je vpričo vseh prisotnost zajokala, saj se je verjetno zavedala, da Coneva dolgo, morda nikoli več ne bo videla. Res je do ponovnega srečanja minilo veliko let, a skupni trenutki so se ohranjali v njenih spominjanjih in pismih. Tako je Conev ob prebiranju *Misterija žene* (1900) podoživljal njuna srečanja:

»Ah, Zofka, morala bi biti tu, da bi videla, kako sem se zatopil v misli in spomine iz preteklosti. Celoten čas tvojega bivanja v Zürichu je vstal pred mano in vse drugo z njim. Slišal sem te govoriti slovensko, pred Tonhalle, ko je vzhajal mesec, na Zürichberg med sprehodi, pri veslanju, pri Furstovi, na Universitätstrasse – vsepovsod. Nekatera dela so mi vzbudila posebno močne vtise. Tisto o ženi, ki je šla na visoko goro in je gledala in mislila zmučena na strani 11, na straneh 29, 25, 27, vse bi ti rad naštel.« (31.10.1900)⁴

Tudi v pismu, ki ji ga je poslal dve leti kasneje (16. 6. 1902),⁵ so bili spomini še živi, pisal ji je, da je vesel njenega pisma, mislil je namreč že, da bo še drugič izginila, in da se je večkrat spomnil na Zürich:

---

4. Pismo je napisano v nemščini, prevod je delo avtorice prispevka.

5. Tudi to pismo je napisano v nemščini, odlomek je prevedla avtorica prispevka.

»Se spominjaš, kako sva nekega večera sedela na klopi na Zürichbergu in gledala na osvetljeno mesto z lepim jezerom, vlaki so žvižgali in vozili sem in tja in si mi rekla: »Rada bi, da se me enkrat tam v Bolgariji lepo spominjaš.« Res je, Zofka, draga moja sestra. Kadar se včasih spomnim na to, kako intimno, a istočasno prijateljsko življenje sem imel s tabo, postanem skoraj žalosten. Ali veš, kako lepo je bilo, ko sva se okoli Züricha in v mestu sprehajala in veslala na jezeru? Tudi tukaj mi ne gre čisto slabo, toda svojega študentskega časa in njegovih doživetij ne morem pozabiti. Včasih se mi zdi, da bi šel še enkrat tja (v Zürich) in vse doživel – vse, kar je izginilo. Torej ti si srečna – kako lepo to zveni. Glede tvoje prihodnje usode nisem bil nikdar ravnodušen in ne bom nikdar. Ko sem te poznal kot mlado, po svetu potujočo pisateljico brez denarja, kot večno nezadovoljno in po idealih ter zlatih ciljnih stremečo in sanjajočo – sem se večkrat vprašal – ali boš res enkrat srečna? Hotel sem vedeti, kaj bo postalo iz tistega živega ženskega bitja z moško energijo. Torej srečna! In jaz? Jaz ne vem, ali bom kdaj srečen. Takrat v Zürichu, ko sva sedela v moji majhni sobici v četrtem nadstropju, si rekla, da bom srečen. Le kdaj? Ne verjamem, da me bo katera osrečila.

Zahvaljujem se ti za obe čestitki – toda ne zaslužim si ne ene ne druge – nisem niti zaljubljen niti poročen. Štiri mesece sem tukaj, in (Schumen – Chumla) Seminaroberlehrer in poučujem pedagogiko in bolgarščino. Čez dvajset dni se začnejo --- počitnice. Mesto je precej sivo in ---, ravno torej bolgarsko.«⁶

Conev se je še spominjal, da je do ponovnega srečanja prišlo šele čez desetletje in pol, ko se je na poti iz Hamburga ustavil v Zagrebu. Skupaj sta preživela dan in večer v gledališču, naslednje jutro ga je spremljala na kolodvor. Ko ji je poljubil roko, ga je nenadoma objela in poljubila ter mu izročila pismo, v katerem mu je pisala o svoji ljubezni do njega. To je bilo njuno zadnje srečanje. Še po njeni smrti se je Conev spominjal njene svežine, rdečih lic, izredno živih črnih oči in temperamenta, s čimer je nanj naredila vtis, ko jo je prvič videl v Zürichu. Pisateljica pa je njuno zadnje srečanje tako preoblikovala:

O Božiču me je obiskal davni prijatelj, Bolgar.

Že petnajst let se nisva videla in skrbelo me je, kako ga spoznam na kolodvoru. Pa je naravnost pristopil k meni in se čudil: „Kaj je mogoče?! Takšna si, kakršna si bila!“

In tudi jaz sem se čudila, da se ni nič spremenil, da ima iste kretnje, isti stari otroški smeh, iste vesele, odkritosrčne oči. „Glej, saj si tudi ti takšen kakor nekaj! Samo lasje ...“

„Da, lasje so sivi,“ mi je odvrnil, „Pred Čataldžo so mi osiveli v tisti strašni zimi. In čudno, zdaj šele opažam, da sem manjši, ali si pa ti večja. Saj sem bil za pol glave višji, kakor ti, zdaj si pa naravnost gledava iz oči v oči! ... Mnogo sem pretrpel.“ (Kveder 2012: 893)

---

6. Na tem mestu se pismo konča, drugi del se ni ohranil.

Pretrajljivo je, da se je njegovo trpljenje ponovilo v prvi svetovni vojni, od koder ji je desetega januarja 1916 pisal razglednico s frontnega zaledja v Prizrenu. Opravičil se je, da ji dolgo ni pisal in ji sporočal, da se je skoraj že naučil srbsko. Prosil jo je tudi, da mu takoj, ko dobi njegovo pismo, odgovori. Spraševal je še, ali je zdrava in kako so otroci in mož in dodal, da so njegovi – žena in otroka – v Borislavu. Na koncu je še napisal, da vedno misli nanjo in pogosto pripoveduje svojim znancem o njej in njenih novelah o balkanskih vojnah, zato jo prosi, da mu jih nekaj pošlje in priloži svojo fotografijo. Zaključil je s pozdravom: *Poljubljam roko, Petko*.

O pismih Petku Conevu je Zofka Kveder pisala v že omenjeni prozi *Spominjajte se!*, kjer beremo:

Pišem po dolgem času list: »Prijatelj!« In vprašam ga z navadnimi besedami o njegovem življenju in želim mu vso srečo. O sebi mu pišem, o svoji sreči, o svojem možu, ki ga ljubim, o svojem otroku, ki je ponos in upanje moje duše. Z navadnimi besedami mu pišem, kakor se piše znancem, z vsakdanjo, dolgočasno prijaznostjo. A med vrsticami pustim misel, pretrgan stavek, ki je kakor roža, ki se jo spusti, da pade na tla, da jo pobere tisti, ki gre za nami.

Da jo pobere in poljubi. To so besede, nad katerim tisti dolgo sedi, ki dobi list, dolgo sedi in premišlja. Ne dajem mu nič, ne obljubljam nič, a moje pismo govori: Spominjajte se! Spominjajte se tistega ravnega polja, tistih ozkih zelenih potov, tistega sončnega zahoda! Spominjajte se! Spominjajte se tistih lepih dni, tistih lepih Vaših sanj, tistih dolgih pogovorov! Spominjajte se ljubezni, spominjajte se, da me ljubite! Spominjajte se, kako lepa je ljubezen, kako pusto je pozabljenje! Spominjajte se!« (Kveder 2010: 754).

O nadaljevanju dopisovanja piše v pripovedi *Žalostna pisma*, kjer pripoveduje o njegovih pismih, v katerih ji je pisal »o svojem dejanju in nehanju, o svojih načrtih, o svojem poklicu, o svoji ženitvi, o ženi in o otrocih, o svojih ciljnih in študijah« (Kveder 2012: 859). Dodaja, da ji prijatelj ni prav pogosto pisal, vendar je vsako leto dobila kakšna tri pisma, ki so bila »točna, malo suhoparna ali odkritosrčna in ne brez neke posebne prostodušne topline«, ki jo imajo pisma ljudi »s katerimi ste preživeli nekaj lepih, svetlih mladih mesecev, s katerimi ste skupaj se učili, navduševali, skupaj peli, hodili na sprehode, v gledišče, vozili se po jezeru« (Kveder 2012: 860). S takimi ljudmi, »ki so si ohranili v dušah in v srcu malo tople mladosti, malo njene lepote, njenih sanj, ki s sivimi lasmi pogumno korakajo za praporjem nekdanjih idealov«, prijateljstvo ostaja preko dopisovanja živo, zvesto in ganljivo in lahko v prelomnem trenutku zaživi z novo intenziteto. Tak prelomen trenutek je bila v prijateljstvu med Zofko Kveder in Petkom Conevim vojna na Balkanu in takrat so pisma iz Bolgarije začela prihajati bolj pogosto in v rednih intervalih:

Na slabem papirju so bila pisana v naglici, zmečkana in polna madežev, mnogokrat samo s svinčnikom načečkana. Pripovedovala so mi o trpljenju in strahotah vojske, o strašni smrti tisočev, o močvirjih in snežnih viharjih na Čataldži,

o Drinopolju, o napetosti dolgih, brezdelnih tednov, o nestrpnem pričakovanju miru. Potem je prišlo pismo v elegantni kuverti iz Sofije, polno zadovoljstva, zmagoslavja. To je bilo par dni pred strašno, bratomorno vojsko med Srbi in Bolgari, takrat, ko sta bili Lila Burgas in Kirkilisa še bolgarski in vsa prostrana široka zemlja do Čataldže, tega zadnjega štita pred Carigradom. Ali še tisti teden sem dobila zopet par kart, pisanih v nervozni brzini, ki so javljale pohod v nove bitke ... (Kveder 2012: 860).

Pisma Petka Coneva iz obeh balkanskih vojn so Zofko Kveder navdihnili za pisanje novel o krvavih dogodkih na bojišču, ki jih je objavljala najprej v slovenščini v reviji *Domači prijatelj*, nato pa jih je izdala še v hrvaščini v knjižni obliki. V njih je pisala o trpljenju vojakov na obeh straneh, v pripovedni prozi *Saj so bratje ...* pa je povzela izkušnjo Petka Coneva, ki je na bojišču doživel, kako so bolgarski vojaki dojeli nesmiselnost vojne v trenutku, ko so našli pri mrtvem Srbu izrezek iz časopisa in spoznali, da govorijo skoraj isti jezik. Iz njegovih pisem pa ne razberemo le, kako močno so v njem živeli spomini na skupne trenutke v Švici, temveč tudi, kako se je njun odnos razvijal naprej, kako jo je spodbujal k literarnemu ustvarjanju. Ko mu je poslala svojo prvo knjigo, ji je v že zgoraj omenjenem pismu z dne 31. oktobra 1900 napisal:

Moram ti tudi opisati izredno veselje glede tvoje pošiljke, ki sem jo dobil včeraj – Misterija žene. Ko sem včeraj prišel domov, sta me obiskala dva prijatelja. Imel sem glavobol in sem ležal na pol zleknjen v postelji. Po kratkem pogovoru sem bil že sam in sem hotel v posteljo. Ura je bila pol deset. Naslednji dan sem moral tri ure poučevati psihologijo in bolgarščino. Malo sem hodil gor in dol po sobi in opazil paket na pisalni mizi. Odprl sem ga in potem že nisem imel več glavobola. Preden sem prelistal celotno knjižico, je bila ura čez dvanajsto in še vedno nisem hotel spati. Vse sem prebral, prebral in prevedel, vsaj zase. Moral bi biti slep, da ne bi videl ognja in energije čutil, ki so jo te številke in tista, ki jih je napisala, vzbudile. Naprej v tej smeri! Zagotavljam ti, da boš okronana. Tvoja drznost, sposobnost in predvsem tvoje energija ti bodo odprle pot. Posebno prijetno mi je, ko vidim, da napreduješ. In že s sliko. Ti tudi dobiš od mene sliko. Vlado, vse njemu. On je pač zelo srečen. Pozdravljam njega in Ivanko. Ti bom pisal obširneje. Iskren pozdrav, draga moja, dobra Zofka. Tvoj Batju Petko.⁷

O njuni korespondenci je zapustil svoje pričevanje tudi Conev, ki je v že omenjenem pogovoru povedal, da mu je ves čas pisala in on ji je na vsa pisma odgovarjal. Opisoval ji je svoje življenje, posebno ko je bil na fronti kot vojak in pozneje je našel ta in oni odlomek v njenih črticah: »O vsem, kar sta skupaj doživela, je potem Zofka pisala v svojih črticah.« Tudi iz svetovne vojne sta

---

7. Pismo se nahaja v zapuščini Zofke Kveder v Rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice Ljubljana.

si ves čas dopisovala. Še preden je šel v Hamburg, mu je Zofka pisala v Sofijo in ga vprašala, ali bi ga lahko prišla obiskat. Conev, ki je takrat že poročen, je vprašal za svet svojo ženo. Žena mu sicer ni prepovedala tega obiska, vendar se je zgovarjala, češ, kaj bodo rekli ljudje, da ga je obiskala nekdanja ljubica, in tako ji je Conev sporočil, da takrat ne bo v Sofiji. Medtem je spisala knjigo povesti in jo hotela posvetiti njemu. V pismu ga je vprašala, ali mu jo sme dovoliti, on pa se je zopet posvetoval z ženo in na njeno željo ni sprejel posvetila. Nato mu je poslala rokopisno knjigo s posvetilom. Ves čas mu je tudi pošiljala fotografije vseh svojih otrok in mu popisovala vse svoje doživljanje. Naenkrat pa so njena pisma prenehala in več let ni slišal ničesar več od nje. Medtem mu je žena umrla in poročil se je drugič z neko Nemko. Nekoč sta šla z ženo v Nemčijo in ko sta se vračala skozi Beograd, se je spomnil na staro prijateljico. Vedel je, da je njen mož v Beogradu. Hotel mu je telefonirati, začutil je spet toplo željo, da bi videl Zofko in pokramljal z njo. Demetrović ga je bil zelo vesel in ga je povabil k sebi na ministrstvo. Conev pa je odvrnil, da bi rad videl tudi Zofko. Iz telefona je slišal odgovor: »Zofka je umrla pred sedmimi leti.«⁸

Bolgarke in Bolgari kot literarne osebe v delih Zofke Kveder

Prvo in najboljše literarno besedilo, v katerem so literarne osebe bolgarske narodnosti, je pripovedna proza *Študentke*. Besedilo, ki je nastajalo med njenim bivanjem v Švici in kasneje v Pragi, je izhajalo v *Slovenki*, včasih pisateljica zadnjega dela ni imela pri sebi, saj je rokopisni izvirnik poslala v Trst, zadnja številka, v kateri je bil objavljen, pa je še ni dosegla. V *Študentkah* je prikazano življenje študentk bernske univerze, ki se nato odpravijo v Zürich: Rusinje Lize Aleksandrovne, Sonje Ivanovne in Saše Timotejevne ter Bolgarke Ane Bogdunove, predstavljeni pa so tudi njihovi študentski kolegi. Med njimi poleg Bolgara Petka Dimova osrednje mesto zavzema Italijan Farinelli. V Ani Bogdunovi in Petku Dimovu bi lahko kot osebi, ki sta ta dva lika navdihnili, prepoznali Dimitrano Ivanovo in Petka Coneva. Ana Bogdunova spominja na Ivanovo že po videzu, saj pisateljica Ano opiše kot majhno in črnolaso, dobrodušno, predano študiju, a hkrati občutljivo za krivice v njeni okolici. Najmočnejša povezava med realno in fiktivno osebi pa je v težki finančni situaciji. Ana Bogdunova namreč izve, da ji je po hudi bolezni umrl brat in ne more več študirati. Oče nima denarja in edini, ki ji je lahko pomagal, je bil brat. Dimitrana Ivanovna je morala Švico zapustiti še pred koncem študija zaradi bratove hude bolezni, oče ji ni mogel pomagati, ker je pred tem izgubil vse premoženje (Daskalova 2004: 92). V literarnem besedilu Ani sicer ni treba domov, ker najde delo, s katerim se lahko sama preživlja in študira, tudi v zasebnem življenju doživi srečo, na katero je morala Dimitrana

---

8. Zapis je shranjen v zapuščini Erne Muser, v mapi Zofka Kveder, v Rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice Ljubljana.

Ivanova še dolgo čakati (poročila se je šele leta 1914). Tudi v liku Petka Dimova bi lahko prepoznali kot navdih resnično osebo, to je bil seveda Petko Conev. O Dimovu v *Študentkah* beremo, da so mu očeta ubili Turki, tudi o Conevu piše v *Žalostnih pismih*, da so mu očeta ubili Turki: »S škripajočimi zobmi mi je opisoval moj prijatelj, kako je še majhen, komaj pet let star, bežal z materjo v najhujši zimi iz Macedonije v Bolgarsko, ko so mu Turki ubili očeta in strica in zažgali kočo.« (Kveder 2012: 859)

Druga podobnost, ki jo danes še lahko rekonstruiramo je, da kakor Conev tudi Dimov študira pedagogiko, saj bere v Pestalozzijevem domu »bogato zbirko raznih pedagoških listov« (Kveder 2010: 487). Morda je pisateljica v obeh likih prikazala še kakšno lastnost modelov iz resničnega življenja, ki je danes ne moremo več rekonstruirati, a gotovo je tudi v teh dveh literarnih osebah, kakor je bilo zanj o značilno, združila poteze več oseb iz svojega kroga znancev in tudi svojih lastnih. Spomin na študentske dni v Švici je oživila še v pripovedni prozi *Saj so bratje ...*, kjer je o srečanju s Conevim zapisala:

Odpeljala sem ga na dom, spraševala, kaj dela njegova žena, Irina, o kateri mi je tolikrat pisal, kje je tista študentka medicine, ki je z nami v Curihu obedovala pri eni mizi in kaj počne Timov, če je še tako sramežljiv ...

Prijatelj se je zasmel: „Isti je, kakršen je bil, še vedno zardeva, kadar je v ženski družbi; še vedno je samec, ni se oženil. Ampak delaven človek, pameten, mnogo je storil za Bolgarsko, odkar se je vrnil s svojih študij. In glej, zdaj mi je prišlo v misli, da so pravi ljudje vedno isti: z dvajsetimi leti, tridesetimi, štiridesetimi ... Tisti, ki so kaj vredni, se ne spreminjajo, samo zorijo in spolnjujejo se, rastejo ... Saj tudi jablana rodi isti sad, prvo leto že in pozneje vedno, dokler je še kaj soka v nji ...“ (Kveder 2012: 894).

Kot dogajališče se Bolgarija pojavi tudi v eni izmed zadnjih besedil, v zgodovinski drami *Za svobodo*, ki je del dramskega diptiha *Vnuk kraljeviča Marka* (1922). Prvi prizor prvega dejanja se namreč dogaja v leseni baraki srbskih vojnih ujetnikov v Bolgariji, kjer nastopijo tudi bolgarski vojaki.

Medkulturna posrednica

Slabo leto po odhodu iz Švice je Zofka Kveder očitno načrtovala prevode iz bolgarske književnosti, saj je, kot je razvidno iz pisma Petka Coneva z dne 31. oktobra 1900, bolgarskega prijatelja prosila za nasvet, katera bolgarska literarna dela bi bila zanimiva za prevajanje. Conev ji namreč piše:

Čakal sem na nekaj bolgarskih avtorjev, ki bi mi priporočili dobre novele in romane. Nadalje bom imel več časa, da se bom lahko lotil zelenih prevodov. Je pa vprašljivo, ali boš kaj razumela iz moje nemščine. Žal bolgarsko-nemški slovar še ni izšel in dvomim, da sploh bo. Drugi filologi so sedaj zaposleni z nastajanjem novega, mnogo bolj obsežnega slovarja. Nameravaš morda sama narediti prevod? Zelo dobro bi bilo, če bi lahko. Jaz ti hočem pomagati, kolikor lahko. Jutri ali

pojutrišnjim dobim odgovore od naših literatov, potem ti takoj napišem, kakšen obseg imajo dela in morda tudi vsebino.

Malo pred začetkom prve svetovne vojne, 6. junija 1914, je izšel v prilogi *Frauenzeitung* zagrebškega časopisa *Agramer Tagblatt* nepodpisan članek, katerega avtorstvo lahko z precej gotovosti pripišemo Zofki Kveder.⁹ Naslovljen je *Bolgarke po vojni (Die Bulgarinnen nach dem Kriege)*. V njem beremo o tem, da je po dveletnem premoru, aprila leta 1913, izšla nova številka bolgarske revije *Ženski glas*, ki naj bi ponovno redno izhajal po normalizaciji politične situacije v Bolgariji. V članku je poudarjeno, da *Ženski glas* odločno zagovarja politično enakopravnost bolgarskih žensk, torej volilno pravico, in poroča o neutrudljivem naporu, energiji in odločnem stremljenju Bolgark v vojnem času, ko so prevzele moške posle, preživljale družine v mestih in na podeželju opravljale vsa kmečka opravila, tako da je ostala neobdelana samo desetina polj in travnikov. Iz nekega članka v *Ženskem glasu* avtorica prispevka povzema vprašanje, ali lahko kdo reče, da Bolgarka ni bila v vojnem času dobra državljanka, in navaja odgovor, da so številni vodilni možje delali napako za napako in kovali iz nesreče drugih dobiček, ženske pa so bile vse velike v nemem žrtvovanju in še večje ko so morale kot matere, vdove padlih sinov oziroma možev, krvavečega srca v delu iskati edino tolažbo v nadčloveškem delu. Ženske so bile tiste, ki so rešile, kar se je rešiti dalo, ki so mesta in vasi rešile pred gospodarskim propadom z železno gorečnostjo. Ženske so se med vojno izkazale kot trezne in delovne državljanke, ki so dale več, kot bi morale, brez solz so pustile svoje sinove, može in brate v vojno, nase poleg svojega vzele še moško delo, delile svoje imetje z revnimi, zdaj pa hočejo svoje uživati svoje državljanske pravice in bodo vse naredile zato, da dobijo tudi politično enakopravnost. Čeprav je članek v *Agramer Tagblattu* kratek, je odločno dejanje podpore Bolgarkam v njihovem emancipacijskem boju.

O recepciji Zofke Kveder v bolgarskem kulturnem prostoru vemo, da je izšel prevod pripovedi *Spominjajte se!* in da je prevajalec A. Bonkin k prevodu v eni »od najprestižnejših literarnih revij v Sofiji *Българска сбирка*« (Dimitrova 2012: 180) zapisal nekaj stavkov in Zofko Kveder predstavil kot »danes zagotovo edino Slovenko [...], ki stoji ob rami najslavnejših pisateljev slovanskega Juga« (ibid.). Bonkin je tudi zapisal, da Zofka Kveder »z roko zelo nadarjene duše in s čudovito lepoto nariše sliko Jadranskega morja v svojem materinskem – slovenskem jeziku. V vsaki vrsti, v vsaki besedi bralec čuti vznemirjenje nadarjene umetniške duše, sreča nežnosti, za katero so redki ljudje namenjeni. In zdi se ti, ne da bi vedel, kdo je pisatelj, da je te strani napisala ženska « (Bonkin 1906: 517). O tem je poročal tudi Ljubljanski zvon: »Balgarska Sbirka (bolgarska revija, ki jo urejuje S. S. Bobčev) poroča v osmi lanski številki obširneje o shodu jugoslovanskih

---

9. Prim. Birk 2016.

književnikov v Sofiji, a v deveti o jugoslovanski izložbi istotam. A. Bonkin ocenja jako ugodno Zofke Kveder-Jelovškove knjigo »Iskre« ter objavlja svoj prevod ene njenih črtic.« (Ilešič 1907: 190).

Leta 2007 je Ljudmil Dimitrov prevedel enodejanko *Ljubezan* in jo objavil v publikaciji *Godišnik na Teatralen kolež Ljuban Grojs* (št. 1, str. 77 – 93). O povezavi med to enodejanko in bolgarsko enodejanko Petka Todorova *Strahil, strašni hajduk*, ki sta bili skupaj uprizorjeni 8. novembra 1905 na t. i. južnoslovanskem večeru, piše Ljudmila Malinova Dimitrova in ugotavlja, da so igro Zofke Kveder igrali *Ljubezan* v srbskem prevodu Vlada Stanimirovića, režiral je Milorad Gavrilović, igrali pa so Radomir Petrović (stari Koder), Jelena Gavrilović Petrović (ga. Koder), Bogoboj Rucović (Dušan), Aleksandra Bojićeva (Jelva), Luka Popović (Branko). Drugi večer so vrstni red nekoliko spremenili (za bolgarsko enodejanko je bila slovenska), kar Ljudmila Malinova Dimitrova razlaga s vsebinsko povezanostjo obeh del: »Sprememba ni bila naključna, temveč ima svoj impliciten pomen. Najbrž se je publiki drama Zofke Kveder zdela najbližja bolgarski, in sicer glede na emocionalno vzdušje, ustvarjeno na odru, kot tudi glede na sorodne eksistencialne problem in tipologijo dramskih situacij« (Dimitrova 2012: 176).

Prijateljstvo med Zofko Kveder in Petkom Conevim je preraslo intimno povezanost dveh mladih ljudi v literarno navdihujočo medkulturno izmenjavo, ki se je uresničevala v umetniškem in publicističnem opusu Zofke Kveder. V njem odzvanja njeno iskreno navdušenje in občudovanje predstavnic in predstavnikov bolgarskega naroda, ki so s svojo pokončno držo in upiranjem uresničevali vrednote svobode in neodvisnosti, za katere se je vse življenje zavzemala tudi Zofka Kveder.

LITERATURA

- Birk 2016:** Birk, Matjaž. Erzählen zur Repräsentation von kollektivem Gedächtnis in Zofka Kveders literarischen Beiträgen aus der Zagreber Frauenzeitung (1914). V: Tutavac, Vesela (ur.), Korotin, Ilse (ur.). "Wir wollen der Gerechtigkeit und Menschenliebe dienen ---": Frauenbildung und Emanzipation in der Habsburger Monarchie – der südslawische Raum und seine Wechselwirkung mit Wien, Prag und Budapest, (BiografA, 18). Wien: Praesens. 2016, str. 284 – 301.
- Bonkin 1906:** Бонкин, А. Из хърватско-словенската книжевност. Zofka Kveder-Jelovškova – »Iskre«. Ilustr. M. Rački. 1905. vlastni založbi – Praga. *Българска сбирка*, VIIIр 1906: 516 – 517.
- Daskalova 2004:** Daskalova, Krasimira. The Women's Movement in Bulgaria in a Life Story. *Women's History Review*, 13/1, 91 – 103.
- Die Bulgarinnen... 1914:** Die Bulgarinnen nach dem Kriege. *Agramer Tagblatt*, 6.6.1914, št. 128, str. 2.
- Ilešič 1907:** Ilešič, Fran. Blgarska Sbirka. *Ljubljanski zvon* 27/3, 190.
- Kveder 2010:** Kveder, Zofka. Zbrano delo. Druga knjiga. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.

Kveder 2013: Kveder, Zofka. Zbrano delo. Tretja knjiga. Založba ZRC SAZU.

Malinova-Dimitrova 2007: Малинова-Димитрова, Людмила. Зофка Кведер и нейната драма „Любов“. *Годишник на Театрален колеж „Любен Гройс“*, бр. 1: 70 – 76.

Malinova-Dimitrova 2012: Malinova-Dimitrova, Ljudmila. Zofka Kveder in Petko Todorov – srečanje in razhajanje slovenskega in bolgarskega modernizma v dramatiki. V: Pezdirc Bartol, Mateja (ur.), 2012, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2012 175 – 180.

Katja Mihurko Poniž

Univerza v Novi Gorici (Slovenija)

✉ katja.mihurko.poniz@ung.si

Red. prof. dr. Katja Mihurko Poniž je predavateljica slovenske književnosti in študij spolov na Fakulteti za humanistiko ter raziskovalka na Raziskovalnem centru za humanistiko Univerze v Novi Gorici. Njena raziskovalna področja so žensko literarno avtorstvo, študiji spolov, digitalna humanistika, literarni stiki, zgodovina ženskega gibanja. Je avtorica petih znanstvenih monografij. Leta 2015 je bila prejemnica Zoisovega priznanje za znanstveno monografijo *Zapisano z njenim peresom: prelomi slovenskih zgodnjih slovenskih književnic s paradigmo nacionalne literature*. Od leta 2003 ureja Zbrano delo Zofke Kveder, doslej je izšlo pet knjig.

*Междукултурни пресичания преди XXI век
Меѓукултурни преплетувања пред XXI век
Medkulturalna prepletanja pred 21. stoletjem*

ЗА „ПРЕОБЛЕЧЕНИТЕ“ СЪЩИНСКИ ИМЕНА В БЪЛГАРСКИЯ КУЛТУРЕН ЖИВОТ

Йорданка Велкова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

“CLOTHED” NAMES IN BULGARIAN CULTURAL LIFE

Yordanka Velkova

Sofia University “St Kliment Ohridski”

Abstract. This paper deals with the specific features of Bulgarian pen names (pseudonymous) used by Bulgarian men of letters in the period of the 1844–1976 year. The study examines the most prevalent pseudonymous patterns taking account of their frequency, composition and most recurring lexical components.

Keywords: pen names; pseudonymous; fictinum; phrasemon; collective pen names

1. Цел, задачи, обект на изследване

Обект на изследване в статията са рожените имена и псевдонимите на български писатели, поети, журналисти, публикували в българския печат през 1844 – 1976 г. Целта е да се опишат специфичните лексикално-граматически черти на неистинските имена, като се обърне по-специално внимание на лексикалния им състав и се предложи класификация на най-често повтарящите се лексикално-граматични компоненти в тях. Лексикографско-граматичният подход на работата изключва от обсега на подробно изследване причините (лични, политически, страх от цензура, комерсиални и пр.), които мотивират културните дейци от изследвания период да се подписват с псевдоними. Встрани от изследването остава също и културно-историческото и психологическото интерпретиране на посланието, което псевдонимите носят.

Емпиричният материал е ексерпиран от *Речника на българските псевдоними* на Иван Богданов (Богданов 1978), в който са включени общо 7800 псевдонима на културни дейци от български и небългарски произход. Всеки псевдоним от „Речника“ е документиран и доказан чрез посочване на източника на информация. Още в началото смятаме за важно да уточним, че термина

„псевдоним“ използваме наравно с *лъжеиме*, *неистинско име* и *несъщинско име*, а кръщелното име на автора означаваме като *истинско*, *същинско* или *рождено име*.

2. За „модата“ на неистинските имена

Практиката хората на словото и изкуството да с/при/криват истинските си имена, датира отдавна. Първите примери са регистрирани още през V в. пр. н. е. Веднъж появила се, тази практика не само не изчезва, но става особено модна в Европа през епохата на Ренесанса. В Италия например някои от най-емблематичните имена в ренесансовата литература и изкуство стават известни точно с неистинските си имена: Durante degli Alighieri, който леко модифицира кръщелното си име и става известен като *Данте*¹ (Алигиери), и Alessandro di Mariano di Vanni Filiperi, известен като *Ботичели* (Филипи).

През XVII, XVIII и XIX век модата обхваща и Франция: Жан-Батист Поклен, по-известен като *Молер* (XVII век); Франсоа-Мари Аруе, известен като *Волтер* (XVIII век), а също и Анри-Мари Бейл, известен като *Луиз-Александър-Цезар Бомбе – Стендал* (XIX век).

През XIX век и първите десетилетия на XX век скриването на същинското име става неизменна част от творческата биография на много руски писатели. По думите на руския философ Г. Плеханов употребата на псевдоними в Русия през XIX век става толкова честа, че *всеки руски писател се състои от тяло, душа и... псевдоним* (цитат по Богданов 1978: 23). Самият Г. Плеханов също използва няколко псевдонима – *Н. Белтов*, *А. С. Максимов-Дружбинин* и др. Тук ще споменем някои от класиците в руската литература, които „посягат“ към псевдоними: Александър Сергеевич Пушкин използва псевдонимите *Иван Петрович Белкин*, *Феофилакт Косичкин*, Антон Павлович Чехов – *Антоша Чехонте*, *Антоша Ч.*, *Брат на моя брат*, *Рувер*, Николай Алексеевич Некрасов – *Перепельский* (Масанов 1941; Масанов 1963).

С псевдонимите си стават известни и британските писатели Чарлс Латуидж Доджсън, познат като *Луис Карол*, Ерик Артър Блеър, познат като *Джордж Оруел*, американският писател Уилям Сидни Портьър, когото познаваме като *О. Хенри*, и много други.

Културният живот в България през XIX и XX век също се оглежда в тази мода на маскирана писателска самоличност. През първите години на възрожденския емигрантски печат много автори се подписват с псевдоними, а някои от тях дори никога не разкриват същинското си име. Затова и съществуват множество неразкрити псевдоними точно от този период.

---

1. Тук и по-нататък първо посочваме същинското име на автора, а после псевдонима му, технически оформен в *Italic*, за да е ясна разликата между същинското и несъщинското име.

В първите години след Освобождението тенденцията с маскирането на имената продължава. Редица български писатели, които стават известни с истинските си рождени имена, използват по няколко псевдонима в печата. Такъв е случаят с: Иван Вазов, който използва псевдонимите *Белчин*, *Боянец*, *Бръчков*, *Т. Габравски*, *Геваша Хито-Хит*, *Добринов*, *Пейчин*, *Ев. Перов*, *Умразен поет*, *А.*, *В. Г-ски*, *Д.*, *И.В.*, *Н-в*, *Н-ров*, *Н-чев*, *П-н*, *Х-ов*, *Ц-в*, *S. X.*, *X. X.*; Стоян Михайловски, подписващ се и като *Автора на Suspiria de Profundis*, *Госпожица Р. Х.*, *Де Профундис*, *Драгостин Истров*, *Драгостин Истров Муслак*, *Викентий Розенберг*, *Евгений Рязков*, *С. Стрелков*, *De Profundis*, *Un Bulgare*; Тодор Влайков (*Веселин*, *Богомил*, *Богумил*, *В. Т. Генчов*, *Гражданин*, *Здравко*); Антон Страшимиров (*Н. Бистренов*, *Босилко*, *А. Бъднев*, *Данила*, *В. Данилов*, *Дойрян*, *Г. Живков*, *Земен*, *Истров*, *Кинема*, *К. Кънчев*, *Мирьо*, *Наблюдател*, *Постов*) и т. н.

Тази мода остава актуална и през ХХ век. В литературния и културния живот се наблюдават две основни тенденции: първата е свързана с тотална смяна на фамилията, а втората – със смяна на цялото име. Представители на първата тенденция са: Пейо Тотев Крачолов, известен като *Пейо Яворов*, но публикуващ и с псевдонимите *Джемю*, *И. Крачев*, *Отело*, *Пейчо*; Асен Петков Коларов – *Асен Разцветников*, който за първи път печата под псевдонима *Анри*; Валери Насим Меворах – *Валери Петров*, който публикува и под псевдонима *Асен Раковски*; Христо Павлов Туджаров, когото знаем като *Христо Ясенов*, публикува и под други псевдоними – *Еро Розен*, *Хр. Розин*, *Хр. Третеликин*, *Ваня Петроградски*, *Трети интернационал*, *Чрезвичайка*, *Юденич*, *Агания Деникинова*; Владимир Георгиев Николов става известен като *Владимир Свинтила* и др. Представители на втората тенденция – тотална смяна на името, са: Панайот Тодоров Христов – *Сирак Скитник*; Димитър Иванов Стоянов – *Елин Пелин*; Димитър Христов Чорбаджийски – *Чудомир*, *Брей*, *Два пъти фан*, *Фанфан*, *Дели Димо*, *Ер малък*, *Ъ*, *Максим Гладний*, *Оскар Бум*, *Пилот*, *Мария Василева*, *Сечко-Бечко*, *Стрелец*, *Фанко Фтичката*, *Чанка-Чунга* и др.; Димитър Стефанов Стоянов – *Радой Ралин*, *Димитър Ралин*; Никола Делчев Гугов – *Павел Вежинов*, *Леля Трендафила*, *Мустафа*, *Павленко*, *Пейчо*, *Пигмалион*, *Н. Смехов*, *Фекете*, *Хороводец*, *Чучурин*.²

Броят на псевдонимите на някои поети и писатели е наистина впечатляващ. Данните от „Речника“ на И. Богданов показват, че Христо Смирненски заслужено оглавява класацията на българските класици по броя псевдоними, с които се подписва. Преброихме над 60 псевдонима, сред които: *Баш комита*, *Българан*, *Българан на диета*, *Ведбал*, *Вертер*, *Вилмон*, *Вилмон Чизмовлачник*, *Влюбен*, *Влюбен котарак*, *Воמיד*, *Гаврош*, *Господина от мансардата*, *Гюра Самодива*, *Хр. Димитров*, *Г. Димов*, *Невена Добринова*, *Яким Егейски*, *Жорж Астралний*, *Зрител*, *Иван Иванович*, *Йохан*, *Йоханес*, *Йуда Добродушни* и др.

---

2. Вж. историите на техните псевдоними при: Попова 2017.

Жените в българската литература също се повлияват от псевдонимната мода. Елисавета Любомирова Белчева например, известна като *Елисавета Багряна*, наред с основния си псевдоним използва и още няколко – *Елизабета Б.*, *Елисавета Бленова*, *Ничия Долче*, *Микаела*. Родената с името Изидора Пейсах става известна с псевдонима си *Дора Габе*, а Люба Тодорова Ганчева – с псевдонима *Яна Язова*.

3. Същност и класификация на псевдонимите

Псевдоним може да се нарече *всяко несъщинско, лъжливо и условно име или знак, заменящо и същевременно прикриващо същинското име на културно-обществен деец по произход според официалната документация, т.е. т.нар. автоним...* (Богданов 1978: 12). Следователно псевдонимите са несъщински имена, които отразяват както малки фонетични промени в името, така и тотална замяна на една част или на цялото име (по тази причина например малката промяна (*н-м*) в името на Динчо Дебелянов на Димчо Дебелянов също отговаря на дефиницията на псевдонимите).

Важно е да разграничим псевдонимите от анонимите, при които липсва каквото и да е име или знак за идентификация на автора, от плагиатите, при които автор присвоява чуждо име, от прозвищата, разбираани тук като допълнителни названия на човек, дадени му от други хора. Прозвища са например *Бозвели* (Неофит Хилендарски), *Бащата* (Димитър Подвързачов), *Бачо Киро* (даскал Киро Петров), *Бончур* (Христо Ботев), *Гарванът* (Светослав Минков), *Григорян* (Георги Райчев), *Парго* (Захари Стоянов) и др. Псевдонимите са различни също и от мистификациите, при които авторството се приписва на друго – реално или измислено – лице или се представя за фолклорно (дефиниция по Касабов 1999: 69).

В зависимост от това как точно се прилага или заменя същинското име на автора, се обособяват следните три вида псевдоними (по класификацията на И. Богданов и Ю. Масанов, вж. Богданов 1978, Масанов 1963):

а) **фиктоними** – псевдоними, при които е налице тотална смяна на името:

А. Страшимиров – *К. Кънчев*

д-р К. Кръстев – *С. Делиспасов*

А. Белковски – *Макар Безродни*

б) **криптоними** – псевдоними, в чийто състав влизат буквите, съставлящи същинското име на автора:

Димитър Полянов – *Д. И. П.*

Константин Величков – *К. В.*

Г. Бакалов – *Б. А. Калов*

Ал. Едрев – *Вердела*

в) **графоними** – псевдоними, в състава на които влизат графични знаци:

Георги Бакалов – *4/2 и 4.2*

Захари Стоянов – ?

4. Фиктоними – видове, състав, употреба

Наблюденията ни върху лексикалните единици, включени в *Речника на псевдонимите* (Богданов 1978), показват, че най-разпространеният вид псевдоними в периода 1844 – 1976 г. са **фиктонимите**. Тук няма да влизаме подробно в социално-културните и политическите особености на изследвания исторически период, които мотивират нуждата на културните дейци от 1848 до 1976 г. да останат напълно скрити от читателите автори. Целта е да опишем видовете фиктоними и техния най-разпространен лексикален състав.

4.1. Фиктонимите дават не само възможност за „преобличане“ на името на автора, но и възможност за „преобличане“ на неговия пол. При работата с „Речника“ забелязахме, че много български автори мъже избират за псевдоним женско име и обратното – има жени автори, които избират за псевдоним мъжко име. В теорията за псевдонимите това явление е известно като: 1) **псевдогиним** – когато мъж избира женски псевдоним, и 2) **псевдоандроним** – когато жена се подписва с мъжки псевдоним. Важно е да се уточни, че и в двата случая не става дума за женска версия на същинското мъжко име, а за тотална замяна на мъжкото име с женско име, което няма фонетична близост с истинското име (Дмитриев 1970).

Причините за избора на псевдогиними и псевдоандроними могат да бъдат от всякакво естество. Тук само ще споменем някои по-известни примери с псевдоандроними в световната литература. Английската писателка *Джордж Елиът* е псевдоандронимът на Мери Ан Евънс, която избира мъжки псевдоним, защото вярва, че читателите предпочитат писатели мъже. Френската писателка с рождено име Амандин Ороп Люсил Дюпен също става известна с мъжко име – *Жорж Санд*.

Жените в българската литература и култура обаче рядко се подписват с мъжки имена, съответно у нас псевдоандронимите се срещат по-рядко от псевдогинимите. Един от ярките примери за псевдоандроними в българската литература са Дора Габе, която в някои свои текстове се подписва като *Богдан Харитов*, и Ана Карима, която използва името *А. Самуров*.

Обратната тенденция – мъже писатели да се подписват с женски имена, се наблюдава по-често при българските поети и писатели: Христо Измирлиев (Смирненски) например, наред с всички свои псевдоними, се подписва и с женските имена *Гюра Самодива*, *Невена Добринова*, *Сашка*; Кирил Христов се подписва като *В. С-ва*; Йордан Бакалов (Стубел) – като *Глория Грещиана / Надя Павлова*; Димитър Бабеv – като *Надежда Милчева*, и т.н.

Прави впечатление, че сред псевдогинимите и псевдоандронимите, включени в „Речника“ на И. Богданов, напълно липсват имена от т.нар. общ граматичен род като *Боби*, *Алекс*, *Пети*, чийто референт може да бъде лице както от женски, така и от мъжки пол. Това, на свой ред, показва, че при избора на

псевдо(андро/ги)ними авторите се стремят към имена, с които да не оставят никакво колебание у читателя относно пола на автора.

4.2. Като самостоятелен вид фиктоними се обособяват такива, при които авторският колектив се подписва с общ псевдоним. Те се наричат **колективни псевдоними**. Първият български революционен комитет например се подписва с общия псевдоним *Жив* във вестник „Народност“ (1866 – 1868); Димитър Полянов, Крум Кюлявков и други сътрудници на списание „Червен смях“ се подписват с колективния псевдоним *Червен смях*; редакционният псевдоним на вестник „Литературен фронт“ през 1954 – 1960 г. е също колективен – *Желязко Огнев*.

4.3. Следващият вид фиктоними, на който ще се спрем, са т.нар. **титлоними**. При титлонимите, както подсказва самото име, съставен елемент от несъщинското име е съществително, означаващо титла. Титлонимите заслужават подробно изследване, защото се оказва, че те са едни от най-често разпространените фиктоними в българския културен живот от 1844 до 1976 г.

При титлонимите най-висока фреквентност се наблюдава при:

а) титлоними с лексикален компонент съществителното име **доктор** – срещат се общо **147 пъти**:

- Владислав Алексиев като *Д-р Липиска*;
- Мирослав Богданов като *Д-р*;
- Владимир Балючев като *Д-р Илиев*;
- Кръстю Белев като *Д-р Брестов*;
- Хаим Бенадов като *Д-р Рубен-Нибен*;

б) титлоними с лексикален компонент съществителното име **принц** откриваме само в 10 псевдонима (да бъдеш „принц“, е било по-малко модно от това да бъдеш „доктор“):

- Димитър Подвързачов като *Хамлет принц*;
- Георги Русафов като *Принц Денди*;
- Стоян Чепов като *Безмонетният принц*;
- Жак Селиктар като *Принц Кавалканти*.

За сравнение, титлонимът **принцеса** се използва по-рядко – среща се само два пъти:

- Христо Димитров като *Принцеса Анжел*;
- Паулина Станчева (с рождено име Калиопа Костова Паласакева) се подписва и като *Принцеса Ванна*;

г) титлоними с лексикален компонент съществителното име **граф** – срещат се 5 пъти:

- Първан Първанов се подписва като *Граф Бинджати*;
- Радул Канели като *Граф де Рол*;

д) титлоними с компонент съществителното име **рицар** – срещат се 5 пъти, също както и титлонимите с **граф**. Колкото често някой автор „става“ **граф**, толкова често друг пък „става“ **рицар**:

- Симеон Гатев се подписва като **Рицар** дьо Рагастен;
- Димитър Пантелеев като **Рицар** на печалния образ;
- Никола Цанев като **Червеният рицар**.

4.4. В тази част на работата ще обърнем внимание на т.нар. **фразеоними**, при които за несъщинско име се използва неиндивидуализирано име, обикновено словосъчетание, съставните елементи на което не препращат по никакъв начин към истинското име на автора. Най-често повтарящият се компонент при фразеонимите, включени в „Речника“, е **един** – среща се при 57 псевдонима (за сравнение: има само 1 фразеоним с **една**). Лингвистичното ни предположение за честата поява на фразеоними с **един** е свързано със значението на ‚неопределеност‘, което **един** може да изрази. А вярваме, че неопределеността е често търсен ефект при избора на псевдоним.

При фразеонимите с лексикален състав **един** + **съществително нарицателно име** се откриват някои интересни тенденции, на които ще обърнем специално внимание.

Най-често се срещат фразеоними с лексикален състав **един** + **съществително нарицателно за означаване на етническа или географска принадлежност**. Лексикалният компонент **един българин** става част от псевдонимите на редица културни дейци, като:

- Тодор Икономов, Стоян Буйнов, Георги Икономов;
- Найден Геров като **Един българин из Пловдивска епархия**;
- Сава Доброплодни като **Един за много честни сливенски граждани**;
- Константин Величков като **Един българин от Южна България**;
- Михаил Буботинов като **Един шоп от Витоша планина / Един шоп от Лелин планина / Един старопланинец с цървен подкапник**;
- Христо Бръзицов се подписва като **Един от София**;
- Йосиф Дайнелов се подписва като **Един излъган българин**.

Други, по-често срещани фразеоними с **един**, са със състав **един** + **съществително нарицателно за означаване на занимание/професия**, например:

- Андро Лулчев като **Един работник на свободата**;
- Евтим Дабеv като **Един работник**;
- Дончо Иванов като **Един финансов чиновник**;
- Иван Кепов като **Един учител**;
- Любен Петров като **Един бивш студент**;
- Христо Василев като **Един огняр**.

Популярни в периода 1844 – 1976 г. се оказват също и фразеоними с **един** + **съществително нарицателно име за означаване на любов към родината**, например:

- Димитър Миландинов **Един отечестволюбив**;
- Господин Славов като **Един родолюбец**;
- Иван Кишелски като **Един любороден българин**.

4.4. Самостоятелно ще разгледаме някои други „модни“ съществителни имена, които често се появяват в лексикалния състав на различни по вид псевдоними, без да отчитаме дали съществителното е употребено самостоятелно, или влиза в съчетание с друг лексикален компонент:

- а) лексикален компонент *гражданин* се среща в общо 12 псевдонима:
- Христо Радевски като *Гражданин*;
  - Тодор Влайков като *Гражданин*;
  - Христо Бръзицов като *Гражданин без частен секретар*;
  - Георги Игнатов като *Гражданин*;
- б) лексикален компонент *наблюдател* се среща 11 пъти:
- Пейо Пеев се подписва като *Наблюдател от ложата*;
  - Никола Петков като *Наблюдател Z*;
  - Христо Радевски като *Наблюдател*;
  - Христо Бръзицов също се подписва като *Наблюдател*;
- в) лексикален компонент съществителното име *работник* се среща в 10 псевдонима:
- Иван Хаджимарчев се подписва като *Жан Работникът*;
  - Петър Цанев като *Работник*;
  - Крум Кюляков като *Работник*;
  - Андрей Андреев като *Млад работник*;
- г) лексикален компонент съществителното име *репортьор* също се среща 10 пъти:
- Георги Караславов *Репортьор*;
  - Светозар Митев като *Репортьорът* ___ *Халерс / Халерс*;
  - Димитър Коцев като *Репортьор 23*;
- д) лексикален компонент съществителното нарицателно *селянин* се среща само при 4 псевдонима:
- Георги Караславов като *Селянин*;
  - Стефан Сокачев като *Селянин*;
  - Стефан Попов като *Селянин*;
  - Киро Петров като *Един селянин*.
- е) лексикален компонент съществителното *недин* се срещат също 4 пъти:
- Димитър Добрев като *Митко Недин*;
  - д-р Васил Ненов като *В. Недин*;
  - д-р Васил Ненов като *В. Струйков-Недин*;
  - Наум Темчев като *Недин*;
- ж) псевдоними с лексикален компонент съществителните нарицателни *сиромас*, *бедни*, *скитник* също се срещат по 4 пъти:
- Панайот Тодоров като *Сирак Скитник*;
  - Христо Радевски се подписва като *Сиромас Пешеходов*;
  - Тома Измирлиев като *Бедний*;

- Димитър Дилов също като *Бедний*;
- Димитър Бойкинов като *Един сиромас*.

5. Изводи

Наблюденията ни върху псевдонимите от „Речника“ на И. Богданов показват най-общо следните тенденции. Българските културни дейци в периода от 1844 г. до 1876 г. предпочитат да използват по няколко псевдонима и по-рядко само един. Най-често при неиндивидуализираните псевдоними се използват имена, чийто референт не може да бъде еднозначно идентифициран от читателя, което обяснява високата фреквентност на фиктонимите. Фразеонимите са често срещан вид псевдоними и също се оказват доста „удобни“ за „преобличане“ на същинската авторова самоличност. Най-често срещаният компонент при тях е съществителното **име доктор**, следвано от фразеоними с компонент *един*. Други често срещани и предпочитани лексикални единици в състава на псевдонимите са съществителните имена *гражданин, наблюдател, работник, репортьор, бедни, селянин, скитник и недин*. В тази фреквентност и предпочитания, разбира се, се оглеждат културно-историческите особености на изследвания, които ще бъдат част от по-нататъшно изследване върху лъжеимената.

ЛИТЕРАТУРА

- Богданов 1978:** Богданов, И. *Речник на българските псевдоними*. София.
- Дмитриев 1970:** Дмитриев, В. Г. *Скръпише свое имя. Из истории псевдонимов и анонимов*. Москва.
- Касабов 1999:** Касабов, И. *Универсален енциклопедичен речник*. Т. 2. София.
- Масанов, Масанов 1941:** Масанов, И., Ф., Ю. Масанов. *Библиографиране псевдонимов, анонимов, мистификации и плагиатов* – Советская библиография 1 (19). Москва.
- Масанов 1963:** Масанов, Ю. *В мире псевдонимов, анонимов и литературных подделок*. Москва.
- Попова 2017:** Попова, Е. *Псевдонимите на известни писатели*// <https://www.biblioteka-bulgaria.bg/bg/psevdonimite-na-izvestni-pisateli2/>

Йорданка Велкова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)
✉ yordankavelkova@gmail.com

Йорданка Велкова, гл. ас. д-р, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, лектор по български език, литература и култура в Юнивърсити колледж, Лондон.

*Междукултурни пресичания преди XXI век
Меѓукултурни преплетувања пред XXI век
Medkulturalna prepletanja pred 21. stoletjem*

НАРАТИВНИ СТРАТЕГИИ В „МАКЕДОНИЈА И БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ“ НА СИМЕОН РАДЕВ

Ласка Ласкова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

NARRATIVE STRATEGIES IN SIMEON RADEV'S “MACEDONIA AND THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL”

Laska Laskova

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

Abstract. The paper presents a case study of the narrative strategies adopted by Simeon Radev in one of his most interesting works, “Macedonia and the Bulgarian National Revival”, originally written in French and reprinted in Bulgarian several times. In terms of temporal/evidential features, the text seems to violate the restrictions on the choice of narrative system imposed by the present stylistic norm. We conduct a comparative analysis of the temporal/evidential complexes employed to narrate past events in both French and Bulgarian in order to provide a plausible explanation of this phenomenon.

Keywords: narrative system; epistemological stance; historical narrative; stylistic norms in Bulgarian

В това лингвистично изследване се обсъждат темпорално-евиденциалните характеристики на публикувания през 2013 г. текст на Симеон Радев „Македония и Българското възраждане“, следствие от един избор, *непозволен* от гледна точка на съвременната стилистична норма. Първо е представен основният набор от наративни системи в българския език, а след това изложението се фокусира върху онези от тях, които се използват в историческите текстове от Модерната епоха. Проследена е историята на „Македония и Българското възраждане“ (по-нататък МБВ), която задава необходимия контекст за разбиране на възможните причини, довели до възникването на изследвания феномен. Накрая чрез анализ на конкретни примери е очертан наративният профил на творбата.

1. Наративни системи и аспектуално-темпорални модели на събитията

1.1. Аспектуално-темпорална полисемия¹ на глаголните форми в изречението. Вярно е, че за историческите събития може да се говори по различен начин, но е вярно и че едни и същи думи, отнасящи се за едно и също *събитие* (понататък *e*) с фиксиран аспектуален профил и позиция във времето, могат да получат различни интерпретации. Да вземем за пример следното изречение:

(1) *e*: В Пловдив се провежда работнически протест.

Произнесено от участника Иван Иванов или наблюдателя на протеста Петър Петров, това изказване описва събитие, което не е приключило. Но ако автор на твърдението е историкът Веселин Янчев (какъвто е случаят, Янчев 2017: 204), същият този протест срещу правителството на Ал. Стамболийски, проведен на 19 ноември 1919 г., се мисли и се разбира като завършен. Двете интерпретации предполагат еднкви представи за аспектуално-темпорални измерения на събитието с една съществена разлика. Да започнем от общото. Провеждането на протест се класифицира като онтологичен тип *дейност*, т.е. динамично състояние на нещата, което не имплицира приключване (Vendler 1957). В единия случай обаче границите на протеста не са предмет на съобщението, а в другия се подразбира наличие на предел – дясна граница по оста на времето:

модел Иван Иванов: $e \supseteq T_U$

модел Веселин Янчев: $e < T_U$

T_U , *time of utterance*: времето, в което се създава изказването, „моментът на говорене“.

Интерпретацията, или с други думи включването или изключването на тази граница от модела на събитието, зависи от знанията на слушателя за това каква темпорална локализация има то, но и кога е произведено изказването², кой е неговият автор и каква е заявената от него епистемологична позиция. Под епистемологична позиция ще разбираме отношението на говорещия към

1. За това явление може и се говори и с термини като относителна употреба, транспозиция на времена и реализация на различни значения на глаголния вид. Някои от тях са чисто описателни и отразяват един класически семасиологичен подход, други държат сметка за механизмите, в резултат на които възниква въпросната полисемия.
2. Важен фактор може да бъде не само „моментът на говорене“, но и „моментът на възприемане“, който при писмените текстове – като изключим писменото общуване в реално време, т.е. чата, – не съвпада с момента на създаване на изказването, а го следва; той трябва да бъде взет предвид и при анализа на темпоралните характеристики на чуждата реч.

информацията като оценка за нейната достоверност³ и като начин на придобиването ѝ в смисъла, който влага Мушин: „С оглед на концептуалната структура може да се каже, че когато представя езиково някакво знание, говорещият задължително изразява отношение към това как се е сдобил с информацията, как е разбрал за нея“ (Mushin 2001: 52). Разбира се, оценката за достоверността на описваното събитие подлежи на промяна във времето (Ницолова 2008: 334); освен това българският език дава възможност вниманието на слушателя да бъде насочвано към определени аспекти, свързани с придобиването на информацията; да бъдат изтъквани едни и да бъдат игнорирани други.

Да се върнем на интерпретативните модели за пример (1). Те отразяват двата основни модуса на интеракция с действителността – непосредствено възприятие и когнитивен модус, които се свързват с два типа аспектуална перспектива: *перспектива на възприемащата* и *перспектива на когнитивния субект* (Laskova 2015: 133). В модела Иван Иванов говорещият, участник в описваното събитие, изразява информация за наблюдавано в T_U състояние на нещата. Изобщо при непосредственото възприятие се регистрира само определено *състояние* (динамично или не – *дейност* или *състояние*, съгласно класификацията на Вендлер), но не и *промяна*, т.е. преминаване от едно в друго състояние. Изказването на историка Веселин Янчев отразява перспективата на когнитивния субект, който познава темпоралната структура на събитието (начало – процесуална част – край). Когато се описват разликите между двата модела с оглед на лингвистичните им експоненти, обикновено се обръща внимание на морфологичния профил на глагола сказуемо: в единия случай в изречението се реализира т.нар. сегашно актуално време, а в другия – сегашно историческо. В тази статия въпросните разлики се анализират в контекста на една по-обща, текстуална категория – тази на наративните системи.

1.2. Аспектуално-темпорална синонимия в наративните системи

И така, под наративна система (НС) ще разбирам характерното за разказа като текст тип⁴ множество от средства (глаголни форми) за описание на ас-

3. Истинността е характеристика на твърдението и може да има само две стойности: ‚истина‘ и ‚неистина‘. Достоверността отразява степента на увереност на говорещия в истинността на твърдението.
4. Иванчев изрично отбелязва, че разказът „сам по себе си не изключва описанието“. Ако се опрем на неговите думи, разликата между тях се състои в това, че разказът „се отличава с динамика, прогресия на действията и събитията във времето“, докато описанието е „винаги статично“ (Иванчев 1981: 122). Единият от елементите на НС всъщност винаги служи за описание на състояния, динамични или не: това е елементът, който маркира едновременност на две събития ($e^s \supseteq e^o$), вж. по-долу. Освен разказ и дескрипция жанрът на историческото научно съчинение предполага и реализацията на трети, аргументативен тип текстови единства. Очаквано

пектуалния тип на събитията и темпоралните релации между тях *с отчитане на епистемологичната позиция на говорещия*.

По различен повод върху по-важните български наративни системи или отделни техни сегменти е писано много и от различни перспективи: при анализ на глаголни категории, като време, таксис и/или евиденциалност, от гледна точка на темпоралния план или на жанровата принадлежност (Андрейчин 1944, Мутафчиев 1968, Иванчев 1981, Герджиков 1984, Кударов 1998, Chakarova 2004, Пенчев 2004, Маровска 2005, Ницолова 2005, Алексова 2008, Дикова 2011, Кирова 2011, Laskova 2018 inter alia). **Таблица 1** дава поглед върху основните НС и част от терминологията, с която се описват през годините. В някои случаи акцентът е върху епистемологичната позиция на говорещия (срв. Чакърва 2004), а в други – върху основното разказвателно време или евиденциална категория (срв. Иванчев 1981).

Таблица 1. *Български наративни системи за минали, настоящи и бъдещи събития.* НС са разпределени в три групи в зависимост от разположението на описваните събития спрямо момента на говорене, или с други думи, в зависимост от темпоралния план.

	Ласкова 2018	Чакърва 2004	Иванчев 1981	
СНС	свидетелска НС	план на спомена	прост претерит	минал план
РНС	ренаративна НС	ренаративен план	имперцептив	
КНС	конклузивна НС	конклузивен план	конклузив	
ПНС	презентна НС	план на нагледността	praesens historicum	
ФНС	футурна НС	--	futurum pro praeterito	
	собствено презентна НС	--	реферативно сегашно време	сегашен план
	собствено футурна НС	--	--	бъдещ план

Собствено презентната и собствено футурната система могат да имат ренаративен и конклузивен съответник, така както РНС и КНС се различават от СНС само по изразената епистемологична позиция. Те не са включени в **таблица 1**, защото се използват рядко, и по-същественото – никога като основни НС. За сравнение, разказът за отделни случки или цели епизоди при КНС или за всички изложени в произведението събитийни вериги при РНС е напълно редовно явление. Друго

те се асоциират с определен тип наративни стратегии: конклузив, сегашно историческо или описателно относително сегашно време (повече за разликата между двете вж. Пospelov 1955). Последно, макар и тривиално напомняне: класифицирането на един (микро)текст като наративен, дескриптивен или аргументативен невинаги е лесна задача.

важно наблюдение засяга дистрибуцията на ФНС: не съществува издържан изцяло в този стил нито исторически, нито пък художествен или друг наратив. Вероятно единственото изключение е цитираният в класическата работа на Иванчев роман „Хотел Паръдайс“ на Кольо Николов. Между другото, той изказва предположение, че става въпрос за влияние на френския език, за който употребата на *futur historique* е много по-обичайна, отколкото за българския (Иванчев 1981: 123).

Ядрото на всяка НС съдържа 4 елемента. Те се характеризират с уникална комбинация от стойности, маркиращи аспектиалния профил на събитието, локализацията му спрямо избрана отправна точка по оста на времето и епистемологичната позиция на говорещия. На морфологично ниво тези стойности се експлицират като показатели на глаголните категории вид, време и евиденциалност.

Задължително в един текст се реализират тези елементи (глаголни форми) на НС, които осигуряват наративната прогресия и имат като референт *основно събитие* e^0 . То, от своя страна, представлява потенциална *отправна точка* за позициониране на *второстепенните събития* e^b , които влизат в един от следните три вида темпорални отношения с e^0 : предходност ($e^b < e^0$), следходност ($e^b > e^0$) или едновременност ($e^b \supseteq e^0$). В **таблица 2** трите релации са илюстрирани с форми на глагола *вода* в трето лице за всички системи, които се използват за разказ в плана на миналото. Посочени са основите (презентна Р, аористна А или имперфектна І) на всеки един глаголен елемент в дадената синтетична или аналитична форма, бил той спомагателен глагол, частица с глаголен произход или (не)лична форма на спрегаемия глагол. Ясно се вижда симетрията в комбинаториката на основите при СНС, РНС и КНС, от една страна, и ПНС и ФНС, от друга.

Таблица 2. *Комбинаторика на темпоралните основи в НС за минали събития.* Включените тук НС са представени с основната (за e^0) и трите си⁵ второстепенни аспектиално-темпорално-евиденциални форми, които изразяват отношенията на едновременност $e^b \supseteq e^0$, предходност $e^b < e^0$ и следходност $e^b > e^0$. Всяка клетка показва първо глосите с по-важните граматически характеристики за съответната форма, после самия пример в 3л., ед.ч. и накрая темпоралните основи.

-
5. Формите са всъщност четири, защото всяко едно от резултативните времена в третата колона може да изразява релация от типа $e^b \supseteq e^0$, където e^b е новото състояние (динамично или статично), настъпило вследствие на извършването на действието, означено от спрегаемия глагол.

	e^0	$e^B \supseteq e^0$	$e^B < e^0$	$e^B > e^0$
СНС	AOR.IND <i>води</i> A	IPFV.IMP.IND <i>водеше</i> I	PPF.IND <i>беше водил</i> IA	PAST.FUT.IND <i>щеше да води</i> IP
PHC / KHC	AOR.REN(CON) <i>(е) водил</i> (P) A	IPFV.MP.REN(CON) <i>(е) водел</i> (P) I	PPF.REN(CON) <i>(е) бил водил</i> (P) IA	PAST.FUT.REN(CON) <i>(е) щял да цъфти</i> (P) IP
ПНС	PRS.IND <i>води</i> P	IPFV.PRS.IND <i>води</i> P	PRE.IND <i>е водил</i> PA	FUT.IND <i>ще води</i> PP
ФНС	FUT.IND <i>ще води</i> PP	IPFV.FUT.IND <i>ще води</i> PP	FUT.PRE.IND <i>ще е водил</i> PPA	FUT.IND <i>ще води</i> PP

По-долу е даден пример за това как една разположена в плана на миналото събитийна верига се изразява с елементите на различните НС. Релациите между основното и второстепенните събития са едни и същи, не се променя и аспектиалният им профил. В това се изразява аспектиално-темпоралната синонимия на петте системи. Разликите между тях се свеждат до разлики в изразената епистемологична позиция.

Свидетелска НС

e^0	<i>Мария се прибра</i> ^{PFV.AOR.IND} <i>рано.</i>	e^0
e^{B1}	<i>Иван вече беше вечерял</i> ^{IPFV.PPF.IND}	$e^{B1} < e^0$
e^{B2}	<i>и се къпеше</i> ^{IPFV.IMP.IND} .	$e^{B2} \supseteq e^0$
e^{B3}	<i>Тя отново щеше да прекара</i> ^{PFV.PAST.FUT.IND} <i>вечерта сама.</i>	$e^{B3} > e^0$

Ренаративна НС / Конклузивна НС

e^0	<i>Мария се (е) прибрала</i> ^{PFV.AOR.REN/CON} <i>рано.</i>	e^0
e^{B1}	<i>Иван вече (е) бил вечерял</i> ^{IPFV.PPF.REN/CON}	$e^{B1} < e^0$
e^{B2}	<i>и се (е) къпел</i> ^{IPFV.IMP.REN/CON} .	$e^{B2} \supseteq e^0$
e^{B3}	<i>Тя отново (е) щяла да прекара</i> ^{PFV.PAST.FUT.REN/CON} <i>вечерта сама.</i>	$e^{B3} > e^0$

Презентна НС

e^0	<i>Мария се прибира</i> ^{IPFV.PRS.IND} <i>рано.</i>	e^0
e^{B1}	<i>Иван вече е вечерял</i> ^{IPFV.PRE.IND}	$e^{B1} < e^0$
e^{B2}	<i>и се къпе</i> ^{IPFV.PRS.IND} .	$e^{B2} \supseteq e^0$
e^{B3}	<i>Тя отново ще прекара</i> ^{PFV.FUT.IND} <i>вечерта сама.</i>	$e^{B3} > e^0$

Футурна НС

e^0	<i>Мария ще се прибере</i> ^{PFV.FUT.IND} <i>рано.</i>	e^0
e^{B1}	<i>Иван вече ще е вечерял</i> ^{IPFV.FUT.PRE.IND}	$e^{B1} < e^0$

e^{B2} и ще се къпе^{IPFV.FUT.IND.}

$e^{B2} \supset e^0$

e^{B3} Тя отново ще прекара^{PFV.FUT.IND.} вечерта сама.

$e^{B3} > e^0$

Свидетелската НС, както показва и името ѝ, обикновено е индикатор за абсолютната убеденост на говорещия в истинността на изказваните твърдения, убеденост, произтичаща от начина, по който е придобита информацията – по пътя на непосредственото възприятие. Употребата на СНС обаче не гарантира, че авторът на текста действително е бил свидетел на описваните събития, особено, колкото и парадоксално да звучи това, в журналистическите текстове⁶. Когато разказът се води със средствата на РНС, говорещият подчертава един определен аспект на епистемологичната си позиция: вторичността на информацията, чийто източник се явява друг текст (устен или писмен). При КНС акцентът отново е върху достоверността на изказването, като начинът на придобиване на информацията отстъпва на заден план (и противно на това, което предполага името ѝ, не предполага задължително използването на дедуктивни методи). Какво обединява ПНС и ФНС? И двете са неутрални по отношение на начина на придобиване на информацията. И двете маркират разположението не само на второстепенните, но и на основните събития спрямо отправна точка, различна от T_U . Някои автори, като Ги Сербат, дори защитават идеята, че сегашно време изобщо не е деиктично време (Serbat 1988: 33), т.е. семантичната му структура изключва релацията $e \supseteq T_U$. Ясно е едно, че когато избира сегашната наративна система като основна за своя текст, авторът сигнализира още в самото начало темпоралния план, в който се разполагат всички събития. В този смисъл, сегашно историческо наистина не е деиктично време, то не отправя към момента на говорене. Казаното за ПНС важи и за ФНС с тази разлика, че всеки елемент от системата редувантно индикира следходността на означаваното събитие спрямо някаква (минала) отправна точка⁷.

Нека се спрем обаче на историческите текстове. Логично е да се предположи, че след като те описват и анализират събития от миналото, в тях ще се реализират свързаните с плана на миналото НС. Коя обаче е предпочитаната, коя най-често играе ролята на основна наративна система? Прегледът на историческата научна литература от XX и XXI в. показва, че най-разпространени са ПНС и РНС, втората особено в учебниците за средното училище. Изборът на КНС може да се постави в зависимост от степента на аргументативност на текста, защото с нейна помощ се изразяват допускания и се правят реконструкции. При всички случаи обаче акцентът е върху достоверността

6. Причините за това явление, забелязано още от Андрейчин, са анализирани в Ницолова 2009.

7 По-подробно вж. Laskova 2015: 134.

на поднесената информация, независимо как тя е придобита; подчертава се убеждението на автора или на цялата (научна) общност в истинността ѝ. Свидетелската НС е основна за мемоаристиката и изобщо в случаите, в които авторът експлицитно декларира свидетелската си епистемологична позиция; той е съвременник (това не означава задължително непосредствен свидетел) на описваните политически и социални промени, част от неговата лична история. Включването на отделни изказвания, издържани в СНС, не е характерно толкова за научните изследвания, за които се предполага, че основната им функция е информативната, колкото за текстове, съдържащи оценъчни твърдения, свързани с исторически събития. Ето един пример от публичното изказване на преподавателя по история Милко Запрянов, направено по повод на освобождението на Асеновград през 1878 г. в рамките на официалните чествания на годишнината:

(2) [*Станимаклии не участваха активно в Априлското въстание*]^{СНС}. [*Станимака дори не е в границите на българската екзархия*]^{ПНС}. *Това са фактите и те ни показват цялата истина. А тя е, че [хилядите българи от града и околните села са желали свободата и са били готови да се жертват за нея]^{КНС}. [*Когато след Берлинския конгрес Санстефанска България е разпокъсана, градът попада в границите на Източна Румелия. Заражда се ново движение за обединение с Княжество България. Тогава българите от асеновградския край са в предните редици на организацията*]^{ПНС}. (Историк от Асеновград 2019)*

Употребата на СНС в тези случаи е силно маркирана. Става въпрос за реторична стратегия, която има за цел да внуши идеята за приемственост, скъсена дистанция във времето и споделена принадлежност на участниците в описваните събития и слушателите към една общност. С първото твърдение в СНС авторът ангажира емоционално публиката с тезата-признание ‚те не са били активни‘ (в Априлското въстание), за да я подготви за поднесената в КНС и ПНС антитеза-факт ‚те са били активни‘ (в подготовката на Съединението). Всъщност включването на СНС в официални изказвания и тържествени речи, свързани с отбелязването на ключови за България исторически дати, е част от стилистичната норма именно заради ефекта, който предизвиква то. Съвсем други са конотациите, произтичащи от избора на свидетелската наративна система за основна, какъвто е случаят с творбата на Симеон Радев.

3. „Македония и Българското възраждане“ от 2013 г.

Книгата включва издания през 1943 г. в Скопие първи том и планирания за следващата година, но непубликуван втори том.

Първият том има много интересна история, проследена в предговора към МБВ грижовно и в детайли (Радев 2013: 5 – 19); тук са посочени само ключовите събития по веригата 1918 – 1927 – 1943 г. Текстът от пет час-

ти е бил замислен в края на Първата световна война като самостоятелно тяло с много специфичен адресат: европейската дипломация. Затова изследването е написано и отпечатано на нейния език, а освен това, както авторът ще отбележи сам под линия по-късно, съзнателно са цитирани предимно френскоезични научни източници (Радев 2013: 28). Заглавието е «La Macédoine et la Renaissance Bulgare au XIXe siècle» (Radeff 1918). И въпреки че е на чужд език, книгата става особено ценна за българските читатели, най-вече за онези от тях, които са свързали живота си със съдбата на Македония. Така десет години по-късно и без да е искано специално разрешение от Радев, по инициатива на редактора на поредицата „Македонска библиотека“ на Македонския научен институт Любомир Милетич в книжки 7 и 8 от 1927 г. и 9 от 1928 г. е публикуван превод⁸ със заглавие „Македония и Българското възраждане в XIX век“ (Радев 1927 – 1928). За трети път, вече през 1943 г., когато е готово и продължение с основна тема създаването на Българската екзархия и нейната роля за формирането на държавата, текстът е отпечатан като първа част от ново, „някъде съкратено, някъде допълнено“ (Радев 2013: 17) издание от серията „Библиотека „Българска книга“ (Радев 1943).

Вторият том на МБВ от 2013 г. е първата цялостна публикация на въпросното продължение, озаглавено „Борба за народно единство и свобода“. В него са включени частите, предвидени за отпечатване през 1944 г., върху които Радев е работил след завръщането си от Белгия през 1940 г. Главата „Македония и въпросът за българското единство след Берлинския конгрес“, която в изданията от 1918 и 1943 г. е пета и последна, тук е включена в края на втория том, тъй като логиката на съставителите е да бъде следвана хронологията на описаните исторически събития.

Прави впечатление, че Радев модифицира и допълва съдържанието на МБВ в продължение на близо две десетилетия, но не замества избраната от неговата преводачка за основна СНС с времената на презентната, ренаративната или конклузивната НС. Нещо повече, написаният на български втори том също представлява разказ в СНС за исторически събития, на които прочутият с мемоаристиката си дипломат не е бил свидетел.

Употребата на СНС, изглежда, не е била изключение в историческата научна литература от миналия век, поне преди 40-те години, но доколкото показват проучванията ми до момента, тя и в този период се появява спорадично, в отделни пасажки, без да доминира текста. За да се установи със сигурност дали СНС е била сред основните наративни системи в периода, в който се изгражда нормата на историческия научен и научнопопулярен стил, е необходимо да бъде прегледан достатъчен като обем корпус от жанрово дефинирани тексто-

---

8. Преводач е дъщерята на Милетич – Олга.

ве, така че се въздържам да правя обобщения по въпроса. Ето един пример от прелюбопитния текст на историка Янко Тодоров, изпъстрен с превключвания между различни НС:

(3) [С пуническите войни Рим за първи път **прекраща** границите на Италия и **се яви** пред света със своя смело очертан завоевателен замах, като **тръгна** по пътя на една решителна завоевателна политика]^{НС}, [задачата на която **е била** включването на целия *orbis terrarum* в една огромна всесветска държава. Ясно **е било** за самите римляни, че Марс, под чиято егида **се е извършвало** победоносното шествие на римското оръжие, **е бил** благосклонен към последното]^{НС} (Тодоров 1932: 3).

МБВ не се подчинява на нормите на съвременната българска стилистика, но пък отговаря изцяло на френския стилистичен канон от първата половина на XX век и преди това. Няколко думи за наративните алтернативи, с които разполагат френските автори на исторически текстове. Те трябва да се съобразяват с напрежението между така наречните „литературни“ и стилистично неутралните минали времена, например между двете основни разказвателни времена: *passé simple* vs. *passé composé*. Това напрежение обаче възниква между полюсите висок – нисък регистър, а не по епистемологичния признак ‚свидетелственост‘ – ‚несвидетелственост‘, който и изобщо е ирелевантен за френската граматика. По-интересно е друго противопоставяне. До 60-те години на миналия век в историческите текстове се предпочита наративната система на миналите времена (*imparfait, passé simple, plus-que-parfait*). След това обаче в изследвания, дисертации, учебници за средното училище започва да доминира разказът с основно време *présent historique*. Колкото до *futur historique*, неговата употреба се разширява успоредно с тази на сегашно историческо, с едно важно уточнение, че „никога не поема задълго функцията на основно наративно време. То се среща локално, между два пасажа в *passé simple* или между два пасажа в *présent historique*“⁹ (Revaz 2002: 88). С две думи, за написването на «La Macédoine et la Renaissance Bulgare au XIXe siècle» Радев, който е отличен познавач на френския език и култура, избира най-очакваната, най-естествената и най-безинтересната за имплицитния читател наративна система. В крайна сметка, такава е предназначението на книгата: нищо в изказа не трябва да отклонява от съдържанието.

4. Наративните системи в „Македония и Българското възрождане“

Тук ще разгледаме два примера, за да очертаем наративния профил на книгата.

9 В МКБ индикативните форми за бъдеще време се появяват най-често като второстепенни елементи на ПНС, които маркират отношение на следходност спрямо основно събитие (пример 5), и много по-рядко като основни елементи на ФНС (пример 8).

Кратките резюмета на съдържанието, с които се откриват част от главите (всички от Том I, само първата и последната от Том II), са издържани в ПНС (същото важи и за френското издание). Ето един пример от „Глава четвърта. Първата победа на българското движение“, в която е включено второстепенно събитие:

(4) [*На 29 април 1861 г. турското правителство, по искането на гръцката патриаршия, **изпраща** Илариона и Авксентия на заточение в Мала Азия, **отдето те ще се завърнат** едва в 1864 г.*]^{ПНС} (Радев 2013: 158).

В този микротекст, описващ общо четири събития, две са изразени в изречения с глаголни сказуеми (*изпраща, ще се завърнат*). Изпращането в заточение е събитие, на което се опира прогресията в текста, т.е. основно събитие е^o. То е с уточнена абсолютна позиция по оста на времето: 29 април 1861 г. Завръщането е^b е локализирано един път абсолютно, чрез посочване на времевия отрязък, в който се разполага (1864 г.), и още веднъж относително, т.е. спрямо основното събитие. И тъй като е^o осигурява отправната точка за позиционирането на е^b, очаквано се реализират характеристиките на съответния елемент от ПНС, а именно – бъдеще време на глагола (вж. **таблица 2**).

е^o : изпращане на Иларион Макариополски и Авксентий Велешки на заточение

е^b : завръщане на Иларион Макариополски и Авксентий Велешки от Мала Азия

е^b > е^o с граматически експоненти за ПНС съответно **FUT.IND** и **IPFV.PRS.IND**

Какво мотивира избора на ПНС? Тя дава възможност да бъде очертана хронологичната последователност на събитията, представени като факти от гледна точка на когнитивния субект, с отстраняване на деиктичния компонент, характерен за СНС. В крайна сметка, чрез формите на аориста, имперфекта, плюсквамперфекта и бъдеще време в миналото СНС обвързва локализирането на всяко от описваните събития с T_U, т.е. с авторовото *сега*, което я прави очевидно по-субективна.

Вторият пример включва последните редове от абзац, издържан в основната за МБВ свидетелска наративна система. Следва нов параграф с първо изречение в сегашно време (но не историческо). Това не е изненадващо, защото става въпрос за аргументативен тип текст, коментар на автора, с който той обръща вниманието на читателите, че ще бъде представен важен исторически епизод. Следващите няколко изречения са в ПНС, а заключителното – отново в СНС:

(5) [*Той¹⁰ **предлагаше** една автономна българска църква, която да няма други връзки с гръцката патриаршия освен тези на васал към сюзерен. Тази църква **трябваше** да има своя собствена територия и именно това **беше** най-важната новост в този проект*]^{СНС}.

*Ние **достига**ме тук до един решителен завой в българо-гръцката разпря. [Религиозната ѝ страна бърже **намалява** и наскоро съвсем **изчезва**. **Ще се***

10. Гръцкият патриарх Григорий VI.

препират още, дали бъдещата българска йерархия трябва да бъде напълно, или наполовина независима, но **няма да мислят** вече за друго, освен за подялбата на епархиите]^{ПНС}. [Двете раси, чийто антагонизъм **пълни** осем века историята на Изтока, **се възправяха** лице срещу лице, борейки се чрез други средства, но за същия обект: българите – за своите земи, гърците – за хегемонията]^{СНС} (Радев 2013: 185).

Превключването от СНС в ПНС в този конкретен случай е сигнал за читателя, който вече асоциира появата на ПНС в рамките на МКБ с едно функционално специфично текстово единство, а именно – резюме на историческите събития, които предстои да бъдат разгледани в детайли.

РНС също има своето място в книгата, доста последователно, когато се предава съдържането на публикации от печата (примери 6 и 7).

(6) Един трогателен и занимлив случай разказва „Македония“. [На един българин в Солун **се родило** дете. Той **отишел** при владиката да му поиска поп, който да му го кръсти по български. Неофит **отговорил**, че такъв поп няма и **обяснил**, че **нямало** защо да се прави разлика]^{РНС} (Радев 2013: 153)

(7) [Един от селяните **се оплакваше** в Цариградския в. „Съветник“]^{СНС}, че [за тях, **тъй горди със своя успех, не се споменавало**]^{РНС} (Радев 2013: 153).

Много рядко, по-изключение, и обикновено с отчетлива положителна оценка за описваните събития се употребява ФНС. Това става с изграждане на контраст между разказаното в РНС и разказаното във ФНС, противопоставят се случилото се до един определен минал момент и случилото се след това:

(8) [Георги Динков **не може** дълго да се задържи в Загоричани: гърците **владика успя** да го прогони. Но неговото послание **остана**]^{СНС}. [Борбата **ще пламне** скоро против гърцизма в Костурско и тая борба **ще бъде** една от епопеите на българщината. Петър Орлов от с. Бобица, юначният поп Търпо от с. Косинец – толкова други – **ще водят** пристъпа, постоянно спъвани, никога не обезсърчени. Те **ще превзимат** позициите на гърцизма, както се превзема укрепен лагер, стъпка по стъпка, камък по камък. Такъв полет **ще вземе** тука българският дух, тождествен с духа на свободата – че в 1903 год. Костурско **ще бъде** най-упоритият център на въстанието]^{ФНС}. (Радев 2013: 155)

Спорадично, в рамките на едно-две изречения и без да представлява разказ, а (част от) текст описание, се появява КНС. Ето как е конструиран абзацът, посветен на етническия състав на Битоля (изключени са коментарните части):

(9) От Гийом Тирски и монахът Роберт Реймски, [които **минаха** тук през епохата на кръстоносните походи]^{СНС}, до пътешественици като Милоков и Кондаков, [които **са идвали** тук неотдавна]^{ПНС} – като не споменаваме Пуквил, Хан, Лежан, Ами Буе и др. – всички, [които **са изучавали** тази част от Македония и **са наблюдавали** населението]^{ПНС}, заявяват, че това е българска страна. [Дори в самия град българите всякога **са били** мнозинство]^{КНС}. Вярно

е, обаче, както Григорович забелязва, че [известно време власите са имали едно изключително положение]^{КНС}. (Радев 2013: 142)

5. Заключение

Направеният анализ показва, че изследваният обект, създаден в първата половина на XX век, се подчинява на характерните за френската стилистична норма правила за избор на основна наративна система. В същото време обаче съществуват индикации, че това явление може да не е било изолирано, а напротив, да е проява на типичното за посочения период заимстване на образци от други езици с добре развити жанрови системи – хипотеза, която се нуждае от допълнителна проверка. За целите на анализа беше очертан пълният инвентар от наративни системи в българския език с отчитане на епистемологичната позиция на говорещия и трите основни типа текст: разказ, описание, коментар. За първи път, доколкото ми е известно, презентната НС и сегашно историческо време в частност се обвързват с гледната точка на когнитивния субект, откъдето следва, че „нагледността“ не е определящ за тях диференциален признак. Накрая беше „скициран“ наративният профил на „Македония и Българското възраждане“ с основната за изложението свидетелска НС и функционално маркирана презентна НС; изследвани бяха и причините, които водят до превключване от основната към някоя от другите три наративни системи, характерни за разказа в плана на миналото: футурна, ренаративна и конклузивна.

ЛИТЕРАТУРА

- Chakarova 2004:** Chakarova, K. On the question of narrative variations in Bulgarian prose. // *Научни трудове на Съюза на учените – Пловдив. Серия Б. Естествени и хуманитарни науки*, Т. IV. Пловдив: Съюз на учените, 2004, 187 – 195.
- Laskova 2015:** Laskova, L. Point of view, reference interval and future tense in Bulgarian. // *Аспектуална семантическа зона: Типология систем и сценарии диахронического развития. Сборник статей V Международной конференции Комиссии по аспектологии Международного комитета славистов*. Киото: Университет Киото Сангё, 2015, 137 – 143.
- Laskova 2018:** Laskova, L. A simplified model of the use of past tenses in Bulgarian narrative texts. // Ed. T. Milliaressi. *La relation temps/aspect : approches typologique et contrastive*. Villeneuve d'Ascq: Éditions du Conceil Scientifique de L'Université de Lille SHS, 2018, 101 – 106.
- Mushin 2001:** Mushin, I. *Evidentiality and Epistemological Stance: Narrative retelling*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2001.
- Radef 1918:** Radef, S. *La Macédoine et la Renaissance Bulgare au XIXe siècle*. Sofia: Edition de l'Union des Savants, gens des Lettres et Artistes Bulgares, 1918.

- Revaz 2002:** Revaz, F. Le présent et le futur « historiques » : des intrus parmi les temps du passé ? *Le français aujourd'hui*, 2002, № 4, 87 – 96.
- Serbat 1988:** Serbat, G. Le prétendu présent de l'indicatif : une forme non déictique du verbe. // *L'Information grammaticale*, 1988, № 38, 32 – 35.
- Vendler 1957:** Vendler, Z. Verbs and Times. // *The Philosophical Review*, 1957, № 2, 143 – 160.
- Алексова 2008:** Алексова, Кр. За два феномена при съвместната употреба на времената в българското сложно изречение: емпатията и темпоралните неутрализации (с акцент върху преподаването на български език като L2). // *Езиков свят*, 2008, № 6, 7 – 22.
- Андрейчин 1944:** Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. София: Книгоиздателство Хемус А.Д., 1944.
- Герджиков 1984:** Герджиков, Г. *Преизказването в българския език*. София: Наука и изкуство, 1984.
- Дикова 2001:** Дикова, Б. Към въпроса за преносните употреби на формата за сегашно време в българския и чешкия език. // Ред. Ст. Жекова и др. *Юбилейна научна конференция с международно участие „Университетът през третото хилядолетие“*, Т. 4. Бургас: Бургаски свободен университет, 2001, 158 – 168.
- Иванчев 1984:** Иванчев, С. Миналите разказвателни системи в българския език // *Български език*, 1984, № 1, 27 – 32.
- Историк от Асеновград 2019:** Историк от Асеновград: Заслужават ли асеновградчани свободата си? // *Actualno.com*. 21.01.2019. <https://www.actualno.com/asenovgrad/istorik-ot-asenovgrad-zaslujavat-li-asenovgradchani-svobodata-si-news_717270.html> (23.01.2019)
- Кирова 2011:** Кирова, Л. За значението на преизказните форми в българския език според употребата им в различни дистрибутивни позиции. // *Специализиран портал LiterNet*. 07.07.2011. <<https://litenet.bg/publish3/lkirova/preizkazni-formi.htm>> (27.01.2019)
- Куцаров 1998:** Куцаров, К. Свидетелственост – граема в категорията вид на изказването. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*, Т. 36, № 1 – Филология, 1998, 209 – 218.
- Маровска 2005:** Маровска, В. *Новобългарският перфект. Функционални метаморфози и теоретични предизвикателства*. София: Ромина, 2005.
- Мутафчиев 1968:** Мутафчиев, Р. Система на глаголните времена в разказ за минали, сегашни и бъдещи събития. // *Известия на Института за български език*, 1968, № XVI, 587 – 596.
- Ницолова 2005:** Ницолова, Р. Гледната точка и употребата на времената в сложните съставни изречения с ментални предикати в българския език. // *Юбилейен славистичен сборник. Сборник с доклади от Международната славистична конференция по повод десетгодишния юбилей на специалност Славянска филология в Югозападния университет „Неофит Рилски“*. Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски“, 2005, 312 – 324.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2008.

- Ницолова 2009:** Ницолова, Р. Социоллингвистични промени при предаване на чужда реч в българския печат през последните две десетилетия в съпоставка с полския печат. // *Съпоставително езикознание*, 2009, № 2, 5 – 19.
- Пенчев 2004:** Пенчев, Й. Граматичната категория време в съвременния български книжовен език. // *Когнитивна граматика на българския и френския език. Описание и формализация*. София: Академично издателство „Марин Дринов“, 2004, 34 – 109.
- Поспелов 1955:** Поспелов, Н. Прямое и относительное употребление настоящего и будущего времени глагола в современном русском языке. // *Сборник статей. Исследование по грамматике русского литературного языка*. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1955, 206 – 246.
- Радев 1927 – 1928:** Радев, С. *Македония и Българското възраждане в XIX в.* Ч. 1 – 3. София: Македонски научен институт, 1927 – 1928.
- Радев 1943:** Радев, С. *Македония и Българското възраждане. Ч. 1, Борбите за народност и народна църква*. Скопие: Министерство на народното просвещение, 1943.
- Радев 2013:** Радев, С. *Македония и Българското възраждане. Том I и II*. София: Издателство „Захарий Стоянов“ и Фондация ВМРО, 2013.
- Тодоров 1932:** Тодоров, Ян. Към въпроса за културното влияние на стария Изток върху Римската империя. // *Годишник на Софийския университет. Историко-филологически факултет*, Т. XXVIII, 1932, 3 – 23.
- Янчев 2017:** Янчев, В. Армията и войната на Стамболийски с „вътрешните врагове“ (октомври 1919 – март 1920 г.). // *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*. Исторически факултет, Т. 102, 2017, 199 – 140.

Ласка Ласкова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)
✉ laska.laskova@gmail.com

Д-р Ласка Ласкова е главен асистент в катедра „Български език“ на Софийския университет. Лектор по български език за Болонския университет в периода 2012 – 2018. Основните ѝ интереси са в областта на глаголната морфология, композиционалната семантика и корпусната лингвистика.

*Междукултурни пресичания преди XXI век
Меѓукултурни преплетувања пред XXI век
Medkulturalna prepletanja pred 21. stoletjem*

КРАЯТ НА XIX ВЕК И БАЛКАНИТЕ, ПРОЧЕТЕНИ ПРЕЗ „СЪЕДИНЕНИЕТО ПРАВИ СИЛАТА“ ОТ ВЕРА МУТАФЧИЕВА

Антоанета Алипиева

*Белградски универзитет
Шуменски универзитет „Епископ К. Преславски“*

THE END OF XIX CENTURY AND THE BALKANS READED BY THE NOVEL OF VERA MUTAFCHIEVA “THE COMPOUND MAKES THE POWER”

Antoaneta Alipieva

*University of Beograd
University of Shumen*

Abstract. The article examines the geopolitical context in which the Bulgarian compound took place in 1885. There is not only the participation of the Bulgarian historical personalities, but also the Great Powers, which are fighting for positions in the Balkans. The end of 19th century is very interesting with the geopolitical transformations that took place after the collapse of Ottoman Empire.

Keywords: Balkans at the end of 19th century; nationalism; geopolitics; Bulgaria; Macedonia; Great Powers

През 1985 година излиза романът на Вера Мутафчиева „Съединението прави силата“, посветен на Съединението от 1885 година и на последвалата Сръбско-българска война. Знаково е: честват се 100 години от събитието. Макар и краят на социалистическата епоха да е съвсем близък, все пак романът се появява в момент, когато социалистическият контекст действа. За да извадим от него това, което ни трябва, ще ползваме едно описание от Светлозар Игов: „През лятото на 1948 година в монолитния комунистически лагер, създаден от Сталин в Източна Европа, се е появил „ренегаат“ – югославският комунистически вожд Тито. Сам рожба на Сталин (Тито оглавява Югославската комунистическа партия на мястото на унищожените от Сталин стари югославски комунистически ръководители), Йосип Броз Тито, като вожд на антифашистката съпротива в Югославия, става национален герой и придобива голяма международна популярност. Навярно това му дава сили да

се противопостави на грубата намеса на Сталин в държавните дела на Югославия и да огласи пред света това противопоставяне. Сталин, разбира се, не може да прости това, и насъсква всички свои съюзници срещу „отцепника“. И довчерашият приятел, съратник и брат Тито се превръща в най-лют враг, „фашист“, „агент на империализма“ и пр.“ (Игов 2014: 37 – 38).

Романът на Вера Мутафчиева е видимо с доктринерска цел: да обслужи държавния национализъм, да облече в патетична романтика Съединението между Княжество България и Източна Румелия, да изолира македонската жилка от това събитие и да подчертае крайно несправедливата братоубийствена война между Сърбия и България, виновник за която е крал Милан. Произведението е литературно-историческа възстановка на прекрасното българско Съединение с всички исторически личности и с основната му фактология. Романът използва документи, междутекстово вътква произведения от Цветан Радославов и Иван Вазов, а последните са с химничен характер или с подчертано трагико-сентиментално звучене. 80-те години от миналия век по принцип активират трагично-апотеозната струна в българската история, чието лице стават филмираният роман „Време разделно“ от Антон Дончев, паметникът „1300 години България“, разположен пред Националния дворец на културата на площад „България“ в София, или паметникът „Създатели на българската държава“ в шуменската околност. Романът на Мутафчиева не е обграден с кой знае колко активна критическа рецепция, явно доктринерският му характер е възпрял ентузиазма. Но затова пък налице е критическа статия за романа, която обвинява авторката в редица исторически неточности. Тя принадлежи на Доно Митев (Митев 1993: 137 – 143). В нея Митев посочва доста отклонения от фактологията, като все пак съзнава, че литературата има право и на свое „довършване“ и интерпретиране на историографията. Във всички случаи статията на този автор историк е интересна не заради неточностите, допуснати от Мутафчиева, а заради усета, че романът е алиби на българския комунистически режим в системата на социалистическия лагер.

В „Съединението прави силата“ историческите личности, като Захари Стоянов, Петко Каравелов, Чардафон Велики, княз Александър Батенберг, Стефан Стамболов, Данаил Николаев и много други, са героизирани, заложена в тях българска кауза е показана като един от българските патетични исторически върхове. Всъщност Съединението като акт и себеприцание напълно заслужава тази гледна точка, която става и романов фокус. Даже и към османския губернатор в Пловдив Гавраил Кръстевич има симпатизираща нотка. И той, като много други българи, станали лице на националната идеология през XIX век, е двуизмерен: „Човек, учил из Европата и действал там като султански дипломат, не нему бяха неясни игрите, в които все по-сложно се заплитаха помощниците му [...] По-късно коленецът на османска служба помъдря, допринесоха за това събитията над Стария континент и предимно на Балканите. [...] Непотурчен въпреки високия си сан, Гавраил паша понасяше стрелба от две страни. Сънародниците му го имаха за султанова маша, а султанът го държеше на разстояние, търпейки го за ако стане нужда“ (Мутафчиева

1989: 30 – 31)¹. Изправен пред българския ентузиазъм на Съединението, Кръстевич забавя изпращането на уведомителна депеша до султана с думите: „Аз съм роден в Котел, от майка и баща българи [...] Скоро ще навърша осемдесет, та отдавна можех да бъда... Да ме няма, де... Както Сава Раковски, съчвеници бяхме с него в лицея „Куручешме“... Не искам отечеството да ме споменува със зло...“ (ibidem: 135). Авторовият глас допълва психологията на ситуацията: това забавяне не биха му простили нито султан Абдул Хамид Втори, нито Великите сили. През тази нощ Берлинският конгрес е нарушен и от Гавраил Кръстевич. И ето по-скоро историческият анализ на Мутафчиева, който никак не пречи на националистическите тези, изведени в романа: „Историята му остана длъжница, това се случва често. За нея той продължи да бъде Треперко, надвит от политическия ум на Захари Стоянов и въоръжените селяни на Чардафон. Но нека предположим: ако престарелият турски чиновник не бе скъсал на дребни късчета зад гърба на съветниците си въпросната депеша, едва ли щеше да изгрее в цялата си яркост на благодатно утро шестият ден на септември осемдесет и пета година“ (ibidem: 136).

Санстефанска Велика България и Берлинският конгрес очертават в романа геополитическата обстановка от края на XIX век. В смисъл: „Какво може да бъде някаква България? Повод за руско присъствие из Средиземноморието. Нас занимават не българите естествено, а прекомерното разширение на Русия и влиянието ѝ. Е, добре, сложихме му крак“ (ibidem: 15). Това е гласът на силните, дебнещи се един друг за плячка. Гласът на националната кауза, въплътен в авторката, нарича Берлинския конгрес, т.е. Великите сили, „сръчен касапин, който одира яре или овца и ги разсича на приемливи за купувача части“ (ibidem: 17). А българската историография записва тези думи: „Съединението на българите от трите части – България, Тракия и Македония – е задачата, която ни оставиха да решим нашите революционери“ – писа Благоев“ (ibidem). Съобразно последните думи Съединението в романа на Мутафчиева винаги е назовавано „революция“ – съединяването на двете български държави и организирането на общо въстание в Македония и Одринско е „предстоящата революция“. Това е дело „народно“. Неслучайно Съединението в романа винаги ретроспективно е връщано към Оборище, към Априлското въстание, към възрожденския подем въобще, защото за историята ни Освобождението не е завършило. Оценката на Съединението е във фанфарно-апотеозния план на българския пантеон, това събитие и героите му са канонът на българския героизъм. Линия на Захари Стоянов, Иван Вазов, линия, която безспорно исторически е вярна, но в литературната си интерпретация познато се влива в митологията на националния разказ.

Колкото България е величествена в справедливата си кауза, изтерзана, малка, но прекрасна, толкова Великите сили са демитологизирани, отдадени на истинската историческа правда. Османската империя е „болният човек“, който „[...] досад-

---

1. Цитатите от „Съединението прави силата“ са по изданието Мутафчиева, В. *Съединението прави силата*, С., 1989.

но звучеше и хленчът му: помогнете, недейте! Ориенталска просия, мързел под маската на безсилие“ (ibidem: 178). За Европа има два въпроса: „да принудят една немощна държавица от Югоизтока отново да се раздели на две, а също да предотвратят доста възможната война между Турция и България, защото би прераснала в руско-турска“ (ibidem: 180). Русия освободителката по време на Съединението е „чужда“ (ibidem: 38). Тя прави възможното, за да попречи на националния идеал. Въпреки надеждите на много от дейците на Съединението. На тях Захари Стоянов отговаря: „Изходът е самозашита“ (ibidem: 166). Всъщност обединението на двете Българи е позволено от Европа, защото Русия плаща за него. Затова и когато Европа признава извършения акт, Русия „мълчи“, „умува“ (ibidem: 159).

Македонската тема в романа е твърде пестелива. Един побелял опълченец прозвоня: „Сега колко остава? Едната Македония“, на което Петко Каравелов отговаря: „Отворим ли сега въпрос за Македония, ще опълчим срещу себе си всички“ (ibidem: 158). Всъщност голямата цел на Съединението е и Македония да се освободи заедно с Румелия. Пламен Павлов обяснява добре цялата стратегия на реализирането на „националния идеал“: „Актът на Съединението е само част от Обединението. В самата програма на Българския таен революционен комитет, създадена от апостола на Априлското въстание Захари Стоянов, заедно с македонски българи, подкрепен от бесарабски българи във войската на Източна Румелия и на първо място майор Данаил Николаев, всичко, което се прави, е етап от голямата задача. Т.е. не само да се съединят автономната по форма провинция Източна Румелия със столица Пловдив с Княжество България, но да се работи в най-бърз план за освобождение на Македония. Така че връзката не е само с Априлското въстание и комитите на Левски, тя е достатъчно силна и с Кресненско-Разложкото въстание, което е между акта на Съединението на Княжеството и Румелия и оставащата национална задача за освобождение на поробените българи в Македония. Така че тук на първо място аз бих поставил фактора „национално единство“ (Павлов 2016).

В романа националното единство специално с Македония е предадено пестеливо. Ето: „Един по един се зачисляваха българи от разни села, от близката Македония под робство – колко му беше да прекрачиш границата, пазена алатурка, тоест халтаво“ (Мутафчиева ibidem: 162). Вера Мутафчиева не извежда обединителния замисъл на българите в цялостен план. Не и в момент, когато сме в обсега на друга империя – СССР. Македонската държава, македонската нация са разработки на югославско-съветските отношения, в които България отново е жертва. Тя е принудена да се откаже от Македония. Но тази тема по време на тоталитарния комунистически режим е по-скоро кулоарна, тя няма официален агресивен вариант. България е приела, че Македония е вече в друга държава. Затова и „Съединението прави силата“ почти смачква темата, оставяйки я да звъни между редовете. В романа тя е осакатена, но в едно, вече свободно, интервю Мутафчиева дава логиката на подобни процеси, които не са само български: „Ако разсъдим, невъзможно би било след получената независимост на Хърватско, Македония, Словения, Босна и Херцеговина тъкмо албанците

от Косово – до 90% от населението му – да не се стремят към автономия, която неконституционно им бе отнета. Днес сърбите се позовават на историческия аргумент, че тази област била люлка на средновековната им държавност – реален аргумент. Туй означава ли обаче, че ние трябва да заявим претенции над Северна Добруджа, където е възникнала и се е утвърдила българската държава на Аспарух? Не ни минава и през ум: загубили сме я окончателно по силата на международен договор и „доброволното“ изселване на лицата с българско самосъзнание“ (Джамбазов 1999: 12). Пренесено в днешно време, България е приела, че Македония е самостоятелна държава. Оперативната игра на Великите сили, наречена Санстефански мирен договор, е вече казус, който България е преглътнала. Но литературата по време на социализма все още го представя като недешифрирана илюзия. През 80-те години на миналия век манипулацията върви в посока на обвинение на Европа, *проломотване* вината на Русия, устремена към Проливите, и премълчаване на македонската тема.

Ако Съединението е пресъздадено в духа на романтичната националистическа риторика а ла апотеозните текстове на Захари Стоянов и Иван Вазов и с право е наредено в националния пантеон на събития и личности, то последвалата в романа реставрация на Сръбско-българска война има и малко по-друга функция. След Съединението българите очакват нападение от Османската империя, но то идва в гръб от сръбския крал Милан. Идеята за тази война не е негова, тя е виенски фабрикат. Крал Милан пледира, че балканското равновесие е нарушено с голямата българска държава; това равновесие трябва да се поддържа от разни малки държавици. Санстефанският мирен договор всява паника във Виена и Вера Мутафчиева дава историческата схема на този казус: „Русия укрепваше влиянието си на Балканите, към които Хабсбургската империя, отсетне Австро-Унгария, векове напираше. Освен Англия тя бе, която на Берлинския конгрес извърши възможното, за да сведе Санстефанска България до три области, поставени в различна степен в зависимост от Високата порта. Австро-Унгария си поотдъхна, ограничила поне засега руската сфера на влияние на Югоизтока“ (Мутафчиева *ibidem*: 183). Великите сили нямат нищо против да разчертаят Балканите по същата геометрия, по която разчертават колонии си в Африка (*ibidem*). Българите не осмислят тази война като акт на геополитиката, приемат я с горчива емоция, която подхранва не само романа на Мутафчиева, но и редица други произведения, едно от най-известните от които е Вазовият разказ „Иде ли?“. Прочее, чрез междутекстовост Вера Мутафчиева въгвава този разказ във финала на своя роман. Ето обяснение, което не е историографско, но битува точно така в културното ни съзнание: „Да ни нападнат братя, с които до вчера бяхме воювали рамо до рамо, а преди туй еднакво бяхме изтърпели еднакви мъки. Невероятно! Че сръбски ордени красяха овехтелите сетрета или селските аби на стотици поборници, допринесли за освобождението, за независимостта и разширението на Сърбия, когато собствената им родина все още влачеше ярема; че мнозина българи получаваха поборническа пенсия, подписана от крал Милан, заради заслугите си към неговата държава. Изключено беше!...“ (*ibidem*: 183 – 184).

Човешката трагедия на тази война не е променила историческата и геополитическа гледна точка в романа. Българите защитават Съединението и своето наново върнато Отечество така, че да получат химна на вечността – Вазовото стихотворение „Новото гробище над Сливница“. Отечество без Македония. Оставени сами в трагичното си себеотдаване, българите проумяват, че Русия „[...] бива управлявана тя от общественото си мнение, ами най-самодържавно“ (ibidem: 194). На нея не могат да се надяват. С дълбока болка посрещат чуждата манипулация помежду два братски народа: „Едно е, нали, да браниш от нашественик, до вчера брат, своя двор, майка си, булката, децата, а съвсем друго е да нападнеш двора на брат си, за да заробиш майка му, булката, децата... И то – за чужда сметка, немска“ (ibidem: 206). За геополитиката има слаби държави. За геополитиката отделният човешки живот няма никаква стойност. Тези идеи са явен дискурс в романа, но във финала на комунистическия режим те не са толкова опасни едно заради разхлабването му, второ – защото идеите много лесно могат да бъдат насочени към Студената война между социализма и капитализма, която все още се влачи, макар и пропукана. Точно това е и доктринерското в „Съединението прави силата“. Но има нещо по-важно: активирането на Сръбско-българската война от 1885 година и подклажданата от Запада агресия срещу Нова съединена България е камък в градината на бивша Югославия, удар по отцепника Тито, чиято западна ориентация отдавна дразни социалистическия лагер, и най-вече Кремъл. По това време Югославия е още твърде силен териториален и икономически мастодонт на Балканите, който предстои да бъде кърваво разрушен.

Още в началото на XX век Европа въвежда термина „балканизация“, който Мария Тодорова определя като „[...] процес на раздробяване на големи и жизнеспособни политически единици на малки и предполагаемо нежизнеспособни от икономическа или политическа гледна точка. Тя става и синоним на връщане към племенното, недоразвитото, примитивното, варварското“ (Тодорова 2004: 17). Подобна визия напълно адекватно покрива не само Берлинския договор от 1878 година, но и финала на XX век, преживял поредното балканско разфасоване на рой държавици. По време на социализма „балканизация“ е смътен термин, около него няма научни спорове заради идеологическата сфера на влияние, в която е попаднала България и която поддържа езика на Студената война като най-важен. В романа си „Съединението прави силата“ Вера Мутафчиева, видимо отдавна осмислила този термин, му дава следната трактовка: „Политикан по нагласа, и в Княжество-то, и в Областта българинът се впусна в политически битки. [...] То се случва на места вчера и днес, сякаш всеки млад народ има своята балканска степен на развитие – ако се позовем на пренебрежителното определение „балканизация“, с което онези, изживели балканизацията си през петнайсетото, шестнайсетото, седемнайсетото столетие общества, клеймят позакъснелите из същия път. Е, какво пък! Свободни от османско иго едва през миналия век, тукашните народи поне внесоха едно определение в световната политика – не е малко“ (Мутафчиева ibidem: 24 – 25). За

Мутафчиева терминът е общовалиден, той не описва само земите и населението на Балканите, той е модел на племенни, предцивилизационни отношения, които могат да се намерят навсякъде. Румелийското време може да се срещне къде ли не. То: „[...] подобно на балканизацията, се наблюдава в редица полузависими днес страни. Просто степен на развитие“ (ibidem: 25). Следователно по време на Сан Стефано, Берлинския конгрес, Съединението и Сръбско-българската война България е балканизирана предимно политически. Процес, който възкръсва с пълна сила и в края на XX век, та до ден-днешен. Вера Мутафчиева не си служи със западната гледна точка спрямо България – точка, която я деевропеизира; визията на авторката разобличава Запада, гледащ на Полуострова само през страха от Русия и нейните амбиции за разширение. „Разчертаните“ Балкани не са нещо по-различно от „разчертаната“ Африка.

След разпадането на Османската империя отделените се държави винаги се анализират чрез османските елементи, останали в тях – културни, политически, социалноструктурни. Така България се приема като мост между Изтока и Запада (понятия, изковани от XVIII век), между Европа и Азия. Но при всички случаи балканска България винаги е криела нещо неопределено, нещо недокрай идентично. Ето едно описание на Пловдив по време на Съединението, което ще затрудни всеки, пожелал точно да изведе някаква идентичност: „През румелийско време гражданството на Пловдив онагледяваше смесица от моди, традиции, несносно подражание на чуждото и упорита привързаност към коренно селското у нас; Пловдив бе калейдоскоп смехотворен, ако изпод смеха не прозирала би безизходица – една тучна област, обрекли я да живурка на ръба между Азия и Европа, между средновековие и модерни времена, че и на ръба изобщо“ (ibidem: 70 – 71). Точно такива мостове и кръстопътища лесно биват тласкани и манипулирани ту в една, ту в друга посока. „Балканизацията“ лесно се прилага спрямо тях. Те биват откъсвани от големите идентичности тъкмо политически и митологията за тяхното варварство заработва с пълна сила. Мутафчиева не оспорва оперативната игра, наречена Санстефанска България, в романа тя се придържа към огромната илюзорна надежда на българите, караща ги и до днес да произвеждат национален идеал, базиран на Сан Стефано. Затова пък заложените политически и геополитически оттенъци в Съединението и последвалата Сръбско-българска война са изведени ясно: „[...] тъкмо Англия ли, вековна противница на османските противници, вземаше българска страна! За тия обиграни политици бе ясно, че около зелената маса се разиграваше не конфликтът Турция – България, не дори и Сърбия – България, ами много по-значим: Русия – Англия. Кралица Виктория от години търсеше да уязви неприятния за нея Съюз на тримата императори: руския, немския, австрийския. Пловдивската революция и българските победи бяха ѝ дали достатъчен повод“ (ibidem: 221).

„Съединението прави силата“ е и доктринерски роман – по време на социализма той работи против сърбите, т.е. против Югославия, доминирана от сърбите. Но

романът работи и срещу СССР, доминиран от Русия, защото недвусмислено извежда руския стремеж към Проливите. Работи и срещу Западна Европа, „балканизирала“ държавите от региона чрез един политически мит. Но е ясно: българската кауза е националистическа, но честна. Романтизирана, но вярна в трагичната си устойчивост и родолюбиво себепризнание. Българският пантеон не е фалшив.

ЛИТЕРАТУРА

- Джамбазов 1999:** Джамбазов, Ст. Разумният егоизъм е основа за благоденствие, твърди проф. Вера Мутафчиева пред Стефан Джамбазов. // *Демокрация*, 6 април, бр. 91, 1999.
- Игов 2014:** Игов, Св. Три класически случая. Романите на Димитър Димов, Димитър Талев и Емилиян Станев. С., 2014. *Също и:* // *Електронно списание LiterNet*, 29.07.2007, № 7 (92).
- Митев 1993:** Митев, Д. Историческата достоверност в романа на Вера Мутафчиева „Съединението прави силата“. // *Език и литература*, год. XLVIII, кн. 1, 1993.
- Мутафчиева 1985:** Мутафчиева, В. *Съединението прави силата*. С., 1985.
- Мутафчиева 1989:** Мутафчиева, В. *Съединението прави силата*. С., 1989.
- Павлов 2016:** Павлов, Пл. Историк обясни какво още не знаем за Съединението. // <https://www.blitz.bg/obshtestvo/intervyu/istorik-obyasni-kakvo-oshche-ne-znaem-za-sedinenieto_news442661.html>, (06.09.2016).
- Тодорова 2004:** Тодорова, М. Балканизъм – раждането на един дискурс. // *Балкани – балканизъм*, с. 17 – 44, С., 2004.

Антоанета Алипиева

Шуменски университет „Епископ К. Преславски“ (България)

✉ alipievaan@abv.bg

Антоанета Алипиева е професор по нова и най-нова българска литература в ШУ „Епископ К. Преславски“. Автор е на книгите „Четене на себе си“ (1998; 2004), „Национална идентичност в българската литература“ (1999), „Български комплекси“ (2001; 2004), „Българската поезия от 60-те години на XX век. На повърхността. Под повърхността“ (2004; 2010), „Дневниците на българските писатели от втората половина на XX век“ (2007), „Българската лирика през 70-те години на XX век“ (2010), „В театъра на литературата“ (2012; 2016), „Българска лирика: „забутаното поколение“ от 80-те години на XX век“ (2014), „Литература и национализъм в България от последното десетилетие на XX век до ден-днешен. Поглед отвътре“ (2017). Съставител на сб. „Списание „Българска мисъл“ (1999), „Петър Алипиев. Лирика“ (2000) и на антологията „Българска поезия от 60-те години на XX век. Антология“ (2004). Научните ѝ интереси са в областта на литературната критика и литературната история. Публикува студии и статии в специализираната периодика в България и чужбина.

Колективната монография представя докладите от първата по рода си научна конференция, поставила си за цел не толкова да открие конкретни проблеми и сюжети от културния ландшафт на трите южнославянски страни – България, Македония и Словения, а да потърси перспективните концепти за по-тясното ни духовно сближаване: кои теми, реалии и стереотипи са ни интересни и ни привличат у другия, кои са естествените пътища за взаимопроникване между близки култури, възникнали и развивани на една земя и изкуствено разделяни от чужди идеологически вмешателства не само през апокалиптичния XX век, но и няколко столетия преди това.